

ოთარ გოგოლიშვილი

**სოციალური და ეროვნული
მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ
საქართველოში
1900-1921 წლებში**

გამომცემლობა
„ბათუმის უნივერსიტეტი“
ბათუმი 2005

ნაშრომში შესწავლილია მძლავრი სოციალური და ეროვნული მოძრაობის ამსახველი პროცესები სამხრეთ – დასავლეთ საქართველოში 1900-1921 წლებში. ახალი საარქივო მასალების მეცნიერულ ბრუნვაში შემოტანით წარმოჩენილია სოციალური და ეროვნული მოძრაობის განვითარებაში ბათუმის ოლქის ასალი სტატუსის მნიშვნელობა. შესწავლილია მთავრობის მიერ არასაიმიედოთ მიზნულ ბირთა გასახლებისა და ამ მიდაშობებში უცხოელთა ჩამოსახლების რეალური მიზეზები. მხილებულია ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის მზაკვრული არსი. შესწავლილია სოციალური და ეროვნული მოძრაობის ძირითადი მიმართულებები 1914-1921 წლებში.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი ა. დაუშვილი
რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფ. დ. შველიძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფ. ა. სონლულაშვილი
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფ.

დ. გოგოლაძე

გამომცემლობა „ბათუმის უნივერსიტეტი“
ISBN 99940-25-61-9

შესავალი	4
თავი I. სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მე-20 ს. დასაწყისში	27
თავი II. ეროვნული და სოციალური მდგომარეობა პირველი მსოფლიო ომის დროს (1914-1918)	82
თავი III. ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1918-1920 წლებში	112
რეზიუმე რუსულ ენაზე	171
გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები	172

შ ე ს ა გ ა ლ ი

უკანასკნელ ხანს გაძლიერდა ინტერესი სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ისტორიის პრობლემატიკაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მე-20 საუკუნის პირველი მესამედი, რაც ერთ-ერთი ყველაზე რთული რეგიონის ისტორიაში. იგი მწვავეა პოლიტიკური პროცესებით თუ სოციალ-ეკონომიკური კატაკლიზმებით, რაც ჩვენი დღევანდელი მდგომარეობის არაა უცხო. დღესაც, ისევე როგორც ამ საუკუნის დასაწყისში, საქმე გვაქვს ერთ სახელმწიფო სისტემიდან მეორეზე გადასვლის გარდამავალ პერიოდისათვის დამახასიათებელ ვითარებასთან. ეს გარემოება კი თავისთავად უფრო საინტერესოს ხდის საკვლევ პრობლემას.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ბედი გამორჩეულია. ქართული ცივილიზაციის ერთ-ერთი მძლავრი კერა, ისტორიული ბედის უკუღმართობის გამო თანდათან ძალით მოწყვეტეს ერთიან ეროვნულ ორგანიზმს, რელიგია შეუცვალეს, ტრადიციები გადაუსხგაფერეს, სხვა სახელმწიფოს შემადგენელ ნაწილად გადააქციეს ის, მაგრამ გერმანული ქართული ენის სიყვარული, მშობლიური ენის პატივისცემა. სწორედ ეს უკანასკნელი იყო ის ორგანული ფესვი, რასაც შემდეგ დაეფუძნა ერთიან ქართულ სახელმწიფოში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს პარამონიული ინკორპორაციის პროცესი.

აჭარის რეგიონის რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლა უდიდესი მნიშვნელობის ისტორიული ფაქტია, ქართველი განმანათლებლები: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, მემედ აბაშიძე და სხვები უდიდესი აღფრთოვანებით შეხვდნენ სამუსლიმანო საქართველოს დედა-სამშობლოსთან გაერთიანების პროცესს და საქართველოს პროგრესულ საზოგადოებრიობასთან ერთად უდიდეს ძალისხმევას ახმარდნენ ამ ძირძველი ქართული მხარის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და კულტურული აღორძინების საშვილიშვილო საქმეს.

ძალით დაკარგული ძალით უნდა დაბრუნებულიყო. ქართულ საზოგადოებრიობას უდიდესი ძალისხმევა დასჭირდა ერთიანი საქართველოს შემადგენლობაში ისტორიული ტერიტორიებისა და ადგილობრივი მოსახლეობის ყოველმხრივი ინკორპორირებისათვის. რუსეთის ცარისტული რეჟიმი, იმპერიის შავრაზმული ძალები ყოველნაირად აფერხებდნენ ამ პროცესს, რადგან მიაჩნდათ, რომ რუსეთის იმპერიალისტური პოლიტიკისათვის მეტად მნიშვნელოვანი გეო-სტრატეგიული რეგიონი — აქარა რუსეთის იმპერიის განუყოფელი, ორგანული ნაწილი უნდა გამხდარიყო, ის უნდა გადაქცეულიყო თურქეთის, მთელი ახლო აღმოსავლეთის წინააღმდეგ მიმართულ მნიშვნელოვან სამხედრო

ფორბოსტად რუსეთის იმპერიალისტური, შორსგამიზნული გეგმების განმახორციელებელ პლაცდარმად.

ასეთ რთულ გითარებაში, როცა ორი იმპერიალისტური სახელმწიფო: რუსეთი და თურქეთი ერთმანეთს ეცილებოდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სტრატეგიულად მეტად მნიშვნელოვან ტერიტორიებს, ქართველ მამულიშვილებს თბილისსა და ბათუმში დასჭირდათ უდიდესი სიფრთხილე, გამძლეობა, ძალისხმევა, რომ აღმოეფხვრათ 300 წლიანი გაუცხოების შედეგები, დაეძლიათ ცარიზმის კოლონიალური პოლიტიკის ხრიკები და შოვინისტური მცდელობა — აჭარის ძირძველი ქართული მიწა მთლიანად მოეწყვიტათ საქართველოს ორგანიზმისაგან და ადმინისტრაციული რეფორმებით თუ დემოგრაფიული პოლიტიკით ქართველებისაგან საბოლოოდ დაეცალათ ეს მხარე. ცარიზმის შოვინისტურ პოლიტიკას ქართველებმა ეროვნული ცნობიერების აღდგენისა და გაძლიერებისათვის წარმოებულ უდიდესი ძალისხმევა დაუბრისბირეს. სამშობლოსთან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ორგანული დაკავშირების პროცესი ქართველმა მამულიშვილებმა ამ ტერიტორიების განთავისუფლებისთანავე დაიწყეს. ეს პროცესი არ იყო ია-გარდებით მოყვნილი. ეს იყო უდიდესი ბრძოლის, გვირუკის შრომის, ადამიანური მსხვერპლით გაჯერებული ისტორიული პროცესი.

საკვლევო პერიოდის ყველა ეტაპზე ქართველი მამულიშვილები აჭარაში ძალისხმევას არ აკლებდნენ დიდ ეროვნულ საქმეს — ეროვნული ცნობიერების აღდგენას, რეგიონში მშობლიური ენის უფლებების გაძლიერებას, ერთიან საქართველოსთან ურყევი კავშირების აღდგენა-განვითარებას. ეს ძალისხმევა ხშირად გულისხმობდა არსებულ რეჟიმთან ბრინციბულ დაპირისპირებას, უკომპრომისო ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, სოციალურ ბრძოლებს. ამ ბრძოლებში აჭარის ქართველი მოსახლეობა მრავალფეროვან ფორმებსა და საშუალებებს იყენებდა ცარიზმისა და მისი აგენტურის ანტიქართული ხრიკების ჩასაშლელად, თურქეთის ემისრების პანისლამისტური გეგმების გასანეიტრალებლად. რა ფორმით, რა საშუალებებით ხორციელდებოდა ეს პროცესები, რა შედეგებს აღწევდნენ, რა მსხვერპლის ფასად დაჯდა ეს ისტორიული ბრძოლა — ამას ეძღვნება წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომი.

აჭარელი მამულიშვილები დიდი სიხარულით შეხედნენ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკის შექმნას, რაც დაემთხვა უდიდეს ისტორიულ მოვლენებს: ბირგელი მსოფლიო ომის დამთავრებას, ამ ომში გერმანულ-ოსმალური კოალიციის დამარცხებას, რუსეთის კომუნისტურ რევოლუციას. ამ პროცესმა თავისებური სირთულეები შექმნეს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობისათვის. ურთულეს პოლიტიკურ გითარებაში ამ კუთხის მოსახლეობა იბრძოდა ერთიანი ქართული სახელმწიფოსათვის, მაგრამ, ამასთან, იბრძოდა სოციალური თავისუფ-

ლებისა და დემოკრატიული უფლებებისათვის. ეს პროცესები სპეციალური შესწავლის საგანი არასოდეს ყოფილა — წინამდებარე ნაშრომის მიზანია წარმოაჩინოს ამ ბრძოლის დღემდე უცნობი პერიოდები.

რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შექმნის, კომუნისტური ტოტალიტარული რეჟიმის დამყარების შემდეგ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა არაერთხელ გამოსულა იარაღით სელში თავისი კანონიერი უფლებების, სოციალური თავისუფლების, ტოტალიტარული მმართველობის ფორმების წინააღმდეგ. 1924 წლის ანტისაბჭოთა გამოსვლების გამოძახილი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში და 1928-1929 წლების ანტისამთავრობო გამოსვლები კი მეტად შთაბეჭედავია — ამ საკითხებს სპეციალურად ვეხებით და გსწავლობთ წინამდებარე ნაშრომში.

წინამდებარე ნაშრომის მეცნიერული სიასლე იმაშია, რომ:

1. გარკვეული და დასაბუთებულია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მიზეზები. შესწავლილია ის ბირობები, რომელმაც გამოიწვია მუშათა სოციალური მდგომარეობის გაუარესება და რევოლუციური მოძრაობის დაწყება.

2. შესწავლილია ბათუმის ოლქის სტატუსის საკითხი. მოცემულია მისი მეცნიერული ანალიზი და დასკვნები. გაანალიზებულია სოციალური და ეროვნული გამოსვლების როლი ოლქის სტატუსის პრობლემის განხილვა-გადაწყვეტის საქმეში.

3. გარკვეულია აჭარიდან მთავრობისადმი არასაიმედო ელემენტების მასიური გასახლებისა და მათ ნაცვლად არაქართული მოსახლეობის ჩამოსახლების ძირითადი მიზეზები. მხილებულია ცარიზმის კოლონიალური პოლიტიკის არსი.

4. წარმოჩენილია ეროვნული მოძრაობის ფორმების თავისებურებები რუსეთის ბირველი რევოლუციის დროს.

5. შესწავლილი და გაანალიზებულია სადაზვერვო მოძრაობის გააქტიურება. გაშუქებულია ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და ანტისამთავრობო ბრძოლის მრავალფეროვნება ბირველი იმპერიალისტური ომისა და უცხოელთა ოკუპაციის დროს, მოძრაობა ქვეყნის გამთლიანებისათვის.

მე-20 საუკუნის ბირველი ნახევარი მეტად საინტერესო პერიოდია რეგიონის სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების თვალსაზრისით. ბათუმის ოლქში ჩამოყალიბდა პოლიტიკური ორგანიზაციები და პარტიები, რომლებიც აქტიურად ჩაებნენ მხარის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სოციალ-დემოკრატების, სოციალისტ-ფედერალისტების, კონსტიტუციურ-დემოკრატების პოლიტიკური პარტიები. ამ პარტიების როლი და ადგილი განსაკუთრებით გამოიკვეთა 1905-1907 წლების რევოლუციის დროს. ამ დროს ბათუმის ოლქში

დატრიალელებულმა ამბებმა დააფრთხო ცარიზმი. ბოლიტიკური ბარტიების, განსაკუთრებით სოციალ-დემოკრატების ინიციატივით მოწყობილმა მიტინგებმა, დემონსტრაციებმა და გაფიცვებმა უკიდურესად დაძაბა ბოლიტიკური მდგომარეობა ბათუმის ოლქში. უნდა აღინიშნოს 1905 წლის 30 ნოემბრის საყოველთაო ამბოხება, რომელმაც მთელი ოლქი მოიცვა. და რაც მთავარია, მთელი სივრცე-სიგანით დადგა საქართველოს ავტონომიური მოწყობის საკითხი. ეს პროცესები განვითარდა ბათუმის ოლქშიც. რაც უფრო იზრდებოდა ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, მით უფრო გერავი და დაუნდობელი ხდებოდა რუსეთის ცარიზმის ბოლიტიკა. ცარიზმის კოლონიური ბოლიტიკა გაძლიერდა 1907 წლიდან. სწორედ ამ დროს, პეტერბურგიდან ბათუმში სპეციალურად ჩამოვიდა იმპერატორის კანცელარიის ჩინოვნიკი, გინეე კონოვალოვი, რომელმაც ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს გადასცა „ბათუმის ოლქის მოწყობის“ ე. წ. საიდუმლო გეგმა, სადაც „მთლიანად უნდა გაწმენდილიყო ოლქი არასაიმედო ქართველი ელემენტებისაგან და ბირწმინდად გარუსებულიყო.“ თანაც 1910 წლიდან ცარიზმმა შემოიღო „სამხედრო კანონი“, რომლითაც ქართველ მაჰმადიანებს „ეგალუბრდით მოესადათ რუსეთის არმიაში სამხედრო სამსახური“. ამ კანონის შემოღებით ცარიზმი გარაუდობდა, რომ „მაჰმადიანები აიყრებოდნენ მათი საცხოვრებელი ადგილიდან“. სწორედ ეს იყო ჩადებული ამ კანონში, მაგრამ ვერაჯმა ცარიზმმა ვერანაირად ვერ შეძლო ამის ცხოვრებაში გატარება, რადგან მას დიდი წინააღმდეგობა მოჰყვა.

ბირველი მსოფლიო ომის წინ კიდევ უფრო დაიძაბა მდგომარეობა ბათუმის ოლქში. აქ, კვლავაც გადაეხლართა ერთმანეთს რუსეთისა და ოსმალეთის და არა მარტო მათი ინტერესები. ოსმალეთმა და მისმა ეგრობელმა მოკავშირეებმა (გერმანიამ, ავსტრია-უნგრეთმა) დიდი რაოდენობით შემოაგზავნეს ემისრები ძირგამომთხრელი საქმიანობის საწარმოებლად. ემისრულმა საქმიანობამ ზოგჯერ ნაყოფიც კი გამოიღო, ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის ერთი მერყევი ნაწილი, რევოლუციური ზოგების, მოღუბლისა და ბეგების წაქეზებით მტრულად განეწყო რუსეთის ცარიზმის მიმართ და ოსმალეთის მხარე დაიჭირა. რა თქმა უნდა, ეს იყო ძალიან მცირე ნაწილი, მაგრამ ესეც საკმარისი გახდა იმისათვის, რომ როდესაც ოსმალეთმა დაიწყო საომარი მოქმედებები აქარის ტერიტორიაზე, მხოლოდ რამდენიმე მერყევი ბიროვნება აღმოჩნდა მტრის მხარეზე, ეს კი გახდა საბაბი იმისათვის, რომ ცარიზმს მთელი აქარის მოსახლეობა მოღალატედ გამოეცხადებინა და შეეთითხნა ე. წ. „აქარელთა საქმე“, რაც ყველაზე უფრო საშინელია, ცარიზმმა, ამ საქმეში მოინდომა „ქრისტიანი ქართველების“ გამოყენება თბილისიდან და ქუთაისიდან და რომ არა ქართული ეროვნული მოძრაობის მძლავრი

პროტესტის ხმა, გინ იცის თუ როგორ წარიმართებოდა აქაურთა ბედი.

უაღრესად დაიძაბა მდგომარეობა ართვინის ოკრუგში, სადაც ერთმანეთს მძლავრად დაუბირისპირდა სომეხი და მაჰმადიანი მოსახლეობა. ცარიზმმა აქაც გაითამაშა ნაცადი ხერხი „გათიშე და იბატონეს“ სახით და არაერთხელ მოაწყო შათ შორის სკანდალური სისხლისღვრა.

ცარიზმი ბათუმის ოლქში ებრძოდა ყველას, გინც კი მისი პოლიტიკის წინააღმდეგ გამოდიოდა. გარდა ე.წ. „აქარელთა საქმისა“ მან შეითთხნა ე.წ. „გერმანელთა საქმე“, რადგან „თერმე ბათუმში მცხოვრები გერმანელები მხარს უჭერდნენ ოსმალეთს და ადგილობრივ მოსახლეობას განაწყობდნენ ცარიზმის წინააღმდეგ“ და ამ მიზნით ბათუმიდან ყოველგვარი ბრალდების გარეშე გაასახლეს გერმანელები. ასევე, უაღრესად საყურადღებოა „ქართველ მასწავლებელთა საქმე“, რომელიც ცარიზმმა 1915-1916 წლებში შეითთხნა. ცარიზმი აჭარაში ბირგელ რიგში, ეროვნულ ენას, მის ტრადიციებს, მის კულტურას ებრძოდა და ყველა ზომას ხმარობდა, რომ დაეშრიტა ერის აღორძინების მასაზრდოებელი წყაროები. ცარიზმის თვითმპყრობელური რეჟიმის ბირობებში ეროვნული კულტურის, ეროვნული თვითმყოფადობის, მშობლიური ენის შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში უმნიშვნელოვანესი როლი ითამაშეს ქართველმა ბედაგოებმა. მათი ბედაგოგიური და შემოქმედებითი საქმიანობა აძლიერებდა და ზურგს უმაგრებდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. ამის გამო ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორმა მიიღო სპეციალური დადგენილება „ქართველი ნაციონალისტი მასწავლებლების საიმედოობის“ შესახებ და ბათუმის ოლქის პოლიცემისტერს დაეგალა შეედგინა ოლქში მომუშავე ყველა ქართველი ბედაგოგის საქმე. ცარიზმმა მართლაც მოახერხა ნაწილობრივ თავისი გერაკლი გეგმის შესრულება, რადგან 1915 წლის ბოლოს მან ოლქიდან გააძევა 10, ხოლო 1916 წლის დასაწყისში კი 12 მასწავლებელი, მაგრამ მთლიანად ყველას გაძევება გერ შემლო, რადგან ზემო აჭარის ბეგრი სოფლის მცხოვრებლებმა დაიცვეს თავისი „საყვარელი მასწავლებლები“.

რაც უფრო ახლოვდებოდა ცარიზმის აღსასრული, მით უფრო გერაკი და დაუნდობელი ხდებოდა ის. თავისი „სახე“ მან „მთლიანად გამოაჩინა“ 1916 წლის ბოლოს, სადაც მოინდომა ეთნოკონფლიქტების მოწყობის ნიადაგზე, მისი ბოზიციების განმტკიცება. ამ მიზნით მან 1916 წლის ნოემბერში „შემლო რამდენიმე გაბრიყვებული ადგილობრივი მაჰმადიანი რეაქციონერის აყოლიება, მოაწყო ბროფოკაციები, რომელსაც ბათუმისა და ქობულეთის ზოგ ადგილებში მართლაც მოჰყვა შეიარაღებული შეტაკება, მაგრამ მას შემდგომი გაგრძელება არ მოჰყოლია, რადგან „საღად მოაზროვნე მოსახლეობა ხვდებოდა ცარიზმის გერაკობას და ყოველნაირად უბირისპირდებოდა და ხელს უშლიდა მას მისი ბოროტი გეგმების განხორციელებაში“.

მეტად კრიტიკული სიტუაცია შეიქმნა 1918 წლის დასაწყისისათვის. დაიწყო რუსეთის იმპერიის რღვევა, მოიშალა კავკასიის ფრონტი. 1918 წლის 3 მარტს ბრესტ-ლიტოვსკში ნაღვლოანი კომედიო გალაშქრდა რუსეთის ცარიზმის დაშლობის (1917 წლის თებერვალი), ხოლო 1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ, სეველსუფლებში მოსულმა ბოლშევიკებმა, ოსმალეთს დაუტოვეს საქართველოსა და სომხეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი — ყარსი, არდაგანი, ბათუმი. ოსმალეთი მაშინვე შეუდგა ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით მინიჭებული უფლებების რეალიზაციას — დაუყოვნებლივ მოითხოვა ბათუმის, ყარსისა და არდაგანის დაცლა.

დაიწყო მეტად რთული პერიოდი ბათუმის ოლქის ცხოვრებაში. ოსმალებმა მოინდომეს ბათუმის ოლქის დედა-სამშობლოდან მოგლეჯა და მისი ოსმალეთთან მიერთება. ამ მიზნით მათ გადადგეს უამრავი „მნიშვნელოვანი“ ნაბიჯი, შექმნეს პროოსმალეზად განწყობილი ორგანიზაციები და პარტიები, რომელთა შორის აღსანიშნავია „სედაი მილეტი“ და დაიწყეს აჭარის მოსახლეობის „მომზადება ოსმალეთთან საბოლოო შერწყმისათვის“, მოაწყვეს ე.წ. „რეფერენდუმი“ „მოსახლეობის სურვილის დასადასტურებლად ოსმალეთთან შესაერთებლად“, მაგრამ ყოველი მცდელობა ოსმალეთისა დედა-სამშობლოდან მოეწყვითა ბათუმის ოლქი, უნაყოფო იყო, რადგან მას უპირისპირდებოდა ქართველ მაჰმადიანთა უდიდესი პატრიოტული სულისკვეთება და მიწრაფება „დედა-საქართველოსთან ერთად ყოფნის მიზნით“, სწორედ მათ არ მისცეს საშუალება მტრებს „მოეგლიჯათ საქართველოს ეს განუყოფელი ნაწილი მისი სხეულისაგან“.

მდგომარეობა არ შეცვლილა მას შემდეგ, როდესაც 1918 წლის დეკემბერში ოსმალებმა დაცალეს ბათუმის ოლქი და მის ნაცვლად ეს მხარე ინგლისელებმა დაიკავეს. ამჯერად ინგლისელები შეუდგნენ „ბათუმის ოლქის“ საქართველოსაგან მიტაცების მცდელობას, აამოქმედეს მათ ხელთ არსებული ყველა საშუალება, შექმნეს ანტიქართულად განწყობილი „ბათუმის ოლქი მმართველთა საბჭო“ ბირწავარდნილ შოგინისტ მასლოვის მეთაურობით, ყოველნაირად უწყობდნენ ხელს „სედაი მილეტის“ ორგანიზაციას მის ინტრიგულ საქმიანობაში, საკუთრივ დაარსეს და დააფინანსეს უაღრესად ანტიქართულად განწყობილი ორგანიზაციები „მუსლიმანთა საბჭო“, „ხსნის კომიტეტი“ და „პროგრესული კავშირი“, რომელთაც დაეგალათ ყოველნაირად შეევიწროებინათ ყველა ისინი, „გინც მოითხოვდა აჭარის საქართველოსთან შეერთებას“ და ა.შ., მაგრამ ამ შემთხვევაში ინგლისელებს „კოვზი ნაცარში ჩაუვარდათ“, რადგან აქაც მძლავრმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ, „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის სახით“, რომელთაც ხელმძღვანელობდნენ მეშედ აბაშიძე, ჯემალ

ქიქავა, ჰაიდარ აბაშიძე, ყადირ შერვაშიძე, სულეიმან დიასამიძე და სხვები, არ მისცეს მტრებს ამის საშუალება. 1919 წლის აგვისტოში მათ მოიწვიეს ყრილობა, სადაც დაარსეს ბათუმის ოლქის მმართველი ორგანო „მეჯლისი“ და დაადგინეს, რომ „აქარა უერთდება დედა-საქართველოს ავტონომიის საფუძველზე“.

1920 წლის ივლისში ინგლისელებმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო კვლავ დედა-სამშობლოს დაუბრუნეს. საქართველოს დამოკრძალებულმა რესპუბლიკამ საკუთარი მძიმე მდგომარეობის გამო, თავდაპირველად „ნერ გამოიჩინა სათანადო ყურადღება აჭარის მიმართ“, რითაც უმაღლესი ხარისხის რეპრესიონერებმა და არაერთი სირთულე შეუქმნეს ხელისუფლებას, მაგრამ „ერთად ყოფნის უდიდესი სურვილი უფრო მტკიცე აღმოჩნდა და მტრების ყოველი წინააღმდეგობა უმაღლეს ხედბოდა დაძლეული“.

1921 წლის მარტში აჭარაში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება, მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე, მოსახლეობამ გაშალა მძლავრი ანტისაბჭოთა მოძრაობა და ახალი ხელისუფლების მიერ გადადგმულ ყოველ ნაბიჯს დაუპირისპირდა. აქ მოქმედმა ანტისამთავრობო ორგანიზაციებმა „დაიწყეს საქმიანობა კანონიერების აღდგენის მიზნით“. განსაკუთრებით აღსანიშნავია 1924 წლის აჯანყება, რომელმაც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში „სახიფათო სახე მიიღო და დააფრთხო ხელისუფლების წარმომადგენლები“. მიუხედავად საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ჩატარებული რეპრესიებისა, 1927-1928 წლებში ზემო აჭარაში (ხულო) მოქმედებდა ანტისამთავრობო ორგანიზაცია, რომელიც დაუპირისპირდა პარტიის მიერ წამოწყებულ „ჩადრის ახლის“ კამპანიას და რომელსაც მოჰყვა 1929 წლის აჯანყება.

ყოველივე ზემოთ თქმული განსაზღვრავს ნაშრომის აქტუალობას და ამიტომაც მივიჩნიეთ მიზანშეწონილად სწორედ ეს, ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით მეტად საინტერესო პერიოდი (მე-20 საუკუნის ბირგელი მესამედი) აგვეჩინა კვლევის საგნად. ჩვენ შეგვცადეთ, სრულიად ახალი, აქამდე უცნობი საარქივო მასალებზე დაყრდნობით წარმოგვეჩინა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ცხოვრების აღნიშნული პერიოდის რეალური სურათი.

ჩვენთვის საინტერესო რეგიონის ისტორიის კვლევა კარგა ხანია მიმდინარეობს, მაგრამ განმაზოგადებელი ნაშრომი აღნიშნული პერიოდისა არ მოგვებოგება, ამიტომ წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომის მიზანია უზრუნველყოს მნიშვნელოვანი ისტორიული ფაქტების კონსტატაცია და მეცნიერული გააზრება, ახალი წყაროთმცოდნეობითი ბაზის საშუალებით ბრუნვაში შემოტანით გაამდიდროს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის შემსწავლელი წყაროთმცოდნეობითი საფუძველი.

წინამდებარე ნაშრომი ხანგრძლივი შრომის შედეგია. ის დაწერილია რუსეთისა და საქართველოს არქივებში დიდი ხნის მუშაობის შედეგად. ნაშრომში ბევრი მეცნიერული სიახლეა. უამრავი საარქივო დოკუმენტი პირველად არის შემოტანილი სამეცნიერო ბრუნვაში. სრულიად ახლებურად არის წარმოდგენილი სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1900-1904 წლებში. მოსკოვისა და პეტერბურგის არქივებში მუშაობის შედეგად მოპოვებულია ისეთი მასალები, რომლებიც „საუბრობენ 1902 წლის ბათუმის ამბებზე“. ბევრი საინტერესო, საყურადღებო, აქამდე ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობი მასალებია მოტანილი 1905-1907 წლების რეგოლუციასზე ხაუბრისას, პოლიტიკური პარტიების ადგილსა და სტრატეგიაზე ამ რეგოლუციის დროს, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკაზე, იმპერიის მიერ დაწყებულ აღვირახსნილ კამპანიაზე ქართველი მამულიშვილების მიმართ, 1910 წლის კანონზე „ქართველების ჯარში გაწვევის“, შესახებ, პირველი მსოფლიო ომის წინ შექმნილ მდგომარეობაზე, ემისრების ძირგამომთხრელ საქმიანობაზე, ცარიზმის მიერ შეთითხნილ სხვადასხვა საქმეებზე, ართვინის ოკრუგში შექმნილ უმძიმეს მდგომარეობაზე, ცარიზმის უკანასკნელ დღეებზე.

ჩვენს მიერ ახლებურად არის წარმოჩენილი საკითხი „პოლიტიკური მდგომარეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1917 წლის თებერვლიდან 1918 წლის მარტამდე“, მოსკოვის, თბილისის არქივებში მოძიებული მასალების შედეგად, ნაჩვენებია ის უმძიმესი მდგომარეობა, რომელიც ბათუმის ოლქში შეიქმნა „ფრონტის დაშლის შედეგად“, როდესაც „ჯარისკაცები უთავბოლოდ გამორბოდნენ ფრონტიდან და თავს იყრიდნენ ბათუმში და ჩადიდნენ ათასგვარ უმსგავსოებას. ბათუმი გადაიქცა უაღრესად საზიფათო საცხოვრებელ ადგილად, სადაც ადამიანის გაძარცვა და მოკლა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო“. ნაშრომში ამის შესახებ უამრავი ახალი დოკუმენტია მოტანილი.

ჩვენს მიერ საინტერესოაა ნაჩვენები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ჯერ ოსმალების, შემდეგ კი ინგლისელების ბატონობა. შემოტანილია ბევრი ახალი საარქივო დოკუმენტი, რომელიც აქამდე უცნობი იყო საზოგადოებისათვის. ეს ეხება პოლიტიკურ მდგომარეობას, პარტიების მოღვაწეობას, ქართველი მაჰმადიანი მამულიშვილების ნაყოფიერ საქმიანობას, ორგანიზაცია „სამაუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ უდიდეს დამსახურებას აქარის დედა-საქართველოსთან კვლავ შეერთების მიზნით. პირველად არის ნაჩვენები ანტი-ქართული ორგანიზაციების „ხსნის კავშირის“, „ბროგრესული კავშირის“ საქმიანობა.

ასევე პირველად არის შემოტანილი სამეცნიერო ბრუნვაში დოკუმენტები, რომლებიც საუბრობენ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს

ისტორიკზე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში. განსაკუთრებული ყურადღება არის გამახვილებული აქარის ავტონომიის შესახებ, სხვადასხვა პოლიტიკური ძალების დამოკიდებულებაზე ამ ავტონომიის მიმართ. შეიძლება ითქვას, რომ ეს მონაკვეთი ახლებურადაა წარმონეწილი. აქ ჩანს ავტორის პოზიცია და დამოკიდებულება მოვლენებისადმი.

ისიც უნდა აღინიშნოს, პოსტსაბჭოურმა პერიოდმა დიდად შეგვიწყო ხელი მოვლენების სრულყოფილად ასახვისათვის. სწორედ ამან მოგვცა საშუალება დაგვესახა მიზანი და შემუშავებული მეთოდოლოგიის მიხედვით მოგვეძია საჭირო დოკუმენტები, ასევე გულდასმით გვეკვლია ის საკითხები, რომლითაც ჩვენ გიყავით დაინტერესებული. დოკუმენტების ერთი ნაწილის გამოვლენის შემდეგ ნათელი შეიქმნა ის ხარვეზები, რომელიც ამ პერიოდზე (მე-20 საუკუნის ბირველი მესამედი) დაწერილ ლიტერატურას ჰქონდა.

საკვლეფად აღებული პერიოდში, აქარაში, საზოგადოებრივ მოძრაობებს შორის, ერთერთი მნიშვნელოვანია, როგორც აღნიშნულია „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ შექმნა და მოღვაწეობა.

სხვადასხვა დროს, მხარეში, დიდ როლს ასრულებდნენ სოციალისტ-ფედერალისტები. მაგალითად, საარქივო მასალების მეშვეობით ირკვევა ბირველი მსოფლიო ომის დროს ფედერალისტების გ. სამსონაძის, ი. ლეჟავას, დ. ლომაშვილის და სხვათა აქტიური მოღვაწეობა ბათუმის ოლქში.

ასევე ჩვენს მიერ, ბირველად მიკვლეულად მისამჩნევია საუბარი ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორთან შექმნილი შტაბის საიდუმლო მოქმედების მასალებზე, ოსმალური ორგანიზაცია „წმინდა საქმის“ ხანგრძლივ და მავნებლურ მოღვაწეობაზე იმერხეცსა და ბათუმის ოლქში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ჯეროვანი ყურადღება არ ექცეოდა საქველმოქმედო ორგანიზაციების ნაყოფიერ საქმიანობას სამხრეთ-დასავლეთ საქარველოში. მათ კავშირს სხვა საზოგადოებრივ და უცხოელ ჯგუფებთან, ცნობილ ქართველ მოღვაწეებთან. ჩვენ წინ წამოგწიეთ ამ ორგანიზაციის შესწავლილობის დონე. ასევე არ შეიძლება არ აღინიშნოს იმის შესახებაც, რომ ძალიან ცოტა რამ იყო ცნობილი ართვინის ოკრუგზე. ახალი საარქივო დოკუმენტებით შევძელით მრავალი საინტერესო ფაქტისა და მოვლენის დადგენა.

ძიების შედეგად თვალსაჩინო ხდება, რომ მხარეში განვითარებული მძლავრი სოციალური და ეროვნული მოძრაობის მამოძრავებელი ძალები მარტოოღენ სოციალ-დემოკრატები კი არ იყვნენ, არამედ ეს იყო ფართო საზოგადოებრივი მოძრაობა, რომელშიც მამაცურად იბრძოდნენ

სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიები და საზოგადოებრივი ორგანიზაციები.

თუ რამდენად შეგძელით ყველა ამ ზემოთ ჩამოთვლილი საკითხების დასაბუთება და რა ადგილს დაიჭერს ეს ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში, ამას მომავალი განსჯის.

წინამდებარე ნაშრომს ის პრაქტიკული მნიშვნელობა ექნება, რომ საზოგადოება გაეცნობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ერთ მეტად მნიშვნელოვან, საყურადღებო პერიოდს. ნაშრომი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს, როგორც სამეცნიერო-კვლევით, ისე სასწავლო პროცესში. იგი დახმარებას გაუწევს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის საკითხებზე მომუშავე მკვლევარებს.

ნაშრომი დაგვეხმარება ისტორიული გამოცდილების ანალიზისა და დადებითი გამოცდილების შეჯერების საფუძველზე დაგსახოთ ობტინალური ფორმები და საშუალებები, რაც დაეხმარება ჩვენს ქვეყანას უფრო მიზანმიმართული და ნაყოფიერი გახადოს ურთიერთობა ცენტრსა და რეგიონს შორის.

ისტორიო გრაფიკა: მე-20 საუკუნის პირველი მესამედის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ობიექტურ შესწავლას ყოველმხრივ ზღუდავდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ხელისუფლების წლებში გაბატონებული ბიუროკრატიულ-ადმინისტრაციული სისტემა. ისიც ცხადია, რომ ადრინდელი, მძიმე საცენზურო პირობები არ იძლეოდა ამ რეგიონის ისტორიის სამართლიანი შესწავლის შესაძლებლობას. გამომდინარე აქედან ამ პერიოდის (მე-20 საუკუნის პირველი მესამედი) სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორია ჯერ კიდევ არ არის საისტორიო ლიტერატურაში სათანადოდ ობიექტურად გაშუქებული. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდზე დაწერილი თითქმის ყველა შრომა მეტნაკლებად ტენდენციურია. ავტორები საუბრობენ მხოლოდ ბოლშევიკური პარტიის როლზე საქართველოს ამ კუთხეში სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების გააქტიურების საქმეში, ხოლო სხვა პარტიების დამსახურება და მნიშვნელობა საერთოდ იგნორირებული იყო. გაბატონებული იყო შეხედულება, რომ ყველა პარტია, ორგანიზაცია თუ პიროვნება, რომლებიც ეროვნულ ბოზიციაზე იდგნენ, ნაციონალისტები იყვნენ. ამის გამო არასწორი შეფასება ეძლეოდა ყველა იმათ მოღვაწეობას, გინც დიდი კვალი დატოვა აჭარაში ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებაში. ასეთები იყვნენ ქალაქის თავები: ლუკა ასათიანი, ივანე ანდრონიკაშვილი და სხვები.

არ შეიძლება იმის თქმა, რომ ისტორიკოსები ამას აკეთებდნენ შეგნებულად. ისინი ხარკს უხდიდნენ იმდროინდელ იდეოლოგიას, თანაც ყოვლისშემძლე ცენზურის წინაშე უძლურნი იყვნენ. ამიტომაც არის,

რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ცხოვრების ამ პერიოდზე დაწერილი ყველა შრომა ერთფეროვანია.

ქვეყანაში მიმდინარე დემოკრატიზაციისა და საჯაროობის პროცესებმა საშუალება მოგვცა სააშკარაოზე გამოგვეტანა ის საკითხები, რომელსაც აქამდე ტაბუ ჰქონდა დადებული. მოვლენებისათვის შეგვება ისე, როგორც ეს იყო სინამდვილეში.

აღებული პერიოდისათვის მნიშვნელოვანია ბათუმი და მისი შემოგარენი¹, რომელიც ორჯერ გამოიცა 1906-1920 წ.წ. ამ კრებულში, როგორც ფოტოსში, ისეა თავმოყრილი ბათუმის ოლქთან დაკავშირებული ყველა ბრობლემა. მოცემულია საყურადღებო მასალა ბათუმისა და მისი შემოგარენის ეკონომიკური განვითარების შესახებ. კრებულში შესული წერილების უმეტესობა სენატის კომისიის მიერ შედგენილ სტატისტიკურ ცნობებს და მოხსენებებს ემყარება. ამიტომაც არის ის ჩვენთვის მნიშვნელოვანი და დასაყრდენი. სტატიებში ქალაქის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაზე, საქალაქო თვითმმართველობასა და სხვაზე საყურადღებო მასალაა გამოყენებული.¹

აჭარის ისტორიის აღნიშნულ პერიოდს შრომა მიუძღვნა ხარიტონ ახგლედიანმა. მის მიერ გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში „სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან საქართველოში“, პერიოდულ პრესაში არსებული ჰაიდარ აბაშიძის წერილების მიხედვით მოკლედ ასახულია ამ დიდებული მოღვაწის სასარგებლო საზოგადოებრივი მოღვაწეობა.

ხ. ახგლედიანის მოსაზრებები ჰაიდარ აბაშიძის მოღვაწეობის წარმოჩენისას, მიუღებელია. კერძოდ, ავტორის აზრით ჰაიდარ აბაშიძე იბრძოდა არა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში აჭარის დაბრუნებისათვის, არამედ აქარაში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისათვის, თითქოს მას მიუღებლად მიაჩნდა შენსეგიკური პარტიის ანტიხალხური პოლიტიკა და ამის გამო თავიდანვე კარგად განეწყო ბოლშევიკებისადმი. ოსმალთა და ინგლისელთა იკუბაციის პერიოდში ის თანამშრომლობდა ბოლშევიკებთან და ეწეოდა ჯერ ანტიოსმალურ, შემდეგ ანტიინგლისურ, შემდეგ კი ანტიმენშევიკურ საქმიანობას — აღნიშნავს ავტორი — ეს კი რბილად რომ გთქვამთ, სიყალბეა და ძალიან შორს დგას ჭეშმარიტებასთან. მსგავსი მოსაზრებები ნაშრომში საკმაოდ. ასევე, სასტიკად ცდება ავტორი, როდესაც საუბრობს მეჯლისის შესახებ და აღნიშნავს, რომ მეჯლისი იმიტომ შეიქმნა, რომ აქარაში საბჭოთა ხელისუფლებას გაემარჯვაო. კარგადაა ცნობილი ის, რომ მეჯლისი შეიქმნა 1919 წლის 31 აგვისტოს მხოლოდ ერთი ბუნით. აჭარის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში დასაბრუნებლად ავტონომიის საწყისებზე და ამ საქმეში ჰაიდარ აბაშიძის წვლილი დიდია, თუმცა მოგვიანებით ზოგიერთი

საკითხის მიმართ მას კრიტიკული დამოკიდებულება გაუჩნდა, კერძოდ ავტონომიის საკითხზე. უტყუარი საარქივო მასალები საუბრობენ იმის შესახებ, რომ შაიდარ აბაშიძე ჯერ ორჯონიძის, შემდეგ კი ერთი პერიოდი წინააღმდეგი იყო აჭარისადმი ავტონომიის მიცემაზე, მაგრამ ბოლოს ის თანახმა იყო საქართველოს შემადგენლობაში ავტონომიის მიცემაზე და ამას ის ასახულებდა იმ მძიმე ისტორიული მდგომარეობით, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში აჭარაში შეიქმნა და იმედს გამოთქვამდა, რომ საქართველოს შემადგენლობაში წარსულის მაგნე გადმონაშთები აღმოიფხვრებოდა. ზოგ მის წერილში არის მინიშნებები იმის შესახებ, რომ როდესაც სიძნელები აღმოიფხვრებოდა, მაშინ შესაძლებელი იყო ერთიანი საქართველოს გაძლიერება.²

აჭარის ისტორიის ამ მონაკვეთს ორი ტომი მიუძღვნა ბ. ცქვიტარიამ „აჭარაში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის ნარკვევები“. ნაშრომში საინტერესო მასალაა მოცემული აჭარის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაზე, სამართლიანად არის აღწერილი 1905-1907 წლების რევოლუციის დროს კაზაკების მიერ ჩადენილ მრავალ უმსგავსებაზე და სხვა. მაგრამ ავტორის მსჯელობა უსაფუძვლოა, როდესაც საუბარია საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. ბ. ცქვიტარია უარყოფითად არის განწყობილი ყველა პარტიის, ბიროვნებების მიმართ, რომლებსაც ბოლშევიკებისაგან განსხვავებული ბოზიცაა ექირათ. ბირველ რიგში ეს შეეხება კ. ჩხეიძესა და ი. რამიშვილს. ამ ბიროვნებების მიმართ ავტორი არ იშურებს სხვადასხვა გამოთქმებს, რა თქმა უნდა უარყოფით ასპექტში. ასევე ავტორი ნაშრომში უზუსტობასაც უშვებს, როდესაც საუბრობს „საერთო ნიადაგის“ თეორიის შესახებ. რატომღაც მას მის შემქმნელად ნ. ჟორდანიას მიაჩნია. მაგრამ ცნობილია ის, რომ „საერთო ნიადაგის“ თეორიის ავტორი იყო ფედერალისტი არჩილ ჯორჯაძე. ასევე არასწორია ავტორის მტკიცება იმის შესახებ, რომ 1910-1912 წლებში ყველა პოლიტიკური დისკუსია, რომელიც არაღვგარულად იმართებოდა პარტიებს შორის, მხოლოდ ბოლშევიკების გამარჯვებით მთავრდებოდა. ასეთ დისკუსიებს ნაშრომში საკმაოდ ადგილი უჭირავს. საარქივო დოკუმენტები კი საწინააღმდეგოს ამტკიცებენ. მაგალითად 1910 წელს სულ გამართულა 10-მდე დისკუსია, რომელიც 8 შემთხვევაში ბენშევიკების გამარჯვებით დასრულებულა, ორი კი ჩაშლილა.³

ბათუმის ისტორიის ზემოთაღნიშნულ პერიოდზე წიგნი აქვს დაწერილი გ. სიჭინავას. ნაშრომში „ბათუმის ისტორიიდან“ ავტორი სწორად საუბრობს ბათუმის მდგომარეობაზე ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლების შემდეგ, იმ მიზეზებზე, რამაც გამოიწვია ბათუმის უმოკლეს ხანში სამრეწველო ქალაქად გადაქცევა. ნაშრომში გაშუქებულია ქალაქში მრეწველობის, გაჭრობის განვითარება, მოტანილია ცხრილები, რომელიც ნათლად გვიჩვენებენ ბათუმის ნავსადგურიდან სხვადასხვა

საქონლის ტვირთბრუნვას. ავტორის მოსაზრებები კარდინალურად იცვლება, როგორც კი საქმე შეეხება პოლიტიკურ მდგომარეობას. გლ. სიჭინავა რატომღაც უარყოფითად არის განმსჭვალული ქალაქის თაგ ი. ანდრონიკაშვილისადმი. ხშირად იხსენიებს მას ავტორი და ყველგან უარყოფითი ეპითეტებით ამკორს. ავტორს იმის გამო არ მოსწონს ი. ანდრონიკაშვილი, რომ ის მხარს უჭერდა ეროვნულ ბარტიებს, მათთან ერთად მონაწილეობდა თავყრილობებში და გამოხატა „ზოგიერთი რევოლუციო-ნერიის აღგზნებადობა“. ასევე ავტორი არ იშურებს საღანძღავ სიტყვებს კ. ჩხეიძესა და ი. რამიშვილზე. საგვებით არასწორია ავტორის მტკიცება საკვირაო სკოლებზე. მისი აზრით, ამ სკოლებს არავითარი წვლილი არ მიუძღვის მუშათა გათვითცნობიერების საქმეში. მაგრამ საარქივო მასალები ბირდაბირ საუბრობენ იმ დიდ დამსახურებაზე, რომელიც საკვირაო სკოლებს მუშათა გათვითცნობიერების საქმეში მიუძღოდა. ამიტომაც იყო, რომ სამუშაოს დამთავრებისთანავე როტში-ლდისა და მანთაშევის ქარხნების მუშები სიამოვნებით მიდიოდნენ იქ ცოდნის მისაღებად. ე. სიჭინავა ცდება იმაშიც, როდესაც ამტკიცებს, რომ ყველაზე მეტ პროკლამაციებს 1905-1908 წლებში ბოლშევიკები უშვებდნენო. ეს კი ბირაქით ზღებოდა. 1906 წელს ბათუმის ქუჩებში გამოკრული პროკლამაციების აბსოლუტური უმრავლესობა მენშევიკური იყო, უმცირესობა კი ფედერალისტებს და ბოლშევიკებს ეკუთვნოდა.⁴

ამ პერიოდის ბათუმის ისტორიაზე ი. ჩულოკმა ორი წიგნი დაწერა: 1) „ბათუმის კომუნისტური ორგანიზაციების ისტორიიდან 1890-1921 წ.წ.“ და 2) ბათუმელი ბოლშევიკების სამხედრო-საბრძოლო მოქმედება რუსეთის ბირველი რევოლუციის წლებში“. როგორც სათაურებიდან ჩანს ავტორი იგვლევს მხოლოდ ბოლშევიკების ისტორიას, ამიტომაც გასაგებია, რომ მსჯელობა მხოლოდ ერთი მიმართულებით მიმდინარეობს. ავტორისთვის არ არსებობს სხვა ორგანიზაციები, იმიტომ, რომ ისინი „შეუძნეველნი იყვნენ და ხალხში არავითარი ნდობა არ გააჩნდათ“. ასევე, ავტორი „ურევს“ ზოგიერთი მოვლენის გადმოცემის დროსაც. მაგალითად: ი. ჩულოკს მიაჩნია რომ 1906 წელს ბათუმის ციხიდან გაქცეული პატიმრები ბოლშევიკები იყვნენ და მათ გაქცევაში მხოლოდ ბოლშევიკები მონაწილეობდნენ. ეს რომ მეტისმეტია, ჩანს საარქივო დოკუმენტიდან, რომელშიც გვითხულობთ: „1906 წლის მაისში ბათუმის ციხიდან გაიქცნენ პატიმრები, სულ 7 კაცი. აქედან 5 იყო მეტად საშიში ბირვნება, რომლებსაც ციხე ჰქონდათ მისჯილი ტერორისტული აქტების განხორციელებისათვის. ისინი (ე. ი. ხუთივე) ეკუთვნოდა ბათუმელი მენშევიკების ბარტიას. მიმდინარეობს ძებნა მათ დასაკავებლად“. ასეთია ბოლშევისტურ როკანოვის ინფორმაცია გუბერნატორის სახელზე. ასევე ავტორი ანვითარებს სადაო მოსაზრებებსაც. კერძოდ ის აღნიშნავს, რომ: „1906-1907 წლებში ბათუმში ძლიერი იყო ესერების

ბარტია“. ნაშრომში არ ჩანს, თუ რას ეყრდნობა ავტორი, როდესაც ასეთ მოსაზრებას ანგიოთარებს. საარქივო დაკუმენტებიდან არ ჩანს, რომ ბათუმში ესერები ძლიერნი ყოფილიყვნენ. მხოლოდ ცნობილია ის, რომ იმ დროს (1906-1907 წწ) ბათუმში მოქმედებდა ესერების მცირერიცხოვანი ჯგუფი, რომელიც მთლიანად სოციალ-დემოკრატების გაგ-ლენის ქვეშ იყო მოქცეული.⁵

ზემოთაღნიშნული ავტორების მსგავს პოზიციასზე დგას ჯერად ჩხეიძეც. მის ნაშრომში „ბათუმი, ისტორიული ნარკვევი“, ძირითადად საუბარია ბოლშევიკების დამსახურებებზე ბათუმის სოციალური თუ ბოლიტიკური ცხოვრების გააქტიურების საქმეში. აქაც მხოლოდ ცალმხრივად მიმდინარეობს მსჯელობა. ეს ფაქტებსაც შეეხება, რადგან სხვა პარტიების მიერ გაკეთებული საქმეები ბოლშევიკებზეა მიწერილი და ა. შ.⁶

ამ ბოლო დროს პოპულარული გახდა ისეთი ცნობილი ბიროგნების ირგვლივ საუბარი, როგორიც შემედ აბაშიძეა. გამოიცა უამრავი ნაშრომი, მასზე დაიწერა რამდენიმე დისერტაცია, მაგრამ ადრე მის შესახებ ნაკლებად იწერებოდა, აკრძალული იყო ამ ბიროგნებაზე წერა, რადგანაც ის „მონათლული იყო ხალხის მტრად“. მეშედ აბაშიძეზე დაწერილ ადრინდელ თუ ახლანდელ მრავალრიცხოვან ნაშრომებს შო-რის, საკითხის აქტუალობით, ბიროგნების უკეთ წარმოჩენით, მისი რო-ლის შესახებ მხარის ბოლიტიკური ცხოვრების გააქტიურების საქმეში, ყურადღებას ს. გერსაიას ნაშრომი „მეშედ აბაშიძე“ იმსახურებს. მაგრამ მიუხედავად თემის აქტუალობისა, ავტორი ჩვენის აზრით, უშვებს ზოგიერთ არასწორ მოსაზრებებსაც. მას რატომღაც არ მოსწონს ის, რომ მეშედ აბაშიძე თავდაპირველად სოციალ-ფედერალისტურ ბარტიის წევრი იყო. ავტორი ამას მეშედ აბაშიძეს არაშორსმჭვრეტელობად უთგ-ლის. ავტორის აზრით ის (მეშედ აბაშიძე) შეცდა, როცა მისი ბედი თავდაპირველადვე ბოლშევიკებს არ დაუკავშირა: „კარგი იქნებოდა, რომ მეშედ აბაშიძეს თავიდანვე გამოეჩინა ბოლიტიკური აღლო და თავისი ბედი სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე რსდმპ (ბოლშევიკების) ბათუმის კომიტეტის საქმიანობასთან დაეკავშირებია“ და სხვა.⁷

როგორც აღვნიშნეთ, მეშედ აბაშიძეზე საკმაოდ ბევრი წიგნებია დაწერილი. 1973 წელს დაიბეჭდა მეშედ აბაშიძის თხზულებანი.⁸ შესა-ვალ ნაწილში, გამომცემელი იური სიხარულიძე ფართოდ ახასიათებს ამ მოღვაწის საზოგადოებრივ ასპარეზზე გადადგმულ გაბედულ ნაბიჯებს. ამავე მოღვაწეს ახასიათებენ: ი. ქაფარაძე, გ. შარაძე, თ. კომახიძე თავიანთ ნარკვევებში.

ასევე აღსანიშნავია აღ. ბენდიანიშვილის, ჩვენის აზრით მეტად საყურადღებო მონოგრაფია „ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წ.წ.“ მიუხედავად იმდროინდელი კომუნისტური ცენზურის „ბობოქ-

რობისა“, ავტორის მსჯელობა გაბედულია და სამართლიანი. ავტორი, მრავალრიცხოვანი ლიტერატურისა და საარქივო მასალების კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე საინტერესოდ საუბრობს საქართველოში რუსთა ბატონობის დამკვიდრებაზე, 900-იან წლებში განვითარებულ მოვლენებზე და ქართველი ეროვნული მოღვაწეების საქმიანობაზე, როგორც რუსეთში, ასევე საზღვარგარეთ, პოლიტიკური პარტიების სტრატეგიასა და ტაქტიკაზე საქართველოში ეროვნული საკითხის გადაწყვეტისას.

ნაშრომში მრავალი საინტერესო დოკუმენტი მოცემული ბათუმის ოლქის შესახებაც. საუბარია სხვადასხვა პოლიტიკური მიმდინარეობის თუ საზოგადო მოღვაწეობის შეხედულებებზე ბათუმის ოლქში შექმნილი მდგომარეობის მიმართ.⁹

ბოსტსაბჭოური პერიოდის დადგომისთანავე გააქტიურდნენ მკვლევარები. შეიქმნა ბირობები მოვლენის სრულყოფილად ასასანაგად. ბოსტსაბჭოურ ებოქაში ფართოდ გაიხსნა პარტიული თუ სახელმწიფო არქივები. ამან საშუალება მისცა მკვლევარებს მოეძიათ საქირო დოკუმენტები და ობიექტურად გამოეკვლიათ ის. საინტერესოა ერთი მოვლენაც, ბოსტსაბჭოურმა პერიოდმა გარდაქმნა თვით წინა თაობის ისტორიკოსებიც. მათ კრიტიკული თვალთ დაუწყეს ყურება თავიანთ „ნაშრომებს“ და ცდილობენ თანადროულობისათვის მხარის აბმას.

ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის შესახებ ბოლო დროს გამოქვეყნდა საყურადღებო ნაშრომები. ამ მხრივ აღსანიშნავია ნ. ზოსიძის „პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ბათუმის ოლქში 1918-1920 წ.წ.“ ნაშრომში ნაჩვენებია 1918-1920 წლების ბათუმის ოლქის რთული პოლიტიკური სიტუაცია, რაც მეტწილად განპირობებული იყო ჯერ ოსმალების, შემდეგ ინგლისელთა ექსპანსიით და თეთრგვარდიელი დენიკინელების საქმიანობით ამ მხარეში. დიდი ადგილი ეთმობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გაშლილი ეროვნული მოძრაობის შესწავლას. წინა პლანზეა წამოწეული ქარიული ორიენტაციის პარტიების, მეტადრე „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ მოღვაწეობა, აგრეთვე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ღონისძიებები აქარის დედასამშობლოსთან კვლავ დაბრუნებისათვის.¹⁰

ასევე, ამავე პერიოდს ეძღვნება აბელ სურგულაძის მონოგრაფია „ცხოვრება და ღვაწლი პაიდარ აბაშიძისა“. ნაშრომში საუბარია იმ დიდ როლზე, რომელიც ამ ბიროვნებას მიუძღოდა მხარის პოლიტიკური ცხოვრების გააქტიურების საქმეში.¹¹ „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ მოღვაწეობას წლების მანძილზე იკვლევს ე. მესხია, რომელმაც აღნიშნულ თემას მიუძღვნა ნაშრომი: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან“. ნაშრომში შესწავლილია სამხრეთდასავლეთ საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუ-

ფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელი ბირთვის „სამუსლიმანო საქაროგე-
ლოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ შექმნისა და მრავალმხრივი
მოღვაწეობის ისტორია.¹²

1914-1918 წლების ბათუმის ოლქის საზოგადოებრივ მოძრაობის
საკითხების დასამუშავებლად ენერგიულად იღწევის მალხაზ სიორიძე.
1998 წელს მის მიერ გამოქვეყნებულ ნაშრომში „საქართველოს დამო-
უკიდებლობის კომიტეტი“, მოცემულია შეტად საინტერესო ფაქტები ამ
პერიოდის (1914-1918 წწ) ბათუმის ოლქის ცხოვრებიდან.¹³

მხარეში ბოლიტიკური სიტუაციისათვის საგულისხმო ფაქტებს
გხედებით რ. ცუხიშვილის ნაშრომებში. კერძოდ, ნაშრომში „ინგლის-
საქართველოს ურთიერთობა 1918-1921 წ.წ.“ ავტორი იძლევა რა
საბჭოური ისტორიოგრაფიის დოკუმენტების კრებულების კრიტიკულ
შეფასებებს, იყენებს მათ ძირითად მაღწევებს, ეყრდნობა უახლესი
ქართული ემიგრანტული ისტორიოგრაფიის ბრწყინვალე შედეგებს და
უხგი საარქივო მასალების საფუძველზე ცდილობს ანლებურად, თბიქ-
ტურად გააშუქოს ორი ქვეყნის ურთიერთობის ადრე გაყალბებული
მრავალრიცხოვანი ისტორიული მოვლენების ფართო სპექტრი. ავტორის
შეხედულება ბათუმის ოლქში ინგლისელთა ბატონობაზე და ბათუმის
საკითხზე ინგლის-საქართველოს ურთიერთობაში საყურადღებოა. საინ-
ტერესოდაა მიმოხილული ქართულ ბრესაში სისტემატურად დაბეჭდილი
ბროტესტის გამომხატველი მასალები, რუსული ეროვნული საბჭოს
ანტიქართული ქმედებები, ართვინში შექმნილი მძიმე ბოლიტიკური სი-
ტუაცია, ინგლისელი გუბერნატორის ეუკ-კულისის ბრძანებები, ინგლი-
სელთა მიერ საოკუპაციო რეჟიმის გამკაცრება და ა.შ.¹⁴

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში იმ დროს განვითარებული
საზოგადოებრივ-ბოლიტიკური, სოციალური და ეროვნული მოძრაობის
ისტორიისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა გ. გურულის მიერ
გამოქვეყნებული დოკუმენტების კომენტარები, ნარკვევები, საქართვე-
ლოს ისტორიის სახელმძღვანელო და სხვა. განსაკუთრებით აღსანიშნა-
ვია პროფესორ გ. გურულის მიერ გამოქვეყნებული რუსი დიპლომატის
იუსტის მოხსენებითი ბარათი აჭარაში 1922 წელს შექმნილ მდგომარე-
ობაზე რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროსადმი: „აჭარა რუსი
დიპლომატის თვლით“, რომელშიც რუსი დიპლომატი იუსტი რუსული
იმპერიალისტური პოზიციიდან განიხილავს 1922 წელს აჭარაში
შექმნილ მდგომარეობას და უაღრესად შოგინისტურ მოსაზრებებს
გამოთქვამს აჭარის ავტონომიის თაობაზე. ასევე უნდა აღინიშნოს გ.
გურულის მიერ გამოცემული, დამფუძნებელი კრების წევრის პეტრე
გელეიშვილის მოხსენებითი ბარათი ნოე ჟორდანიას სახელზე 1920
წლის შემოდგომაზე, რომელშიც საინტერესოდაა აღწერილი იმ დროს
აჭარაში შექმნილი მძიმე ბოლიტიკური მდგომარეობა.¹⁵

დიდ სახელმწიფოთა პოლიტიკაში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელობის განსაზღვრისათვის და მხარეში განვითარებული ეროვნულ-განმანათლებლებელი მოძრაობის ისტორიისათვის საინტერესო საკითხები გამოაქვეყნა ფრ. სიხარულიძემ. სტატიები, რომელიც დაიბეჭდა ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების კრებულში სათაურით „აქარა დიდ სახელმწიფოთა პოლიტიკაში 1918-1919 წლებში“ მკვლევარი ფრ. სიხარულიძე საზოგადოებას აწვდის უაღრესად საინტერესო საარქივო მასალებს რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირებაში აქარის როლისა და ადგილის შესახებ, ბირველად შემოტანილია მეცნიერულ მიმოქცევაში დოკუმენტები, რომლებიც საუბრობენ იმაზედ, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ აღნიშნული სახელმწიფოები აქარას და როგორ ცდილობდნენ აქარის მოსახლეობის გამოყენებას თავიანთ სასარგებლოდ. საინტერესოდ არის წარმოჩენილი პოლიტიკური პარტიების, განსაკუთრებით სოციალ-ფედერალისტური პარტიის საქმიანობა ბათუმის ოლქში 1914-1918 წლებში.¹⁶

აქარაში სოციალისტურ-ფედერალისტური პარტიის საქმიანობის შესახებ საინტერესო ცნობებია მოცემული დ. შველიძის წიგნში: „პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში, ფედერალისტები. ნაკვეთი მე მკვლევარი დ. შველიძე, საზოგადოებას აწვდის სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის წევრ ა. სიხარულიძის წერილის შინაარსს, რომელშიც ა. სიხარულიძე სიამაყით აღნიშნავს, რომ აქარაში და ქობულეთში განმტკიცდა პარტიის ბოზიციები, ხალხი მხარს გვიჭერს, იზიარებს ჩვენს შეხედულებებს, ეს კი იმედისმომცემია მომავალ საქმიანობაში. როგორც ამ წერილიდან ჩანს, ფედერალისტებს ნაყოფიერი მუშაობა ჰქონდათ გაჩაღებული მოსახლეობაში, რამაც ასახვა ჰპოვა ბირველ რეგულაციაში.¹⁷

1918-1921 წლებში აქარაში მიმდინარე მოვლენებზე და ქართული საზოგადოებრივი აზრის დამოკიდებულებაზე ამ მოვლენებისადმი საინტერესო მასალებს გვაწვდის დ. ჭუმბურიძე წიგნში „აქარის საკითხი 1918-1921 წ.წ. და ქართული საზოგადოებრივი აზრი“. ¹⁸

ბათუმის ოლქში მაშდინარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მდგომარეობას საკუთარი ბოზიციიდან განიხილავს და წარმოაჩენს თურქი მკვლევარი ს. ესინ-დაი: „ეროვნული ორგანიზაციების ჩამოყალიბება სამ სანჯაქში“. ეს არის ანტიქართული მიმართულების ნაშრომი. ავტორი უარყოფითად არის განწყობილი „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ მიმართ, რომელმაც, როგორც ესინ-დაი აღნიშნავს: „უღალატა თურქეთს, მაჰმადიანებს და მოინდომა ისტორიული თურქული მხარის, უცხო ქვეყანასთან-საქართველოსთან შეერთება და ამ მიმართულებით ეწეოდა ავტიტაციას ბათუმის ოლქის მაჰმადიან მოსახლეობაში“. ნაშრომში მსგავსი არაერთი მოსაზრებაა

განვითარებული. ესინ-დაი დიდ ყურადღებას უთმობს „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ შექმნას და აღნიშნავს, რომ „ეს კომიტეტი 1918 წელს შეიქმნა“. ამ თარიღის დაშლადსტურებული სხვა წყაროებიც არსებობს და შეიძლება ის სწორად მიგინისოთ. თავის ნაშრომში ესინ-დაი ძირითადად საუბრობს თურქეთის ოკუპაციაზე 1919 წლის აპრილ-დეკემბერში და მუქი ფერებით ხატავს „ამ თრუქებისათვის სასიამოვნო დროს“. უნდა ითქვას, რომ ეს ნაშრომი საყურადღებოა ზოგიერთი საინტერესო ისტორიული ფაქტით, მაგრამ ავტორის მსჯელობა უკიდურესად ტენდენციური და როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საოცრად ანტიქართულია.¹⁹

წყაროთმცოდნეობითი ბაზა. ნაშრომში ძირითადად ეყრდნობით იმ მდიდარ საარქივო მასალას, რომელიც დაცულია საქართველოსა და რუსეთის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივებში.

ამ პერიოდის სოციალური და ეროვნული მოძრაობის ამსახველი მდიდარი მასალაა დაცული აქარის ავტონომიური რესპუბლიკის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია გუბერნატორისა და სხვათა ფონდებში დაცული მასალები.

საინტერესო დოკუმენტები ინახება საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო ისტორიულ არქივში. აღებული პრობლემების გამოსაკვლევად აუცილებელი შეიქმნა კავკასიის კანცელარიისა და ჟანდარმერიის ფონდებში დაცული მასალები. კერძოდ, ეს შეეხება იმ დოკუმენტებს, რომლებიც ასახავენ 1903-1905 წლებში აჭარაში შექმნილ რთულ ვითარებას, სხვადასხვა ჯურის ტერორისტული ჯგუფების საქმიანობას, ბოლიტიკურ ბარტიათა ბრძოლას, ცარიზმის ღონისძიებებს აჭარაში ქართველ ქრისტიანებსა და მამამადიანებს შორის შუღლის ჩამოსაგდებად, სოციალ-დემოკრატიული და სოციალ-ფედერალისტური ბარტიების მოღვაწეობას 1905-1907 წლებში, 1917-1920 წლებში ბათუმის ოლქში უცხოელთა (ოსმალები, ინგლისი) საქმიანობის, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის თანმიმდევრულ ბოლიტიკას ბათუმის ოლქში, საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრების მისიებს.

სოციალური და ეროვნული მოძრაობის შესახებ ამსახველი საგულისხმო დოკუმენტებია საქართველოს პრეზიდენტის არქივში (ყოფილი ბარტიული არქივი).% ჩვენთვის საინტერესო დოკუმენტების ერთი ნაწილი დაუნჯებელია საქართველოს უახლესი ისტორიის სახელმწიფო ცენტრალურ არქივში. აქ ძირითადად ჩვენი ყურადღება მიიქცია რეპრესიების დაშლადსტურებული ცნობების შემცველმა დოკუმენტებმა.

ნაშრომზე მუშაობისას გისარგებლეთ საქართველოს ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმსა და აქარის სამუზეუმო გაერთიანებაში დაცული ისტორიული დოკუმენტებით, რომელიც სოციალურ და ეროვნულ მოძრაობას შეეხება.

გისარგებლებთ სახელმწიფო დოკუმენტების შენახვისა და გამოყენების რუსეთის ცენტრალური სახელმწიფო არქივით (მოსკოვი, ყოფილი სოციალისტური რევოლუციისა და პარტიული მშენებლობის არქივი)%. ნაშრომზე მუშაობისას გისარგებლებთ მოსკოვის სახელმწიფო სამხედრო — ისტორიული და რუსეთის ფედერაციის უახლესი ასტორიის არქივებით, სადაც გამოყიყნეთ მნიშვნელოვანი დოკუმენტები, რომლებიც მოგვითხრობენ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სოციალური და ბოლიტიკური ვითარების შესახებ.

ნაშრომზე მუშაობისას გისარგებლებთ ასევე მოსკოვის სახელმწიფო რევოლუციის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდებში დაცული არაერთი მნიშვნელოვანი დოკუმენტით, რომელიც იძლევა ინფორმაციას აჭარის სოციალურ ცხოვრებაზე 1921-1929 წლებში, ასევე ინახება სკკპ პასუხისმგებელი მუშაკების მოხსენებითი ბარათები, რომლებშიც ასახავენ აჭარაში იმ დროს შექმნილ ბოლიტიკურ სიტუაციას.

მდიდარი საარქივო მასალა დაცული სანკტ-პეტერბურგის ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში. აქ ინახება უაღრესად მნიშვნელოვანი დოკუმენტები ბათუმის ოლქში მიმდინარე სოციალურ, ეროვნულ და ბოლიტიკურ პროცესებზე. განსაკუთრებით მრავალია იქ მე-20 საუკუნის დამდეგი მოვლენების ამსახველი მასალები. იქ არის ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის პირდაპირი მიმოწერები სამხედრო კართან, ინფორმაცია ბათუმის ოლქში მოქმედ ბოლიტიკურ ორგანიზაციების საქმიანობაზე, იმპერატორის ბრძანება ქართული მაჰმადიანების ჯარში გაწვევის შესახებ (1910 წელი), ბირველი მსოფლიო ომის წინ ბათუმის ოლქში შექმნილ მდგომარეობაზე, რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა მინისტრის ბრძანებაზე ბათუმის ოლქში უცხოელი ემისარების ძირგამომთხრელი საქმიანობის აღკვეთის შესახებ, ცნობები ართვინის ოკრუგში შექმნილ დაძაბულ მდგომარეობაზე (1915 წელი), სოციალ-დემოკრატიული პარტიის კავკასიის კომიტეტის მიმართ განხორციელებულ რეპრესიებზე, 1905-1997 წლებში ბათუმის ოლქში არსებულ მძიმე კრიმინოგენურ ვითარებაზე, ინფორმაცია უცხოელი დიგერსანტებისაგან 1916 წელს ბათუმსა და ართვინში განხორციელებულ ტერორისტულ აქტებზე, 1915-1916 წლებში ართვინის ოკრუგში სომხებსა და მაჰმადიანებს შორის არსებულ რთულ დაპირისპირებულობასა და სხვათა შესახებ.

ბ რ ე ს ა. ნაშრომზე მუშაობისას გამოიყენეთ ბერიოდული გამოცემები. პრესას დიდი მნიშვნელობა აქვს მოსახლეობაში გარკვეული განწყობილების შესაქმნელად. ის დიდ როლს ასრულებდა ეროვნული თვითშეგნების გაღრმავებასა და მოსახლეობის ცარიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად დარაზმვაში.

მე-20 საუკუნის დასაწყისში სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოჩნდნენ

სხვადასხვა მიმდინარეობებისა და პოლიტიკური შეხედულებების ბარტიები და ორგანიზაციები. ყველა მათგანს თავისი პერიოდული ორგანო ჰქონდა, რომელშიც მათი პოლიტიკური მიმართულებები მოცემული. საზოგადოებრივ ცხოვრებას პოლიტიკური პარტიების პერიოდული გამოცემები თავიანთი პოზიციებიდან უყურებდნენ. გაზეთებში შემონახულია ცნობები აქარის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური გიჟარების, სოციალ-ევროპიკური განვითარების, საქალაქო თვითმმართველობის მუშაობის შესახებ და სხვა.

ცხრაასიან წლებში ბათუმში გამოდიოდა გაზეთი „ბათუმის ხმა“ (რუსულ ენაზე). ის ეკუთვნოდა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიას. გაზეთიდან გისარგებლეთ სტატიებით, რომელიც მეფის რუსეთის ნაციონალურ პოლიტიკას ამართავებს, გაზეთმა თავისი საქმიანობა გაააქტიურა 1905-1907 წლების რევოლუციის დროს. ამ დროისათვის იბეჭდებოდა ისეთი ხასიათის მასალები, რომელიც ააშკარავებდა ზოგიერთი პარტიის არასწორ ტაქტიკას რევოლუციაში, გაზეთი ილაშქრებდა იმ სისასტიკის წინააღმდეგ, რომელსაც ჩადიოდა კაზაკები და ჯარისკაცები. გაზეთის ხელმძღვანელობდნენ ბსაბაშვილი, სმდივანი და სხვა ეროვნული მოღვაწეები.

იმ დროისათვის გამოდიოდა გაზეთი „ზარია“, რომელიც სოციალ-დემოკრატებს ეკუთვნოდა. გაზეთში იბეჭდებოდა მუშათა წერილები, რომლებშიც ქარხნის მებატრონეთა ცუდი დამოკიდებულებაა მშრომელებისადმი მხილებული, აღწერილია ის გაფიცვები და დემონსტრაციები, რომლებსაც მუშები აწყობდნენ.

ბათუმში რუსულ ენაზე გამოდიოდა გაზეთი „ჩერნომორსკი გესტნიკი“, რომელსაც დაგით კლდიაშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ „გათახსირებული პალმი“ ხელმძღვანელობდა. გაზეთის ფურცლებზე არარუსი მოსახლეობისადმი მხოლოდ ზიზღი და მტრობა ინთხეოდა. განსაკუთრებული თავდასხმის ობიექტი საქალაქო თვითმმართველობის ქართველი დეპუტატები და ქალაქის თავები ლ. ასათიანი და ი. ანდრონიკაშვილი იყვნენ. გაზეთი „სასტიკად ლანძღავდა“ საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსულ მუშებს, გამორჩევი კი გურულებს, მათ ყაჩაღებსა და ყოველგვარი არეულობების მოთაგეებს“ უწოდებდა. თუმცა 1906 წლიდან გაზეთმა ერთგვარად შეარბილა ტონი და რამდენიმეჯერ გამოაქვეყნა მძაფრი სტატია, რომელშიც დაგმო კაზაკების აღვირაზნებლობა. ამ პერიოდისათვის გაზეთის სოციალ-დემოკრატიული გადახრა ეტყობოდა.

ასევე შეიძლება ითქვას გაზეთების „ჩერნომორსკი გოლოსისა“ და „ჯარისკაცის მეგობრის“ მიმართ, რომლებიც სოციალ-დემოკრატიული მიმართულების იყო და ცარიზმის წინააღმდეგ იბრძოდა.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია 1911 წელს დაარსებული „ბათუმის

გაზეთი“, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა მოსახლეობაში ეროვნული იდეების განმტკიცების საქმეში.

ბირველი იმპერიალისტური ომის დროს „აქარელთა საქმის გამო“, ქართველი საზოგადოების ფართო მხარდაჭერასა და თანადგომაზე, ქართული პერიოდიკის მდიდარ მასალებთან ეროდ ნათლად მეტყველებს ეროდროული გამოცემა „ქმური სიტყვა“.

დიდ ეროვნულ მოვლენად იქცა სამხრეთი საქართველოს განთავისუფლებისა და დედა-სამშობლოსთან დაბრუნებისათვის განვითარებული მოძრაობა, რომელსაც სათავეში ედგნენ აქ სამოღვაწეო ასპარეზზე ახლადგამოსული მხურვალე პატრიოტები მეყედ, ჰაიდარ, ზია აბაშიძეების, ჯეშალ ქიქავას, ისკენდერ ცივაძის, სულეიმან დიასამიძისა და სხვათა მეთაურობით. ამიტომ ნაშრომში საქმოდაა გამოყენებული პატრიოტული ორგანიზაცია „სამუსლიმანო საქართველოს განმანთავისუფლებელი კომიტეტის“ პერიოდული ორგანოს „სამუსლიმანო საქართველოს“ მასალები.

აქარის შესახებ ბერს წერდნენ აგრეთვე აზიისში გამოცემული ჟურნალ-გაზეთები. ჩვენ, ნაშრომში ვისარგებლეთ შემდეგი გამოცემებიდან: „ძგალი“, „ცნობის ფურცელი“, „იგერია“, „შინაური საქმეები“, „ხმა“, „ერთობა“, „სახალხო საქმე“, „მიწა“, „ბორბა“, „მშაქი“ (სომხური გაზეთი), „კოშენისტი“, „ზარია ვოსტოკა“, „დროშა“, „ისარი“, „სხაფი“, „საგაქრო საქმე“. აღნიშნული პრესიდან ვისარგებლეთ მასალებით, რომლებიც ასახავენ 1906-1910 წლებში შექმნილ გითარებას, კაზაკებისა და ჯარისკაცების ენით აუწერელ თავგასულობასა და საღიზმს, აქარაში სწავლა-განათლების მდგომარეობას, აქარის კოლონიზაციას, აქარის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას, პოლიტიკური პარტიების დისკუსიებს, ანტისამთავრობო გამოსვლებს, ცარიზმის წინააღმდეგ გასზორციელებულ ტერორისტულ აქტებს, საქალაქო თვითმმართველობაში მოკალათებულ შოვინისტების ზრახვებს, 1916 წელს ბათუმში მომხდარ არეულობას, ართვინის ოკრუგის ხელმძღვანელის ი.ლაგროვის მოსენებთ ბარათის, 1916 წელს ართვინში შექმნილ მდგომარეობას უცხოელი (ოსმალთ, გერმანელი) ემისრების ძირგამომხრელი საქმიანობას, 1917 წლის იანვარში ბათუმში ჩატარებულ სოციალ დემოკრატების კონფერენციას და სხვა. როგორც გსჯდათ, პრესაში მოთავსებული ბუბლიკაციები შესანიშნავ წარმოდგენას გვიქმნიან აქარის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიაზე მე-20 საუკუნის ბირველ მესამედში და იძლევიან საინტერესო მასალას აღნიშნული პერიოდის აქარის (და არა მარტო სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს) ისტორიის საკვლეყად.

მ ე მ უ ა რ ე ბ ი. სოციალური და ეროვნული მოძრაობის ისტორიის წარმოსაჩენად ჯეროვანი მნიშვნელობა აქვს შემუარებს, რომელშიც ასახულია არა მარტო ავტორის გიწრო ოჯახური და მეგობართა წრე,

არამედ ის საზოგადოება, რომელთანაც აგტორს უხდებოდა ხშირი ურთიერთობა. ამიტომ შემუარები ხშირად შეიცავს ფართო საზოგადოებრივი მოძრაობის მნიშვნელოვან ფაქტებს. ამავე დროს მოგონებები კრიტიკულ დამოკიდებულებას საჭიროებს, რადგან თავისუფალი არ არის ტენდენციურობისაგან.

ბათუმის ოლქის სოციალური და ეროვნული მოძრაობის მრავალი საგულისხმო ფაქტია ასახული დავით კლდიაშვილის შემუარებში: „ეს მოგონებები იწერება იმ მოსაზრებით, თუ რომელიმე ჩვენი წარსული ცხოვრების სურათის დასახატავად შეიძლება ამ სტრიქონებშიაც იბოვოს გამოსადეგი რამ მასალა. თუ ეს ასე იქნება, მაშინ ამის დაწერაც გამართლებული იქნება და დამწერიც დიდად დაკმაყოფილებული“ — აღნიშნავდა მწერალი. ისტორიული მასალა მართლაც რომ აუარებელია დ. კლდიაშვილის მოგონებებში და ჩვენც სიამოვნებით გხელმძღვანელობთ ამით.²⁰ მე-20 საუკუნის დასაწყისის მოვლენები ბათუმის ოლქში აისახა ნ. სბილიოტის, ს. ყუფარაძისა და ნ. გიორგაძის მოგონებებში.

1905-1907 წლების მნიშვნელოვანი მოვლენების ფაქტებია ასახული ნ. ციგაძის, ბ. კირთაძის, ა. ბერიძის მოგონებებში.²¹

როგორც ცნობილია 1910 წლიდან დაიწყო სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მაჰმადიანური რწმენის მოსახლეობის გაწვევა ჯარში. იუსუფ ეფენდი ოღლის, ბ. ხალგაშის, ი. ფუტყარაძისა და სხვათა მოგონებებში ასახულია იმპერატორის ბრძანებისაღმი საზოგადოების დამოკიდებულება.²²

ოსმალთა და სხვა ემიგრების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ძირ-გამომთხრელ საქმიანობას გადმოსცემს მ. ტაბიძის, დ. თხილაიშვილის, მ. სიმონოვის, ი. მენაბდის და სხვათა მოგონებები.²³

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სოციალური და ეროვნული პროცესების, კერძოდ სოციალ-დემოკრატიებისა და სოციალ-ფედერატების მოღვაწეობის შესახებ საინტერესო ცნობებს იძლევა ი. მგალობლიშვილის და დ. მიქელაძის მოგონებები.

ბათუმის ოლქში ოსმალთა და ინგლისელთა ოკუპაციაზე მოგვითხრობს ნ. მგელაძის, გ. რამიშვილის, დ. ჩხიკვაძის, ი. სიმონიანცის, ა. გურგენიძის მოგონებები.

ოსმალური ორგანიზაციის „სედაი მილეუთის“ ანტიქართული საქმიანობის ფაქტები გადმოცემულია ა. გიგინეიშვილის, დ. ბატარიძის, ა. აბაშიძის მოგონებებში.

დიდი დახმარება გაგვიწია მეცნიერულ მიმოქცევაში შემოსულმა ემიგრანტულ-შემუარულმა ლიტერატურამ. ასევე საყურადღებოა რ. გაბაშვილისა და ს. ს. ზაღდასტანიშვილის მოგონებები, რომელიც აჭარის შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოციალური და საზოგადოებრივი

მოძრაობის თავისებურებები აიხსნა გრ. გიორგაძისა და გ. მაზნიაშვილის მოგონებებში.

ასეთია აღებული პერიოდის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სოციალური და ეროვნული მოძრაობებისადმი არსებული ძირითადი ლიტერატურა და წყაროები.

ამრიგად, წინამდებარე ნაშრომში ბირველად ქართულ ისტორიოგრაფიაში შესწავლილი და წარმოჩენილია საქართველოს ძირძველი მხარის — სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ურთულესი მონაკვეთი — მე-20 საუკუნის ბირველი პესამედი, აღსავსე სოციალური კატაკლიზმებით, გმირული ბრძოლით საქართველოს ერთიანობასა და თავისუფლებისათვის.

ამ ბრობლემას მომავალშიც არა ერთი გამოკვლევა, მონოგრაფია და წიგნი მიეძღვნება, მაგრამ ჩვენი ნაშრომი ბირველი ცდაა კომპლექსურად წარმოაჩინოს საკვლევი ბრობლემის ყველა მხარე და ასბექტი.

სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ- დასავლეთ საქართველოში მე-20 საუკუნის დასაწყისში

§ 1. ეროვნული მოძრაობის და სოციალური მდგომარეობის გავლენა ბათუმის ოლქის სტატუსის შეცვლაზე

მე-20 საუკუნის დასაწყისში ბათუმის ბაქოს „ნავთობის კარიბჭედ“ გადაქცევამ, აქ მუშათა დიდ მასას მოუყარა თავი. გამწვავდა სოციალური მდგომარეობა. საგრძნობლად დაეცა ხელუფასი, გადიდდა სამუშაო დღე, მუშათა საბინაო ბირობები კატასტროფული გახდა. დაიწყო გაფიცვები. ამით ისარგებლა სოციალ-დემოკრატებმა და მუშათა გამოსვლებს მწვავე ხასიათი მისცა. ამან კი ხელი შეუწყო ბათუმის ეკონომიკის მკვეთრ დაცემას. ბათუმის საზღვაო პორტში, გაფიცების გამო, გემები არ შემოდის. მუშების დიდი ნაწილი კვლავ უკან, თავიანთ ადრინდელ საცხოვრებელ ადგილებში დაბრუნდა (ძირითადად გურია-სამეგრელო), ნაწილი კი აუტანელ მდგომარეობაში, იძულებული გახდა დათანხმებულიყო შექარხნე-შეპატრონეების ყოველგვარ ბირობებს.

სწორედ, ამ დროს მომწიფდა საკითხი ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიიდან გამოყოფისა და ცალკე გუბერნიად ჩამოყალიბების შესახებ. მართალია, ბათუმის ოლქის ცალკე ადმინისტრაციულად ადგენის საკითხი მოგვიანებით განხორციელდა, მაგრამ ამის გაკეთება სურდათ ჯერ კიდევ 1900 წელს. ამაზე მეტყველებს ერთი მეტად მნიშვნელოვანი წერილი, გამოგზავნილი პეტერბურგიდან თბილისში 1901 წლის 24 აპრილს: „თქვენს მაღალკეთილშობილებას ვაცნობებთ, რომ ბათუმიდან ჩვენთან მოდის მეტად შემაძრწუნებელი ამბები. იქ ძალადობასა და ანტისახელმწიფოებრივ საქმიანობას საზღვარი არა აქვს. თანაც თქვენთვის ისიც არის ცნობილი, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობა ჩვენი იმპერიისათვის ამ მეტად მნიშვნელოვან და სტრატეგიულად სასიცოცხლო მხარეს. ამიტომ, ჩვენთვის ყოვლად მოუთმენელია ამ კუთხის აგრე უყურადღებოდ მიტოვება. ქუთაისის გუბერნიის ხელმძღვანელობა სრულ უპასუხისმგებლობას იჩენს ამ მიმართულებით. გუბერნიის ხელმძღვანელობას ვერ გაუთავისებია ის მნიშვნელობა, რომელსაც ბათუმის ოლქი წარმოადგენს ჩვენთვის. ადგილობრივი მოსახლეობა ჩვენი მთავრობის მიმართ კეთილგანწყობილი

დამოკიდებულებით გამოირჩევა და როდესაც დაინახავს, რომ ჩვენი ხელისუფლება არ იცავს მათ ინტერესებს, შესაძლებელია ზურგი გვაქციოს და ჩვენ უნდობლობა გამოგვიცხადოს. ეს კი ჩვენთვის ნამდვილად არ არის ხელსაყრელი. ამიტომ, გთხოვთ დაიწყოთ ფიქრი, რომ ბათუმის ოლქი გამოვიდეს ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობიდან და ჩამოყალიბდეს ცალკე დამოუკიდებელ გუბერნიად, რომელიც დაგემორჩილებათ უშუალოდ თქვენ და ასევე მისი იმპერატორობით უდიდებულესობას... გთხოვთ, თქვენმა დაქვემდებარებულმა სამსახურებმა მოამზადოთ ყოველი საჭირო დოკუმენტი აღნიშნულის სისრულეში მოსაყვანად. გთხოვთ, ნუ დააგვიანებთ ბასუხს და გადაწყვეტილების შესახებ მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის კანცელარია საქმის კურსში ჩააყენეთ.²⁴ როგორც ამ მეტად საყურადღებო დოკუმენტიდან ჩანს, იმის შიშით, რომ ადგილობრივ მაჰმადიან მოსახლეობას ზურგი არ ექცია მთაგრობისათვის და მფარველი სხვაგან არ ეძებნა, იმპერიის ხელისუფლება მოითხოვდა ბათუმის ოლქის დამოუკიდებელ ადმინისტრაციულ ერთეულად ჩამოყალიბებას და ავალუბდა კავკასიის მეფისნაცვალს დაეწყო მოქმედება. მართლაც, შემდგომი მიმოწერიდან ჩანს, რომ დაიწყო მუშაობა, მაგრამ იმხანად ამის განხორციელება შეუძლებელი იყო, რადგან ჯერ კიდევ მოსაგვარებელი იყო ისეთი საკითხი, რაც დროს მოითხოვდა.²⁵ პეტერბურგის საიმპერატორო კარი კი ჩქარობდა. 1901 წლის მაისის დასაწყისში კავკასიის მეფისნაცვალმა თბილისში დაიბარა ქუთაისის გუბერნიის სამხედრო გუბერნატორი და გააცნო პეტერბურგის სურვილი ბათუმის ოლქის სტატუსის შეცვლის შესახებ, და მოსთხოვა წინადადებების წარმოდგენა ამ საკითხზე. მეფისნაცვალმა გუბერნატორს დააგალა ბათუმის ოლქში წესრიგის დამყარება. ამ შეხვედრას შედეგად ის მოჰყვა, რომ 1901 წლის 22 მაისს ბათუმში შეიყვანეს კაზაკთა პოლკის კიდევ რამდენიმე დამატებითი ერთეული, პოლიციას დაურიგეს იარაღი, ჯარს დააგალეს პოლიციასთან ერთად ბატრულირება, ბათუმის მიხაილოვსკის ციხე-სიმაგრის კომენდატს თხოვეს უშუალოდ ეხელმძღვანელა ქალაქში წესრიგის დამყარებისათვის. ამ ღონისძიებებს გარკვეული შედეგი მოჰყვა. ჯარის ნაწილები აკაგებდნენ ქუჩაში დარჩენილ უმუშევრებს და აიძულებდნენ დაეტოვებინათ ქალაქის ტერიტორია.²⁶ ზოგჯერ ბატრულირება მთაგრდებოდა კომიტეტის წევრებთან შეტაკებით, რასაც ხშირად მსხვერპლი მოჰყვებოდა ხოლმე. ასეთი შეტაკება მოხდა 1901 წლის ივნისის დასაწყისში, რომლის დროსაც 3 კაცი მოკლეს.²⁷

მთაგრობას დიდ დახმარებას უწევდნენ ჯაშუშები, რომლებიც შეგზავნილნი იყვნენ სხვადასხვა დაწესებულებებში და, რა თქმა უნდა, სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციაშიც. მათი წყალობით პოლიცია იგებდა კომიტეტის ადგილმდებარეობას და არბევდა მას. მაგალითად,

1901 წლის 21 ივნისს დაარბიეს ბარცხანის დასახლებაში მდებარე კომიტეტის შტაბ-ბინა. სასტიკად სცემეს იქ მყოფი კომიტეტის წევრები და დაპატიმრებულებთან ერთად თან წაიღეს პროკლამაციები.²⁸ მთავრობის ასეთი გააქტიურების შესახებ ქუთაისის გუბერნატორს ატყობინებდა ბოლიცმეისტერი გ. როჭანოვი, რომ „უმეშვერად დარჩენილი ტუზემცები“ ძალის გამოყენებით დაგაბრუნეთ მათ აღრინდელ საცხოვრებელ ადგილებში ბათუმის ფარგლებს გარეთ, ისიც უნდა ითქვას, რომ ბევრი მათგანი თვითონვე წავიდა, რადგანაც მიხვდა, რომ წინააღმდეგობის გაწევას აზრი არ ჰქონდა. ასევე, რაც მთავარია, ძლიერი დარტყმა მიიყენეთ დანაშაულებრივ კომიტეტს, არაერთი ამ კომიტეტის კრიმინალური წევრი დაგაპატიმრეთ, დაგარბიეთ მათი ბინები. ასევე, ზოგჯერ ბანდიტები გვიწევდნენ შეიარაღებულ წინააღმდეგობებს, მაგრამ ჩვენ შეგძელით მათი ლიკვიდირება. კომიტეტის წევრები დაშინებულნი არიან და ფიქრობ, გელარ გაბედავენ წინააღმდეგობის გაწევას.²⁹

1901 წლის ნოემბრის ბოლოს ბათუმში ჩამოვიდა თბილისის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის წევრი იოსებ ჯუღაშვილი. არც მისი ჩამოსვლა დარჩენია ბოლიციას შეუმჩნეველი. იოსებ ჯუღაშვილი დაუყოვნებლივ დაუკავშირდა ბათუმელ სოციალ-დემოკრატებს. ი.ჯუღაშვილის პოპულარობა თანდათან მატულობდა მოსახლეობაში, განსაკუთრებით როტშილდისა და მანთაშევის ქარხნების მუშებში. სწორედ, ეს გახდა იმის მიზეზი, რომ „შეშფოთდნენ“ სხვა სოციალ-დემოკრატები. განსაკუთრებით არ მოეწონათ იოსებ ჯუღაშვილის აქტიურობა კ.ჩხეიძეს, ი.რამიშვილს და ბ.სოლორაშვილს. დაიწყა მათ შორის ნამდვილი ბრძოლა. კ. ჩხეიძე ცდილობდა ინტელიგენცია აეშეღრებინა ჯუღაშვილის წინააღმდეგ. ამ მიზნით კ.ჩხეიძე და ი.რამიშვილი ეწოდნენ მის წინააღმდეგ აგიტაციას და მსმენელებს მოუწოდებდნენ არ მოესმინათ მისთვის, ხოლო ბ.სოლორაშვილი სპეციალურად მივიდა როტშილდის ქარხანაში და მუშებს უთხრა, რომ არ დასწრებოდნენ იმ კრებებს, რომელსაც ი.ჯუღაშვილი ჩაატარებდა.³⁰ ეს ყველაფერი კარგად იცოდა თვით ი.ჯუღაშვილმა. ისიც უნდა ითქვას, რომ არც ი.ჯუღაშვილი ყოფილა უმოქმედო. მან შესანიშნავად იცოდა თუ რა ინტრიგების ქსელი იხეოდა მის ირგვლივ და თავადაც ამოქმედდა. მისმა აქტიურობამ შედეგი გამოიღო. მას ბათუმში გაუჩნდა მომხრეთა გარკვეული ნაწილი. ჯუღაშვილი განსაკუთრებით დაუახლოვდა როტშილდის ქარხნის მუშებს სილიბისტრო ლომჯარიას და მაჰმადიან ქართველს ოსმან გურგენიძეს. უნდა აღინიშნოს ერთი ფაქტი. როდესაც, 1901 წლის 11 დეკემბერს ბ.სოლორაშვილი, ნ. კილაძე, გ.პელია ატარებდნენ, ერთ-ერთი მუშის, კერძოდ, გერმანე თავართქილაძის ბინაში თათბირს და აუკად მოიხსენიებდნენ ი. ჯუღაშვილს, ფეხზე წამოდგა ოსმან გურგე-

ნიძე და მათ უწოდა დეზინფორმატორები, რომელთაც ხალხი შეცდო-
მაში შეჰყავდა, რადგან ი. ჯუღაშვილი მგზნებარე რევოლუციონერი და
მებრძოლიაო. ოსმან გურგენიძეს მხარი სხვებმა³¹ აუბეს და მათ
ბროტესტის ნიშნად, დატოვეს თავართქილაძის ბინა.³¹ თავის მხრივ კი
ი. ჯუღაშვილი ხშირად დადიოდა ს. ლომჯარიას სახლში და იქ ხვდებოდა
აქტივისტებს, ძირითადად როტშილდის ქარხნის მუშებს. ასეთი შეკრება
გაიმართა 1901 წლის 25 დეკემბერს, სადაც ისაუბრეს სოციალურ საკით-
ხებზე, კერძოდ ხელფასის მომატებაზე, ადმინისტრაციის მხრიდან მშრო-
მელთა საბინაო ბირობების გაუმჯობესებაზე, განსაკუთრებით ყურადღება
გაამახვილეს მშრომელთა სოციალურ დაცვაზე. ამ მიზნით როტშილ-
დისა და მანთაშევის ქარხნებში უნდა შექმნილიყო მუშებისაგან სპეცია-
ლური ჯგუფი, რომელსაც უნდა მოეწესრიგებინა ეს საკითხი. იმსჯელეს
აგრეთვე ქარხნებში თუ სხვაგან არსებული პატარა სოციალ-დე-
მოკრატიული წრეების გაერთიანებაზე.³²

1901 წლის 31 დეკემბერს, ს. ლომჯარიას სახლში გაიმართა ბათუმის
სოციალ-დემოკრატიული წრეების სხდომა, სადაც გადაწყდა, რომ
შექმნილიყო გაერთიანებული სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტი.³³
ხოლო 1902 წლის 14 იანვარს კვლავ შედგა შეკრება, რომელმაც
საბოლოოდ დაადგინა, რომ გაერთიანებულ კომიტეტს ხელში უნდა
აეღო ბათუმში მთელი რევოლუციური მუშაობის ორგანიზაცია.³⁴ ამ
სხდომის შესახებ საკმაო ინფორმაცია გააჩნდათ სოციალ-დემოკრატების
მეორე დაჯგუფებას კ. ჩხეიძისა და ბ. სოლორაშვილის მეთაურობით. მათ,
რა თქმა უნდა, უარყვეს 1902 წლის 14 იანვრის შეკრების ყველა
გადაწყვეტილება და მოუწოდეს გამიჯნოდნენ მათ. დაბირისბირებამ
სოციალ-დემოკრატებს შორის საკმაოდ შემამფოთებელი ხასიათი მიიღო
და არ იყო გამორიცხული, რომ ბოლიცია საბოლოოდ მიაგნებდა
კონსპირაციულ ბინას, რადგან ბოლიციის ინფორმატორები საკმაოდ მოი-
ძებნებოდნენ თვით სოციალ-დემოკრატებში. ამის გამო ი. ჯუღაშვილი,
კონსპირაციის მიზნით გადავიდა სოფელ მანშუდიეში და დასახლდა
იქაური გლეხის ხაშიმ სმირბას სახლში. აქვე გადაიტანეს სტამბა.
რადგან ი. ჯუღაშვილს არ შეეძლო ბათუმში მის თანამოაზრეებთან
დაკავშირება, ამას ის ახერხებდა ხ. სმირბას საშუალებით. კერძოდ ხაშიმს
კალათით საგსე ზილი ჩამოჰქონდა ბათუმში გასაყიდად. იქვე, კალათში
ეწყო პროკლამაციები და სწორედ ამ პროკლამაციებს ურიგებდა ის
მუშებს.³⁵

1902 წლის თებერვალში მოეწყო როტშილდის ქარხნის მუშების
გაფიცვა, რომელიც ატარებდა სოციალურ ხასიათს. მუშებმა მოითხოვეს
თავიანთი საყოფაცხოვრებო ბირობების გაუმჯობესება. გაიფიცა ყველა
მუშა. ქარხნის დირექცია საგონებელში ჩაგარდა. ქუთაისის სამხედრო
გუბერნატორი ი. დრივაგინი სპეციალურად ჩამოვიდა ბათუმში და

დაბატიმრა მასთან მოსალაპარაკებლად მისული მუშები. მაღე დაბატიმრებულთა რიცხვმა 300-ს გადაჭარბა. დაბატიმრებულები მოათავსეს ე.წ. ბათუმის გამანაწილებელ ყაზარმებში. ამ ფაქტს მიეძღვნა 1902 წლის 3 მარტს სოციალ-დემოკრატიების სხდომა. ამ სხდომაზე აზრთა სხვადასხვაობის მიუხედავად, გადაწყვიტეს დელეგაცია გაეგზავნათ გუბერნატორთან დაბატიმრებულების გაენთავისუფლების მოთხოვნის ულტიმატუმით. დელეგაციას შორის იყო მაჰმადიანი ქართველი ოსმან გურგენიძე, ისიდორე ჭანიშვილი, იასონ გოგიბერიძე, ივანე გაშირეკელიძე და სხვები. მოლაპარაკების დროს გენერალმა დრიაგინმა ისიდორე ჭანიშვილს სახეში შეაფურთხა და ბრძანა ყველას დაბატიმრება. დაბატიმრების დროს ივანე გამრეკელიძემ სცადა ხელიდან დასხლტომოდა ჯარისკაცებს და გაქცეულიყო, მაგრამ მას ესროლეს და ფეხში დაჭრეს. დაბატიმრებულები ყველანი შეყარეს სხვებთან ერთად ყაზარმაში.³⁶ ამ ფაქტის გამო, 1902 წლის 6 მარტს, კვლავ გაიმართა სოციალ-დემოკრატიების სხდომა. აქ მიიღეს დადგენილება, რომ ჩაეტარებინათ გრანდიოზული დემონსტრაცია, რომელშიც მონაწილეობას მიიღებდა ბათუმის ყველა ფაბრიკა-ქარხნის მუშა. 7 მარტს ბათუმში ბარცხანას მუშათა დასახლებაში, რამდენიმე შეიარაღებულმა ბირმა ცეცხლი გაუხსნა პოლიციელებს, რასაც მოჰყვა პოლიციელთა მხრიდან ხალხის დარბევა. პოლიციელებმა არ დაინდეს ქალებიც კი.³⁷ ამ ფაქტმა აღაშფოთა მოსახლეობა. ეს მომენტი კარგად გამოიყენეს სოციალ-დემოკრატებმა. მომდევნო დღეს, 8 მარტს, ქუჩაში გამოვიდა თითქმის მთელი ქალაქის მოსახლეობა. ჯერ ქალაქის ცენტრში გამართეს მიტინგი, შემდეგ კი დაიძრნენ გამანაწილებელ ყაზარმებისაკენ, მაგრამ აქ მათ გზა გადაუღობეს კაზაკებმა და ჯარისკაცებმა. ხალხის შესაშინებლად მათ პაერში გაისროლეს, შემდეგ კაზაკები დაერივნენ შეკრებილებს და კონდახების ცემით დაშალეს. ხალხი მიხვდა, რომ კაზაკები მათ არ დაინდობდნენ და დაიწყეს უკან დახევა. გამანაწილებელი ყაზარმები ალყაში მოაქცია ჯარის ნაწილებმა.³⁸ იმავე დღეს, 8 მარტს, საღამოს გაიმართა ბათუმის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების ხელმძღვანელი ჯგუფის გაფართოებული სხდომა, რომელზეც გადაწყდა მეორე დღეს მოეწყოთ დემონსტრაცია და დაბატიმრებულები გაენთავისუფლებინათ. უნდა აღინიშნოს, რომ აქ თავი იჩინა აზრთა სხვადასხვაობამ. ერთნი, იარაშიშვილის მეთაურობით მოითხოვდნენ, რომ მუშებისაგან შემდგარიყო დებუტაცია, რომელიც დაავალებდა ქალაქის თავს ეშუამდგმოდა გუბერნატორის წინაშე, რათა მას დაბატიმრებულები გაენთავისუფლებინათ. სხდომის მონაწილეთა ერთ ნაწილს, მართლაც ჭკუაში დაუჯდათ ეს და მოითხოვეს სასწრაფოდ შეედგინათ დებუტაცია, მაგრამ მეორე ნაწილის, თანაც დიდი უმრავლესობის, დაჟინებული მოთხოვნა იყო, რომ მხოლოდ და მხოლოდ დემონსტრაციის საშუალებით

აეძულებინათ მთაგრობა დაბატიმრებულები გაეთაგისუფლებინა. სხდომაზე იყო გაფრთხილება, სანდო ბიროვნებისაგან იყო ცნობა იმის შესახებ, რომ შემოყვანილია კაზაკების დამატებითი ძალები და შესაძლებელია მათ იარაღიც კი გამოეყენებინათ მუშების წინააღმდეგ. გფიქრობთ, რომ ეს ცნობა სხდომის მონაწილეებისათვის უნდა მიეწოდებინა დაგით კლდიაშვილს. მართალია თავის მემუარებში ის ამის შესახებ არაფერს არ ამბობს, მაგრამ არსებობს 9 მარტის დემონსტრაციის მონაწილე ბათუმელი მუშების თ. ბერაძის, ნ. გიორგაძის მოგონებები, სადაც საუბრობენ რა 9 მარტის სისხლისღერის შესახებ, სინანულით ამბობენ რომ ხელმძღვანელებმა, რომლებიც შეტაკების დროს რატომღაც არ ჩანდნენ, არ გაითვალისწინეს ქართველი კაპიტნის გაფრთხილება იმის თაობაზე, რომ შესაძლებელი იყო მთაგრობას იარაღი ეხმარა.³⁹ შესაძლებელია, ეს გაეკეთებინა სხვა გინმე ქართველ კაპიტანს, მაგრამ ვგვონია, ეს მაინც დ. კლდიაშვილი იყო.

სხდომის მონაწილეთა ერთმა ნაწილმა განაცხადა, რომ პასუხისმგებლობა დაეკისრებოდა იმათ, გინც ასე დაჟინებით, მოსალოდნელი შედეგების გაუთვალისწინებლად მოითხოვდა დემონსტრაციის მოწყობას. თავის მხრივ, მათ საკუთარ თავზე აიღეს პასუხისმგებლობა.

მეორე დღეს, 9 მარტს, ყაზარმებს მიადგა მუშების დიდი ნაწილი. გენერალმა გ. დრიაგინმა მათ მოსთხოვა, რომ თუ არ დაიშლებოდნენ, ძალას იხმარდა. გაიგეს რა, რომ ხალხი მათ გასანთაგისუფლებლად მოვიდა, ყაზარმებში მყოფმა დაბატიმრებულმა მუშებმა ხმაური ატენეს. მთელი ძალით აწევბოდნენ კარებს. მათ შეძლეს კარების ჩამტვრევა და გარეთ გამოსვლა. გამოსულები მიაწყდნენ ქაშპარს და დაიწყეს ღობეზე ასვლა, გარეთ მდგომი ხალხი მთელი ძალით მიაწყდა ჯარისკაცებს და მოინდომა შიგნით მყოფთა მიშველება. შეიქმნა სანიჟათო სიტუაცია. ხალხის შესაშინებლად ჯარისკაცებმა ჯერ პაერში გაისროლეს, ხოლო შემდეგ როდესაც დაინახეს, რომ მდგომარეობა კონტროლიდან გამოდიოდა, ღობეზე ამქვრალთ ბირდაბირ ესროლეს. მსხვერპლი დიდი იყო.⁴⁰ შემეშინებული ხალხი უკან გაიქცა. მათ ფეხდაფეხ დაედგნა კაზაკები და ბევრი მათგანი სასტიკად სცემეს. მაგალითად, ცემის დროს კაზაკებს შემოაკგდათ მუშა ალექსანდრე კონრეიძე, ხოლო მოგვიანებით გარდაიცვალა სომეხი მუშა გეგორქ მინასიანი.⁴¹ გამანაწილებელ ყაზარმებთან ხოცვა-ყლეტის ამბავი მთელ ქალაქს მოედო. 10 მარტს ქალაქის ცენტრში კვლავ გაიმართა დიდი მიტინგი, სადაც სიტყვაში გამოსულებმა დაგმეს მთაგრობის მოქმედება და შურისძიებისაკენ მოუწოდეს ხალხს. 10 მარტს ქალაქ ბათუმში, გენერალ დრიაგინის ხელმოწერით გამოიცა ბრძანება ქალაქში საგანგებო მდგომარეობის შემოღების შესახებ. ბრძანების მიხედვით სასტიკად აიკრძალა მიტინგები, დემონსტრაციები, საღამოს ქუჩაში სიარული და სხვა.⁴² დაიწყო

რებრესიები. დააბატიმრეს 200 კაცი. მოაწვეეს მუშათა დასახლებაში საშინელი დარბევა. დააბატიმრეს ბათუმის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრთა უმრავლესობა, მოგვიანებით კი თვით იოსებ ჯულაშვილი. მაგრამ გერც ამ მოქმედებებმა დააშინა ხალხი.

გარდაცვლილი მუშების დასაფლავებაში 12 მარტს მონაწილეობა მიიღო მთელმა ქალაქმა, მაგრამ ჯარის ნაწილებმა დასაფლავებიდან უკან დაბრუნებულებს არ მისცა მიტინგის ჩატარების უფლება. რებრესიები გრძელდებოდა. კიდევ 300 კაცი ძალის გამოყენებით გაასახლეს ბათუმიდან.⁴³

1902 წლის 9 მარტს ამბავი ცნობილი გახდა ბეტერბურგში. ამ ფაქტმა ახალი ძალით წამოატივტიფა ბათუმის ადმინისტრაციული სტატუსის საკითხი. იმპერატორის კანცელარიიდან კაგკასიის მეფისნაცვალს შეატყობინეს, რომ: „როგორც ჩანს, თქვენ ვერ იმოქმედეთ ისე, რომ უმოკლეს დროში გადაწყვეტილიყო ბათუმის ოლქის ცალკე გუბერნიად ჩამოყალიბების საკითხი. სწორედ ეს უმოქმედობა გახდა მიზეზი 1902 წლის 9 მარტის სისხლისღვრისა. ამჟამად, მგონი აღარ გამოინახება იმის საბაბი, კვლავ გადაიდოს ეს უმნიშვნელოვანესი საკითხი დროის მოგების მიზეზით. ამიტომ, გთხოვთ, დაუყონებლივ წარმოადგინოთ პროექტი ბათუმის ოლქის ცალკე გამოყოფის თაობაზე და ამის შემდეგ, დაელოდეთ ჩვენს ბრძანებას ამის შესახებ“.⁴⁴

ასევე ბეტერბურგიდან, კაგკასიის მეფისნაცვალს საყვედურობდნენ იმის გამო, რომ ბათუმის ბოლიცია მხოლოდ და მხოლოდ „ტუზემცებით“ არის დაკომპლექტებული, ამიტომაც მოსდათ ასეთი საგაღალო შემთხვევა 9 მარტს. როგორც ჩანს „ტუზემცებმა“ საერთო ენა გამოიჩინეს დანაშაულებრივ კომიტეტებთან და მისცეს მათ აღვირახსნილი საქმიანობის საშუალება, ეს კი თქვენ რატომღაც მხედველობიდან გამოგრჩათ, ამიტომ დაუყონებლივ უნდა განთავისუფლდეს ბათუმის ბოლიცია „ტუზემცებისაგან“ და მათ ნაცვლად სამსახურში მიღებული უნდა იქნას მხოლოდ რუსები.⁴⁵

ბეტერბურგიდან გამოგზავნილი წერილის საბასუხოდ კაგკასიის მეფისნაცვალმა სასწრაფოდ მოიწვია სხდომა, სადაც დაავალა სხდომის მონაწილეებს დაუყონებლივ შეედგინათ ბათუმის ოლქის ცალკე გუბერნიად გამოყოფის პროექტი. 1902 წლის 21 მაისს მეფისნაცვალს წარუდგინეს პროექტი ბათუმის ოლქის ცალკე გუბერნიად გამოყოფის შესახებ. მეფისნაცვალმა ეს პროექტი მოიწონა, მაგრამ არ დაეთანხმა მხოლოდ ერთ მოსაზრებას იმაზე, რომ ბათუმის ბოლიცია რჩებოდა ქუთაისის გუბერნიის ბოლიციის სამმართველოს დაქვემდებარებაში, რადგან მას სურდა, რომ ბათუმში შექმნილიყო ცალკე ბოლიციის სამმართველო. ის დაარწმუნეს იმაში, რომ უმჯობესი იყო ბოლიცია დარჩენილიყო ქუთაისის გუბერნიაში, ხოლო ბათუმის ოლქში კი

ბოლიცეურ ზედამხედველობას განახორციელებდა ქუთაისის გუბერნიის უანდარმთა სამმართველოს უფროსის თანაშემწე ბათუმის ოლქში. საკითხის ასეთი გადაწყვეტა მოიწონეს თვით პეტერბურგში. 1902 წლის 10 აგვისტოს მეფისნაცვალმა მიიღო საბოლოო ბროექტი ბათუმის ოლქის ცალკე გუბერნიად გამოყოფის შესახებ და ის დასამტკიცებლად წარუდგინა სახელმწიფო საბჭოს. სახელმწიფო საბჭოზე, მართალია, გაიმართა დიდი კამათი, მაგრამ მაინც მოიწონეს ბროექტის წარმოდგენილი გარიანტი. ამის შემდეგ ეს ბროექტი გაიგზავნა პეტერბურგში. აქ რამდენიმე თვის განმავლობაში იხილავდნენ ამ საკითხს და ბოლოს 1903 წელს გამოცა იმპერატორის ბრძანება, ბათუმის ოლქის დამოუკიდებელ ბოლიცეურ ერთეულად- გუბერნიად ჩამოყალიბების შესახებ.⁴⁶

ბათუმის ოლქის დამოუკიდებელ გუბერნიად ჩამოყალიბებას იმპერიის მხრიდან შორს მიმავალი მიზნები ჰქონდა. იმპერიის შესვეურები შეშფოთებულნი იმით, რომ ბათუმში თავი მოიყარა საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსულმა მთაგრობისადმი „არასაიმედო“ მასამ, ცდილობდნენ ბათუმის ოლქი გადაექციათ რუსული შოგინისტური პოლიტიკის გატარების ეპიცენტრად. მთაგრობის მიზნებს შორის, უზირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია, მთაგრობისათვის არასასურველი ბირების ბათუმიდან გასახლება. ამის თაობაზე ბათუმის ოლქის ახლად დანიშნულ სამხედრო გუბერნატორს, გენერალ გ.დრიაგინს არა ერთი წერილი მიუვიდა, როგორც იმპერატორის კანცელარიიდან, ასევე ბირადად კავკასიის მეფისნაცვლიდან, სადაც მას აგალებდნენ „თავიდან მოეშორებინა საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსული მასა, რადგან ისინი არაკეთილ საიმედო გაგლენას ახდენდნენ ადგილობრივ შორილ მაშა-დიან მოსახლეობაზე“, ასევე იყო გამაფრთხილებელი შეტყობინებები იმის თაობაზე, რომ გუბერნატორს მოეხდინა ზეწოლა ფაბრიკა-ქარხნების ზელმძღვანელობებზე, რომ მათ სამუშაოდ არ მიეღოთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან ჩამოსული ხალხი.⁴⁷ ფაბრიკა-ქარხნების დირექტორებს აგალებდნენ მათ ნაცვლად სამუშაოზე აუყვანათ რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან მოსული ადამიანები. ამის გამო, 1903 წლის მაისში ბათუმში სპეციალურად ჩამოვიდა კავკასიის ფაბრიკა-ქარხნების ზედამხედველი. 1903 წლის 27 მაისს გენერალ დრიაგინმა გამართა საიდუმლო თათბირი, სადაც სწორედ ზემოთნახსენებ საკითხებზე იმსჯელეს. აქ, მანთაშევის ქარხნის დირექტორმა წამოაყენა მოსაზრება, სომეხი მუშების ჩამოსახლების თაობაზე, რადგან სომხები გამოირჩევიან კეთილგანწყობით რუსული ხელისუფლებისადმი და მათი ჩამოსახლება ხელსაყრელიც კი იქნება მთაგრობისადმი.⁴⁸ ეს მოსაზრება მოიწონეს, თუმცა ამ სხდომაზე როტშილდის ქარხნის დირექტორმა, ფრანგმა გონმა, უკმაყოფილება გამოთქვა მთაგრობის ასეთი ანტიქაროული პოზიციის გამო, რადგან მისი თქმით „ქართველები კეთილსინდის-

სიერი მუშები არიან“, ფრანგ გონს თავს დაესხნენ სამხედრო გუბერნატორი დრიაგინი და მისი თანაშემწე მორდუკოვი, რომლებმაც გაკიცნეს ის „საქმისადმი არასახელმწიფოებრივი მიდგომის გამო“ და მას აუხსნეს, რომ ბათუმის ოლქი უშუალოდ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაშია და აქ უცხოელების ბოზიცია ნაკლებად გასათვალისწინებელიაო. აქვე გადაწყვიტეს, რომ ბათუმის ოლქის ხელისუფლებას ემოქმედა „რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო ინტერესების გათვალისწინებით.“⁴⁹

გუბერნატორმა დრიაგინმა დაუნდობელი ბრძოლა დაიწყო სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტის წინააღმდეგ. ამის გამო მან არაერთი თათბირი მოიწვია, სადაც დაგალებში მიეცათ ბათუმის ოლქში შემავალი ბათუმისა და ართვინის ოკრუგების ხელმძღვანელებს, ასევე სამართალდამცავი ორგანოების უფროსებს, რათა გამოეჩინათ მათ მეტი სიმკაცრე და დაუნდობლობა. გუბერნატორი გააფრთხილეს, რომ საქირო სიფრთხილით მოკიდებოდა რუსეთის შიგა გუბერნიიდან ხალხის ჩამოსახლებას, რადგან შესაძლებელია ჩამუსულებს შორის ყოფილიყვნენ „ბუნტოვშიკები“ და არაკეთილსამიედო ბირები. ეს გაფრთხილება გაითვალისწინეს და გადაწყვიტეს, რომ თითოეულ ჩამოსულ ბირზე თავისი ყოფილი საცხოვრებელი ადგილიდან გამოეთხოვათ მონაცემები მათი კეთილსამიედობის დადასტურების შესახებ.⁵⁰

უკვე 1903 წლის ზაფხულისათვის ჩამოსახლეს 400-მდე ადამიანი. ასევე გააქტიურდნენ სომხები. მათი წარმომადგენლები დადიოდნენ მთელს კავკასიაში, ასევე სხვაგანაც და აიძულებდნენ სომხებს წასულიყვნენ ბათუმში. ბათუმში სპეციალურად გაიხსნა მათთვის დროებითი თავშესაფრები და უფასო სასადილოები. ბათუმში მყოფი ყოველი სომეხი გალდებული იყო ჩამოსული თანამოქმედებისადმი გაემართათ ხელი და დახმარებოდა. ამ მოწოდებას შედეგად ის მოჰყვა, რომ 1903 წლის ნოემბრისათვის ბათუმის ოლქში ჩამოვიდა 600-მდე სომეხი. სომხების ბათუმში დამკვიდრებას ყოველნაირად უწყობდა ხელს სომხური ნაციონალისტური პარტია „დაშნაკუტუნი“. ეს პარტია აფრთხილებდა სომხებს, რომ მონაწილეობა არ მიეღოთ ქართველი ნაციონალისტების მიერ მოწყობილ არცერთ ღონისძიებაში და არ გამოსულიყვნენ მთავრობის წინააღმდეგ, რადგან მთავრობა კეთილგანწყობით გამოირჩევა ყოველი სომეხისადმი. ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობა დაინტერესებული იყო მათი ჩამოსახლებით, როგორც გუბერნატორი აცნობებდა კავკასიის მეფისნაცვალს, სომხები დასაყრდენი არიან ქათვლების წინააღმდეგ საბრძოლველადო.⁵¹ თუმცა იმავე გუბერნატორს აფრთხილებდნენ, რომ შეემცირებინა სომხების ჩამოსახლება, რადგან სომხებს გააჩნიათ შორს მიმავალი ნაციონალისტური მიზნები და შესაძლებელია მათი ასეთი დიდი რაოდენობით ზღვისპირა მხარეში ჩამოსვლამ,

მომავალში სირთულეები გამოიწვიოსო. მაგალითად, როტმისტრი როგანოვი სამხედრო გუბერნატორის სახელზე გაგზავნილ შეტყობინებაში აღნიშნავდა: „როგორც მისთვის ბარტია „დაშნაკცუტუნის“ წევრებიდან გახდა ცნობილი, სომხები ცდილობენ შექმნან თავისი ნაციონალისტური სახელმწიფო და ამ მიზნით იმ ადგილებში, სადაც ისინი მკიდროდ არიან დასახლებულნი აგზავნიან თავიანთ ემისრებს და ხალხს ამ მიზნის განხორციელებისაკენ მოუწოდებენ. თანაც ეწევიან სომხებში იარაღის ტრანსპორტირებას. ამიტომ აუცილებელია მკაცრი ზედამხედველობა. მათი ბათუმში ჩამოსახლების შეზღუდვა და მათ ნაცვლად რუსების ჩამოსახლების გაძლიერება“.⁵²

რუსების ინტერესების დასაცავად ბათუმის ოლქის სამხედრო ხელმძღვანელობამ 1904 წლისათვის შექმნა ე.წ. ორგანიზაცია „რუსი ხალხის კავშირი“. ეს იყო ტიპური ნაციონალისტურ-შოვინისტური კომიტეტი, რომელშიც გაერთიანებული იყვნენ სამხედროები, რუსი ჩინოვნიკები. ამ ორგანიზაციის მიზანი იყო ბათუმის ოლქის გადაქცევა რუსეთის ტიპურ მხარედ და მათ ამ მიზნის განხორციელებაში მხარში ამოუდგა ბათუმის ოლქის სამხედრო ხელმძღვანელობა. ორგანიზაციის წევრები მიდიოდნენ ფაბრიკა-ქარხნებში და ძალით ავალებდნენ ხელმძღვანელებს სამუშაოზე დაუყოვნებლივ მიეღოთ რუსეთის გუბერნიებიდან ჩამოსული ხალხი და მათთვის შეექმნათ კარგი პირობები. ასევე ბათუმის საზღვაო პორტის ხელმძღვანელს ავალებდნენ, რომ გემების დაცლა განხორციელებინათ მხოლოდ რუს მუშებს, ხოლო პოლიცია გალდებული იყო დაეცვა ისინი „ტუზემცეებისაგან“.⁵³ „რუსი ხალხის კავშირს“ მხარში ედგა ებრაელთა ორგანიზაცია „ბუნდი“, რომელიც ასევე მთავრობის მიერ იყო შექმნილი და მის მხარდამკერს წარმოადგენდა. ბათუმში მცხოვრები ებრაელებიც ორ ნაწილად იყო გაყოფილი. ქართველი ებრაელები მონაწილეობას არ ღებულობდნენ „ბუნდის“ საქმიანობაში. მათი უმრავლესობა იყო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი, იყვნენ ასევე ფედერალისტური პარტიის წევრებიც. სწორედ ამის შესახებ იყო საუბარი 1904 წლის 20-მაისის შეტყობინებაში გუბერნატორისადმი, რომელშიც საუბარია რა „ბუნდის“ საქმიანობაზე, აღნიშნულია, რომ ქართველი ებრაელები არ არიან ამ პარტიაში გაერთიანებულნი.⁵⁴ ამ ორგანიზაციაში ძირითადად გაერთიანებული იყვნენ რუსი და სხვა ეროვნების ებრაელები. ამ ორგანიზაციებმა არა ერთი ერთობლივი ღონისძიებები ჩაატარეს, სადაც ბათუმის მცხოვრებლებს აგრძნობინებს, რომ ქალაქში „ხელისუფლებას ისინი წარმოადგენდნენ და არაგვ“! აბატიებდნენ რუსეთის სახელმწიფოებრივი ინტერესების შელახვას“.⁵⁵

მიუხედავად რუსების ასეთი გააქტიურებისა, ბათუმის ოლქში ხელი-სუფლებამ მაინც გერ შეძლო „ქართული ნაციონალური სულის

აღმოუჩნდა.* მთავრობამ ასევე გერ შუქლო სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტის საქმიანობის შეფერხება. 1904 წელს კომიტეტმა გადაწყვიტა ბათუმის ოლქის სოფლებში გასულიყო და გლეხობაში ფართო ანსნა-განმარტებითი სამუშაოები ჩაეტარებინა. მართლაც, კომიტეტის წევრები გაგიდნენ სოფლებში, თუმცა ასეთ გასვლას ზოგჯერ წარმატებები არ მოჰქონდა. ხელისუფლება იმას უფრთხოდა, რომ გლეხები არ აბუნტებუ-ლიყვნენ, რომ მათ არ გამოეთქვათ სურვილი ქალაქში ჩამოსვლისა და ფაბრიკა-ქარხნებში მუშაობის დაწყებისა. კომიტეტის წევრები კი სწორედ ამ მიმართულებით უტარებდნენ აგიტაციას. ამ საქმეში ჩართული იყვნენ ქართველი მაჰმადიანებიც, რომლებიც სოფლის მცხოფრებლებს ეუბნებოდნენ, რომ ჩასულიყვნენ ქალაქში და მუშაობა დაეწყოთ ქარხნებში. შეშინებული ასეთი აგიტაციით, ზემო აჭარის მმართველი როტმისტრი ჯემალ ბეგ ზიმშიაშვილი მთავრობას აცნობებდა, რომ: „ზემო აჭარის სოფლებში გამოჩნდნენ კომიტეტის წევრები და ადგილობრივ მოსახლეობაში ატარებენ ანტისამთავრობო აგიტაციას. ჩვენ ყოველი ღონე ვინმარეთ, რომ ხალხს მათთვის არ მოესმინათ და აუძულებინათ წასულიყვნენ იქედან. ასეც მოხდა. მათი (ე.ი. კომიტეტების-ოგ) გააქტიურება ძალიან სახიფათოა სოფლის მცხოფრებლებისათვის, რადგან შეიძლება ამას მოჰყვეს გლეხობაში ამბოხი, ზოლო „მეამბოხენი“ კი ნაკლებად დასამორჩილებელნი იქნებიან, ისინი ასევე ცუდ გაგლენას მოახდენენ მთიელ გლეხობაზე, რომლებიც ხელისუფლებისადმი მორჩილებითა და ერთვულებით გამოირჩევიან. ამიტომ ყოველი ღონე უნდა გინმაროთ, რათა მათ გერ შეძლონ ზემო აჭარაში შემოსვლა და თავიანთი დამლუბველი აგიტაციის ჩატარება“.⁵⁶

სწორედ ეს წერილი გახდა საბაბი იმისა, რომ გუბერნატორის მოეწვია ბათუმისა და ართვინის ოკრუგების ხელმძღვანელები და მათთვის მიეცა დაგალება, რომ არ დაეშვა გლეხობაში კომიტეტის წევრები აგიტაციის ჩასატარებლად, რადგან ამას მოჰყებოდა გლეხობის ამბოხება და რაც მათთვის არასასიამოვნო იქნებოდა, ზოლო გლეხებს სურვილი გაუჩნდებოდა ქალაქში ჩამოსვლასა და ქარხნებში მუშაობის დაწყების: „დააგა-ლეთ სოფლის თემების ხელმძღვანელებს, რომ ყოველი ღონე იზმარონ, რათა „მეამბოხენი“ არ დაუშვან მათ სოფლებში, ზოლო თუ სადმე გამოჩნდნენ ისინი, დაუყოვნებლივ აცნობონ პოლიციას და დააკაფონ. შეაშადეთ ხალხი, რომ ბოიკოტი გამოუცხადონ დანაშაულებრივი კომიტეტის წევრებს და არ მოესმინონ მათ, ან საერთოდ გააძეფონ სოფლებიდან“.⁵⁷ მიუხედავად ასეთი გაფრთხილებისა სოციალ-დემოკრა-ტები მაინც ასერხებდნენ ხალხში აგიტაციას.

1904 წლისათვის ბათუმში ჩამოყალიბდა ახლად შექმნილი საქართ-გელოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ბათუმის ბიურო, რომლის თავჯდომარედ დაინიშნა მემედ აბაშიძე.⁵⁸ ამ პარტიის შექმნა იყო დიდი

მოგლენა არა მარტო ბათუმის ოლქის, არამედ სრულიად საქართველოს ცხოვრებაში. პარტიის ამოცანები და მიზნები საქართველოს ეროვნულ ინტერესებს შეესაბამებოდა, რადგან ფედერალისტები ცდალობდნენ ეროვნულ ნიადაგზე გაეერთიანებინათ სხვა პარტიები, მოეხდინათ ეროვნულ-პოლიტიკური ძალების კონსოლიდაცია.⁵⁹ ბათუმში ფედერალისტური პარტიის ბირთვს შეადგენდნენ ინტელიგენციის წარმომადგენლები. იყო აგრეთვე მცდელობა, რომ პარტიის საქმიანობაში ჩაებათ მუშებიც, თუმცა დასაწყისში ეს მცდელობა წარმატებული არ იყო, რადგან მუშების დიდი ნაწილი სოციალ-დემოკრატების გავლენაში იყვნენ მოქცეულნი. პარტიის ბათუმის ბიუროს ხელმძღვანელობამ დაარსა სტამბა. ეროვნულ საკითხებზე მისი წევრები აწარმოებდნენ ხალხში საავიტაციო საქმიანობას. ამის გამო პარტიას თავიდანვე დაუპირისპირდნენ სოციალ-დემოკრატები და, სამწუხაროდ, ეს დაპირისპირება მათ შორის დიდხანს არსებობდა.

ეკონომიკური კრიზისი მთელი სიმძაფრით გამოვლინდა 1904 წლის ბოლოსათვის. მიუხედავად ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობის ცდებისა, აეკრძალათ მიტინგები, დემონსტრაციები (1904 წელს არა ერთი ასეთი ბრძანება გამოცა-ო-გ.). მას მაინც ჰქონდა ადგილი. 1904 წლის ბოლოსათვის ხშირი იყო დემონსტრაციები სოციალური მოთხოვნებით. ერთ-ერთი ასეთი შეკრებისას წამოაყენეს სხვადასხვა ერის წარმომადგენელთა მტკიცედ შეკავშირების ამოცანა. ხშირად ეს დემონსტრაციები პოლიციასთან შეტაკებით მთავრდებოდა.⁶⁰

ამრიგად, მეოცე საუკუნის დასაწყისში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში განვითარებულმა მოვლენებმა რუსეთის იმპერიის მესვეურები საგონებელში ჩააგდო. მათ დააყენეს დღის წესრიგში ბათუმის ოლქის ცალკე პოლიტიკურ ერთეულად ჩამოყალიბების საკითხი. ეს იყო შორისგამიზნული მოქმედება, რადგან იმპერიის მესვეურებს სურდათ ბათუმის ოლქი დაეცალათ ქართველებისგან და მათ ნაცვლად ჩამოესახლებინათ რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან მათთვის სასურველი მასა.

1901 წლის გვიან შემოდგომაზე ბათუმში ჩამოვიდა ი. ჯუღაშვილი, რომლის მეცადინეობით დაქსაქსული სოციალ-დემოკრატიული ჯგუფები ერთ ორგანიზაციად გაერთიანდნენ. ამ ორგანიზაციის ხელმძღვანელობით 1902 წლის 9 მარტს ჩატარდა მუშათა დიდი გაფიცვა, რომელიც მსხვერპლით დამთავრდა.

ბათუმში დატრიალებულმა ტრაგედიამ, იმპერიის მესვეურები აიძულა დაეჩქა ობინათ ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიიდან გამოყოფა, რომელიც განხორციელდა 1903 წლის ზაფხულში.

§ 2. სოციალური და ეროვნული - დასაგლეშო

სამართლებლოში

1905-1907 წლებში

1905 წლის 9 იანვარს პეტერბურგში მომხდარმა მუშებისადმი სისხლიანმა ანგარიშსწორებამ მთელი რუსეთის იმპერიის მოსახლეობა აღაშფოთა. ყველგან იმართებოდა მიტინგები და დემონსტრაციები, რომლებიც ბევრ შემთხვევაში ტრაგედიით მთავრდებოდა. რუსეთში მომხდარი ამბები სწრაფად გაგრცელდა ბათუმის ოლქშიც. დაიწყო გაფიცვები. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ როტშილდის, მანთაშეგის, სიდერედისის ქარხნებისა და ბორტის მუშები. თავდაპირველად ეს გაფიცვები ატარებდა ეკონომიკურ ხასიათს. ბევრ შემთხვევაში ქარხნების მებატრონეები დათმობაზე მიდიოდნენ და მუშათა მოთხოვნებს აკმაყოფილებდნენ. 1905 წლის იანვრის ბოლოს კრიზისმა მთელი სიმძაფრით იჩინა თავი. ქარხნების ხელმძღვანელობა გერ ახერხებდა გერც ახალი დაკვეთების მიღებას და გერც უკვე შესრულებული სამუშაოს რეალიზაციას.⁶¹ ბათუმის ქარხნების უმრავლესობა მუშაობდა ნავთობის ტრანსპორტირებისათვის საჭირო მოწყობილობის დამზადებაზე და აქედან გეგმებით უცხოეთში აგზავნიდა. რამდენადაც გეგმები ბორტში აღარ შემოდიოდნენ მუშების გაფიცვების გამო, ამიტომ ყველა ქარხანა ერთიმეორის მიყოლებით იხურებოდა და მებატრონეები იძულებულნი იყვნენ მუშები სამუშაოდან გაენთავისუფლებინათ. ქუჩაში აღმოჩნდა მუშების დიდი რაოდენობა და ეს გახდა სწორედ მიზეზი იმ არეულობისა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1905 წლის თებერვლის ბოლოს. ეს მომენტი შესანიშნავად გამოიყენეს სოციალ-დემოკრატებმა და ხალხს მთავრობისადმი ანგარიშსწორებისაკენ მოუწოდებდნენ. 1905 წლის 26 თებერვალს გაიმართა მიტინგები. აზიზის (დღევანდელ თავისუფლების) მოედანზე მიტინგი მოაწყო სოციალ-დემოკრატებმა. ამ მიტინგების დამთავრების შემდეგ გაბოროტებულმა მუშებმა დაღწევის მაღაზიების გიტრინები, ირგვლივ ყველაფერა დაამსხვრიეს. ასევე მოიქცნენ როტშილდის ქარხანასთან ჩატარებული მიტინგის შემდეგ მუშები. მათ ქვეები დაუშინეს ქარხნის ადმინისტრაციის შენობას და ყველა ფანჯრის მინა ჩაამსხვრიეს. მათ ცეცხლგამჩენი ბოთლებიც შეაგდეს ქარხნის შენობაში, რასაც ზოგ ადგილას ხანძრის გარეზა მოჰყვა. მუშები მხოლოდ მაშინ დაიშალნენ, როდესაც პოლიციელები გამოჩნდნენ, მარინის გამზირზე (დღევანდელი მეშედ აბაშიძის გამზირი) მუშებმა ქვეები დაუშინეს პოლიციელებს, რასაც პოლიციელთა მხრიდან იარაღის გასროლა მოჰყვა.

ქალაქში გახშირდა დანაშაულობა. ბანდიტიზმმა და ქურდობამ ჩვეუ-

ლებრივი სახე მიიღო. დაცარიელდა ქალაქის ქუჩები, ჩაკედა გაქრობა. ქალაქი ბარალიზებული იყო. ასეთი მდგომარეობით აღწვოთებული გუბერნატორი წუწუნებდა კავკასიის მეფისნაცვლის სახელზე გაგზავნილ წერილში იმის შესახებ, რომ ბათუმში ცხოვრება სასიფათო გახდა და რომ მთავრობის ორგანოები უძლური არიან წესრიგის დასაცავად.⁶² მიუხედავად იმისა, რომ მოელს საქართველოში ანარქია მძვინვარებდა და მთავრობა იქაც უძლური იყო წესრიგი დაემყარებინა, მეფისნაცვალმა საბასუხო წერილში (1905 წლის 11 მარტს გაიგზავნა ბათუმში), გუბერნატორს ახსენებდა, რომ ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიიდან გამოყოფის ერთ-ერთ მიზეზად სწორედ მუშების ანტისახელმწიფოებრივი მოქმედებები ჩაითვალა და ახლა, კი როგორც ჩანს, მდგომარეობა კვლავ გამეორდა, ამიტომ ყოველი ღონე უნდა ეხმარათ და გამოეყენებინათ არსებული ყველა საშუალება, რომ ოლქში წესრიგი დამყარებულიყო. იგი ბირდებოდა სათანადო მხარდაჭერას.⁶³ ამის გამო, 1905 წლის 17 მარტს, ბათუმის ოლქის გუბერნატორმა მოიწვია თათბირი, სადაც თათბირის თითოეულ მონაწილეს მიეცა კონკრეტული დავალება. განსაკუთრებული დავალებები მიეცათ მიხაილოვსკის ციხე-სიმაგრის კომენდატს და ბოლიციას.⁶⁴ მათ შუამდგომლობდნენ წესრიგის დაცვა. ოთგით ბოლიციის სამმართველოში შემდგომ თათბირზე ღლის წესრიგში დააყენეს ე.წ. „აგენტთა ქსელის“ ამოქმედება. შეიძლება ითქვას, რომ ასეთი აგენტურა წარმატებით მოქმედებდა ბათუმის ყველა დაწესებულებაში, ყაზარკა-ქარხნებში და თვით რსდმპ ბათუმის კომიტეტშიც. ამ საქმიანობით განსაკუთრებით დასაშინებელი იყვნენ მეუზოვეები, რომლებიც ბოლიციას აცნობებდნენ მათთვის საინტერესო პიროვნების ადგილსამყოფელს. სწორედ ბოლიტიკური დასმენის შედეგად დარბეულ იქნა მუშათა დასახლება ბარცხანაში. ამ დარბევას შედეგად ის მოჰყვა, რომ რამდენიმე საექვო პიროვნება სასტიკად ნაცემი, დახვრიტეს. ასეთი დარბევები ხშირი იყო. ბოლიცია ცდილობდა მიეგნო ე.წ. „ბარცხანის გუბერნატორისადმი“, რომელიც, როგორც ბოლიცებისტერი სმირნოვი ამბობდა: „ბანდიტების ხელმძღვანელს წარმოადგენს და მის დაყაღვებას ყველა ასრულებსო“.⁶⁵ ეს ე.წ. „ბარცხანის გუბერნატორი“, რომელსაც ასე თავგამოდებით დაეძებდა ბოლიცია, იყო რსდმპ ბათუმის კომიტეტის ერთ-ერთი ხელმძღვანელთაგანი ბ. სოლორიაშვილი. კონსპირაცია იმდენად ეფექტური იყო, რომ მთავრობამ, მიუხედავად დიდი მცდელობისა, მაინც ვერ შეძლო მისი მიგნება.

1905 წლის 22 მარტს შედგა ბათუმის რსდმპ კომიტეტის ორივე ფრთის გაერთიანებული სხდომა. მიუხედავად აზრთა სხვადასხვაობისა, მიღწეულ იქნა შეთანხმება ბევრ საკითხში. აქვე გადაწყდა, რომ შექმნილიყო ე.წ. „მებრძოლთა რაზმები“, რომლებიც დაკომპლექტდებოდნენ მუშებისაგან. მებრძოლთა რაზმებს დაეგალათ დაეცვათ მუშების დასახ-

ლება ბოლიციის თავდასხმისაგან. აქვე გადაწყვეტეს, რომ კომიტეტის წევრები წასულიყვნენ სოფლებში გლეხობაში აგიტაციის ჩასატარებლად.

„მებრძოლთა რაზმები“ გააქტიურდნენ. ისინი შოთხოვდნენ სხვადასხვა ორგანიზაციათა ერთობლივ მოქმედებას. ქალაქში მათ გაუფარდათ სახელი, როგორც ერთობისადმი დაუცხრომელ მებრძოლებს. „ერთობა“ კი იმდროინდელ ქართულ საზოგადოებაში ერთობ მოდურ მოვლენად გადაიქცა. მასში მონაწილეობა სამართლიანობისათვის ბრძოლის გამომხატველად აღიქმებოდა. 1905 წლის 2 აპრილს, როტშილდის ქარხნის მაღამოებში მოხდა ნამდვილი ბრძოლა „მებრძოლ რაზმებსა“ და ბოლიციას შორის. ამ შეტაკებისას მოკლეს ორი ბოლიციელი, ხოლო ერთი დაქრეს, რაზმელებიდან კი დაიღუპა ერთი და დაიჭრა სამი კაცი. ასეთივე შეტაკება მოხდა ჩურუქ-სუს (ქობულეთი) საბოლიციო უბანში, სადაც რაზმელებმა მოკლეს ერთი ბოლიციელი, ხოლო სოფელ ხუცუბანში ჩაუსაფრდნენ სოფლიდან ქობულეთისაკენ მიმავალ ჟანდარმებს და სროლა აუტყვეს, რომლის შედეგად დაიღუპა ოთხი ჟანდარმი. ბათუმში, მარინის პროსპექტზე, ღამით ბომში ააფეთქეს, რომელსაც ჯარისკაცის სიკვდილი მოჰყვა. რაც შეეხება ორმხრივ სროლებს, ის თითქმის ყოველდღიურად იმართებოდა ბათუმში.⁶⁶

ამ მოვლენებმა მოსახლეობის ერთი ნაწილი ისე აღაშფოთა, რომ გუბერნატორისადმი გაგზავნილ წერილებში უკმაყოფილებას ვერ მალავდა მთავრობის ემოქმედობის გამო და ითხოვდა „ბანდიტებისაგან“ დასაცავად იარაღს, რადგან მთავრობის დახმარების იმედი მათ უკვე აღარ ჰქონდათ.

ყველაფერი ეს გასდა იმის მიზეზი, რომ ბათუმის ოლქის გუბერნატორმა თხოვა კავკასიის მეფისნაცვალს ბათუმში სასწრაფოდ კაზაკების დიდი რაოდენობით შემოყვანა, რაც მთავრობამ 1905 წლის აპრილის დასაწყისში კიდევაც განახორციელა. ბათუმში შემოიყვანეს კაზაკთა პოლკი. მეთაურებმა მიიღეს დაგეგმვა ემოქმედათ ქალაქში წესრიგის დასამყარებლად და აღეკვეთათ ის უმსგავსოება, რასაც „ბანდიტები“ ჩადიოდნენ. 1905 წლის 6 აპრილს გამოიცა გუბერნატორის სპეციალური ბრძანება ქალაქში საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადების შესახებ. ბრძანების მიხედვით სასტიკად აიკრძალა ყოველგვარი მიტინგები და ქუჩაში ღამით სიარულიც კი. ბრძანება გამოაკრეს ქალაქის თავშეყრის ადგილებში. კაზაკთა მეთაურებს დაეგალათ ბრძანებაზე კონტროლი, მაგრამ ეს კონტროლი ხშირად აღვირახსნილი ძალმომრეობაში და შეურაცხყოფაში გადადიოდა. მიიღეს რა კაზაკებმა და მათთან ერთად ჯარის ნაწილებმა განუსაზღვრელი უფლებები, მათი მხრიდან თავდასულობას საზღვარი არ ჰქონდა. დაიწყო გაუთავებელი ჩხრეკები, რაც არც თუ ისე იშვიათად, ადამიანთა მსხვერპლით მთავრდებოდა. კაზაკები

მოქმედებდნენ გამოქვეყნებულ. მათთვის არავითარი კანონი არ არსებობდა. ყოველგვარი ნებართვის გარეშე შედიოდნენ და აბატიმრებდნენ მათთვის არასასურველ პირებს. 1905 წლის 10 აპრილს, მანთაშევის ქარხნის მიდამოებში მოხდა სროლა. კაზაკებმა გაიგეს, რომ „ბანდიტები“ (ასე ეძახდნენ ისინი სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტის წევრებს-ო.გ.) ისერიანო და დაუყოვნებლივ გაემართნენ სროლის ადგილისაკენ. როდესაც ისინი იქ მივიდნენ აღარავინ არ დახვდათ. ამით გაბოროტებული კაზაკები დაერივნენ გამგლელებს და მათ ფიზიკური შეურაცხყოფა მიაყენეს. 14 აპრილს კი ბათუმში, მარინის პროსპექტზე მათ გააჩერეს ორი მოქალაქე, რომლებმაც შეძლეს კაზაკების ხელიდან დასხლტომა. კაზაკები დაედევნენ, წამოეწვივნენ და ორივე მათგანი დაცხრილეს. ასევე 16 აპრილს მოკლეს მათ კიდევ სამი კაცი, რომლებიც არ დაემორჩილნენ ბრძანებას.⁶⁷ მოსახლეობა ისე დაშინდა კაზაკების თავგასულობისაგან, რომ გარეთ არავინ არ გამოდიოდა. მოსახლეობამ ბათუმის თავის იუანუ ანდრონიკაშვილის სახელზე გააგზავნა გრცელი წერილი თხოვნით, რომ ეშუამდგომლა გუბერნატორთან კაზაკების ქალაქიდან გაყვანის თაობაზე, რადგან როგორც იმავე წერილში აღნიშნავდა მოსახლეობა, იმუშად ისინი მეორე უკიდურესობაში გადაგარდნენ. თავდაპირველად ე. წ. „მებრძოლი რაზმებისაგან“ დაშინებული ხალხი მთავრობას სთხოვდა დახმარებას, ახლა კი იმავე მთავრობისადმი იყო თხოვნა კაზაკების ქალაქიდან გაყვანის შესახებ, რადგან მათმა აგრესიამ ყოველგვარი ზღვარი გადალახა.⁶⁸ ეს წერილი ქალაქის თავმა ივანე ანდრონიკაშვილმა გუბერნატორს გადასცა, მაგრამ გუბერნატორმა ანდრონიკაშვილს განუცხადა, რომ კაზაკების მოქმედება ბრძანების ფარგლებშია, მხოლოდ კაზაკობა არის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძალა დანაშაულებრივი კომიტეტის აღვირახსნილი საქმიანობის აღსაკვეთად.

ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი ნაკლებად ენდობოდა პოლიციას, რადგან მისი აზრით პოლიცია უძლური იყო დამანაშავეების წინააღმდეგ ოლაში, თანაც იყო ხშირი შემთხვევები როცა „პოლიცია ტუზემცების ქომაგად გვეგლინებოდნენ“.⁶⁹ კაზაკებს მხარს უბამდნენ ჯარის ნაწილები. განსაკუთრებით მიხაილოვსკის ციხე-სიმაგრის გარნიზონის ჯარისკაცები. უკიდურესი შოგინიზმით მოწამლული ჯარისკაცები ხშირად გამოდიოდნენ ქალაქში და კაზაკებთან ერთად მონაწილეობდნენ მოსახლეობის ხოცვა-რბევაში. მათი სამიზნე გახლდათ ქართველი სოციალ-დემოკრატები და, საერთოდ, მთელი ქართველობა, რადგან მათი აზრით: „ქართველები ყაჩაღები არიან და ადგილობრივ მოსახლეობას აბუნტებენ რუსეთის წინააღმდეგო.“⁷⁰ ჯარისკაცების მიერ უდანაშაულო ხალხის დახოცვის შესახებ არაერთი საარქივო დოკუმენტი არსებობს, რომლებშიც აღწერილია ის, რომ შოგინისტური ბაცილით მოწამლული ჯარისკაცები ნამდვილ სასაკლაოს აწყობდნენ. მაგალითად, 1905 წლის

22 აპრილს მათ ბორტის მიდამოებში თავშეყრილ ხალხს ცეცხლი გაუხსნეს და ოთხი ადამიანი სიცოცხლეს გამოასალმეს, ხოლო 27 აპრილს კი კაზაკებთან ერთად შეიპყრეს 2 ქართველი მუშა და სადისტური წამების შემდეგ დახვრიტეს. ასეთი მაგალითები ძალიან ბევრი იყო.⁷¹ გაზეთი „სხივი“ შემოფოთებული აღწერს ჯარისკაცების მხეტობის არაერთ შემთხვევას.⁷² ხოლო „ბათუმის ხმა“ საუბრობს იმის შესახებ, თუ როგორ დახვრიტეს ჯარისკაცებმა უდანაშაულო ხალხი სიდერევისის ქარსის მისასვლელთან.⁷³

1905-1907 წლების რევოლუციაში თითქმის არ მონაწილეობდა ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობა, თუ არ ჩავთვლით ინტელიგენციის რამდენიმე წარმომადგენელს. იმის შიშით, რომ მაჰმადიანები არ ჩაბმულიყვნენ რევოლუციურ გამოსვლებში, სამხედრო გუბერნატორმა 1905 წლის 28 აპრილს მოიწვია ბათუმისა და ართვინის ოკრუგების ხელმძღვანელები, ზემო აჭარის გაგლენიანი ბირები და სთხოვა, რომ ყოველი ღონე ეზმარათ, რათა გლეხობა არ ჩაბმულიყო ანტისამთავრობო ბუნტში, რადგან იყო ცნობები, რომ ზემო აჭარისა და ართვინის სოფლებში, დანაშაულებრივი კომიტეტის წევრებს ატარებდნენ აგიტაციას სოციალურ საკითხებზე და ხალხს მოუწოდებდნენ ანტისამთავრობო გამოსვლებისათვის. სხდომაზე ზემო აჭარის გაგლენიანმა ბირებმა გუბერნატორს აღუთქმეს, რომ: „მათი ხალხი მორჩილია და არავითარ მთავრობის საწინააღმდეგო აგიტაციას არ აპყვებაო, ხალხი მათ ამის საშუალებას არ მისცემსო“. ასეთივე აზრი გამოთქმეს ართვინისა და ბათუმის ოკრუგების მეთაურებმა.⁷⁴ მიუხედავად ასეთი იმედებისა, 1905 წლის მაისში დაბა ქედაში დაიწყო გლეხობის გამოსვლები სოციალური და პოლიტიკური მოთხოვნებით. შეშინებული ქედის მაზრის უფროსი თხოვდა ბათუმის ოკრუგის უფროსს დაუყონებლივ დახმარებას. ქედაში გაიგზავნა ჯარის ნაწილები. ხალხი მოითხოვდა გადასახადების გაუქმებას, ტყით სარგებლობის უფლებას და მიწის ნაკვეთს უსასყიდლოდ. მაზრის უფროსი დაბრდა ხალხს რომ ამ თხოვნას შეატყობინებდა ზემდგომ ხელმძღვანელობას, მაგრამ ხალხი მაინც არ იშლებოდა. ჯარისკაცებმა ხალხის დასაშინებლად პაერში გაისროლეს. რადგან ვერც ამან უშველა საქმეს, მაშინ ცხენოსანი ჯარისკაცები ხალხს მათრახებით დაერივნენ. ატყდა ხელჩართული ბრძოლა. რადგანაც ხალხი უიარაღო იყო, მათ დაიწყეს უკან დახევა. ამით ისარგებლეს ჯარისკაცებმა და ხალხს შეუტყეს. მაზრის უფროსის ბრძანებით 12 ყველაზე უფრო „გამოკეცილი ბუნტოვნიკი“ დააკავეს და ბათუმის ციხეში ჩასვეს. ასეთივე გამოსვლები იყო ხულოს მაზრის სოფლებში: დიოკნისში, ჭგანაში, გაშლოვანში და ასევე ქედის სოფლებში: ცხმორისში, ახოში, ზგარეში, ბაბუნოდლებში და სხვა.⁷⁵

ზემო აჭარაში მომხდარი არეულობისაგან შეშინებულმა გუბერნა-

ტორმა 1905 წლის 6 ივნისს ისევ მოიწვია თათბირი იმავე ბირების მონაწილეობით (გინც 28 ამრიგის სხდომას ესწრებოდა—ო.გ.). გუბერნატორმა საყვედურებით ააგსო ბათუმისა და ართვინის ოკრუგების ხელმძღვანელები საქმისადმი უპასუხისმგებლო დამოკიდებულების გამო და აღნიშნა, რომ ზედმეტმა თვითდაჯერებულობამ გამოიწვია არეულობები, რომლებიც მაისის თვეში მოხდა მათ სამოქმედო ობიექტებზე. იყო თავის მართლებები ოკრუგების ხელმძღვანელთა მხრიდან, მაგრამ გუბერნატორი ამან მაინც გერ დაამშვიდა. მან უსაყვედურა აგრეთვე ზემო აჭარის მესვეურებს, რომ მათ გერ აღკვეთეს დანაშაულებრივი კომიტეტის წევრების აღვირახსნილი საქმიანობა და მათ გერ დაუბირისბირეს ხალხი. „ასეთმა გულგრილობამ კი შედეგად ის მოგვცა, რომ ზემო აჭარა ბუნტმა მოიცვა“— აღნიშნა გუბერნატორმა. და რაც მთავარია, სწორედ აქ, 1905 წლის 6 ივნისის სხდომაზე გამოთქმეს მოსაზრება ე.წ. „პოგრომების“ ანუ დარბეგების მოწყობის შესახებ. ამის გამო, გუბერნატორმა დაგალებები მისცა ჟანდარმთა სამმართველოს, კაზაკთა ასეულებს და ყველა იმათ, გისაც მონაწილეობა უნდა მიეღოთ ასეთ დარბეგებში.⁷⁶

ამ თათბირიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს ხელთ ჰქონდა ბათუმის ოლქის ჟანდარმთა სამართველოსაგან შედგენილი ვერაგული გეგმა. ამის თაობაზე გუბერნატორი ბირადად ესაუბრა გეგმის შემდგენლებს. თავდაპირველად გათვალისწინებული იყო სისხლიანი დატაკება ქაროველ ქრისტიანებსა და მამადიანებს შორის. ამ საქმეში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ მთავრობის სამსახურში ჩამდგარ ბეგებსა და ხოჯებს. ამ მიზნით ზემო აჭარაში ჯეშალ ბეგ ხიმშიაშვილთან სასწრაფოდ გაგზავნეს რამდენიმე ბირი და გაანდეს მათ ხელისუფლების ზრახვა, მაგრამ ჯეშალ-ბეგმა თავი შეიკავა, როგორც ერთ-ერთი გაგზავნილი ამბობდა: „მას მერყეობა დაეტყო“.⁷⁷ ხელისუფლებას არ დაუცდია იმისათვის, თუ რა ბოზიციას დაიჭერდნენ სხვა ბეგები და გადაწყვიტა ამოქმედებულიყო. ბირველი ბიძგი იყო 1905 წლის მაისში ხოჯას მკვლელობა ბათუმში. ქალაქში დადიოდა ხმები, რომ ეს მკვლელობა სპეციალურად განახორციელეს „რუსი ხალხის კავშირში გაერთიანებულმა ნაციონალისტებმა“. ეს ხოჯა ისეთი გავლენით სარგებლობდა, რომ მთელი ზემო აჭარის მოსახლეობა ფეხზე დადგა. მათ თვითონ მოთხოვეს ჯეშალ-ბეგს ხალხს ჩასდგომოდა სათავეში და წაეყვანა დამნაშავეების დასასჯელად, თანაც ბევრმა მათგანმა დაიჯერა ჭორი იმის შესახებ, რომ მკვლელობა ქართველი ქრისტიანების მიერ იყო ჩადენილი. მართლაც, ათასამდე შეიარაღებული კაცი ბ. ზინარე აჭარისწყალზე ელოდებოდა მთავრობისაგან სიგნალს მოქმედებისათვის. მდგომარეობა დაიძაბა. მთელი ბათუმის მოწინავე საზოგადოება ფეხზე დადგა. წუთი წუთზე იყო მოსალოდნელი სისხლის

ღერა. აქარისწყალზე გაემართა დელეგაცია მეიედ აბაშიძის მეტაურობით. დაიწყო მოლაპარაკება, რომლის დროსაც ორივე მხარემ ერთმანეთის მიმართ აგრესიულობა გამოავლინა. ბოლოს ხალხი დაარწმუნეს იმაში, რომ ეს მკვლელობა პროვოკატორების მიერ სპეციალურად იქნა ჩადენილი ქართველებს შორის სისხლის დასადგრელად და ხალხს მოუწოდეს დაშლილიყვნენ. მართლაც ხალხმა დაიჯერა და უკან გაბრუნდა.⁷⁸

გუბერნატორმა, რადგან ვერ შეძლო ქართველების ერთმანეთზე წაკიდება, ახლა გადაწყვიტა ქართველი მაჰმადიანებისა და სომხების დაბირისპირება. ჯერ გადაწყდა, ზემო აქარიდან ბათუმში წინასწარ შემოეყვანათ შეიარაღებული ხალხი, საიდან დაებანაკებინათ და შემდეგ დაეწყოთ პროვოკაცია. ამ საქმეში მათ უნდა დახმარებოდნენ ბათუმში მყოფი კაზაკები. თავდაპირველად გაითამაშეს პროვოკაციის ერთი ვარიანტი. კერძოდ, ღამით სომხების საცხოვრებელ სახლებს ჩამოუარეს და ცარცით ჯვრები გაუკეთეს. ეს ნიშანი იყო, როდესაც დაიწყებოდა ზოცვა-ყლელა, მიმხდარიყვნენ, თუ რომელ სახლებში ცხოვრობდნენ სომხები. მაგრამ, მოხდა ისე, რომ ეს ამბავი საქალაქო თვითმმართველობის წევრმა, ეროვნებით სომეხმა გაიგო და სასწრაფოდ აცნობა ქალაქის თავს ივანე ანდრონიკაშვილს, რომელმაც მთელი ქალაქი ფეხზე დააყენა და შეერაზმელებს არ მისცა ამ გერაგული გეგმის განხორციელების საშუალება.⁷⁹ რადგან ეს გეგმა ჩაიშალა, გადაწყვიტეს გაეთამაშებინათ მესამე ვარიანტი. ამ შემთხვევაში კი ერთმანეთს უნდა დარეოდნენ ქართველები და სომხები. ამ დავალების შესრულება მიანდეს რუს ოფიცერს ა. გრიგორიევს და ქართველ დ. ჩიქოვანს.⁸⁰ რუსი ოფიცერი შეხვდა ბარტია „დაშნაკცუტუნის“ წევრებს ხაჩიკ სარქისიანს და ოვანეს ბადალიანს და სთხოვა მათ მხარში ამოსდგომოდნენ მთავრობას. ასევე მოიქცა ჩიქოვანი, რომელიც დადიოდა ქართველებით დასახლებულ ადგილებში და ანტისომხურ პროპაგანდას ეწეოდა. მართლაც, ივნისში ბორტში მოხდა ქართველებისა და სომხებს შორის დიდი ჩხუბი. ორივე მხრიდან გამოიყენეს იარაღი. პოლიცია იქვე იდგა და სპეციალურად არ ერეოდა საქმეში, რადგან სურდა ეს ჩხუბი გადაზრდილიყო ზოცვა-ყლელაში. მაგრამ ხალხი უფრო გონიერი აღმოჩნდა. შემთხვევის ადგილზე სასწრაფოდ მივიდნენ ქართველი და სომეხი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები და შეძლეს მოჩხუბართა გაშეგლება და დაწყნარება. ამის გამო გამხეცებული ჩიქოვანი ლანძღავდა ქართველებს, მათ ლაჩრებს უწოდებდა, იმის გამო, რომ ვერ შეძლეს „ამ დაშნაკი სომხების გასაღება“.⁸¹

რახან ეს გეგმა ისევ ჩაეშალათ, ამჯერად აამოქმედეს პროვოკაციის მეოთხე ვარიანტი. ამჯერად თავდასხმას ობიექტი უნდა გამხდარიყო მთელს ქალაქში ცნობილი მაჰმადიანი წარმომადგენლები. არჩევანი

შეჩერდა მეშედ აბაშიძეზე. განახორციელეს შემდეგი გეგმა. რუს ოფიცერს, ეროვნებით სომეხს, გინჰე მხითაროვს, უნდა მოესყიდა რომელიმე თავსებულადებული სომეხთაგანი, შეეძლიათ დიდძალი ფული და აეძულებინა მეშედ აბაშიძის მოკვლა. გეგმაში იყო აგრეთვე სხვა ბიროვნებებზე თავდასხმა. ეს მართლაც ასე მოხდა. მეშედ აბაშიძე ბულგარში სეირნობის დროს დაქრა ფსიქიურად დაავადებულმა სომეხმა.⁸² მეშედ აბაშიძემ შეპლო ამ ბიროვნების შეპყრობა და პოლიციისათვის გადაცემა, თვითონ საავადმყოფოში მოათავსეს. აი აქ კი, მასთან მივიდნენ გუბერნატორიდან სპეციალურად გაგზავნილნი, თხოვეს მას დათანხმებულიყო იმაზედ, რომ კაზაკთა ასეულს, რომელიც სპეციალურად იყო მომზადებული, სომხები დაეხოცა. მაგრამ მისგან კატეგორიული უარი მიიღო. ეს ბროგოკაციაც ჩაიშალა. იყო აგრეთვე სხვა ცდებიც, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ განხორციელებულა. ამის გამო გაცოფებულმა გუბერნატორმა რისხვა დაატეხა თავს მის ზელქვეითებს და უკუნურები უწოდა მათ. ყოველი ცდა ბათუმის ოლქში ხოცვა-ჟლეტის მოწყობისა, თავიდანვე განწირული აღმოჩნდა.

მთელ რუსეთის იმპერიაში მიმდინარე პოლიტიკურმა გაფიცვებმა აიძულა მეფის მთავრობა 1905 წლის 17 ოქტომბერს გამოექვეყნებინა მანიფესტი. ამ მანიფესტში ცარიზმი იმპერიის მოსახლეობას პირობობდა კონსტიტუციურ უფლებებს. ამ მანიფესტმა ბათუმის ოლქში რიგი პარტიების კმაყოფილება გამოიწვია, რადგან ის შეფასდა, როგორც ცარიზმის უკან დახევა.⁸³ ამის გამო საზოგადოებაც გაიყო ორ ნაწილად, მანიფესტის მომხრეებად და მის მოწინააღმდეგეებად.

მანიფესტის გამოქვეყნების შემდეგ დროებით შენულდა ბათუმის ოლქში დემონსტრაციების ინტენსივობა, მაგრამ არ ისვენებდნენ შოგინისტები „რუსი ხალხის კაცშირიდან“ და მათ კიდევ ერთხელ გადაწყვიტეს ამოქმედებულიყვნენ. ამჟამად გაითამაშეს სამხედრო გუბერნატორთან შედგენილი კიდევ ერთი ხოცვა-ჟლეტის მზაკვრული გეგმა. კერძოდ, თავდასხმის მოწყობა კაზაკებზე, რომლებიც ოქტომბრის დასაწყისიდან ისევ გააქტიურდნენ. ეს თავდასხმა უნდა მოეწყო ამ კაცშირის წევრებს და შემდეგ ის უნდა დაბრალეოდა ქართველ „ტერორისტებს“. ასეც მოხდა. 1905 წლის 28 ოქტომბერს, ამ კაცშირის ბირწავარდნილმა შოგინისტმა წევრებმა გლადიმერ შმაკინმა და ეგორ ბჟიტრენკომ ქალაქში, დღისით, ყველას თვალწინ მოკლეს კაზაკები ივანე შირონოვი და ანატოლი მიხევეი. კაცშირის წევრებმა კი კაზაკებში ხმა გაავრცელეს, რომ ეს მგვლელობა ქართველებმა ჩაიდინესო. და აი, რაც მოხდა ამის უშდდეგ იმ დღეს, აღწერილია ერთ-ერთ საარქივო დოკუმენტში: „კაზაკე“⁸⁴ მა გაიგეს, რომ მისი თანამებრძოლები ქართველებმა მოკლესო, გამოცვიდნენ ქუჩაში და დაერიგნენ გამგლელებს. გაცოფებული კაზაკები ეწეოდნენ სასოწარკვეთით გაქცეულ ხალხს და თითქოს ნადირობენო,

მიბჯნითი სროლით კლაგდნენ მათ. შემდეგ დაკრინენ მაღაზიებისა თუ დაწესებულებების გიტრინებს და სულ ერთიანად ჩაღვწეს ისინი. ამას შედეგად ის მოჰყვა, რომ იმ დღეს მოკლეს 10 კაცი და ძალიან ბევრი კი დაჭრეს.⁸⁴ 28 ოქტომბრის სისხლიანმა დღემ აღაშფოთა მთელი ქალაქი. ბათუმის თაყი იგანე ანდრონიკაშვილი დაუყონებლივ მივიდა გუბერნატორთან და მოითხოვა ჯერ კაზაკების დასჯა, შემდეგ კი მათი გაყვანა ქალაქიდან, მაგრამ უშედეგოდ.

28 ოქტომბრის სისხლიანმა დღემ დაუყონებლივ შეკრიბა ბათუმში არსებული ყველა პოლიტიკური პარტია. 5 ნოემბერს გადაწყვიტეს ამ საშინელ ტერორისათვის ტერორითვე ეპასუხათ და ამოქმედებინათ ე.წ. „მუშათა რაზმები.“ ასევე გადაწყვიტეს ეზრუნათ ტყვია-წამლის შემოტანაზე და ამისათვის გამოყვეს სპეციალური ჯგუფი, რომლის შემადგენლობაში შევიდნენ როგორც პარტიების წარმომადგენლები, ასევე ღირსეული პიროვნებები. თანაც, ბათუმელი რევოლუციონერების ხელში აღმოჩნდა ტყვია-წამლის გარკვეული ნაწილი, რომელიც ადრე გემმა „სირიუსმა“ საქართველოში ჩამოიტანა. ასევე განახორციელეს იარაღის საწყობებზე თავდასხმები და ზოგჯერ კიდევ ახერხებდნენ ჯარისკაცების მოქრთამვის გზით იარაღის ხელში ჩაგდებას. ბათუმელი მებრძოლი რაზმების ხელში აღმოჩნდა იარაღისა და ტყვია-წამლის დიდი ნაწილი.

შეაგროვა რა იარაღისა და ტყვია-წამლის საგრძნობი ნაწილი, რსდმპ ბათუმის კომიტეტმა გადაწყვიტა დაეწყო შეიარაღებული გამოსვლა ხელისუფლების წინააღმდეგ. მთავრობას, თავისი აგენტების საშუალებით, ეს არ გამოზარდია მხედველობიდან და მათ მოვლენებს დაასწრეს. ამ შემთხვევაშიც ამოქმედდა იმავე სცენარით დაწერილი მსგავსი მზაგერული გეგმა, რაც გამოიყენეს 28 ოქტომბერს. ეს გახლდათ პროვოკაცია კაზაკების წინააღმდეგ. კერძოდ, ბოლიციაშ 27 ნოემბერს მოკლა რამდენიმე კაზაკი და ეს დააბრალა ბათუმელ სოციალისტებს. აქაც იგივე განმეორდა, რაც 28 ოქტომბერს. ქუჩაში გამოცვედნენ კაზაკები და საშინელი სისხლიანი დრამა გააჩაღეს. მოკლეს 8 ადამიანი. მეორე დღეს, ამ საშინელი მოვლენის გამო გაიმართა დიდი მიტინგი, სადაც ხალხს მოუწოდეს შეიარაღებული აჯანყებისაკენ.⁸⁵ 29 ნოემბერს დაიწყო ნამდვილი ომი კაზაკებსა და შეიარაღებულ მებრძოლ რაზმებს შორის. ასეთი ხშირ შეტაკებათა შედეგად ქალაქის ქუჩები ნამდვილ სასაკლავოს დაემსგავსა. უკვე 29 ნოემბრის საღამოს მთელი ქალაქი ბარიკადებით დაიფარა. 30 ნოემბერს მთავრობამ მზადყოფნაში მოიყვანა ბათუმში დისლოცირებული ჯარის ნაწილები და კაზაკები. ისინი მიუახლოვდნენ ბარიკადებს და ულტიმატუმი წაუყენეს ხალხს, რომ დაშლილიყვნენ, მაგრამ საპასუხოდ ბარიკადებიდან და სახლის სახურავებიდან მებრძოლმა რაზმებმა ცეცხლი გაუხსნეს. მთავრობამ მიიღო ცნობა, რომ გურიიდან ბათუმელი აჯანყებულების დასახმარებლად წა-

მოვიდნენ შეიარაღებული გლეხები და გადაწყვიტა სასწრაფოდ მოეთ-გებიან საქმე. ჯარისკაცებმა არტილერიის გამოყენებით დაანგრიეს ბარი-კადები. ცხენოსანი ჯარი შეტევაზე გადავიდა. მიუხედავად წინააღმდე-გობისა, მთაგრეობის ჯარებმა შეძლეს აჯანყებულების ძირითადი ნაწილის დამარცხება. ჯარისკაცები არაგის არ ინდობდნენ: „ქალაქის ქუჩებიდან დახოცილითა და დაქრილთა სისხლი მდინარესაგით მიედინე-ბოდა“ - აღნიშნავდა ამ ამბის მომსწრე გერმანელი ოფიცერი კარლ იანკე-რი.⁸⁶ რადგანაც გაბოროტებული კაზაკები და ჯარისკაცები არაგის არ ინდობდნენ, გადაწყდა შეწყვეტილიყო წინააღმდეგობა და დანებებუ-ლიყვნენ. ეს მართლაც ასე მოხდა. 30 ნოემბრის ბათუმის საბაროკადო ბრძოლა ამ რევოლუციაში (1905-1907 წ.წ.) ყველაზე უფრო დიდძალ-შტაბიანი გამოსვლა იყო ხელისუფლების წინააღმდეგ.

ამის შემდეგ გაბატონდა საშინელი რეაქცია და დაიწყო ენით აუწერელი რეპრესიები, რაც 1906-1907 წლების განმავლობაში გავრ-ძელდა. კაზაკების თარეშს და თავგასულობას საზღვარი არ ჰქონდა. ამის შესახებ ერთიანად სწერდნენ საქართველოში გამოშავალი ყველა ურნალ-გაზეთი. მაგალითად, გაზეთები „ისარი“, „სმა“, „კვალი“, „შინაური საქმეები“ აღწერენ იმ საშინელებებს, რასაც კაზაკები სწადი-ოდნენ ბათუმის ოლქში. გაზეთი „ისარი“ აღნიშნავდა, რომ: „ქალაქში ცხოვრება წარმოუდგენელია, კაზაკებისაგან დაშინებული მოსახლეობა უფროსის ქუჩაში გამოსვლას, რადგანაც იციან, რომ ისინი კაზაკებისაგან ან მოკლული, ან კიდევ შეურაცხყოფილი იქნებიან“.⁸⁷ მძიმე დარტყმა მიაყენეს რევოლუციურ ორგანიზაციებს. ბათუმის ციხე აიგისო რევოლუ-ციონერებით. ქალაქში დარჩენილი პარტიები გადავიდნენ ღრმა იატაკქვეშეთში.

1906 წელს მოხდა ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა. კერძოდ, მოისყი-დეს რა ბათუმის ციხის ზედამხედველები, სოციალ-დემოკრატებმა მოა-ხერხეს ციხეში მყოფი რევოლუციონერების გაქცევა. იყო კიდევ, ერთი ასეთი მცდელობა 1907 წლის თებერვალში, გათხარეს გვირაბი, მაგრამ გაქცევა ზეპლო მხოლოდ 6 კაცმა, სხვები კი დააბატონდნენ.⁸⁸

რეპრესიების ხანაში, მთელი სიმძაფრით მიმდინარეობდა ეკონომი-კური კრიზისი. 1906-1907 წლებში არ მუშაობდა თითქმის არც ერთი დიდი საწარმო, თუ არ ჩავთვლით რამდენიმე წვრილ სახელოსნოს, სადაც დასაქმებული იყო რამდენიმე ათეული ადამიანი. საგრძნობლად შემცირდა პორტში გემების შემოსვლა. სამუშაოსათვის იყო ერთი აყალ-მაყალი და ჩხუბი. ყველას უნდოდა სამუშაო ენახა, ხოლო ის ვინც ახერხებდა სამუშაოს პოვნას, მას ძალიან უფროსილდებოდა, რომ არ დაეკარგა და ქუჩაში არ დარჩენილიყო. ამიტომაც იყო, რომ 1906-1907 წლებში არ მოიმხდარა არცერთი გაფიცვა და დემონსტრაცია.

ამრიგად, 1905 წლის 9 იანვარს პეტერბურგში დატრიალებულმა

ტრაგედიამ ელვის სისწრაფით ჰმოგა გაგრცელება მთელს იმპერიაში. ბათუმის ოლქში დაწყებულმა გაფიცვებმა მასობრივი ხასიათი მიიღო და მასში ჩაბმული აღმოჩნდა ქალაქის მოსახლეობის ყველა ფენა. გაფიცვებზე დააყენეს სოციალური და პოლიტიკური საკითხები. იმის შიშით, რომ გაფიცვებს არ მიეღო სახელმწიფო ხასიათი, მთავრობა ზოგჯერ იძულებული იყო დაეკმაყოფილებინა გაფიცულთა სოციალური მოთხოვნები.

ამოქმედდა სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციებთან შექმნილი ე.წ. „მებრძოლი რაზმები“, მათ მიერ განხორციელებულმა ტერორისტულმა აქტებმა არა ერთი პოლიციელისა თუ მთავრობის ჩინოვნიკის სიცოცხლე შეიწირა. შეშინებული მოსახლეობა დახმარებას ხელისუფლებას თხოვდა, რომელმაც ბათუმში შემოიყვანა კაზაკთა რაზმები. ისინი ჯარის ნაწილებთან ერთად აწიოკებდნენ მოსახლეობას. ხალხი შეშინდა. ქალაქი ნამდვილ ბრძოლის ველს დაემსგავსა. შოვინისტური ბაცილით მოწამლული კაზაკები არაგის და არაფერს არ ინდობდა.

მთავრობამ საიდუმლო თათბირებზე გადაწყვიტა ეთნოკონფლიქტების ჩამოგდების მიზნით გაეთიშათ რევოლუციური ძალები და შუღლი ჩამოეგდოთ მათ შორის. შეადგინეს რამდენიმე გეგმა ასეთი კონფლიქტების ჩამოგდებისა, მაგრამ ყველა ეს რეაქციული წამოწყება განწირული იყო. ის რაც იმპერიამ იოლად მოახერხა კავკასიის სხვა ადგილებში, ვერ შეძლო ბათუმის ოლქში, ამაში კი დიდი როლი ქართველმა ეროვნულმა მოღვაწეებმა და ქართველების შემწყნარებლურმა ბუნებამ შეასრულა.

მთავრობამ ბათუმში, რევოლუციონერთა დასაშინებლად შემოიყვანა კაზაკების დამატებითი ძალები. ენით აუწყრელია ის ცინიზმი, რასაც კაზაკები ჩადიოდნენ. ხალხი ისე დაშინდა, რომ ბათუმში ღამით სიარული სიკვდილის ტოლფასი იყო.

იმართებოდა შეიარაღებული შეტაკება კაზაკებსა და მებრძოლ რაზმებს შორის. 1905 წლის 30 ნოემბერს დაწყებული შეტაკება ნამდვილ ომში გადაიზარდა. მთავრობამ შეძლო შეიარაღებული რაზმების წინააღმდეგობების დაძლევა და გადავიდა შეტევაზე. 1905 წლის 30 ნოემბრის საბარბაოდო ბრძოლები იყო ამ რევოლუციაში კულმინაციური წერტილი.

დაიწყო რებრესიები. პოლიტიკური ორგანიზაციები იატაკქვეშეთში გადავიდნენ. ბათუმიდან მასიურად გაასახლეს რევოლუციაში მონაწილეები. სწორედ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ 1906-1907 წლებში არ მომხდარა არც ერთი გაფიცვა.

§ 3. პრემის როლი სოციალური და ეროვნული მოძრაობის გააქტიურების საქმეში.

გააქტიურდა ბათუმის ოლქის ბრესა. გაზეთებში იბეჭდებოდა მთავრობის მამხილებელი სტატიები. ხელისუფლება დეცნიდა გაზეთებს, აწყობდა ჩხრეკებს რედაქციებში, აბატიმრებდა რედაქტორებს და ოლქის საზღვრებიდან აძეკებდა, მათთვის არასასურველ გამოცემებს კი ხურაგდა. პოლიტიკური პარტიები ცდილობდნენ გამოეყენებინათ პრესის ფურცლები ტრიბუნად მთავრობის საქმიანობის გამოსააშკარაებლად. ერთ-ერთი ასეთი გამოცემა იყო „ბათუმის გაზეთი“, რომელსაც სპირიდონ ჭელიძე ხელმძღვანელობდა. მას პოლიტიკურ პარტიებთან ასლოურთიერთობა პქონდა. გაზეთში ხშირად იბეჭდებოდა მთავრობის მამხილებელი სტატიები. 1912 წლის მაისში გაზეთში დაბეჭდილ სტატიაში საუბარი იყო ბათუმის ციხეში არსებულ აუტანელ ბირობებზე და იმ მეთოდებზე, რომელსაც გამოიძიება პატიმრების დაკითხვის დროს იყენებდა. სტატიის გამო ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობამ პოლიციას მოთხოვა გაზეთის რედაქციის ჩაჩხრეკა და ავტორის ვინაობის დადგენა. ჩხრეკისას რედაქტორის მაგიდაზე რამდენიმე ანტისახელმწიფოებრივი მიმართულების სტატია და ბროშურა აღმოჩნდა. ამასთან დაკავშირებით თავის პატაკში პოლიცმეისტერი აღნიშნავდა: „ბათუმის გაზეთის“ რედაქტორი ჭელიძე პოლიტიკურად არასამეფლოა. ანტისახელმწიფოებრივი მიმართულების სტატიების უმრავლესობა მისი დაწერილია. მას ბათუმში მოქმედ პარტიებთან ახლო ურთიერთობა აქვს. რედაქციაში ამ პარტიების წარმომადგენლები ხშირად იკრიბებიან და ანტისახელმწიფოებრივ კრებებს მართავენ. ეს გაზეთი ბანდატური ორგანიზაციების მოქმედების ბუდედაა გადაქცეული. მიზანშეუწონელია გაზეთის შემდგომი საქმიანობის გაგრძელება, ხოლო მისი რედაქტორი კი ოლქის საზღვრებიდან უნდა გასასლდეს.⁸⁹ მართლაც, 1912 წლის ივნისში სპ. ჭელიძე დააბატიმრეს. ამის გამო სოციალ-დემოკრატებმა ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობას პროტესტის წერილი გაუგზავნეს. მასში ნათქვამი იყო, რომ სპ. ჭელიძის დაბატიმრება შეთითხნილი საქმეა. სოციალ-ფედერალისტები უფრო მკაცრი იყვნენ. მათი შეფასებით გაზეთი მთავრობას გულზე იმიტომ არ ეხატებოდა, რომ ის ეროვნულ თვითშეგნებას აღვიგებდა, ცარიზმის შოგინისტურ პოლიტიკას ამართახებდა. ისინი რედაქტორის განთავისუფლებას მოითხოვდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში გამოსვლებით იმუქრებოდნენ. ხელისუფლება იძულებული გახდა რედაქტორი გაენთავისუფლებინა, თუმცა მას მუშაობა აუკრძალეს. გაზეთის მუშაობა კი შეაჩერეს.

ბრესის როლის შესახებ სოციალური და ეროვნული მოძრაობის გააქტიურებაში კიდევ უამრავი დოკუმენტალური მასალა არსებობს. ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი კატეგორიულად მოითხოვდა ანტისახელმწიფოებრივი მიმართულების გაზეუების დახურვას, რადგან ეს გაზეუები თავისი საქმიანობით ძირს უთხრიან სახელმწიფოს და მოსახლეობას განაწყობენ მთავრობის წინააღმდეგ. გუბერნატორს არ სურდა ის, რომ გაზეუები მისუღიყო მუშა-მოსამსახურეებამდე, რადგან ისინი უარყოფითად განაწყობდნენ და პრობლემებს შეუქმნიდნენ ადმინისტრაციას.

ბათუმის ოლქის ხელისუფლებას მიუდიოდა აღმაშფოთებელი ცნობები იმის შესახებ, რომ ფაბრიკა-ქარხნებში ე.წ. აგიტატორები ცდილობდნენ გაზეუების გაგვრცელებას მუშებში და იმედოვნებდნენ იმაზე, რომ მუშები მოაწყობდნენ ანტისახელმწიფოებრივ აქციებს. მაგალითად, 1912 წლის აპრილში ბოლიციაშ დააბატიმრა აგიტატორები დიომიდე ცნობილამე და იგორ ბულგაკოვი, რომლებიც ცდილობდნენ როტშილდის ქარხნის მუშებში გაზეთ „კვალის“ გაგვრცელებას, რომელშიც საუბარი იყო თბილისის რეინიგზის დემოს მუშა-მოსამსახურეთა გაფიცვაზე. ეს გაფიცვა წარმატებით დამთავრდა. როგორც ბოლიციის შეტყობინებიდან ხდება ცნობილი, ეს ბირები როტშილდის ქარხნის „ერთ მიგარდნილ ადგილას“ შეკრებილ მუშებს მოუწოდებდნენ მათთაც მიეხადათ თბილისელი ამხანაგებისადმი და დაეწყათ გაფიცვა.⁹⁰

ბათუმში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა სოციალ-დემოკრატიული მიმართულების გაზეთი „ბათუმის სიპართლე“, რომელიც იბეჭდებოდა 1912 წლიდან. სოციალ-დემოკრატების ინიციატივით ბათუმელმა მუშებმა 1912 წლის სექტემბერში გაზეთის რედაქციას გაუგზავნა წერილი, რომელშიც სასტიკად გაკრიტიკებული იყო ნობელის ქარხანაში 1912 წლის აგვისტოში მომხდარი ერთი მეტად აღმაშფოთებელი მოვლენა, როდესაც ქარხნის ზედამხედველმა, გინზე დიბინმა, მუშას, რომელიც დროებით ისვენებდა, მიაყენა სიტყვიერი და ფიზიკური შეურაცხყოფა, რომლის შემდეგაც ეს მუშა მძიმე მდგომარეობაში საავადმყოფოში მიიყვანეს. ჩვენ ნობელის ქარხნის მუშები — აღნიშნავდნენ მუშები გაზეთის რედაქციისადმი მიწერილ წერილში — აღმაშფოთებელი გართ ნობელის ქარხნის ზედამხედველის, რეაქციონერ დიბინის სისასტიკით. გეჭვობთ, რომ ამ მხეცს ზურგს უმაგრებს ოლქის ხელმძღვანელობა... კატეგორიულად მოვითხოვთ, რომ სასტიკად დაისაჯოს დიბინი და აეკრძალოს ქარხნის მეთვალყურეობა... წინააღმდეგ შემთხვევაში, დაიწყება არეულობა, რომელიც მთავრობას სირთულეებს შეუქმნის...⁹¹ ამ ფაქტმა იმდენად გახმაურებული ხასიათი მიიღო, რომ ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობამ სპეციალური კომისია გაგზავნა ქარხანაში მდგომარეობის შესასწავლად, მაგრამ ეს კომისია ქარხანაში

არ შეუშვებს. მათ ქარხნის ჭიშკართან დაუხვდა მუშები და არ მისცა შიგ შესვლის უფლება. უფრო მეტიც, ერთ-ერთმა მუშამ, კომისიის წევრს, ლოგუნოვს სახეში ხელი გაარტყა. კომისია უკან გაბრუნდა. მდგომარეობა კიდევ რომ არ გართულებულიყო, ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობამ პოლიციის რაზმი გაგზავნა ქარხანაში. მათ მუშებს მოსთხოვეს დაშლა, მაგრამ ამ მოთხოვნას არ დაემორჩილნენ, ატყდა შეხლა-შემოხლა, პოლიციამ დასაშინებლად ჰაერში გაისროლა, არც ამ გასროლას მოჰყოლია შედეგი, უფრო მეტიც, ხალხის დასასმარებლად სხვებიც მოვიდნენ. თანდათან მდგომარეობა უმართავე ხდებოდა. გერაგითარმა ძალამ გერ შეძლო ხალხის დაწყნარება, ნობელის ქარხანაში გამოცხადდა თვით სამხედრო გუბერნატორი რომანოვსკი გაძლიერებული დაცვის თანხლებით. თავდაპირველად მუშებმა მას არ მოუსმინეს, წაუყენეს მოთხოვნა დიხინის დასჯის შესახებ, რაზედაც შეშინებულმა გუბერნატორმა თანხმობა განაცხადა. ასევე მას მოსთხოვეს, უმოწყალოდ ნაცეში ადამიანის მთელი მკურნალობის ხარჯები თავად მთავრობას გაეღო, ამ წინადადებას დაეთანხმნენ.⁹²

ამ მოვლენას მოჰყვა გაზეთის 1912 წლის 28 სექტემბრის ნომერში ს. ყუფარაძის ვრცელი სტატია „თავლადსხმული გუბერნატორი“, რომელშიც სასტიკად იყო გაკრიტიკებული გუბერნატორის მოქმედება და სიტუაციის განმუხტვის უუნარობა.⁹³ ამ სტატიით აღშფოთებულმა გუბერნატორმა მოსთხოვა პოლიცემისტერ ეგოროვს ჩაეტარებინა ჩხრეკა გაზეთის რედაქციაში და დაეპატიმრებინათ სტატიის ავტორი და რედაქტორიც. პოლიცემისტერ ეგოროვის მოხსენებაში გუბერნატორისადმი ნაჩვენებია ის, რომ პოლიციამ დაარბია გაზეთის რედაქცია, დააკავა ე.წ. რედკოლეგიის მუშაკები, გაანადგურა გასასაღებლად დაწყობილი გაზეთის ნომრები, რომელშიც უხვად იყო ანტისახელმწიფოებრივი მიმართულების სტატიები. ხოლო რაც შეეხება რედაქტორს, ის აღმოჩნდა თავად სტატიის ავტორი ყუფარაძე, რომელიც ასევე დაკავებულია. ს. ყუფარაძის დაკავებას გამოენშაურა ბათუმის ს.დ. ორგანიზაცია, მან მთავრობის ასეთ მოქმედებას მიუძღვნა პროკლამაციები, რომელშიც სასტიკად იყო გაკრიტიკებული ხელისუფლება და მისი ანტისახელმწიფოებრივი პოლიტიკა.⁹⁴

დაპატიმრებული ს. ყუფარაძე მოათავსეს ბათუმის ციხეში, მაგრამ იმის შიშით, რომ მასზე სასამართლო პროცესს, ანტისახელმწიფოებრივი მოქმედების გააქტიურება მოჰყვებოდა, მოგვიანებით გაათავისუფლეს, მაგრამ აუკრძალეს გაზეთში მუშაობა.⁹⁵

1911-1912 წლებში ბათუმში მძიმე მდგომარეობა იყო. ამ დროს ქალაქში მოქმედებდა ყაჩაღთა თავსებადებული ჯგუფი, რომლებსაც მოსახლეობა ტერორიზებული ჰყავდა. გახშირდა მკვლევლობები, ფულის გამოძალგის მიზნით ადამიანთა გატაცება, ხალხის დაშინატაობა.

ბოლიცია უძლური იყო წინ აღდგომოდა ბანდიტიზმს. მთავრობა ყველაფერ ამას რევოლუციონერებს აბრალვდა. ეს ბრალდება იმითაც იყო გამოწვეული, რომ ზოგჯერ დაკავებული ყაჩაღი სოციალ-დემოკრატების წევრი აღმოჩნდებოდა და ეს იყო იმის მიზეზი, რათა მთავრობას ბოლიტიკური ორგანიზაციები დაედანაშაულებინა ვითარების დესტაბილიზაციაში.

სწორედ ამის შესახებ იბეჭდებოდა გაზეთებში მამხილებული სტიტიები. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლიციამ აკრძალა გაზეთ „ბათუმის სიმართლის“ ლეგალური საქმიანობა, ის არალეგალურ მდგომარეობაში გადავიდა და იქ განაგრძო საქმიანობა. გაზეთმა 1913 წლის თებერვალში დაბეჭდა მამხილებელი სტატია სათაურით „ბანდიტები და მთავრობა“, რომელშიც საუბარი იყო იმის შესახებ, რომ ქალაქში ასე მომრავ-ლებული ბანდიტობა მთავრობის წისკვილზე ასხამდა წყალს, რადგან მთავრობას სურდა ეს საშინელებანი მიეწერა რევოლუციონერებისათვის და ხალხის თვალში ავტორიტეტი შეეღაზა. მთავრობა იმედოვნებს, — ნათქვამია სტატიაში, — რომ რევოლუციონერებს ხალხში ავტორიტეტი გაუტყდებათ და მოსახლეობა მათ ზურგს შეაქცევს. იქვე, სტატიაში საუბარია იმის შესახებაც, რომ ხელისუფლება თვითონვე ხელს უწყობს კრიმინოგენური ვითარების გამწვავებას და ამას აკეთებს სპეციალურად მომზადებული ჯაშუშების მეშვეობით. ამის არაერთი დამადასტურებელი ფაქტია. ბოლოს სტატია მთავრდება მოწოდებით, რომ ხალხი ყველაფერს ხედავს და ხმას აღიმადლებს მთავრობის ანტისახელმწი-ფოებრივი საქმიანობისათვის.⁹⁶

მთავრობას განსაკუთრებით აშინებდა თბილისში გამოშავალი ეროვნული მიმართულების გაზეთების „ივერიის“, „ცნობის ფურცელისა“ და სხვათა გავრცელება ბათუმის ოლქის მოსახლეობაში. მათი აზრით, ეს „ნაციონალისტური გაზეთები“ უარყოფით გავლენას მოახდენდნენ ადგილობრივი შამშადიანების ცნობიერებაზე და ხელს შეუწყობდნენ მათ სწრაფვას ქართული ნაციონალიზმისაკენ, რადგანაც ამ გაზეთებში იბეჭდებოდა სტატიები, რომლებიც მიუღებელი იყო როგორც შამშადიანებისათვის, ასევე ხელისუფლებისათვის.⁹⁷ 1911 წელს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორთან შექმნილი იყო სპეციალური განყოფილება, რომელსაც ევალებოდა თვალ-ყური ედევნებინა ბრესისადმი და მთავრობისათვის მიეწოდებინა ინფორმაციები ამ „სფეროში“ არსებულ მდგომარეობაზე. აღნიშნული განყოფილების აგენტები „დარბოდნენ“ მთელი ოლქის ტერიტორიაზე და აგროვებდნენ ცნობებს გაზეთების შესახებ. მაგალითად, 1911 წლის 16 ივნისს მთავრობამ შეიტყო, რომ თბილისიდან მატარებლით ჩამოვიდნენ ბირები, რომლებსაც თან ჰქონდათ გაზეთ „ივერიის“ ნომრები. ისინი მივიდნენ ქუთაისის ქუჩაზე მდებარე ერთ-ერთ სახლში. ცნობაში არის გარკვეული გამოთქმული, რომ ქუთაისის ქუჩაზე

მდებარე სახლში, სადაც გაჩერდნენ ჩამოსულები, უნდა იყოს „ნაციონალისტების“ თავშესაფარი ადგილი და შესაძლებელია იქვე ყოფილიყო არალეგალური სტამბაც.⁹⁸ გუბერნატორმა მოსთხოვა განყოფილებას, რომ დაუყოვნებლივ დაედგინათ თუ გინ იკრიბებოდა მითითებულ სახლში. მომდევნო შეტყობინებაში, 1911 წლის 28 ივლისს გუბერნატორმა გაიგო, რომ ამ აღნიშნულ სახლში მითაგებული ყოფილა ქართველი „ნაციონალისტების“ ე.წ. „შტაბი“, სადაც იკრიბებოდნენ როგორც ბათუმელი, ასევე თბილისიდან და ქუთაისიდან ჩამოსული „ნაციონალისტები“. სწორედ აქედან ხდებოდა თბილისური უურნალ-გაზეთების გაგრცელება. გუბერნატორმა დაავალა უანდარმერიას დაუყოვნებლივ დაეკავებინათ ქუთაისის ქუჩაზე მდებარე სახლში მყოფი „ნაციონალისტები“, რომლებიც პროპაგანდას უწყევნ ანტისახელმწიფოებრივ საქმიანობას. უანდარმერიამ მართლაც შეძლო დაუკავებინა რამდენიმე პიროვნება, რომლებსაც „ფაქტზე წაასწრეს“, კერძოდ, ისინი ცდილობენ გაზეთ „ივერიის“ 1911 წლის ივლისის ნომრების გაგრცელებას, უანდარმერიის შეტყობინებიდან ცნობილი ხდება, რომ ქუთაისის ქუჩაზე მათ ქართველ ნაციონალისტთა შესაკრებ სახლში, სტამბა გერ აღმოაჩინეს.⁹⁹

უაღრესად საინტერესოა 1912 წლის თებერვლის შეტყობინება, რომელშიც ნათქვამია, რომ ბათუმთან ახლომდებარე სოფელ ფერიაში, ერთ-ერთი მოსახლის, ისკენდერ ეფენდი-ოღლის სახლში, ხშირად იკრიბებოდნენ „ნაციონალისტები“ და კითხულობდნენ გაზეთებს. როგორც ჩვენი ინფორმაციიდან გახდა ცნობილი — ნათქვამია შეტყობინებაში — სტატიებს ხალხს უკითხავდა, როგორც ბათუმიდან სპეციალურად მოსული პირები, ასევე თვით ისკენდერ-ოღლი.¹⁰⁰

განსაკუთრებით აღშფოთებულია ხელისუფლება გაზეთ „ბათუმის სიმართლეში“ 1912 წლის იანვრის ნომერში დაბეჭდილი სტატიით, რომელშიც საუბარია აქარის შესახებ, მიმოხილულია მისი წარსული, როდესაც ძლიერი საქართველო უდიდეს სახელმწიფოს წარმოდგენდა და საქართველოს ძლიერებაში აქარას მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. სტატიაში სასტიკად არის გაკრიტიკებული კავკასიის რუსული ხელისუფლება, რომელიც კოლონიებს ცუდად ეპყრობა. წყაროდან არ ჩანს, თუ როგორ გაიგო ხელისუფლებამ სტატიის შინაარსი (უნდა გიგარაუდოთ, რომ ის მთავრობისთვის უნდა მიეწოდებინა თვით ფერიაში მცხოვრებ რომელიმე პირს, რომელიც უნდა ყოფილიყო მთავრობის ჯამუში), ამ ამბით ისე აშფოთებულია გუბერნატორი, რომ სპეციალური ბრძანებაც კი გამოუცია, რომლის ძალითაც იკრძალებოდა ანტისახელმწიფოებრივი მიმართულების გაზეთების გაგრცელება.¹⁰¹ ამ ბრძანებაში მოხსენიებულია „ნაციონალისტების“ უარყოფითი მოქმედებები, მცდელობა ადგილობრივ მოსახლეობაში მთავრობისადმი უნდობლობის დათესვისა, ბო-

ლოს ნათქვამია იმის შესახებ, რომ დაისჯებოდა ყველა ის, გინც კი გაბედავდა და გააგრცელებდა ანტისახელმწიფოებრივი მიმართულების გაზეთებს. ბრძანების გამოცემას შედეგად ის მოჰყვა, რომ დაიწყეს არაღებგაღურად გაზეთების გაგრცელება, მაგრამ ამას აკეთებდნენ სიფრთხილით, რადგანაც მთავრობის ჯაშუშები ყველგან იყვნენ.¹⁰²

გუბერნატორის იმავე ფერიიდან კიდევ ერთი შეტყობინება მიუვიდა 1912 წლის აპრილში, ზემოთნახსენებ ისკენდერ ოღლის შესახებ, რომელიც მიუხედავად აკრძალვისა, მაინც თავისას არ იშლის და საიდუმლოდ ხალხში კითხულობს „ნაციონალისტურ“ გაზეთებსა თუ ბროშურებს. არის სჯა-ბაასი, აზრთა გამოთქმები. ეს კი — ნათქვამია შეტყობინებაში — ცუდად იმოქმედებს მაჰმადიანებზე და გამოძინარე აქედან ხელისუფლებასაც თავსატეხი შეექმნება. გუბერნატორმა ბრძანა სასწრაფოდ დაეკავებინათ ისკენდერ ოღლი, რომელიც შეიბყრეს და ბათუმის ციხეში მოათავსეს.¹⁰³ ეს ფაქტი გახმაურდა. გაზეთმა „ცნობის ფურცელმა“ სპეციალური სტატია დაბეჭდა 1912 წლის მაისში, რომელშიც დაგმო ხელისუფლების საქციელი და მოითხოვა მისგან უკანონოდ დაპატიმრებულის განთავისუფლება.¹⁰⁴ აგრეთვე აღსანიშნავია კიდევ ისიც, რომ ამ ფაქტთან დაკავშირებით 1912 წლის მაისში გამოცა რამდენიმე პროკლამაცია და გაიკრა როგორც ბათუმში, ასევე თვით ფერიიში. პროკლამაციაში დაგმობილი იყო ხელისუფლების საქციელი, რომელიც ცდილობდა ადგილობრივ მაჰმადიანებში აღმოეფხვრა ყოველივე ქართული და მოსახლეობა ძალად გაერუსებინა და ის ამას აკეთებდა მოსყიდული ადგილობრივი ჯაშუშების ხელშეწყობით. პროკლამაცია მთავრდებოდა მოწოდებით მოსახლეობისადმი, რომ არ წამოეგებოდნენ მტრების ანკესზე და თავიანთ ქართველ ძმებთან ერთად ებრძოლათ საქართველოს ძლიერებისათვის. მთავრობას მაინც შეეშინდა მდგომარეობის გართულება და როგორც „გამოუსწორებელი მეამბოხე“, ისკენდერ ოღლი ხუთი წლით გაასახლა ბათუმის ოლქის ფარგლებიდან და ეს მოახდინა ჩუმად. პოლიცემისტერი ატყობინებდა გუბერნატორს, რომ ამ კაცის (ისკენდერ ოღლის) განთავისუფლება არ შეიძლება და ამასთან სახიფათოცაა, რადგან ის თავისას მაინც არ მოშლის და კვლავ შეეცდება გააგრძელოს „ნაციონალისტობა“, ამიტომ კარგი იქნებოდა მისი გასახლება ბათუმის ოლქიდან.¹⁰⁵

გუბერნატორი ეჭვობდა იმასაც, რომ ბათუმის ქალაქის თავი იგანე ანდრონიკაშვილი და საქალაქო სათათბიროს ქართველი ხმონები მჭიდრო კავშირში იყვნენ თბილისელ „ნაციონალისტებთან“ და ეს უკანასკნელნიც მათი ხელშეწყობით ახერხებდნენ ანტისახელმწიფოებრივი მიმართულების „ნაციონალისტური“ ბრესის გაგრცელებას ბათუმის მოსახლეობაში. ეს ეჭვი იმანაც გააძლიერა, რომ გაზეთ „სახალხო ფურცელში“ 1913 წლის სექტემბერში დაიბეჭდა თვითმმართველობის

წევრ დაგით ნაკაშიძის სტატია, რომელშიც გაკრიტიკებული იყო ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორთან არსებული კომისიის საქმიანობა, ეს კომისია კი კურირებდა სამთავრობო ბეჭდვით გამოცემებს. სტატიის შინაარსიდან გამომდინარე, კომისია ყოველწლიურად კრძალავდა ქართულენოვანი გაზეთების გამოცემას. ამ სტატიაში აშკარა იყო უკმაყოფილება გუბერნატორისადმი, რომელიც შენიღბული ფორმით ყოველმხრივ უშლიდა ხელს ქართული გაზეთების ქართულ მკითხველამდე მიტანას.¹⁰⁶ ამ სტატიის შინაარსით აღშფოთებული გუბერნატორი ივანე ანდრონიკაშვილისადმი 1913 წლის 18 ოქტომბერს მიწერილი წერილით, უკმაყოფილებას ვერ მალავდა თვითმმართველობაში გაბატონებული ანტისახელმწიფოებრივი განწყობით, რომელიც ზოგიერთ წევრებში შეიმჩნეოდა, 1913 წლის სექტემბერში ქართულ „ნაციონალისტურ“ გაზეთში გამოქვეყნებული თვითმმართველობის წევრ დ. ნაკაშიძის სტატია, ამის შესანიშნავი მაგალითია. გუბერნატორი საყვედურობდა ქალაქის თავს, თუ როგორ მოხდა ის, რომ მისადმი დაუკითხავად, მისი უწყების წევრმა გაბედა და გააკრიტიკა ის ორგანო, რომელიც უშუალოდ მათი ხელმძღვანელია. ი. ანდრონიკაშვილმა უკმაყოფილება გამოთქვა ასეთი შეხედულების გამო და აღნიშნა, რომ დ. ნაკაშიძემ ეს დამოუკიდებლად, საკუთარი მოსაზრებით გააკეთა და რომლის უფლება მას ჰქონდა. ასევე ქალაქის თავი აღნიშნავდა იმაზეც, რომ მას არ ჰქონდა უფლება აეკრძალა გინმესთვის საკუთარი მოსაზრების გამოთქმის საშუალება, თანაც იქვე დასძენდა, რომ მასზე მინდობილ საქმეს სტატიის ავტორი შესანიშნავად ართმევდა თავს.¹⁰⁷

ქალაქის თავის ასეთი განწყობილება გახდა მიზეზი სამთავრობო გაზეთ „ბატუმსკოე გესტ“-ში დაბეჭდილი ი. ბანოვის სტატიისა მეტად გამომწვევი სათაურით „ნაციონალიზმისაკენ მიმავალი გზა“, რომელშიც ბანოვი აკრიტიკებდა ი. ანდრონიკაშვილს და მის მოქმედებაში ხედავდა სახელმწიფოებრივი აზროვნების დეფიციტს, თანაც მას აშკარად ცილს სწამებდა და აღნიშნავდა, რომ არა მისგან ხელშეწყობა, ქალაქის თვითმმართველობაში ვერ მოხდებოდა ანტისახელმწიფოებრივად მოაზროვნეობა. ბანოვი უფრო შორს მიდის და ქალაქის თავს შეახსენებს შორეულ 1905 წელს, როდესაც ქართველმა „ნაციონალისტებმა“ წააღეს ქალაქი და მათ ასეთ „აღვირაბხსნილობას“ გულგრილად შეჰყურებდა ქალაქის თავი და მისი წევრები. ბანოვი დარწმუნებულია იმაშიც, რომ ი. ანდრონიკაშვილს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა „ნაციონალისტებთან“, ხელს უწყობდა „ნაციონალისტური“ მიმართულების გაზეთების გავრცელებასაც კი. ბანოვი ბოლოს აღნიშნავდა რომ მას ჰქონდა ინფორმაცია ქალაქის თავის კაბინეტში ნაციონალისტების თავგერილობებისა.¹⁰⁸

ცნობილი არ არის გასცა თუ არა მასუნი რეაქციონერ ბანოვს ანდრონიკაშვილმა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ბანოვის „გამოხტომა“ უბასუხოდ

არ დარჩებოდა.

ქარიულ ეროვნულ გაზეთებში დაბეჭდილი სტატიებით აღშფოთებულიმა გუბერნატორმა კატეგორიული უარი უიხრა ბათუმში მცხოვრებ მოქალაქეებს დ. ბახტაძეს, ნ. მგალობლიშვილსა და გ. სამსონაძეს გამოეცათ ქართული გაზეთი „კარიბჭე“. ამას გუბერნატორი იმით ხსნიდა, რომ დ. ბახტაძე და გ. სამსონაძე ადრე „მემჩიუელნი იყვნენ ქართველ ნაციონალისტებთან“ კავშირში.¹⁰⁹

ამრიგად, პრესამ ღიდი როლი ითამაშა ბათუმის ოლქის ქართველი მოსახლეობის ეროვნული თვითშეგნების გაღვივების საქმეში. მიუხედავად იმისა, რომ ბათუმის ოლქის ხელისუფლება ყოველნაირად ხელს უშლიდა ქართულენოვანი ჟურნალ-გაზეთების გავრცელებას, სხვადასხვა გზებით ის მაინც აღსკვნიდა მოსახლეობამდე და ხელს უწყობდა მათში ეროვნული მუხტის გაღვივებას. გარდა ქართული ჟურნალ-გაზეთებისა და შიგ მოთავსებული ეროვნული მიმართულების სტატიებისა, დიდი მნიშვნელობა აქონდა აგრეთვე სოციალ-დემოკრატიული მიმართულების პრესას, რომელშიც ხშირი იყო სოციალური მიმართულების სტატიები. ასეთი სტატიები არაერთხელ გამხდარა საბაზი გაფიცებისა თუ ბოლიტიკური დემონსტრაციების მოწყობისა. ამიტომაც იყო, რომ ბათუმის ოლქის მთავრობა კრძალავდა გაზეთების გამოცემას, აპატიმრებდა აქტივისტებს, ანადგურებდა უკვე მოსახლეობაში გასატან ტირაჟებს, რედკოლეგიის წევრებს ასახლებდა ბათუმის ოქლქიდან, სპობდა ტიპოგრაფიას. გაზეთები გადადიოდნენ არალეგალურ „დემოკრატობაში“ და იქედან აწარმოებდნენ ანტისამთავრობო მოღვაწეობას.

§ 4. სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ დასავლეთ-საქართველოში და უცხოელთა გეო- სტრატეგიული მიზნები

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო უცხოელთა მოქმედების არეალში მოექცა. პოლიტიკური დაძაბულობა ბათუმის ოლქში თანდათან გაძლიერდა. ეს უშუალოდ მოახლოებულ ომს უკავაშირდებოდა. ყველა მიმოწერა ბათუმიდან თბილისსა და სანჯ-ბეტერბურგში და პირიქით ოსმალეთთან ურთიერთობას და ოსმალთა ემისიების გააქტიურებული საქმიანობის დაუყოვნებლივ აღკვეთას შეეხებოდა. ეს ცნობები იმდენად მნიშვნელოვანია, აუცილებლად მიგვაჩნია მისი დაწვრილებითი განხილვა.

ოსმალეთისა თუ სხვა ქვეყნების ემისიების საქმიანობით შეზღუდული ბათუმის ხელმძღვანელობა თითქმის ყოველკვირეულ აღელვებულ ცნობებსა და მოხსენებით ბარათებს აგზავნიდა ცენტრში და იქედან ითხოვდა დახმარებას. ბათუმი მსოფლიოს დიდი ქვეყნების ყურადღების ცენტრში მოექცა. ამაზე ქალაქში უცხოელთა თითქმის ყოველდღიური ვიზიტები მეტყველებს. ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორთან შეიქმნა შტაბი, რომელსაც ქალაქში ჩამოსულ ყველა უცხოელზე თვალთვალი დაევა. შტაბში შედიოდნენ ოლქის ადმინისტრაციის წარმომადგენლები, ასევე პოლიციელები და ჟანდარმერიის წევრები. შტაბს ჰყავდა აგენტურის ფართო ქსელი, რომელიც იტყობინებოდა არა მარტო უცხოელების შესახებ, არამედ ოლქში მიმდინარე სხვადასხვა მოვლენებზეც.¹¹⁰ ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, თითქოს ოლქი საგანგებო ვითარებისათვის ემზადებოდა. ერთი უცხოელი იმ პერიოდის ბათუმზე ამბობდა: „ბათუმი მაგონებს ომის პირობებში მყოფ ქალაქს. ყველა სადღაც მიიჩქარის, ყველას რაღაც შეშინებული სახეები აქვსო“.¹¹¹

1911 წლის განმავლობაში სისტემატიურად იმართებოდა შტაბის სხდომები, რომელზედაც იხილავდნენ საკითხს ბათუმის ოლქში უცხოელთა გახშირებული ვიზიტების შესახებ. მაგალითად, 5 ოქტომბერს შედგა შტაბის სხდომა. სხდომაზე ითქვა, რომ მიმდინარე წლის იანვრიდან ოქტომბრამდე ბათუმში 100-მდე უცხოელი ჩამოვიდა. მიუხედავად იმისა, რომ მათზე დაწესებული იყო თვალთვალი, ზოგი მათგანის კონტროლზე აყვანა გერ ხერხდებოდა. განსაკუთრებით იმათი, რომლებიც ოსმალეთიდან საზღვრის დარღვევით გადმოდიოდნენ. სხდომაზე ისიც ითქვა, რომ უცხოელთა ბათუმში ჩამოსვლა დაემთხვა იმ დროს, როდესაც ოსმალეთში გაძლიერდა ბანისლამიზმი. ჩამოსულთა უმრავლესობას ოფიცრობა შეადგენდა. მათი მიზანი იყო სამხედრო მნიშვნელობის ობიექტების დათვალიერება. სხეულებთან ერთად გერმანელები აქტიურობდ-

ნენ, რომლებიც ოსმალეთის არმიაში ინსტრუქტორებად მუშაობდნენ. ისინი ცდილობდნენ გაეგოთ თუ რაიმეინი მაჰმადიანი ცნოგრობდა აქ და იყენენ თუ არა ისინი ჯარში გაწვეულები და ა.შ.¹¹² უცხოელთა და განსაკუთრებით ოსმალთა აგენტებისა თუ მზერაგების ხშირი ჩამოსვლა მიზნად ისახავდა დასაყრდენის მონახვას რუსეთ-ოსმალეთის შორის მოსალოდნელი გითარების გამწვავების დროს. სხდომაზე აღინიშნა, რომ მიმდინარე წლის 24 აგვისტოს ვინმე ახმედ ოღლი და გერმანელი მაიერი ესაუბრებოდნენ ადგილობრივ მაჰმადიანებს და რაღაც რუკაზე მიუთითებდნენ. შემდეგ, როგორც გაირკვა, ისინი ადგილობრივ მაჰმადიანებს იმასაც ეუბნებოდნენ, რომ სულ მალე ოსმალეთი ამ მხარეს შეიერთებს, გერმანელები ჩვენს მხარეზე არიან და საჭიროების შემთხვევაში თქვენც უნდა დაგვეხმაროთ. აღნიშნულ სხდომაზე დაისვა საკითხი იმის შესახებ, რომ აუცილებელია ღონისძიებების გატარება ადგილობრივ მაჰმადიანთა ორგანიზაციებზე ზემოქმედებისა, რომლებიც ინსტრუქტორს სწორედ ოსმალეთიდან ღებულობენ და ისე მოქმედებენ.¹¹³ საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ოსმალთა ემისრები ცდილობდნენ გვერდი აეგლოთ ქრისტიანულ და განსაკუთრებულ სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციებისათვის, რადგან მათი ბრორუსული ორიენტაცია აშკარად იგონობოდა და ისინი არ გამოადგებოდათ დასაყრდენ ძალად გითარების გართულების შემთხვევაში. ამის გამო ემისრები ხშირად უტარებდნენ პრობაგანდას ადგილობრივ მაჰმადიანებს იმის შესახებ, რომ ისინი არ შესულიყვნენ ასეთ ორგანიზაციებში, რადგან მათი მიზნები ოსმალეთისათვის არახელსაყრელი იქნებოდა.¹¹⁴

მომდევნო სხდომაზე კვლავაც ცხარე კამათი იყო მსგავს საკითხებთან დაკავშირებით, მაგრამ მდგომარეობა უფრო მწვაცდებოდა. ამაზე მიუთითებს ავსტრიელი აგენტების საქმიანობა ბათუმის ოლქში. 1913 წლის 14 აგვისტოს რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტროდან კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიას ეცნობა იმის შესახებ, რომ მომრავლდა გერმანიისა და მისი მოკავშირეების მხრიდან რუსეთის მთელ ტერიტორიაზე აგენტების დიდი რაოდენობით შემოგზავნა. აგენტები ცდილობდნენ შეეღწიათ მნიშვნელოვან ობიექტებზე და მოეხდინათ ფოტო-გადაღებები, კავკასიას ამ შემთხვევაში უადრესად მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა, რადგან იქ სამხედრო თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ობიექტები იყო განლაგებული, თანაც ეს მხარე იმყოფებოდა გერმანიის ერთ-ერთ მოკავშირის, ოსმალეთის მეზობლად, ამიტომაც დიდი იყო ამ რეგიონისადმი დაინტერესება. თავის მხრივ კავკასიის მეფისნაცვალმა აცნობა ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს, რომ ოლქში არის ისეთი ობიექტები, რომლებსაც უდიდესი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ოსმალეთთან ახლოს მდებარეობის გამო. ასეთ ობიექტებს მიეკუთვნებოდა მიხაილოვსკის რაიონის ციხე-

სიმაგრე, აგრეთვე სამხედრო ბაზები ოლქის ტერიტორიაზე. ამ ობიექტების ფოტო გადაღება კატეგორიულად აიკრძალა. ასევე თვალყური დაწესდა ყველა უცხოელზე, რომელიც მოისურვებდა ზიდების, რკინიგზების გადაღებებს.¹¹⁵

1913 წელს ფოტოგადაღებების შემთხვევა ბათუმის ოლქში დაფიქსირდა 20-ჯერ. ამ მხრივ მეტად საინტერესოა ავსტრიელი აგენტის მაშეკის საქმიე, რომელიც აწარმოებდა საიდუმლო ჩანახატებსა და გადაღებებს.¹¹⁶ ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობისათვის ცნობილი გახდა, რომ ავსტრიამ რუსეთის იმპერიაში შემოგზავნა დიდი რაოდენობით აგენტები, რომლებიც თავმოყრილი იყვნენ და ღებულობდნენ საიდუმლო დაგალებებს ქალაქ კიევში მდებარე ავსტრიის საკონსულოდან. პეტერბურგში კი ავსტრიას ჰყავდა აგენტურა რუს ჩინოვნიკებსა და ოფიცრებს შორის, რომლებიც სისტემატურად აწვდიდნენ მნიშვნელოვან ცნობებს ავსტრიულ ჯაშუშებს.¹¹⁷

ამ მხრივ ერთობ უცნაურად გამოიყურება ცნობა იშის შესახებ, რომ ავსტრიელ აგენტთა ერთი ძლიერი ჯგუფი მოქმედებდა სწორედ ქალაქ ბათუმში, რომელსაც ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობაშიც კი ჰყავდა ხელშემწყობნი. ამ აგენტურის მეთაური იყო მაშეკი. ოსმალთა ემისრები მისგან ინსტრუქტაჟს ჯებულობდნენ. მაგალითად, 1913 წლის 7-12 აგვისტოს ბათუმში მდგარი რუსული ჯარის გარნიზონში შემოწიდას მძიმე ტექნიკა, რაც საიდუმლოდ ხდებოდა. მაგრამ იგი გაიჟღავნდა და ის ოსმალეთის არმიის მთავარსარდლისათვის გახდა ცნობილი. ოსმალეთის მხარემ ისიც გაიგო, რომ რუსეთი ამლიერებდა ოსმალეთთან მიმდებარე საზღვარს და თავდაცვით ნაგებობებს აგებდა. ოსმალებს რამდენიმე მნიშვნელოვანი ობიექტის ფოტოსურათი ჩაუყარდათ ხელთ, სადაც ამ ნაგებობების წინა მხარე იყო ნაჩვენები. ყოველივე ეს მოპოვებულ იქნა სწორედ ავსტრიელი აგენტების მიერ.¹¹⁸

1913 წლის 17 სექტემბერს ბათუმში ჩამოვიდა ავსტრიელი მოქალაქე გინჰე რიჰარდ ზეელერი, რომელიც ხშირად ხვდებოდა, როგორც მაშეკს, ასევე ოსმალთა ემისრებს. მაშეკთან ერთად იგი მინაილოვსკის ციხე-სიმაგრის ხშირი სტუმარი იყო. აწარმოებდა ფოტოგადაღებებს. ციხე-სიმაგრის კომენდატს მაჟე ეჭვი შეუტანია და საიდუმლო თვალთვალს დაუწესებია. ბოლოს ზეელერი და მაშეკი შეუპყრია ციხე-სიმაგრის ტერიტორიაზე იმ დროს, როდესაც ისინი აწარმოებდნენ ფოტო-გადაღებებს. თუმცა მაშეკი დაუსხლტა ჟანადარმერიას ხელიდან და მიიძალა.¹¹⁹ გუბერნატორის დაგალებით ბოლსციაშ მისი ძებნა და დაბატირება განიზრახა, მაგრამ ეს გერ მოხერხდა. სამაგიეროდ დააკავეს 5 ავსტრიელი მოქალაქე, რომლებიც როგორც შემდეგ გაირკვა, მაშეკის ჯგუფის წევრები იყვნენ. გუბერნატორი აცნობებდა კავკასიის მეფისნაცვალს აღნიშნული საქმის შესახებ და სთხოვდა რუსეთის

იმპერიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს პროტესტი გაეკჳაჳა ავსტრიის მთავრობისადმი იმ ძირგამომოხრელი საქმიანობის გამო, რომელსაც ეს რუსეთის წინააღმდეგ ეწეოდა.¹²⁰ კავკასიის მეფისნაცვალმა უკმაყოფილება გამოთქვა, რომ მათ (გუბერნატორს - ს.გ.) ხელიდან გაუხსლტლათ სამში „ღამნაშაგე“ მაშეკი, ხოლო რაც შეეხება პროტესტის განცხადებას ავსტრიის მთავრობის მიმართ, მან ამის შესახებ უკვე აცნობა შესაბამის ზემდგომ უწყებას.¹²¹

ბათუმში ძირგამომოხრელ საქმიანობას ეწეოდნენ აგრეთვე გერმანელები და ბოლონელები, ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს აცნობებდნენ, რომ ყველა უცხოელი, რომელიც კი ბათუმში იმყოფებოდა ან ჩამოდიოდა, საღაზვერგო დავალებებს ასრულებდა.¹²² ამგვარი აგენტური საქმიანობით, უცხოელებმა შეძლეს დასაწრდენი შეექმნათ თვით ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციასში, სადაც ხდებოდა ჩინოვნიკების მოსყიდვა. შეშფოთება გამოითქვა საიდუმლო დოკუმენტების გადინების გამო. მეფისნაცვალმა საეციალური კომისია გამოაგზავნა ბათუმში ზემოთ აღნიშნულ პაქმიანობის შესასწავლად. კომისიამ გუბერნატორის გადასცა მეფისნაცვალის წერილი, სადაც ის შემოთავაზებს გამოთქეამდა იმის გამო, რომ ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობამ მოადუნა ყურადღება და ბოლიტიკური შეცდომები დაუშვა. უფრო მეტად, სახელისუფლო ორგანოებში მუშაობდნენ არასაიდუმლო ბირები, რომელიც ხელშეწყობით სახელმწიფო დოკუმენტების შინაარსი ცნობილი ხდებოდა მტრებისათვის. წერილში იყო მოთხოვნა, რომ სასწრაფოდ აღკვეთილიყო ამგვარი უმსგავსებანი, კონკრეტულად შეემოწმებინათ ოლქის სახელისუფლო ორგანოებში მუშავე თითოეული ბირივნება. მეფისნაცვალმა ავადღებულებდა გუბერნატორს, რომ მას სამსახურში მიეღო ბოლიტიკურად საიქედო ხალხი.¹²³ კომისიის წევრებმა გუბერნატორს აცნობეს, რომ ოლქის სახელისუფლო ორგანოებში მოკალათებულია უცხოეთის დაზვერგის აგენტები და მათი დავალება იყო მათი გამოაშკარაგება. აღმფოთებულმა ბათუმის ოლქის გუბერნატორმა მოიწვია თათბირი და მოითხოვა ჯამუშების გამოაშკარაგება და დასჯა. 1913 წლის 17 მარტს ქუთაისის ჟანდარმა სამმართველოს უფროსის თანაშემწემ, ბოლიკონიკმა გაგრილოვმა, რომელიც სწავლობდა მდგომარეობას ართვინში, გუბერნატორს აცნობა, რომ ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ართვინის ოკრუგი მთლიანად უყურადღებოდ არის მიტოვებული. ოკრუგის ხელმძღვანელი, მარიალია, ინტელიგენტი, განათლებული კაცია, მაგრამ მას ბევრი ნაკდას გააჩნია. მაგალითად, ამ ოთხი წლის წინათ, ართვინში დიდი რაოდენობით თანხა შეიკრიბა, სულ 1866 მანეთი, რასთა გაერვონტები-ნათ აქ არსებული რეალური სასწავლებელი. ეს თანხა ღაგროვმა ბანკს არ წააბარა. დღეს კი გაუგებარია, ეს ფული სად გაქრა. ღაგროვს მისახლეობაში სახელს საგსებით გაუყუქა ამ მოქმედებამ. ამასთან

ბატონი ლაგროვი უნებისყოფოცაა და ამის გამო ის იოლად მოექცა ართვინის კანცელარიის მდივან სულეიმან ტაბახიძის გაგლეხის ქვაშ. ეს ტაბახიძე კი ნამდვილი ოსმალოა, რომელიც თავისი მამის მუხამედის, ძლიერ ზემოქმედებას განიცდის. მუხამედი კი აშკარად ოსმალეთის სასარგებლოდ მუშაობდა.¹²⁴ ასევე, ართვინის პოლიციას ხელმძღვანელობს კასუმ ბეი. მან გერ შეძლო გამოეშკარაგებინა გერც ერთი ოსმალო თუ სხვა აგენტი, რომელიც აქ ყოფილი ფენის ნაბიჯზე გვხვდება. მაგალითად, თოქმის ნ თევა, ართვინის მოსახლეობაში რუსეთის საწინააღმდეგო აგიტაციას ატარებდა ორი ჯაშუში. პოლიციამ კი გერაფერი გერ შეამჩნია. ჯაშუშების დაკავება მოხერხდა მხოლოდ ართვინის მიხაილოვსკის ბატალიონის უფროსის როსტოვგაევის ძალისხმევით. ამეამად დაკავებულები ბათუმის ციხეში იმყოფებიან...¹²⁵ გამომდინარე ზემოთქმულიდან გასაგებია, თუ რატომ აქტიურობდნენ ოსმალო ემისრები ართვინში. ასევე ისიც ნათელია, თუ საიდან ზდება ბეგრი საიდუმლო დოკუმენტების შინაარსი ემისრებისათვის ცნობილი.¹²⁶ ამ ამბით აღშფოთებულმა სამხედრო გუბერნატორმა მაშინვე დააბატონრა კანცელარიის მდივანი ტაბახიძე და სასტიკად დატუქსა ოლქის უფროსი ლაგროვი, ამასთან ქუთაისის ფანდარმათა სამმართველოს უფროსს დააგალა გამოეძია ართვინის პოლიციის უფროსის კასუმ-ბეის პოლიტიკური საიმედოობა.¹²⁷ გუბერნატორმა, მართალია ამის შემდეგ თავისი საქმიანობა გააძლიერა, მაგრამ სრული წესრიგის დამყარება გერ შეძლო. ძირგამომთხრელი საქმიანობა კი გრძელდებოდა. სახეზე იყო, რუსეთის იმპერიის სახელისუფლო ორგანოების გადაგვარება, რაც იგრძნობოდა როგორც ცენტრში, ასევე ადგილებზე.

ბათუმსა და ართვინში სადაზვერგო საქმიანობას ხელმძღვანელობდა ორგანიზაცია „წმინდა საქმე“, რომლის ცენტრი სტამბულში იყო. ამ ორგანიზაციაში გაერთიანებული იყვნენ ოსმალო ეროვნების ბირები: ოსმან პარხალ-ოღლი, დურსუნ ხუსეინ რეიზ-ოღლი, აგრეთვე აფხაზები ნური და ხაკი ბეგ გეჩბები. ამ ორგანიზაციას ბქონდა კავშირები სახელისუფლო ორგანოებში მოკალათებულ აგენტებთან. გააჩნდა დიდი რაოდენობით თანხა, საბეჭდი მანქანა და აგენტების ფართო ქსელი. ამ ორგანიზაციის საქმიანობის შესახებ ისტორიოგრაფიაში არაფერი არ არის ცნობილი. როგორც საარქივო მასალებიდან ირკვევა მთელ სადაზვერგო საქმიანობას ბათუმისა და ყარსის ოლქებში სწორედ ეს ორგანიზაცია ხელმძღვანელობდა.¹²⁸ ამ ორგანიზაციის მოწყვეით ბათუმში საიდუმლოდ ჩამოვიდა ოსმალო ოფიცერი ემინ ბეი. 15 ოქტომბერს ორგანიზაციის წევრებთან ერთად გონიოში, ერთ-ერთ ოჯახში ის სოფლი მოსახლეობას შეხვდა. შეხვედრას ესწრებოდა 30-მდე კაცი. ემინ ბეიმ ისაუბრა ოსმალეთში მიმდინარე მოგლეხების შესახებ. გაახსენა მათ ისტორიული წარსული, როდესაც ეს მხარე ერთმორწმუნე

ოსმალეთის იყო. აუხსნა მათ თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გონიოს მხარეს, რადგან თუ ღმერთმა ინება და შეტაკება მოხდა „ურჯულოებთან“, ბირკელ დარტყმას სწორედ გონიოს მოსახლეობა მიღებდა და თუ ხალხი ერთმორწმუნე ძმების მხარეზე დადგებოდა, „ურჯულოების“ დამარცხებას იოლად მოახერხებდა. შეკრებაზე ითქვა, რომ ოსმალეთში, ბათუმის ოლქის მიმდებარე ვილაიეთებში, ყალიბდებოდა მოხალისეთა რაზმები, რომლებიც დახმარებას საქიროებდნენ ადგილობრივი მოსახლეობისაგან. ასეთი შეკრებები კიდევ რამდენიმეჯერ გაიმართა სხვადასხვა ადგილას. ისიც აღსანიშნავია, რომ ზოგჯერ მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი უნდობლად უცქეროდა ოსმალ-ემისრების პროპაგანდას და უპირისპირდებოდა მათ. ასეთებს ემისრების მიერ მოსყიდული ხალხი, პროვოკაციებს უწყობდნენ და როდესაც ისინი მოითხოვდნენ სიტყვაში გამოსვლას და დაიწყებდნენ ლაპარაკს ემისრების საწინააღმდეგოდ, ეს მოსყიდული ხალხი, მაშინვე ხმაურს ატეხდა და მათ არ აძლევდა საუბრის გაგრძელების საშუალებას. ასე მოხდა კირნათში, სიტყვაში გამოსულმა ოსმან შალიკაძემ დაგმო ემისრების საქმიანობა და მოუწოდა თანასოფლელებს ყური არ ეთხოვათ მათი ცრუ პროპაგანდისტების. მას ადგილიდან ობსტრუქცია მოუწყვეს და კიდევაც დაემუქრნენ, რომ თუ ის არ შეწყვეტდა საუბარს, მას გაუსწორდებოდნენ. მსგავსი შემთხვევები საქმარისად იყო.¹²⁹

ორგანიზაციამ დაიწყო აგრეთვე პროკლამაციების გაგრცელება. ერთ-ერთი ასეთი პროკლამაცია იბოვეს ბათუმში 1913 წლის 26 ოქტომბერს. პროკლამაციის შესახებ ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი აღნიშნავდა, რომ იგი მოსახლეობას აბუნტებისაკენ მოუწოდებს, ჩვენი ხელისუფლების წინააღმდეგ ეწევა ძირგამომთხრელ საქმიანობას. აუცილებელია მოიძებნოს ამ პროკლამაციის ავტორები და მკაცრად დაისაჯონ.¹³⁰ ორგანიზაცია „წმინდა საქმე“ ცდილობდა თანამოაზრეების შეძენას აფხაზეთშიც. ამ მიზნით ამ ორგანიზაციის წევრი, აფხაზი ნური ბეგ გერბა სპეციალურად გაემგზავრა სოხუმში, სადაც მან მოახერხა რამდენიმე ბიროვნების გადაბირება, რომელთაც დაავალა შეექმნათ ამ ორგანიზაციის აფხაზეთის ფილიალი.¹³¹

1913 წლის 2 დეკემბერს გაიმართა ორგანიზაცია „წმინდა საქმის“ სხდომა. სხდომაზე სიტყვით გამოსულმა ოსმან პარხალ-ოღლიმ აღნიშნა, რომ ორგანიზაციის ერთ-ერთმა ხელმძღვანელმა ნური ბეგ გერბამ შესძლო სოხუმში შეექმნა ფილიალი. ამის შესახებ ეცნობა ცენტრს სტამბოლში. გამოითქვა იმედი იმის შესახებ, რომ თანამოაზრეები აფხაზეთში გვერდში ამოგვიდგებოდნენ ორგანიზაციის დიადი მიზნების განხორციელებაში, რომ ერთმორწმუნე აფხაზი ხალხი, რომელიც დიდი ხანია იტანჯება „უღმერთოებისაგან“ მალე ოსმალეთის სახით მხსნელს დაინახავნო. ცნობილი არ არის თუ რა ბედი ეწია აფხაზეთში ამ ორგა-

ნაზაციას, თუშცა ერთ-ერთ შეტყობინებაში რომელიც კავკასიის მეფისნაცვალს გაუგზავნა სოაუმის ოკრუგის უფროსმა, აღნიშნულია, რომ სოსუმში, გინიე აგირბას ბინაში მიმდინარეობდა საიდუმლო შეკრება. შეკრებაზე, რომელსაც ესწრებოდა 15-მდე კაცი, საუბარი იყო რაღაც ოსმალური ორიენტაციით ორგანიზაციის შესახებ და გაისმოდა მოწოდება მუშაობის გააქტიურებისაკენ აფხაზე გლეხობაში. თქრა ღონისძიება გაატარა ოკრუგის უფროსმა ამ ორგანიზაციის საქმიანობის წინააღმდეგ, ეს არ ჩანს, რადგან აქ წყდება მიმოქცევა.¹³²

ოსმალთ ემისრები, როგორც ჩანს, მარტო ბათუმის ოლქში არ იფარგლებოდნენ, მათი მოქმედების არეალი უფრო ფართო იყო. მაშვე მეტყველებს 1913 წლის 18 ნოემბრის წერილი, რომელიც ფოთის ბოლიცმეისტერმა გამოუგზავნა ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს. წერილში ნათქვამია: „ფოთის პორტში დაბატონირეს ოსმალელების მოქალაქე ელამ ოღლი. მისი ამხანაგები ანშქედ შამილ ოღლი და კერხუსეინი ფოთიდან ქალაქადში გაემგზავრნენ, საიდანაც ექლაფ ფოთში დაბრუნდნენ და სად დაიბაღეს ჯერ ჩვენთვის უცნობი. მიღებულია ზოშები მათ დასაბატონებლად, რაც შეეხება ელამ ოღლის ის მალე გადმოგზავნილი იქნება ბათუმის ციხეში.¹³³ როგორც ამ შეტყობინებიდან ირკვევა, ეს პაროგნებები ეწვოდნენ ანტირუსულ პროპაგანდას და შეძლეს ზოგიერთი ადამიანის გადმობირება. მათ შექმნეს ფოთში დასაყრდენი ჯგუფი და ცდილობდნენ მოსახლეობის შეიარაღებას. ერთ-ერთი მოსახლესთან, სოფელ ქალაღიღში, მათ იარაღის შესანახი საწყობიც მოაწყვეს, რასაც საქმროების შემთხვევაში აღზრთ გამოაყენებდნენ. 23 ნოემბერს გამოგზავნილ წერილში, ფოთის ბოლიცმეისტერი ირწმუნებოდა, რომ მიუხედავად დიდი მცდელობისა, ვერც ერთი ქვეყნის ემისარი ვერ შეძლებს აქაური მოსახლეობის მასიურ მიმხრობას. რადგან აქ ძლიერია იმპერიის „გეოლიპოლიტიკი“ გავლენა და ხალხი ცრუ პროპაგანდას არ წამოეყება. მიუხედავად ამისა, იგი საქმროდ ივლიდა თაგდაცვითი ზომების მიღებას.¹³⁴

კავკასიის მეფისნაცვალი კი კვლავ საგანგაშო შეტყობინებებს აღაულობდა იმპერიის ცენტრიდან. ამით შემოთხუებული მეფისნაცვალი მოითხოვდა საგანგებო პდგომარეობის შემოღებას, სიტუაცია გაროუღდა მას შემდეგ, როდესაც ოსმალეთში ჩამოყალიბდა „ახალგაზრდა ოსმალთა“ ორგანიზაცია, რომელმაც მიზნად დაისახა ბანისლაძისმის აღორძინება, განსაკუთრებით რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მქმნაღალ მაშმადიანებში. პროპაგანდას კასაწყეად „ახალგაზრდა ოსმალეიმა“ დიდი რაოდენობით შემოგზავნეს ემისრები და აქტიური მუშაობაც გაანაღა. გათარების ასეთი გამწყეება 1913 წელს შეიშინეოდა, როდესაც სწყება ოსმალეთის აქტიური მზადება ომისათვის. სადაზვერვო მუშაობას ისინი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. 1913 წლის 27 სექტემბერს

რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტროდან საიდუმლო წერილი მიუვიდა კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიას. წერილში ეწერა, რომ ოსმალეთში მიმდინარეობს აშკარა საომარი მზადება და სულ არ არის გამორიცხული, რომ გააზშირონ პროვოკაციები ჩვენს წინააღმდეგ.¹³⁵ „ახალგაზრდა ოსმალთა“ ორგანიზაციებმა გააძლიერეს ბანისლამური პროპაგანდა ოსმალეთის საზღვრებს გარეთ, რომლის მიზანი იყო ისლამის აღორძინება სხვა ქვეყნებში. განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცევს რუსეთის იმპერიას, სადაც მრავალრიცხოვანი მაჰმადიანი მოსახლეობა ცხოვრობდა და მათში ისლამის აღორძინებას ოსმალეთისათვის სასარგებლოდ მიიჩნევდნენ.¹³⁶ ოსმალეებმა რუსეთში (გოლგისბირეთი, ყირიმი, შუა აზია, კავკასია), გაგზავნეს „ახალგაზრდა ოსმალების“ მომხრე ემისრები. რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტრო აფრთხილებდა კავკასიის მეფისნაცვალს, რომ მიეღო გადაჭრელი ზომები კავკასიაში ძირგამომთხრელი საქმიანობის აღსაკვეთად. ოსმალეთი დიდი ხანია ოცნებობდა რუსეთის გამოძევებას კავკასიიდან და და იქ გაბატონებას.¹³⁷ მსგავსი წერილები იგზავნებოდა ცენტრიდან. მეფისნაცვალს აგალებდნენ დაეწესებინა ემისრებზე განსაკუთრებული ყურადღება, თვალყური ედევნებინა ბანისლამური იდეების გავრცელებაზე და წინ აღდგომოდა მას ყოველი საშუალებებით, დაეწესებინა თვალთვალი ყველა უცხოელზე, განსაკუთრებით მაჰმადიანებით დასახლებულ ადგილებში, განსაკუთრებულ კონტროლზე აეყვანა ის ზოჯები, რომლებსაც განათლება უცხოეთის სასულიერო ცენტრებში ჰქონდათ მიღებული.¹³⁸ აქ საინტერესოა შემდეგი ფაქტი. იმპერიის ცენტრიდან თბილისში მეფისნაცვლის სახელზე გამოგზავნილი წერილები იგზავნებოდა ბათუმში სამხედრო გუბერნატორთან, რომელსაც თავის მხრივ დაუყოვნებლივ ზომების გატარება ევალებოდა ასეთი საქმიანობის წინააღმდეგ. მოსკოვისა და ბეტერბურგის არქივებში დაცულ თითქმის ყველა დოკუმენტში, რომელიც კავკასიას შეეხებოდა, ფიგურირებდა ბათუმის ოლქი. იყო ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც იმპერიის რომელიმე ცენტრალური უწყება, კავკასიის მეფისნაცვლის გგერდის აგლით, პირდაპირ აგალებდა ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობას მისთვის მიეწოდებინა ამა თუ იმ საკითხზე ცნობები. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ბათუმის ოლქი, პირველი მსოფლიო ომის წინა ბერიოდში, იმპერიის ცენტრალური ხელისუფლების უშუალო ყურადღების ქვეშ აღმოჩნდა. ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობა სასწრაფოდ რეაგირებდა ყოველ შეტყობინებაზე. ხშირ შემთხვევაში კი ადგილი ჰქონდა სიყალბეს, არასწორი ინფორმაციების მიწოდებას, როგორც თბილისში, ასევე იმპერიის ცენტრში. მდგომარეობა კი გაცილებით უფრო საგანგაშო იყო, ვიდრე ამას ადგილებიდან ატყობინებდნენ. ბათუმის ოლქისადმი ასეთი განსაკუთრებული ყურადღება ცენტრიდან იმით იყო

გამოწვეული, რომ ოლქი უშუალოდ ესაზღვრებოდა ოსმალეთს. ამ საკითხთან დაკავშირებით ქუთაისის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსის თანამშემწე ბათუმის ოლქში სამხედრო გუბერნატორს 1913 წლის 2 ოქტომბერს აცნობებდა: „განსაკუთრებით აღსანიშნავია „აზი-ზიეს“ მეჩეთი, რომელიც ხდება ბათუმის ოლქის ბანისლამური იდეების გაერცელების ცენტრი. ისიც აღსანიშნავია, რომ იქ ხშირად დადიან ოსმალეთიდან ემისრები და იქვე ოთახში აქვთ რაღაც საიდუმლო შეხვედრები. ასევე ამ მეჩეთში ხშირად შეიმჩნევიან „ახალგაზრდა ოსმალთა“ წარმომადგენლები“.¹³⁹ ბათუმის ოკრუგის უფროსმა გუბერნატორს წარუდგინა იმ სასულიერო ბირების სია, რომლებიც ოკრუგში შემაჯავალ მეჩეთებში საქმიანობდნენ და რომლებმაც სალოცავად იმოგზაურეს მაჰმადიანების წმინდა მიწაზე-მექაში. აღმოჩნდა, რომ ბათუმის ოკრუგიდან მექაში სალოცავად წასულა 76 კაცი. სწორედ ისინი მოექცნენ განსაკუთრებული მეთვალყურეობის ქვეშ.¹⁴⁰

ჟანდარმერია ყოველნაირად ცდილობდა ყოველგვარი ოსმალური ორიენტაციის ორგანიზაციებისა და ბიროვნებების საქმიანობის აღგეგმვას, მაგრამ მას რატომღაც შეუმჩნეველი დარჩა ორგანიზაცია „წმინდა საქმის“ აქტიურობა. ემისრებმა, რომლებიც მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი ამ ორგანიზაციასთან, იურიში მიიტანეს იმ მაჰმადიანი ბავშვების წინააღმდეგ, რომლებიც რუსულ სკოლებში სწავლობდნენ, მათ ერთი შემთხვევა გამოიყენეს აგიტაციის გასააქტიურებლად. 1913 წლის 17 ოქტომბერს ბათუმის ვაჟთა გიმნაზიაში მოსწავლე მაჰმადიან ბავშვებს გამოუცხადეს, რომ გიმნაზიაში მოხვალთ არა თქვენეული ფაფახი ქედებით, არამედ ჩვეულებრივი მოსწავლის ქედებითო. სწორედ ეს გახდა იმის საბაბი, რომ დაწყებულიყო მოსახლეობაში აგიტაცია იმის შესახებ თუ როგორ ავიწროებდნენ ქრისტიანი (რუსი-ო-გ.) ბუდგოგები მაჰმადიან ბავშვებს, არ აძლევდნენ მათ ნორმალური სწავლების საშუალებას, რელიგიური მოტივით იძულებულს ხდიდნენ მათ დაეტოვებინათ სასწავლებელი.¹⁴¹ ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს მშობლებმა აცნობეს, რომ გაიხილეს წინის მათი რელიგიური თავისებურებანი და როგორც გამონაკლისი უფლება მისცენ მათ შვილებს გიმნაზიაში იარონ ჩვეულებრივი ფაფახი ქედებით.¹⁴² მიუხედავად გუბერნატორის დაბრუნებისა, გიმნაზიის დირექტორმა უარი განაცხადა დაეშვა გამონაკლისი. მშობლები იძულებულნი გახდნენ გითარებას შეგუებოდნენ, მაგრამ მდგომარეობა ისე გართულდა, რომ სამხედრო გუბერნატორის სახელზე იმავე მშობლების მიერ გაგზავნილ წერილში ნათქვამია: „როგორც კი ჩვენ დაგემორჩილეთ გიმნაზიის დირექტორის ბრძანებას და ჩვენი შვილები ჩვეულებრივი ქედებით გაგუშვით სასწავლებელში, მთელი უბედურება დაგვატყდა თავს ჩვენი ერთმორწმუნე თანამშემშულებებისაგან, გვიწოდეს მოღალატეები, რჯულის წარწყმენდ-

ნი. ყველაფერი ეს აცნობებს ასევე მოღლებს, ისინი კი შეჩეთებში გვეშუქებოდნენ. გთხოვთ, შეეხედეთ ჩვენს მდგომარეობაში და ნება დართონ ჩვენს შვილებს განსხვავებული ქედებით იარონ სასწავლებელში. წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ იძულებულნი გიქნებით, ჩვენი შვილები გამოვიყვანოთ სასწავლებლიდან.¹⁴³ ამ ცნობის მიღების შემდეგ ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი აგალებდა ბოლიც-მეისტერს, რომ მას უმოკლეს ხანში გაეგო თუ რა იდო ამ წერილის სიღრმეში, ხომ არ იგრძნობოდა ბათუმელ მაჰმადიანებს შორის ბანისლამისტური იდეებისადმი მიდრეკილება, ხომ არ წარმოადგენდა ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობა ბოლიტიკური თეატლსაზრისით საშიშ უღელმენტებს და ვინ იდგა მათ ზურგს უკან. შექმნილი ვითარების გამო ბოლიცმეისტერი აცნობებდა: „გაგეცანი თუ არა მშობლების ამ წერილს, მაშინვე გიგრძენი ბანისლამური მიმართულება, რომელიც იმის შედეგითაა, რომ ადგილობრივ მაჰმადიანებს ხშირი ურთიერთობა აქვთ ოსმალეთთან, ძალიან ხშირად კი იქედან გადმოდიან ემისრები. ჩვენ ჯერ ვერ დავადგინეთ არის თუ არა შექმნილი მაჰმადიანებს შორის რაიმე საიდუმლო ორგანიზაცია, რომელიც ანტისამთავრობო შოქმედებას ეწევა ან გინ ხელმძღვანელობს ყოველივე ამას.“¹⁴⁴

1913 წლის 29 ოქტომბერს გუბერნატორთან გაძართულ თათბირზე იმსჯელეს ამ ფაქტას შესახებ. იქ ითქვა, რომ ჩვეულებრივი, ნორმალური მოსწავლის ქედების ტარება არის სიმბოლო რუსული სახელმწიფოს კუთვნილებისა. მაჰმადიანი მოსწავლეების მშობლები წინააღმდეგი არიან მათმა შვილებმა იარონ ჩვენს სკოლებში ასეთი ქედებით. ეს იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ისინი მერყეობენ, განიცდიან ბანისლამისტური იდეების ზეგავლენას. ადგილობრივი მაჰმადიანები სუნიტები არიან და მათი აზრით არ შეიძლება რუსული ქედების ტარება. თათბირზე გამოითქვა უკმაყოფილება, რომ ბოლიციამ ვერ დაადგინა თუ ვინ ხელმძღვანელობდა ყოველივე ამას. ასევე, ამ საქმეს განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმეს ოსმალური ორიენტაციის ორგანიზაციებმა. მათ იმდენი მოახერხეს, რომ აიძულეს მშობლები, მათ შვილებს დაეტოვებინათ სასწავლებელი. ამ ფაქტმა ალაშფოთა გუბერნატორი და ყოველივე ეს მაინცა მისი ადმინისტრაციის მარცხად.¹⁴⁵

საგანგაშო შეტყობინება მიუვიდა გუბერნატორს სასწავლო ინსპექტორისაგან, სადაც ნათქვამია, რომ ბორჩხას სკოლაში, ბევრმა მოსწავლემ შესწავილა სიარული, რადგან არ უშვებდნენ მშობლები. სასკოლო ინსპექტორი ეჭვიანობდა, რომ ამაში ხელი ბოროტმზრახველებს ერიო, რომლებიც აშინებდნენ მოსწავლეთა მშობლებს, რომ თუ მათი შვილები სკოლაში ივლიდნენ, უეჭველად გარუსდებოდნენ.¹⁴⁶

ბათუმის ოლქის სასწავლო დაწესებულებებში მიმდინარე მოვლენებ-

მა კავკასიის მეფისნაცვლის ყურამდე მიადწია. იგი გუბერნატორს აცნობებდა, რომ რუსულ სასწავლებლებში მყოფი მაჰმადიანი მოსწავლეები ჩვენი სახელმწიფოს ერთგულნი აღიზრდებიან და თუ ისინი შეწყვეტენ ჩვენი სახელმწიფოსადმი პატივისცემას, მაშინ იოლად მოექცევიან მტრების გაგლეხის ქვეშ. ეს კი ჩვენთვის არახელსაყრელია“.¹⁴⁷ სწორედ ამ მიზნით, 1913 წლის 1 ნოემბერს, სოფელ ბორჩხაში გაიმართა ყრილობა, რომელსაც ესწრებოდნენ ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციის ხელმძღვანელები, ბათუმის ოკრუგის უფროსი, რამდენიმე ბოლიცმეისტერი, გონიოს უბნის უფროსი. ყრილობაზე ისაუბრეს შექმნილ სიტუაციაზე და მოსასილებობა გააფრთხილეს, რომ არ წამოგებოდნენ ოსმალთა ემისრების ბოროტ ზრახვებს, რომელიც მტრულად განწყობილი ქვეყნების აგენტურულ სამსახურში იდგნენ.¹⁴⁸ ყრილობაზე აღინიშნა, რომ მათ იმდენი მოახერხეს გადაიბირეს ბევრი დაბნეული ბიროვნება და აიძულეს ისინი, რათა მათ შვილებს უარი ეთქვათ სწავლაზე. აუცილებელია ყველა ბავშვმა მიიღოს განათლება და იარონ სკოლაში. ყრილობაზე სიტყვით გამოვიდა ბედაგოგი რაფიელ ტურფანდოვი. მან აღნიშნა: „ბოლო დროს ბორჩხაში და სხვაგან მომრავლდნენ ოსმალეთიდან გადმოსული ხალხი. ისინი მოსახლეობის ხშირი სტუმრები არიან. არც თუ ისე იშვიათად ადგილი აქვს მათი მხრიდან შექარას. არაერთი შექარის წერილი მეც მომივიდა. მათ ამაში ხელს უწყობს ბევრი მოლა და მერყევი ბიროვნება. მათ აინტერესებდათ ჩვენი ადმინისტრაციის საქმიანობა. მან ჩამოთვალა ის მოსწავლეები, რომელთა მშობლებმა უარი განაცხადა მათი შვილების სკოლაში გაშვებაზე. ამათგან ბევრი იოლად მოექცა ფანატიკოსთა და ბოროტგანმზრახველთა გაგლეხის ქვეშ“.¹⁴⁹ ყრილობაზე გამოვიდნენ მოსწავლეთა მშობლები, ზოგიერთი მოლა, ბეგი. მიღებულ დადგენილებაში ნათქვამია, რომ ყველა ბავშვი უნდა წავიდეს სკოლაში განათლების მისაღებად. ყრილობის შესახებ მასალები გაუგზავნეს კავკასიის მეფისნაცვალს.¹⁵⁰

მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა ზემო აჭარაში 1913 წლის ბოლოსათვის. გააქტიურდა ემისრული საქმიანობა. 1913 წლის 20 ნოემბერს სოფელ სხალთაში გამონდა გილაყ ოსმალთა, რომელიც ანტირუსულ აგიტაციას ეწეოდა მოსახლეობაში. ის საიდუმლოდ ხდებოდა მოღლებს და ურიგებდა მათ პროკლამაციებს ხალხში გასაგრცვლებლად. ამ ბიროვნების შესაბამისად გაეშურა ბათუმის ოკრუგის უფროსი, რომელსაც თან ახლდა რამდენიმე ბოლიცმეისტერი და ასევე ზემო აჭარის მოსამართლე ნური ოგენდი ბერიძე. მაგრამ ოსმალთა უკვე მოასწრო რამდენიმე ათეული სოფლის შემოგლა და ბოლოს, სოფელ თხილგანასთან დააკავეს. გაჩხრეკიას, მას აღმოაჩნდა ოსმალური ნაწერები. იგი აღმოჩნდა ოსმალეთის ფლოტის თადარიგის მატროსი და ყოფილი უანდარბი, რომელსაც ახმედ ყადიოღლს ეძახდნენ. ცხოვრობდა ქალაქ ორდუში.

კავკასიაში მას და მის ამხანაგებს 11 თვე დაუყვიათ შემოუყლიათ თბილისის, ყარსის, ბათუმისა და სოხუმის ოლქები. შეუგროვებიათ შემოწირულობები თითქოსდა ოსმალეთში მეჩეთების ასაგებად.¹⁵¹ მაგრამ ეს ჩვენებები სიმართლეს არ შეეფერებოდა. ოსმალთმ დამალა მისი ქეშმარიტი მიზანი. სინამდვილეში კავკასიაში იგი ანტირუსულ პროპაგანდას ეწეოდა. რუსეთს უწოდებდა ყოველგვარი ბოროტების სათავეს. ბოლოს გაიხრიკეს ბინა, სადაც იგი ცხოვრობდა. ბინაში აღმოჩნდა ოსმალეთის ქალაქ ბახჩისარაიში გამოძაგალი რამდენიმე გაზეთი. გაზეთის ერთ-ერთ სტატიაში ეწერა: „მთავრობა მოდის და მიდის, რწმენა კი რჩებაო. ოსმალეებმა დღეში ხუთჯერ უნდა ილოცონ ოსმალეთის სასარგებლოდ და რუსეთის საზიანოდ. უნდა შეგვედროთ ღმერთს, რომ რუსეთი აღგავოს ბირისაგან მიწისა, რომ ოსმალეთმა დაიბრუნოს ყველა ის ადგილი და მიწა, რომელიც მას რუსეთმა წაართვა“. დაბატონებული წაიყვანეს ბათუმის ციხეში.¹⁵²

ამრიგად, ბირგელი მსოფლიო ომის მოახლოებისთანავე, დაიძაბა სიტუაცია ბათუმის ოლქში. უცხოეთის ქვეყნები, განსაკუთრებით ოსმალეთი ცდილობდა ძირგაქოთხრელი საქმიანობის გააქტიურებას, ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის ამხედრებას რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ. ამ მიზნით დიდი რაოდენობით შემოგზავნეს ჯაშუშები. მათმა მოქმედებამ შედეგი გამოიღო. მოსახლეობის ერთი ნაწილი, მართლაც, უარყოფითად განეწყო რუსეთისადმი.

ბათუმის ოლქსა და მაჰმადიანებით დასახლებულ რუსეთის იმპერიის სხვა ადგილებში ანტირუსულ საქმიანობას წარმართავდა ოსმალური ორგანიზაცია „წმინდა საქმე“, რომლის წევრები მოძრაობდნენ მთელი იმპერიის მასშტაბით და მაჰმადიანებს უტარებდნენ რუსეთის საწინააღმდეგო აგიტაციას.

რუსეთის ხელისუფლებამ, იგრძნო რა მოახლოებული საფრთხე, გადაწყვიტა აქტიური მოქმედება დაეწყო. რუსეთის მომხრე ხოჯები, მოღები და ბეგები თუ სხვა მაჰმადიანი გაყვნიანი ბირები სოფლებში მოსახლეობაში ატარებდნენ აგიტაციას და მათგან მოითხოვდნენ შეეპყრათ და მთავრობისთვის გადაეცათ ემისრები, დაეხიათ ანტისახელისუფლო პროკლამაციები. ასევე აღსანიშნავია ისიც, რომ მთავრობამ შეძლო ხალხის მხარდაჭერის მოპოვება, მაგრამ ემისრული საქმიანობა იმდენად ძლიერი იყო, რომ მისი აღმოფხვრა გერ მოხერხდა.

§ 5. ომისწინა არსებული საერთაშორისო მდგომარეობის გაგლენა სოციალურ და ეროვნულ მოძრაობაზე

1914 წლის დასაწყისიდან თანდათან დაიძაბა სიტუაცია. რაც უფრო ახლოვდებოდა მსოფლიო ომი, მით უფრო მწვავედებოდა მდგომარეობა. ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი ზმირად იღებდა სხვადასხვა ინსტანციებიდან შეტყობინებებს. ცნობები კი საგანგაშო და შემაშფოთებელი იყო. 1914 წლის 11 იანვარს ართვინის ოკრუგის უფროსმა აცნობა გუბერნატორს, რომ ოსმალეთი საზღვრებთან თავს უყრიდა ჯარის დიდ ნაწილებს.¹⁵³ გუბერნატორი კი ავალეებდა თავის თანაშემწეს შეესწავლა შეეფერებოდა თუ არა სიმართლეს ეს ცნობა. 1914 წლის 16 იანვარს, იმავე ართვინის ოკრუგის უფროსიდან მას კვლავ მიუვიდა შეტყობინება, რომ ქალაქი ტრაპიზონი უკვე გამოუცხადებიათ ჯარებისა და მძიმე ტექნიკის გადაადგილების ბუნქტად. ყარსის საზღვრისაკენ გაგზავნილი იყო 80 ათასი მეომარი და უახლოესი დღეებში კიდევ წავიდოდა 70 ათასი მეომარი. ჯარების მთავარსარდლად დაუნიშნავთ ფეკირ ფაშა. მიმდინარეობდა გზების შეკეთება ერზერუმამდე. ტრაპიზონიდან 4 დღის განმავლობაში ერზერუმის მიმართულებით გადაჰქონდათ ქვეშევრდები და სამხედრო აღჭურვილობა. ოფიცრებითა და უმცროსი სამხედრო მოსამსახურეებით ივსებოდა სამხედრო ნაწილები. მოზილიზებული იყო პარტიზანული რაზმები 18 წლიდან დაწყებული და 47 წლის ასაკის ჩათვლით. გრცელდებოდა პროკლამაციები რუსეთის მიერ უკანონოდ მიტაცებული კავკასიის ოსმალური მიწების დაბრუნებაზე.¹⁵⁴

სამხედრო გუბერნატორს ეს ცნობა დაუდასტურა მისმა თანაშემწე-მაც, რომელსაც დავალებული ჰქონდა გამოეკვლია ართვინიდან გამოგზავნილი წერილების სიზუსტე. 1914 წლის 9 იანვარს გუბერნატორმა ყოველივე ეს შეატყობინა კავკასიის მეფისნაცვალს, გრაფ გორონცოვ-დაშკოვს და თხოვა მიეღო გადაწყვეტილი ზომები. 1914 წლის 14 იანვარს გონიოს უბნის უფროსმა, კამიტანმა ფილიპოვმა გუბერნატორს აცნობა, რომ საზღვარზე ტყვედ ჩაგარდა ოსმალთა ჯარისკაცი. მისგან გაირკვა, რომ ოსმალეთის არმიაში ძალიან ბევრი მოხალისე მოგროვდა, რომელთა რაოდენობა რამდენიმე ათეულ ათას აჭარბებდა. დაკითხვიდან ისიც გაირკვა, რომ ოსმალები დიდძალ იარაღს ფლობდნენ, მაგრამ მათ არ ყოფნოთ ტანსაცმელი და მეცადინეობებს ფეხშიშველი ატარებდნენ. 1914 წლის 17 იანვარს მიხაილოვსკის ციხე-სიმაგრის კომენდანტმა შეატყობინა გუბერნატორს, რომ მიმდინარეობდა ოსმალეთის მხრიდან ჯარების კონცენტრირება რუსეთის საზღვარზე. საბასუხოდ კი რუსეთმა

სათანადო სადაზვერვო სამუშაოები ჩაატარა და ამ საქმიანობაში ჩააბა ყველა ისინი, ვისაც რაიმე მნიშვნელოვანი ცნობის მიწოდება შეეძლოთ.¹⁵⁵

ბათუმის ოკრუგის უფროსი კი აცნობებდა გუბერნატორს, რომ ხშირია საზღვრის დარღვევის შემთხვევები, დაპრლეგებები პროვოკაციულად იქცეოდნენ. ზოგჯერ ადგილი პქონდა შეიარაღებული ბირების მიერ ჩვესს მესაზღვრეებზე ცეცხლის გახსნის შემთხვევებს. სამწუხაროდ, ვერ ხერხდებოდა საზღვრების მტკიცედ გამაგრება, ბევრ ადგილას ის თითქმის დაუცველი იყო, რითაც სარგებლობენ მობირდაბირე მხრიდან.¹⁵⁶ 23 იანვარს ბოლიციიდან მოვიდა შეტყობინება, რომ ართვინის ოკრუგში, სოფელ დანალეთთან, რომელიც საზღვრიდან 15 კილომეტრით იყო დაშორებული, გადმოვიდა 20-მდე შეიარაღებული ოსმალთა ჰეოშარი. მათ დააყარაღეს ართვინელი მდიდარი გაჰარი ბეჰირეუენდი, მოინდომეს არეულობის გამოწვევა, მაგრამ წააწყდნენ თუ არა წინააღმდეგობას, მიიშალნენ. იმავე შეტყობინებაში ნათქვამი იყო აგრეთვე, რომ ნაქერაკის საზაფხულო პოსტზე ბოლიციელებმა შეაჩინეს ექვსი პიროვნება, მოინდომეს მათი გინაობის დადგენა, მაგრამ მათ ცეცხლი გაუხსნეს. სროლის დროს დაიღუპა ერთი ბოლიციელი და დაიჭრა ორი, თავდასხმები გახშირდა სხვა უბნებზეც.¹⁵⁷ გონიოში, სადალეთ-ტაფის სასაზღვრო საგუშაგოს თავს დაესხნენ შეიარაღებული ბირები. ადგილზე დარჩა მესაზღვრეებიდან ორი მოკლული, ხოლო თვით თავდამსხმელებიდან იმსხვერბლეს სამი ჯარისკაცი. საზღვრების დარღვევების შემთხვევები გრძელდებოდა. მათი აღკვეთის მიზნით 1914 წლის 24 თებერვალს სამხედრო გუბერნატორმა მოიწვია სპეციალური სხდომა, რომელზეც ხაზი გაესვა შექმნილ საგანგაშო მდგომარეობას. საზღვრის დარღვევების მთავარი მიზეზია მესაზღვრეთა დაუდევრობა. საჭირო იყო სმხედრო დისციპლინის განმტკიცება, მესაზღვრეებზე შეიარაღებული თავდასხმის აღკვეთა. 1914 წლის იანვარ-თებერვალში დაიღუპა ათამდე მესაზღვრე. ამიტომ მიუთითეს საგანგებო ღონისძიებების გატარებაზე. მათგან უმთავრეს ღონისძიებად მიიჩნიეს საზღვრების გამაგრება და აღჭურვა სათანადო ტექნიკით. ასევე მიზანშეწონილად ცნეს შექმნილიყო კიდევ რამდენიმე სასაზღვრო საგუშაგო. ამასთან მნიშვნელოვან საქმედ აღიარეს ადგილობრივი მოსახლეობისაგან ე.წ. „მფრინავი რაზმების“ შექმნა, რომელიც ჯართან ერთად საზღვარს დაიცავდნენ. საამისო ბასუხისმგებლობა დაევალა გუბერნატორის თანაშემწეს როტმისტრ გ.ლაჩინოვს. სხდომაზე გამოვიდა მიზაილოვსკის ციხე-სიმაგრის კომენდატი იოლშინი, მან წარმოადგინა ღონისძიებების მთელი ბაკეტი და აღნიშნა, რომ განზრახულია ციხე-სიმაგრის შეესება ჯარის ნაწილებით, რომელიც უახლოეს ხანში განხორციელდება. რადგან ამ ბოლო დროს გააქტიურდნენ სხვადასხვა ჯურის ემისრები, თათბირზე

აღინიშნა, რომ აუცილებელი იყო კონტრდაზვერვის ამოქმედება. სხდომაზე ქუთაისის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსის თანაშემწემ ბათუმის ოლქში, პოლკოვნიკმა გავრილოვმა თქვა, რომ მიუხედავად გატარებული ღონისძიებებისა, მაინც გერ ხერხდებოდა ყველა უცხოელის თარეშის აღაგმვა. მიზანშეწონილია, რომ ყველა უცხოელი, რომელიც კი ჩაუვარდება ხელში დაზვერვას, ან სასწრაფოდ უნდა იქნას ლიკვიდირებული, ან დაუყოვნებლივ გასახლდეს აქედან, წინააღმდეგ შემთხვევაში მიზანი გერ მიიღწევა. სხდომაზე მიიღეს დადგენილება, რომლის შესრულება დაეგალა სხდომის ყველა მონაწილეს.¹⁵⁸

1914 წლის 27 თებერვალს შეხვდა ერთმანეთს სამხედრო გუბერნატორი და ქუთაისის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსის თანაშემწე ბათუმის ოლქში გავრილოვი. შეხვედრაზე გავრილოვმა გუბერნატორს განუცხადა, რომ მას შემუშავებული აქვს სამოქმედო პროგრამა, ეს ღონისძიება მან გუბერნატორს გააცნო. მათი მოლაპარაკებისას ხშირად ფიგურირებდა აზიზიეს მეჩეთი, როგორც ბათუმელი მაჰმადიანების მთავარი კერა, სადაც გავრილოვის თქმით, იგეგმებოდა ყველა ანტისახელმწიფოებრივი ქმედება. ამასთან ერთად სახელმწიფო მოხელეები მიზნად ისახავდნენ ბარტიების ამოქმედებას საომარი მოქმედების შესაბამისად. ამის დასტურია ის, რომ მათ ანტირელიგიურ პროვოკაციულ გეგმაში მნიშვნელოვანი ადგილი მიენიჭა ათეისტ სოციალ-დემოკრატების გამოყენებას. რადგან სოციალ-დემოკრატები უარყოფითად იყენენ განწყობილნი რელიგიის მიმართ და მათი მხრიდან არც თუ ისე იშვიათი იყო საშლოცველობების აბუჩად აგდება. ამ შემთხვევაში მათ ამ „საქმიანობაში“ ხელი არ უნდა შეშლოდა. აქ დაისახა პროვოკაციული მოქმედების გეგმა.¹⁵⁹ და აი, ამის შემდეგ აბუშავდა შესხედრაზე დასახული პროვოკაციული გეგმა. კერძოდ, 1914 წლის 4 მარტს „აზიზიეს“ მეჩეთის ხოჯებიდან, ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს მიუვიდა წერილი, სადაც ნათქვამი იყო: „გთხოვთ აღგეთოთ ის უმსგავსოება, რომელსაც ადგილი აქვს მეჩეთ „აზიზიეს“ გარშემო. მეჩეთი გარშემორტყმულია ათასნაირი საგაქრო დაწესებულებებით და დუქნებით, საიდანაც ყოველ წუთს ისმის გინება, ყვირილი და ა.შ. უფრო მეტიც, დუქნებიდან გამოსული გაღებული ადამიანები შეურაცხყოფენ როგორც მეჩეთს, ასევე მოლებს. განსაკუთრებით აუტანელია ჩვენთვის ის მდგომარეობა, რომ სალოცავად წასულ მორწმუნეებს ცუდ სიტყვებს ეუბნებიან, იწვევენ მათ საჩხუბრადაც კი. ჩვენ არ შეგვიძლია თავისუფლად შევიდეთ მეჩეთში. ამსხვრევინ ფანჯრებს, საღამოობით რკინის გისისოებს აქეთ-იქეთ წვეგენ. ეჭვები გვაქვს, რომ მეჩეთის წინააღმდეგ ხალხს აქეზებს აქ მოქმედი ყაჩაღური სოციალ-დემოკრატიული პარტია. ასევე გფიქრობთ, რომ ამ საქმეში ხელს ურევს ზოგიერთი მაღალი ჩინის მოხელე, რომელიც გამოხატავს

ზიზლს ოსმალეთისადმი და ბათუმში არსებული მეჩეთი მათ მიანიათ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში დასაყრდენად. ერთი სიტყვით აუტანელი მდგომარეობაა და თუ თქვენი მხრიდან არ იქნება გადაწყვეტი ზომები მიღებული, ვითარება კიდევ უფრო დაიძაბება და ეს არცერთი მხარისათვის კარგად არ დამთავრდება¹⁶⁰. ამ წერილის გამო, გუბერნატორი აცნობდა გაგრილოვს, რომ ყველაფერო ისე კეთდება, როგორც დაისახა.¹⁶¹

გუბერნატორს მიაჩნდა, რომ ყველაფერი ეს ისე უნდა გაკეთებულიყო, რათა ამას დიდი სკანდალი არ მოჰყოლოდა: „ჩვენ ყველაფერი უნდა ვიცოდეთ, რაც ჩვენს სამოქმედო ობიექტზე ხდება. არ უნდა მივცეთ მტრებს თავისუფლად ბარბაშის შესაძლებლობა“ -დაასკენია ის.¹⁶²

ასევე ამოქმედდა 1914 წლის 24 თებერვალს, სამხედრო გუბერნატორის მიერ მოწვეულ სხდომაზე მიღებული დადგენილება, რომელიც შეეხებოდა ადგილობრივი მოსახლეობისაგან ე.წ. „მფრინავი რაზმების“ ჩამოყალიბებას. ამაზე, გუბერნატორს ლაინიოვმა აცნობა, რომ მან მოახერხა ოსმალეთის საზღვართან მდებარე სოფლების მოსახლეობისაგან ჩამოეყალიბებინა „მფრინავი რაზმები“. რაზმებმა შეძლო აღეკვეთა საზღვრის დარღვევის რამდენიმე ფაქტი... ბათუმის ციხის უფროსი მოსახლეობის ასეთ დარაზმებას საჭიროდ მიიჩნევდა ოლქის სხვა მხარეშიც, ამის გამო ის გუბერნატორის ყურადღებას მიაქცევდა მოხალისეთა რაზმის შექმნის საჭიროებაზე კინტრიშის საბოლიციო უბანში. მისივე აზრით განისაზღვრა ასეთი რაზმების უმთავრესი ამოცანა. იგივე ჩინოვნიკი მოითხოვდა რაზმების მომარაგებას იარაღითა და ტყვიებით სამთავრობო არსენალიდან.¹⁶³

შემუშავებული ღონისძიება სულ მალე წარმატებით განხორციელდა. „მფრინავი რაზმების“ მოქმედების შედეგებზე გუბერნატორს ბერიოდულად მოსდიოდა ცნობები. დოკუმენტებში ასახული იყო მოსახლეობის მოწინავე ნაწილის სამშობლოსადმი თავდადების ნათელი მაგალითები. 1914 წლის 20 მარტს გაგზავნილ წერილში საუბარია „მფრინავი რაზმის“ ერთ-ერთი აქტიური წევრის გინზე მურად წითელაძის შესახებ, რომელმაც შეიმყრო და მთავრობას გადასცა ჯაშუში ოსმან ალა მელექ ოღლი. დასახელებულია „მფრინავი რაზმების“ სხვა წევრთა მიერ ჩადენილი „გმირობები“, ხოლო 1914 წლის 27 მარტს კინტრიშის საბოლიციო უბნიდან გაგზავნილ წერილში ვკითხულობთ, რომ გურიის საზღვართან მოხდა შეტაკება „მფრინავი რაზმების“ წევრებსა და ბანდიტთა ჯგუფს შორის. შეტაკებისას დაიღუპა რაზმის 4 წევრი და ბოღბოლკოვნიკი ბერემენინი. ცნობილია ყაჩაღთა გვარები. მიმდინარეობს მუშაობა მათ დასაკავებლად. 30 მარტის შეტყობინებიდან ვგებულობთ, რომ ყაჩაღებიდან ორს, გიორგი ლაბაძეს და ვანო დოლიძეს მჭიდრო

ურთიერთობა მქონდათ დამყარებული სოციალ-დემოკრატებთან.¹⁶⁴

ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობა დიდ ყურადღებას უთმობდა გავლენიანი პირების ბოზიციას და მათ როლს მოსახლეობაზე ზემოქმედების საქმეში. საზოგადოებაში ავტორიტეტის მქონე პირებში მართო მოღვაწეობა და ზოგჯერ როდი შედილობდნენ. ამათი დამოკიდებულება მოვლენებისადმი გასაგები იყო. ნაწილი სასულიერო მოღვაწეებისა აშკარად იდგა ოსმალეთის მხარეზე და ცდილობდა ხალხი აეყოლიებინა, ხოლო ნაწილი რუსეთის ხელისუფლებისადმი ლოიალურად იყო განწყობილი. გარდა ამისა, დიდ მნიშვნელობას იძენდა მდიდრების და სოციალურად დაწინაურებულ ფენების როლი. ალა-ბეგები დიდი უფლებებით სარგებლობდნენ.

უნდა ითქვას ისიც, რომ თავიდანვე ოსმალეთის ხელისუფლებამ ბრიგივეგირებული ფენის მიმართ თავისებური ბოზიცია დაიჭირა. ერთნი, რომლებიც მათ სამსახურში ჩადგნენ, ხელსაყრელ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, მეორენი კი იდევენობდნენ. რაც შეეხება რუსეთის ხელისუფლებას, მათ გავლენიანი ბეგები თავიდანვე მათ სამსახურში ჩააყენა, შეუქმნა ხელსაყრელი მდგომარეობა და ისინიც ერთგულებით ემსახურებოდნენ ხელისუფლებას, თუმცა როდესაც მოახლოვდა მსოფლიო ომი და გააქტიურდა ოსმალეთი, ასეთი მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. როდესაც ოსმალეთის შემოჭრის საფრთხემ იმატა, მხოლოდ მაშინ დაექვედნენ ცარიზმის მოხელენი იმაში, რომ შეძლებდა ოსმალეთის ხელისუფლება საზოგადოების ბრიგილიგირებული ნაწილის გადაბირებას, რადგან ჩანდა, რომ მტერი საამისოდ უამრავ სახსრებს ფლანგავდა. სწორედ ამაზე მიუთითებდა ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის კავკასიის მეფისნაცვალის, თავის 1914 წლის 24 მაისს გამოგზავნილ წერილში. მეფისნაცვალს ექვევებოდა აქაურ ბეგთა ერთგულების სიმტკიცე. შექმნილ ვითარებაში ხომ არ მერყეობდნენ ისინი, და საერთოდ, რა ბოზიციაზე იდგნენ ან როგორი შეცვლიდნენ რუსეთისადმი დამოკიდებულებას ორ ქვეყანას შორის მდგომარეობის გამწვავების დროს.¹⁶⁵

გუბერნატორისა და მეფისნაცვალის მიმოწერაში ხშირად ფიგურირებდნენ ისეთი ცნობილი საგვარეულოები, როგორიცაა აბაშიძეები, თავდგირიძეები, ბეჟანიძეები, ხიმშიაშვილები და სხვა. ზოგი მათგანი არ თანაუგრძნობდა რუსეთის მისწრაფებებს, მაგალითად, აბაშიძეები ბირგელი რეგოლუციიდან მოკიდებული აქტიურად ებრძოდნენ მეფის ხელისუფლებას. მათ არც ოსმალეთი ენატებოდათ გულზე და ამ ორმაგ თამაშში ისინი თავიანთ მდგომარეობას უფრო განამტკიცებდნენ.

ხელისუფლებისადმი გადაცემულ უამრავ ანონიმურ წერილში ხშირად ფიგურირებდა ხიმშიაშვილი. განსაკუთრებით ალაშფოთა გუბერნატორი ართვინელი სომეხი ფოსტალიონის ზაქარიანის ცნობამ. ეს

ზაქარიანი აგენტი იყო. ის იტყობინებოდა, რომ ხშირად დადიოდა ხაშშიაშვილებთან და ნახულობდა ერთი და იმავე ოსმალთა ბიროვნებას. როგორც შემდეგ გაირკვა, ეს ბიროვნება ყოფილა ოსმალთა ემისარი ხაფიზი. ასევე, იმავე გუბერნატორს არც თუ ისე იშვიათად მიდიოდა ანონიმური წერილები, სადაც საუბარი იყო იმაზე, რომ ოსმალთა ემისრები იყვნენ ბეგების, განსაკუთრებით ხაშშიაშვილების სტუმრები და რომ ემისრები იქ ტოვებდნენ ხალხში გასაგრცელებლად დიდი რაოდენობით პროკლამაციებს. ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსის თანაშემწემ ბათუმის ოლქში 1914 წლის 8 ივნისს გრცელი მოხსენებით ბარათი წარუდგინა ოლქის გუბერნატორს. ეს ბარათი იმდენად საინტერესო იყო, რომ გუბერნატორმა ამისათვის სპეციალური თათბირი მოიწვია 1914 წლის 1 ივნისს, სადაც დამსწრეთ გააცნო ამ ბარათის შინაარსი და თხოვა მათ აზრი გამოეთქვათ. მოხსენებაში ეწერა, რომ ყველა ის ანონიმური წერილი, რომელიც ხელისუფლებას მიდიოდა, სინამდვილეს არ შეეფერებოდა. ისინი დაწერილია ბეგებისადმი განაწყენებული ხალხის მიერ და ცდილობენ დაამცირონ ისინი მთავრობის თვალში. ჩვენი ხალხი (აქ ჩვენში იგულისხმება აგენტურა-ო.გ.) დიდი ხანია თვალყურს ადევნებს მათ და უნდა ითქვას, რომ ჯერჯერობით ვერაფერი საეჭვო ვერ ნახეს. ჩვენ არაერთხელ გამოგვიყენებია ეს ბეგები არეულობების დასაწყენარებად და ყოველთვის წარმატებით. ბეგებმა დიდი სამსახური გაგვიწიეს დანაშაულებრივი კომიტეტების თვითნებობის აღკვეთის დროს. ასევე, ისინი შორს იქერდნენ თავს ემისრებისაგან, მაგრამ თუ არის ერთი ორი შემთხვევა ემისრების სტუმრობისა, ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ეს ბეგები ჩვენი ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოდიან. ჩვენ გფიქრობთ, რომ ბეგები არ დაიჭერენ ჩვენი არაკეთილმოსურნეების მხარეს. ამ თათბირზე სიტყვით გამოვიდა ბათუმის ოკრუგის უფროსი. მან აღნიშნა, რომ გადაჭარბებულია იმის მტკიცება, რომ ბეგები სუფთა ხალხია და თითქმის ისინი წმინდათა ემსახურებიან ჩვენს საქმეს. გფიქრობ, რომ ისინი ორმაგ ბოზიციაზე დგანან, ემსახურებიან ჩვენ ხელისუფლებას ალბათ იმიტომ, რომ აქედან სარგებლობა აქვთ, მაგრამ როგორც კი მოწინააღმდეგე გაძლიერდება, შესაძლებელია მათ უმაღლესი შეიცვალონ ბოზიცია და მიემხრონ ძლიერს. მათზე დაყრდნობა არ შეიძლება. შემდეგ თათბირზე გამოვიდნენ ბოლიციელები, კანცელარიის ჩინოვნიკები და სხვები. მათ აღნიშნეს, რომ მიუხედავად ყველაფრისა, ბეგების მიმართ დადებითი დამოკიდებულება უნდა გვქონდეს და გეცადოთ მყარად იდგნენ ჩვენს გვერდით, რადგან მათ გაღიზიანებას შეუძლია ცუდი სამსახურის გაწევა და ჩვენ ეს არ უნდა დაგვშეგათ. თათბირი შეაჯამა გუბერნატორმა, რომელიც დაეთანხმა ბათუმის ოკრუგის უფროსს და გაიხსენა წარსული, თუ რა ბოზიცია ეჭირა აბაშიძეებს. აქ ისიცაა საინტერესო, რომ გუბერნატორმა აღიარა,

რომ აბაშიძეების გადაბირება ვერ შეძლო გერც ოსმალეთშია და გერც ჩვენმა ხელისუფლებამ (ჩვენში- აქ იგულისხმება რუსეთი- ო.გ.) და ისინი ბოლომდე დარჩნენ ქართველ ნაციონალისტებად და ამიტომ მიზანშეწონილად გვანით მათი გასახლება, რაც შეეხება ხიმშიაშვილებს, ისინი ძლიერი გაგლენით სარგებლობენ აჭარის მოსახლეობაში და მათ შეუძლიათ დიდი ზემოქმედების მოხდენა მასებზე. მართალია, ისინი ჩვენი ხელისუფლების მიმართ ლოიალურები არიან, მაგრამ საქიროა მათ მიმართ მეთვალყურეობის გაძლიერება. დაეგალა ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსის თანაშემწეს ბათუმის ოლქში კონტროლზე აყვანა თათბირზე მიღებული დადგენილება და რეგულარულად ჩაეყენებინა საქმის კურსში ბათუმის ოლქის ხელისუფლება.¹⁶⁶

ბეგების შესახებ მიღებულ დადგენილებას, გუბერნატორი აცნობდა კავკასიის მეფისნაცვალს. ცნობაში დაწვრილებითაა საუბარი თითოეულ ბიროგნებაზე, მათ როლზე. ბოლოს გუბერნატორი აღნიშნავდა, რომ ბეგები ვერ შეძლებდნენ ჩვენს წინააღმდეგ გამოსვლას, რადგანაც ოლქში ჩვენი ხელისუფლება სერიოზულ ძალას წარმოადგენს.¹⁶⁷

ამ ცნობამ, როგორც ჩანს კავკასიის მეფისნაცვალზე ვერ მოახდინა დიდი გავლენა, რადგან 1914 წლის 18 ივნისს, მეფისნაცვალის კანცელარიიდან ატყობინებენ გუბერნატორს იმ განწყობილებაზე, რომელიც ამ ბოლო დროს შეიმჩნევა ადგილობრივ მოსახლეობაში. აქამდე ხელისუფლების მიმართ ლოიალურად განწყობილი მოსახლეობის ერთი ნაწილი, ოსმალთა ემისრების პროპაგანდის შედეგად ბოზიციათ იცვლის და მოწინააღმდეგეების მიმართ სიმბათიებს ამჟღავნებს. მეფისნაცვალს ეჭვობდა, რომ ცნობაში (საუბარია გუბერნატორის ცნობაზე ბეგების მიმართ-ო.გ.) იგრძნობა ბიროგნებებისადმი „ზერელე“ დამოკიდებულება, როგორც ჩანს, თქვენ ვერ შეისწავლეთ ეს ბიროგნებები საფუძვლიანად. თუ ისინი ჩვენს სამსახურში დგანან-როგორც თქვენ გგატყობინებთ, მაშინ რატომ არის, რომ ასე მომძლავრდა ჩვენი არაკეთილმოსურნეები თქვენდამი რწმუნებულ ოლქში, რატომ არის რომ ჩვენს სამსახურში მყოფმა ამ ე.წ. ბეგებმა ვერ აღკვეთეს გერც ერთი შემთხვევა მათი (ე.ი. ემისრების-ო.გ.) ბარბაშისა, რატომ ვერ მოახდინეს მათ ზეგავლენა იმ მოღუბზე, რომელიც ჩვენი ხელისუფლების საწინააღმდეგოდ გამოდიან. ამიტომ გადაქარბებულად მიგვაჩნია ცნობა იმის შესახებ, რომ ეს ე.წ. ბეგები ჩვენს სამსახურში მტკიცედ დგანან. ჩვენი ინფორმაციით (როგორც ჩანს, მეფისნაცვალს ბათუმის ოლქში გუბერნატორისაგან დამოუკიდებელი ინფორმაციური მყავდა-ო.გ.) ძალიან დაძაბულა სიტუაცია ართიისა და არდაგანში, სადაც სუსტია თქვენი (ე.ი. გუბერნ. ღორის -ო.გ.) გავლენა. იქ ცოტა ნაპერწკალია საჭირო, რომ მოხდეს სისხლისმღვრელი შეტაკება სომხებსა და მაჰმადიანებს შორის...¹⁶⁸ მეფისნაცვლის ეს ცნობა სწორია. მსოფლიო ომის მოახლოე-

ბასთან დაკავშირებით ძალიან გააქტიურდა ართვინისა და არდაგანის მაჰმადიანი მოსახლეობა. ყველაზე ძლიერად სწორედ იქ იგრძნობოდა ემისრების საქმიანობა. ამ მხარეში ნამდვილად სუსტი იყო რუსული ზე-ლისუფლება. მაგრამ გამოსაგალი მოძებნეს იმაში, რომ შეიარაღეს სომეხი მოსახლეობა და ამათგან ჩამოაყალიბეს მებრძოლი რაზმები. ამ რაზმების გამო იყო მაჰმადიანი მოსახლეობა აღშფოთებული, მაგრამ საქმე შეტაკებამდე არ მისულა. მეფისნაცვალმა კი უკმაყოფილებას გამო-თქვამდა, რომ ბათუმის ოლქის ზელმძღვანელობამ გერ შეძლო აღეკვეთა ოსმალთა ემისრების ძირგამომთხრელი საქმიანობა, ხოლო ერთ-ერთ ცნობაში კი გუბერნატორს ადანაშაულებდა იმაში, რომ მან გერ შეძლო რუსული გავლენის გაძლიერება... და ბოლოს იყო საყვედური ადმინისტრაციის მუშაობაზე, რომ ყოველივე ამის შემდეგ გუბერნატორის მუშაობა არადამაკმაყოფილებელია.¹⁶⁹

ჩვენი აზრით უადრესად საინტერესოა ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის 1914 წლის 2 ივლისის წერილი მეფისნაცვლისადმი, სადაც გაშიშვლებულია ის გერაგული ბოლიტიკა, რომელსაც ცარიზმი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ატარებდა. ჩვენ, წერილის მნიშვნელობის გამო, მიზანშეწონილად გცანით მისი სრული სახით მოტანა. აი, ეს წერილიც: „თქვენო უდიდებულესობაჲ, ჩვენ ვცდილობთ ყოველი ღონე გიხმაროთ, რათა გაავადლიეროთ რუსული ელემენტები ბათუმის ოლქში... ჩვენ გადავწყვიტეთ ეთნოკონფლიქტების ჩამოგდების გზით გაგვეთიშა „ტუზემცები“. ჯერ გცადეთ ერთმანეთისათვის წაგვეკიდებინა ქართველი ქრისტიანები და მაჰმადიანები. ამ მიზნით გეცადეთ მოგვესყიდა არა ერთი გავლენიანი მაჰმადიანი ქართველი, შეგაძლიეროთ დიდძალი თანხა, შევადგინეთ მოქმედების გეგმა. პირველად გგსურდა აბაშიძეების ამხედრება, გინ არ მიგუგზავნეთ მათ, მაგრამ ისინი ყველაფრისაგან შორს იჭერდნენ თავს. მოგინდომეთ ხიშთაშვილების გამოყენება, მაგრამ მიზანი აქაც მიუღწეველი გახდა. ამის შემდეგ გადავწყვიტეთ ოსმალთა ეროვნების ხალხის დაპირისპირება ქრისტიანებთან, ამისათვის შევექმენით სპეციალური განყოფილება სამმართველოში, აქაც ზელ-ფეხი შეგვებოჭა. ბოლოს გადავწყვიტეთ სომხებისა და მაჰმადიანების დაპირისპირება, რა არ გაგაკეთეთ ამისათვის, მოგაწყევლოთათასი პროვოკაცია, მაგრამ შედეგი არაფერი. რაც შეეხება რუსებს, ამ საქმეში ისინი ბირდაბირ გერ ჩაგაბით, რადგან სააგიტაციო მანქანა ამ შემთხვევაში მტრის წისკვილზე დაასხამდა წყალს, როგორც ჩანს დაწყევლილი მხარეა ამ მიმართულებით. საჭიროა სხვა მეთოდების გამოყენება, შემუშავება ისეთი პროგრამისა, რომელიც ფრთებს შეასხამს ჩვენს შორისმიშავალ ამოცანებს“.¹⁷⁰ აქ შესანიშნავად არის ნაჩვენები ის ბოლიტიკა, რომელსაც ცარიზმი ატარებდა ამ კუთხეში, მაგრამ გერანაირად ვერ ახერხებდა ამის განხორციელებას საქართველოს მოსახლეო-

ბის შედგარი წინააღმდეგობის გამო.

სამხედრო გუბერნატორი შექმნილი სიტუაციის გამო იძულებული გახდა კვლავ მოეწვია საგანგებო თათბირი 1914 წლის 14 ივლისს. ამ თათბირს ესწრებოდა ყველა ოფიციალური პირი. აქვე იყო ქალაქის თავი ივანე ანდრონიკაშვილი. სხვათა შორის სამხედრო გუბერნატორი ექვთის თვალთ უყურებდა ივანე ანდრონიკაშვილს. ამ ექვთიანობას კიდევ უფრო აძლიერებდა ბათუმის ოკრუგის უფროსი სტასოვი, რომელიც ხშირად „ასმენდა“ ივანე ანდრონიკაშვილს გუბერნატორთან და მას ბრალს სდებდა ქართველ „ნაციონალისტებთან“ კავშირში. გუბერნატორი იმასაც ხედავდა, ანდრონიკაშვილი დიდი ბოზულარობით სარგებლობდა ბათუმის ოლქში მოქმედ პოლიტიკურ პარტიებს შორის, მაგრამ იმის გამო, რომ ქალაქის თავი ძლიერი პიროვნება იყო, ვერ ბედავდა მასთან აშკარად დაპირისპირებას.¹⁷¹

თათბირზე გადაწყდა, რომ ოლქში მაჰმადიანი მოსახლეობის განწყობილების შესწავლის მიზნით, გუბერნატორს თვითონვე ემოგზაურა.

1914 წლის აგვისტოში ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორმა დაიწყო მოგზაურობა ბათუმის ოლქის სოფლების მოსახლეობის განწყობილების შესწავლის მიზნით. ამ მოგზაურობაში მას თან ახლდა ბათუმის ოკრუგის უფროსი ი. სტასოვი, პოლიტმეისტერი ე. გაგრილოვი, კანცელარიის რამდენიმე ჩინოვნიკი და კავკასიის მეფისნაცვლის მიერ გამოგზავნილი 2 ოფიცერი. საინტერესო გამოდგა შეხვედრა გონიოში. შეხვედრას ესწრებოდა თითქმის მთელი სოფელი. გონიოს უბნის უფროსმა ფილიპოვმა წინასწარ დიდი მუშაობა გასწია, რათა შეხვედრა მაღალ დონეზე ჩატარებულიყო. გუბერნატორმა მოსახლეობას უთხრა, რომ გონიოს უბანს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მათთვის, რადგან მოწინააღმდეგე სწორედ აქ უყრიდა თავს დიდ ძალებს. მისთვის ისიც იყო ცნობილი, რომ ზოგიერთი მოსახლე თავისი სახლის კარებს უღებდა ემისრებს. უფრო მეტიც, ეს ემისრები იმდენს ახერხებდნენ, რომ მოიწვიონ კრებები და მოსახლეობას მოუწოდონ იარაღით ხელში გამოვიდნენ რუსეთის წინააღმდეგ. გუბერნატორისათვის ცნობილია ამ პიროვნებების გვარები. შემდეგ მან ხალხს უთხრა, რომ ნურავინ ნუ შეეცდება, ნუ წამოეგება მტრის მიერ გადმოსროლილ ანკესზე. რუსეთის არმია იმდენად ძლიერია, რომ მას შეუძლია არა მარტო მოიგერიოს მტრის შემოტევა, არამედ საკუთარ ტერიტორიაზეც გაანადგუროს მოწინააღმდეგე. მან ხალხს მოუწოდა, რათა გვერდში ამოდგომოდნენ ხელისუფლებას და ჩაწერილიყვნენ მოხალისეებად. მოსახლეობის სახელით გუბერნატორის წინაშე სიტყვით გამოვიდნენ რეჟებ ეფენდი ბერიძე, მეფლად ჯაფარიძე და სხვები. მათ აღნიშნეს, ისინი თუმცა რელიგიით მაჰმადიანები არიან, მაგრამ ეროვნებით ქართველებია, ამიტომ ვერ წამოეგებიან ვერავითარ ბოროტ ხმებზე. ისინი ამაყობენ იმით, რომ არიან დიდი ქვეყნის-რუსეთის მოქალაქეები. ხალხი უკმაყოფილებას გამოთქვამდა ამაზე. რომ

გუბერნატორთან არასწორი ინფორმაციები მიდიოდა, თითქოს გონიოს უბნის მოსახლეობა მხარს დაუჭერდა მტერს. ეს აზრი იყო მძიმე მცდარი. მათ გუბერნატორს შეახსენეს, რომ „მდრინაგ რაზმებში“ ბევრია სოფლის ახალგაზრდები, ასევე, მათ აღნიშნეს, რომ გონიოს მოსახლეობამ ბევრჯერ შეძლო ოსმალთა ემისრების შეპყრობა და მთავრობისათვის გადაცემა. თუ მტერმა ომი გამოუცხადა ჩვენს ქვეყანას (ე.ი. რუსეთს □ ო. გ.) მაშინ მთელი მოსახლეობა იარაღით ხელში დაიცავდა მას. ამის შემდეგ ფილიპოვმა წაიკითხა იმ ხალხის სია, პრომლევიც თანახმანი იყვნენ მოხალისეებად ჩაწერილიყვნენ არმიაში. გუბერნატორი კმაყოფილი დარჩა. ასეთივე შეხვედრები გაიმართა სხვა ადგილებშიც (ჩაქეში, ჭვანაში), სადაც გუბერნატორს ერთგულებას ეფიცებოდნენ და თანხმობას უცხადებდნენ მოხალისეებად ჩაწერილიყვნენ.¹⁷²

ბათუმის ოლქის ადგილობრივი მოსახლეობისაგან საჯარისო ფორმირებების შექმნის საკითხი ცნობილი გახდა ოსმალებისათვის. ოსმალთა ეროვნების კაპიტანი მაჰმუდ ბეი, რომელიც ქობულეთში იმყოფებოდა შემოტეხული აღწერდა იმ კრებას, სადაც მოუწყო ადგილობრივი მოსახლეობისაგან საჯარისო შენაერთების ფორმირება. კაპიტანი ბათუმში შეხვდა გერმანელ ემისარს გიუნტერ ლეფმანს. მან ემისარს უამბო, რომ ქობულეთის უბნის უფროსი ჯაგინოვი და მის მიერ მოწყდული მოღვაწეები თუ გავლენიანი ბირები ხალხს ძალის გამოყენებით აიძულებდნენ შესულიყვნენ რუსების ჯარში და აყალიბებენ მათგან ე.წ. „ბათუმის მოსახლეობის მსროლელ ბატალიონს“, გინც წინააღმდეგობას გაუწევდა, რეპრესიებით ემუქრებოდნენ.¹⁷³ როგორც კაპიტანი მაჰმუდ ბეი ამბობდა, ის ბევრს ცდილობდა, რომ მოსახლეობას უარი ეთქვა ამ განზრახვაზე და წინააღმდეგობა გაეწია ან უკიდურეს შემთხვევაში ტყვეში გასულიყვნენ, ხოლო როდესაც აქ ოსმალეთის ჯარი შემოვიდოდა, მაშინ ყველას ბატონს მიაგებდნენ. მაგრამ მოსახლეობა მას ეუბნებოდა: „ჩვენ არ გიცით ოსმალეთის ჯარი მართლა შემოვა თუ არა, ჩვენ ყველას სახლში წვრილი ცოლ-შვილი გვყავს და თუ წინააღმდეგობას ან ურჩობას გავუწევთ, ცუდი დღეები დაგვაადგებათ“.¹⁷⁴

ადგილობრივი მაჰმადიანებისაგან საჯარისო ერთეულების შექმნის შესახებ ცნობილი გახდა აგრეთვე ოსმალების ჯარების მთავარსარდლისათვის. იგი აცნობებდა ოსმალეთის სამხედრო მინისტრს იმის თაობაზე, რომ რუსეთის მთავრობა ძალის გამოყენებით ცდილობდა მაჰმადიანებისგან საჯარისო ერთეულების ჩამოაყალიბებას და ჩვენს წინააღმდეგ ბრძოლას. ჩვენი ემისრები ყველაფერს აკეთებენ იმისათვის, რომ მოსახლეობამ უარი თქვას, მაგრამ ამან ჯერ შედეგი გერ გამოიღო რუსები ძალას ატანენ ხალხს და ისე აიძულებენ მათ წავიდნენ რუსულ ჯარში.¹⁷⁵

გუბერნატორი უკმაყოფილო იყო იმით, რომ ართვინის ოკრუგში ძალიან ცოტა ჩაეწერა მოხალისედ. ამის გამო მან დააგალა კანცელა-

რიის ჩინოვნიკებს სასწრაფოდ წახულიყვნენ ართვინში და ადგილზე გაცნობოდნენ მდგომარეობას. 1914 წლის 7 ნოემბერს კანცელარიის ჩინოვნიკები ბელოგი, სინიცინი და ნიკოლაევი, აგრეთვე პოლიცეის-ტერი ფომენკო გაემგზავრნენ ართვინში. ისინი იქ რამდენიმე კვირას დარჩნენ. შემდეგ გუბერნატორის სახელზე გრცელი მოხსენებითი ბარათი შეადგინეს, სადაც აღწყოთებით იუწყებოდნენ ართვინში შექმნილ ურთულეს მდგომარეობაზე. ართვინის მისადგომებთან უკვე ომი იყო გაჩაღებული, მტერი შემოიჭრა ოკრუგის ტერიტორიაზე, აიღო რამდენიმე სოფელი. ამასთან ერთად ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობა წინააღმდეგი წავიდა ჯარში მოხალისედ წასვლაზე. ხალხში პანიკა და შიში შეიქმნა, რომ მტერი ართვინს აიღებდა და გაუსწორდებოდა ყველა იმ ბიროვნების ოჯახს, რომლებიც შექმნიულნი იყვნენ რუსებთან თანამშრომლობაში. როგორც ოკრუგის უფროსი აღნიშნავდა, უკიდურეს შემთხვევაში მოსახლეობის ერთი გაბედული ნაწილი მზად არის ითანამშრომლოს ჩვენთან მხოლოდ მილიციონერად და არაგითარ შემთხვევაში არ სურთ ჯარში ჩაწერა. ზოლო ისინი, გინც ჯარში ჩაეწერა, სულ 30 კაცი, (ქართველი მაჰმადიანები) კარგად არიან ჩვენს მიმართ განწყობილნი. ეს 30 კაცი გაიგზავნა მაღაროების დასაცავად. შემდეგ მათ თავიცი კი გამოიჩინეს ბრძოლაში. მდგომარეობას ართულეებდა სომხებთან ურთიერთობა. მოსახლეობას არა იყო არ სურთ სომხებთან მხარდამხარ ბრძოლა, არამედ ოცნებობდნენ სომხების გაჟლეტაზე ან უკიდურეს შემთხვევაში მათ გასახლებაზე. ამიტომ ოკრუგის უფროსს არ პქონდა იმედი რომ ადგილობრივი მაჰმადიანები მოხალისეებად წავიდოდნენ ჯარში.¹⁷⁶ ამის გამო გუბერნატორი უკმაყოფილო იყო და ბათუმის ოკრუგის უფროსს აცნობებდა, რომ ართვინის ოკრუგის უფროსის მოქმედება არ შეიძლება ჩაითვალოს დადებითად, რადგან ვერ მასუხობდა სახელმწიფოებრივ ინტერესებს.¹⁷⁷

ადგილობრივი მოსახლეობიდან ჩამოყალიბებული საჯარისო რაზმები გუბერნატორისა და მიხაილოვსკის ციხე-სიმაგრის კომენდატის იოლშინის ბრძანებით არ წაუყვანიათ ბათუმის ოლქის საზღვრებთან საბრძოლველად, არამედ ისინი გაგზავნეს თბილისში. როგორც იოლშინი ამბობდა, მიუხედავად იმისა, რომ ადგილობრივმა მოსახლეობამ აჩვენა გამბედაობა და შამაცობა, მიზანშეწონილი არ არის მათი ჩაბმა საბრძოლო მოქმედებაში, რადგან ჯერ კიდევ უცნობია, თუ რას მოიმოქმედებენ ისინი იმ შემთხვევაში, თუ მტერი ჩვენს საზღვრებში შემოიჭრება. გვაფიქრებს ისიც, რომ მტრის მიერ მრავალი წლის განმავლობაში ჩატარებული ჩვენს საწინააღმდეგო ბრძოლებთან, მათზე ცუდად იმოქმედებდა.¹⁷⁸ როგორც ჩანს უნდობლობის ფაქტორი რუსებს თავიდანვე პქონდათ, რაც გახდა მიზეზი იმისა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა მოგვიანებით მოღალატეებად გამოცხადებულყო. ამავე აზრის იყო ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორიც, რომელიც არ თვლიდა

საჭიროდ მათ გამოყენებას ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლაში. მაგრამ აქვე ისმის კითხვა, მაშინ რა საჭირო იყო ამხელა აგიოტაჟის ატეხა, რომ აუცილებლად შექმნილიყო აქარელთა საბრძოლო რაზმები. ეტყობა, მთაგრობას სურდა გაეგო, თუ რამდენად იყო ერთგული ადგილობრივი მოსახლეობა მათი პოლიტიკისა და რამდენად ბოჰულარული იყო რუსული ადმინისტრაცია ადგილობრივ მოსახლეობაში. ამასვე აღნიშნავდა „აქარელთა დრუჟინის“ ერთ-ერთი წევრი ოსმან ბახილაძე თავის მოგონებაში ის ამბობდა, რომ ჩვენს რაზმს ბრძოლებში მონაწილეობა არ მიუღია. ჩვენ გვიკვირდა, თუ რატომ არ ჩაგვებეს ბრძოლაში მტრებთან ბირდაბირ ოსმალეთის საზღვარზე. პასუხი კი ერთი იყო. ჯერ ამისათვის მზად არა ხართო. როგორც შემდეგ გახდა ცნობილი, რუსები არ გვენდობოდნენ, რადგან ჩვენ მაჰმადიანები ვიყავით. ეს ყველაფერი მოგვიანებით გაიოჩნდა, როდესაც რუსებმა აქარელები მოლაღატეებად გამოაცხადა და სამარცხვინო სასამართლო პროცესი მოუწყო, სადაც უამრავი უდანაშაულო კაცი დაიღუპა.¹⁷⁹

ამრიგად, ომის მოახლოებასთან დაკავშირებით დაიძაბა მდგომარეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. სიტუაციის გამძაფრებას ხელს უწყობდა ოსმალთა ემისრების ძირგამომთხრელი საქმიანობა. ემისრულმა საქმიანობამ იმდენად საზიფათო ხასიათი მიიღო, რომ ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი იძულებული გახდა მოეგლო ოლქის სოფლები. შეხვედრებისას მოსახლეობა ერთგულებას ეფიცებოდა ხელისუფლებას და მზადყოფნას გამოთქვამდა იარაღით ხელში დაეცვა თავიანთი ქვეყანა ოსმალთა აგრესიონებისაგან. შეხვედრებისას გადაწყდა, რომ ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობისაგან შეექმნათ მებრძოლი რაზმები, რომლებიც ჯართან ერთად დაიცავდა საზღვარს და არ მისცემდა მტერს თავისუფლად ბარბაშის საშუალებას. ასეთი რაზმები მართლაც შეიქმნა, თუმცა ისინი ბრძოლაში არ ჩაბმულან იმის გამო, რომ ხელისუფლება მაჰმადიანებს ბოლომდე მაინც არ ენდობოდა.

ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სოციალურად დაწინაურებული ბირების პოზიციას. ამის ცოდნა იმდენად იყო მნიშვნელოვანი, რომ მათ მოსახლეობაში დიდი ავტორიტეტი ჰქონდათ. ხელისუფლება ეჭვობდა—ხომ არ მერყეობდნენ ისინი, ხომ არ განიცდიდნენ მტრის მიერ წლების განმავლობაში წარმოებული ძირგამომთხრელი საქმიანობის ზეგავლენას. თუმცა ამის დაჰადასტურებელი საბუთები ხელისუფლებას არ გააჩნდა. მთაგრობის ზოგიერთი წარმომადგენლის აზრით, მაჰმადიანი გაგლენიანი ბირები ხელისუფლების ერთგული მსახურნი იყვნენ და მათი ნდობა შეიძლებოდა. მიუხედავად ამისა ხელისუფლება მაინც ეჭვობდა და ცდილობდა მათ იზოლაციაში მოქცევას.

თავი II

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო პირველი მსოფლიო ომის დროს (1914-1918 წწ%)

§ 1 სოციალური და ეროვნული მოძრაობის ინტენსიფიკაცია

1914 წლის პირველ აგვისტოს დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი. 1914 წლამდე შექმნილმა სიწყინარემ ბათუმს მისცა საშუალება მშვიდად ეცხოვრა და განვითარებულიყო, მაგრამ მსოფლიო ომის დროს მას ძალიან მძიმე ცხოვრების გადატანა მოუხდა. სათანადო მომზადების შემდეგ, 1914 წლის 29 ოქტომბერს, ოსმალეთის სამხედრო ფლოტმა აგრესიული მოქმედება დაიწყო შავ ზღვაზე, ხოლო მანამდე, 20 ოქტომბერს გერმანიის გემებმა „ბრესლაუმი“ და „გებენმა“ რუსეთის ნავსადგურს შავ ზღვაზე ყუშბარები დაუშინა ბათუმის, ფოთისა და სხვა ნავსადგურებს.¹⁸⁰ ამასთან დაკავშირებით ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორმა გამოსცა ბრძანება №256, რომელშიც ეწერა: „ოსმალეთისა და გერმანიის ხელისუფლება, რომელიც რუსეთის მთავრობას ეფიცება თავის მშვიდობისმოყვარულ ურთიერთობას, მოულოდნელად თავისი ფლოტი გამოგზავნა ზღვისპირეთის რამდენიმე ქალაქზე თავდასასხმელად. ამ მუხანათური მოქმედებით ჩვენი მხრიდან მან საკადრისი პასუხი მიიღო. მისმა უმაღლესობამ გამოაცხადა ომის მდგომარეობა ოსმალეთთან და კავკასიის არმიის მთავარსარდალს უბრძანა დაიწყოს სამხედრო მოქმედება. გამომდინარე აქედან, ჩემდამი რწმუნებული ოლქის მოსახლეობას მოეწოდებ დაიცვას სიმშვიდე და არ აპყვეს პროვოკაციულ ხმებს. ოლქის მოსახლეობას მინდა ვაცნობო, რომ ჩვენი დიდი იმპერიის მაჰმადიანები გამოხატავენ აღშფოთებას ოსმალეთის ხელისუფლების მიმართ, რომელიც გახდა სათაშო თოჯინა გერმანელების ხელში. რათა თავიდან იქნას აცდენილი ბინძური აგიტაციის შემოჭრა ჩვენს ოლქში, ამიტომ გავაღებ მოსახლეობას გადმოგვცეს ყველა ის, ვინც შეეცდება გააგრძელოს პატყუარა, საგანგაშო ხმები და აწარმოოს ჩვენი მთავრობის საწინააღმდეგო აგიტაცია. ამასთან ერთად ვთხოვ ოლქის პოლიციის სამმართველოს დაიწყოს დაუყოვნებლივ დაპატიმრება იმ ოსმალეთის ქვეშევრდომებისა, რომლებიც ოლქში გაურკვეველი საქმიანობით იმყოფებიან.“¹⁸¹

ომის ქარცეცხლი ქალაქს თანდათან უახლოვდებოდა. მსხვერპლი ამ

დაბომბვის დროს არ ყოფილა მნიშვნელოვანი. დაიდგა ერთი მოხუცი, დაიქრა ერთი კაცი. დაზარალდა შენობა, რომელშიც მოთავსებული იყო რუსულ-აზიური ბანკი. ქალაქის დაბომბვამ მოსახლეობა დაარწმუნა იმაში, რომ რუსული ხელისუფლება არ არის ძლიერი და არც მისი სამხედრო ძალები გამოიძრევა ბრძოლისუნარიანობით. მართალია, შემდეგ დაბომბვებს ადგილი არ ექონია, მაგრამ მოსახლეობა ძლიერ დაშინდა. მდგომარეობა დამძიმდა იმის გამოც, რომ რუსეთის მთავარ-სარდლობამ ჯარის მნიშვნელოვანი ნაწილი უფრო ადრე დასაგლეთის ფრონტზე გადაიყვანა, ამის გამო კავკასიისა და ბათუმის ოლქის საზღვრები სუსტად დაცული აღმოჩნდა. ბათუმის ციხე-სიმაგრის უფროსი გენერალი იოლშინი კავკასიის ფრონტის სარდლის თანამდებობაზე სუსტი გამოდგა. იგი თავიდანვე დაიბნა და დაფიქრდა იმაზე, თუ როგორ გამოსულიყო შექმნილი სიტუაციიდან. მისი მოქმედებები ძლიერ უსუსურად გამოიყურებოდა. მეტად კომედიური იყო მისი მოქმედება მანამ, სანამ გერმანული გემები დაბომბავდნენ. კერძოდ, როდესაც იოლშინმა გაიგო, რომ გერმანული გემები ბატონობდნენ შავ ზღვაში, ამ გემებს ზღვისპირა პარკის (ბულვარის) მეშვეობით შეეძლოთ დაედგინათ ციხე-სიმაგრის ადგილსამყოფელი და დაებომბა ის, ეს რომ არ მომხდარიყო, მან გასცა ბრძანება მოექრათ ხეები. მაგრამ ეს არ შეასრულეს, თხოვეს ქალაქისთავს ივანე ანდრონიკაშვილს დაეცვა ქალაქის მშვენიება-ბულვარი. იოლშინთან არაგითარმა ხეყნა-მუდარამ არ გასცრა. ის დაწყენარდა მხოლოდ მაშინ, როცა ქალაქისთავი საჩივრელად წავიდა თბილისში კავკასიის მეფისნაცვალთან, მეფისნაცვალმა უბრძანა მას ეს არ გაეკეთებინა.¹⁸²

ქალაქის დაბომბვამ დააფრთხო და დააშინა ხელისუფლება. იმის შიშით, რომ ხელშეორედ არ დაებომბათ ბათუმი, დაიწყეს ქალაქიდან დაწესებულებების გაყვანა.

1914 წლის ომის დაწყებისას ოსმალეთის მოქმედება ხმელეთზე არ იყო მნიშვნელოვანი, მაგრამ მოგვიანებით, დაინახეს რა რუსეთის არმიის პასიურობა, დიდძალ ჯარს მოუყარეს თავი, სწრაფი და მოულოდნელი დარტყმით დაიკავეს არტანუჯი, არდაგანი და ართვინი. ამასთან დაკავშირებით ბათუმის ოლქის გუბერნატორმა გამოსცა კიდევ ერთი ბრძანება ბათუმის სამხედრო მდგომარეობაზე გადასვლის თაობაზე.¹⁸³

ოსმალების ბათუმის ოლქის საზღვრებში შემოჭრასთან დაკავშირებით კავკასიის მეფისნაცვალს მიუვიდა არა ერთი შეტყობინება ადგილობრივი მოსახლეობის მოქმედებების თაობაზე. კერძოდ, 1914 წლის დეკემბერში მას აცნობეს, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის ერთი ნაწილი მტრის მხარეზე გადავიდა და მასთან ერთად მოქმედებდა ჩეჩენ (რუსეთის-ო.გ.) წინააღმდეგო, ხოლო კიდევ ერთ შეტყობინებაში მეფისნაცვალს ატყობინებდნენ იმ ბიროვნებების შესახებ, რომლებიც მტერს

მეგზურად მიჰყვებოდნენ. 1914 წლის 19 დეკემბერს გუბერნატორს შეატყობინეს გინზე ნური ბეგ ბეჟანიძის შესახებ, რომელიც მტერს აჩვენებდა იმ ბიროგნებების სახლებს, რომლებიც რუსეთის ხელისუფლების მომხრენი იყვნენ. კიდევ ერთ შეტყობინებაში საუბარი იყო მარადი-დელი და კირნათელი გლეხების შესახებ, რომლებმაც მტერს მეგზურობა გაუწიეს. მითითებული იყო იმათი გვარებიც, ასევე საინტერესოა ბოლი-ციის დასმენები, რომლებიც თითქმის ყოველდღიური გახდა. ერთ-ერთ დასმენიდან 1914 წლის 28 დეკემბერს, გუბერნატორს თხოვეს მოღალა-ტეების მიმართ რეპრესიული ზომების მიღების ნებართვას. 1914 წლის 26 დეკემბერს კავკასიის მეფისნაცვალს ავალებდა გუბერნატორს შეედგინა იმ ხალხის სია, რომლებიც შემჩნეულნი იყვნენ მტერთან თანამშრომლობაში, ხოლო 1914 წლის 30 დეკემბერს გუბერნატორის მიერ მოწვეულ თათბირზე მიიღეს გადაწყვეტილება, მოღალატეების მკაცრად დასჯის შესახებ. საინტერესოა 1914 წლის 25 დეკემბრის შეტყობინება, სადაც საუბარია იმაზე, რომ ტყვედ ჩაგარდნილმა ოსმალო ოფიცერმა აღნიშნა, რომ ჩვენს (ოსმალეთის -ო.გ.) არმიას თან შემოჰყვა ოსმალეთში ჩამოყალიბებული ლეგიონის წევრები, რომლებიც ქართველი მაჰმადიანებისაგან შედგებოდნენ. ისინი სოფლებში აგრცე-ლებდნენ ბროკლამაციებს და მოსახლეობას მოუწოდებდნენ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ.¹⁸⁴ წერილში საუბარია იმ ბიროგნებების შესახებ, რომლებიც მეთაურობდნენ ამ ლეგიონს. ამ ცნობამ გააბოროტა ოლქის ხელმძღვანელობა. ბათუმის ოლქის გუბერნატორი ატყობინებდა კავკასიის მეფისნაცვალს ქართველთა განაზრახვის შესახებ, თითქოსდა ოსმალეთის მეშვეობით საქართველოს განთავისუფლებისა რუსეთის ბატონობისაგან.¹⁸⁵

ოსმალეთის არმიის თავდაბირველი წარმატებები გამოწვეული იყო რუსეთის არმიის ხელმძღვანელობის დაბნეულობით. განსაკუთრებით და-ზარალდა ზემო აჭარა. მაგალითად, სოფელ დანისპარაულში 1914 წლის დეკემბერში ბრძოლა გაიმართა ოსმალეთისა და რუსეთის ჯარს შორის. აქ ომი გაგრძელდა თითქმის ერთი კვირა. ამ ხნის განმავლობაში სოფე-ლი ძლიერ დაზარალდა.¹⁸⁶ ასევე უნდა ითქვას ისიც, რომ ოსმალეთის ჯარები აგრესიულად იქცეოდნენ. ისინი ანადგურებდნენ და იტაცებდნენ ყველაფერს. ხგრეტდნენ მოსახლეობას. მაგალითად, სოფელ ნანუზოლ-ლებში მათ დაწვეს 12 სახლი, მოკლეს 5 ადამიანი, გაიტაცეს 49 ხარი, 42 ძროხა, 60 სული ცხვარი და ა.შ. მეტად საინტერესოდ გადმოგვცემს ბათუმის ოლქის იმ ადგილების მდგომარეობას, სადაც ბრძოლები მიმდინარეობდა, გაზეთი „საქართველო“: „აჭარა სისხლის მორევად იქცა. მის თა.ზე როგორც იტყვიან ცეცხლის კვერი მოტრიალდა— დაცარიელდა აჭარა-ზოგან ძაღლები და ქათმებიც დაარჩნენ. ძაღლები, რომლებიც თავისებურად გლოვობენ ბატონებს და გულსაკლავ

ღმუილსა და წკაგწკაგში ხატაგენ თავის მწუნარებას. ასეთი დღე დააყენა 'ოშმა აჭარას, რასაც ხელი შეუწყო ჩვენი სამშობლოს უღმობელმა მტერმა".¹⁸⁷

თაგდაბირველად რუსეთის ჯარები წინააღმდეგობას მტერს თითქმის არ უწევდნენ. ისინი დაბნეულად იხედნენ უკან, ბათუმისკენ, ჯარისკაცებში საბრძოლო ჟინი მთლიანად დაეცა. ეს იმიტაც იყო გამოწვეული, რომ გენერალი იოლშინი ბრძანებებს იძლეოდა თავისი კაბინეტიდან და არ იმყოფებოდა ფრონტზე ჯარისკაცებთან ერთად. ზოგჯერ ეს ბრძანებები საერთოდ არ სრულდებოდა. სწორედ ეს ბასიურობა გახდა მიზეზი იოლშინის განთავისუფლებისა.¹⁸⁸

სამხედროებმა დაიწყეს ქალაქთან სიმაგრეების გათხრა. ოსმალები ქალაქს უახლოვდებოდნენ. ქალაქში კარგად ისმოდა ტყვიამფრქვევების კაკანი. ქალაქის მოსახლეობა ბანიკამ მოიცვა, დაიწყო ევაკუირება. სამხედროები აწყენარებდნენ ხალხს და ეუბნებოდნენ, რომ ბათუმის ციხე-სიმაგრეს მტერი გერავითარ ზიანს გერ მიაყენებდა და უკან დახევა მხოლოდ იმით იყო გამოწვეული, რომ ელოდებოდნენ შევსებას, რის შემდეგაც ოსმალებსაც საკადრისს მიუზღავენ. მაგრამ მოსახლეობას ამის აღარ სჯეროდა. ასეთი მდგომარეობა გაგრძელდა 1915 წლის თებერვლამდე. ამ დროს გენერალი იოლშინი გაათავისუფლეს და მის ნაცვლად ბათუმის ციხე-სიმაგრისა და ფრონტის მეთაური გახდა გენერალი გ.ლიახოვი. მან დიდი როლი შეასრულა თავის დროზე 1907 წლის სპარსეთის რევოლუციის ჩახშობაში. 1915 წლის თებერვალში რუსებმა დაამარცხეს სარიყამიშთან ოსმალეთის 70 ათასამდე ჯარისკაცი. რუსეთის ჯარმა სასტიკად დაამარცხა აგრეთვე ოსმალები ართვინთან. გაიქვს რა ართვინთან და სხვაგან ოსმალების დამარცხების შესახებ, ბათუმის მოსახლეობა დაწყენარდა და ცხოვრებაც ნელ-ნელა კალაპოტში ჩადგა.¹⁸⁹ მაგრამ ოში ახალ უბედურებას უმზადებდა ბათუმის ოლქის ადგილობრივ მოსახლეობას. რუსეთის სარდლობამ და კერძოდ ლიახოვმა და გენერალ-გუბერნატორმა რომანოვსკიმ ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობა მოღალატეებად გამოაცხადა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, მხარე ოშმა დიდად დაზარალა. ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ დაზარალებაშიც და რუსეთის ხელისუფლებასთან საქმის გაფუქებაშიც დიდი როლი ითამაშეს ართვინელმა სომეხებმა. ამ დროს უკვე ცნობილი იყო ოსმალების მხეცობის შესახებ სომეხი მოსახლეობის მიმართ. როდესაც ოსმალები ბათუმის ოლქში შემოვიდნენ მათ დაიწყეს სომეხი მოსახლეობის ძარცვა და დახოცვა. მარტო ართვინში, ძანსულის მადაროებთან დახოცეს 10-მდე სომეხი, ხოლო თვით ართვინში კი 7 მოკლეს, ხოლო ქვარცხანაში შეიბყრეს გზად მიმავალი 3 სომეხი და სიცოცხლეს გამოასალმეს. როდესაც ცნობილი გახდა ოსმალები ბათუმს უახლოვდებიანო, სომეხმა მოსახლეობამ დაიწყო ქალაქის

მასიურად მიტოვება. ოსმალებს ჯილდოც კი მქონდათ დაწესებული ყოველი სომხის მოკვლისათვის. ისიც უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთი ადგილობრივი მაჰმადიანი აქტიურობდა ამ საქმეში, რადგან მათ ახსოვდათ სომხებისაგან წყენა, როდესაც ადგილობრივი რუსული აღმინისტრაცია სომხებს აქეზებდა ადგილობრივი მაჰმადიანების წინააღმდეგ. მაგალითად, როცა ოსმალების ჯარმა ართვინი დაიკავა, ადგილობრივმა მაჰმადიანმა ვალანთქემ, შექმნა ჩეთნიკებისგან რაზმი, რომელიც ძარცვავდა და აწიოვებდა სომხებს.¹⁹⁰ მაგრამ როდესაც რუსებმა კანდევნის ოსმალები, ყველაფერი შეტრიალდა. თითქოს სამალაგებიდან ამოძვრნენო, ახლა პირიქით მოხდა. სომხებს კარგი დრო დაუდგათ სამაგიეროს გადახდისათვის, მითუმეტეს, რომ რუსეთის ხელისუფლებამ ადგილობრივი მაჰმადიანები მოღალატეებად გამოაცხადა. დაიწყო სომხების აგრესიულობის ზღვარგადასული მოქმედება. ეს მოქმედება გამოირჩეოდა უკიდურესი ცინიზმითა და დამცირებით. სომხები რუსებს უთითებდნენ იმ ქართველ მაჰმადიანებს, რომლებიც მტრის ბანაკში იმყოფებოდნენ. უნდა ითქვას ისიც, რომ ბევრ შემთხვევაში სომხების მიერ მიცემული „ინფორმაცია“ არ იყო სწორი და ამით უბრალო მოსახლეობა ზარალდებოდა. სომხები მოქმედებდნენ გაბოროტებით. ამის მაგალითად გამოდგება ართვინელი და შაგშეთ-იმერხევის მაჰმადიანი მოსახლეობის წერილი გუბერნატორის სახელზე. წერილში ეწერა: „სომხების მოქმედებას არაგითარი საზღვარი არ გააჩნია. გარდა ამისა, რომ ისინი გვაშინებენ ხელისუფლებასთან დასმენით, ათასგვარ სისამაგლეს სჩადიან და ხდიან ჩვენს ცხოვრებას აუტანელს“.¹⁹¹ შემდეგ წერილში დეტალურად ჩამოთვლილია ის ფაქტები, თუ რა ჩაიდინეს სომხებმა, რამდენი კაცი მოკლეს, რამდენი სახლი დაწვეს, რამდენი ბირუტყვი წაასხეს და ა.შ. წერილი მთავრდებოდა თხოვნით, რომ მთავრობა ჩარეულიყო, თორემ მოხდებოდა გამოუსწორებელი მოვლენები.¹⁹² ხელისუფლებისადმი მიმართულ სხვა წერილებშიც აღნიშნული იყო სომხების აუტანელი მოქმედებანი. ასევე ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის მოღალატედ გამოცხადებაში და სომხების წაქეზებაში გარკვეული წვლილი მიუძღვის ართვინის ოკრუგის ადმინისტრაციის ზოგიერთ ჩინოვნიკს. ამის შესახებ არსებობს ართვინის ოკრუგის უფროსის საიდუმლო ბარათ ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორისადმი, გაგზავნილი 1915 წლის 4 მარტს, სადაც ოკრუგის უფროსი საუბრობს იმ ბირებს, რომლებიც საგალდებულოდ მიიჩნევდნენ ადგილობრივი მაჰმადიანების მიმართ სადამსჯელო ზომების გატარებას, როგორც დაშინების აუცილებელ ფორმას. ოკრუგის უფროსს მიაჩნდა, რომ გარდა ამისა, ისინი უნდა გაესახლებინათ ოკრუგიდან. შემდეგ ართვინის ოკრუგის უფროსმა გუბერნატორს გადასცა იმ ხალხის სია, გინც უნდა დასჯილიყო. ასევე მეტად საყურადღებოა არტანუჯის საგელე ლაზარეთის ექიმის ცნობა,

რომელიც მიმდინარე ბრძოლების თვითმხილველი იყო. ექიმსაც საჭიროდ მიაჩნდა ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ სადამსჯელო ღონისძიებების გატარება.¹⁹³

1915 წლის 17 მარტს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორმა მიიღო კავკასიის მეფისნაცვლის საიდუმლო ცნობა იმის თაობაზე, რომ ადგილობრივ ხელისუფლებას შეეცარა დაესაჯა „მოღალატეები“. ამასთან მეფისნაცვალი, თანახმა იყო, რომ მოეწყოთ ბათუმში საჩვენებელი პროცესები. მეფისნაცვალი ერთ-ერთ მიმართებაში ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორისადმი აღნიშნულია ისიც, რომ ბათუმის ოლქის ქართველი მაჰმადიანების დასჯაში მონაწილეობა უნდა მიეღო თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში მცხოვრებ ქრისტიან ქართველებს, აქვე მეფისნაცვალი აგალებდა გუბერნატორს, რომ მას ადგილზეც მოეძებნა ისეთი ქართველები, რომლებიც მზად იქნებოდნენ ჩაეტარებინათ სადამსჯელო ღონისძიებები.

ამრიგად, იყო შემუშავებული მოსახლეობის დასჯის გეგმა. ამ მზაკერულ გეგმას აღწერდა ცნობილი ქართველი მოღვაწე რევაზ გაბაშვილი. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ რევაზ გაბაშვილისა და სხვა მისთანა პატრიოტებმა იხსნეს აქარა იმ საშინელი სირცხვილისაგან, რომლის განხორციელებას აპირებდა მეფის რუსეთის იმპერია.¹⁹⁴ ასევე უნდა ითქვას ქართველი პატრიოტის სტეფანე ქეძაძის შეცადინება ამ საშინელი გეგმის ჩასაშლელად.¹⁹⁵

ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი კი ყოველნაირად ცდილობდა ამ საქმის განხორციელებას. აღსანიშნავია 1915 წლის მარტის ბოლო რიცხვებში გამართული საიდუმლო თათბირი, სადაც იმსჯელეს ამ საკითხების ირგვლივ. გუბერნატორმა მოთხოვა კინტრიშის საპოლიციო უბნის უფროსსა და ბათუმის პოლიცემისტერებს შეედგინათ იმ ხალხის სია, ვინც თანხმობას განაცხადებდა „მოღალატეების“ დასჯაში. როგორც საარქივო საქმეებიდან ჩანს, ბათუმში აღმოჩნდა ისეთი ხალხი, რომლებმაც თანხმობა განაცხადეს „მოღალატეთა“ დასჯაში მონაწილეობის მიღებაზე. ასევე, ისინი მზად იყვნენ იმ შემთხვევაში, თუ შედგებოდა თბილისში სადამსჯელო რაზმი, შეერთებოდნენ მათ და მიეღოთ მონაწილეობა „მოღალატეების“ გასახლებაში, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ამათი უმრავლესობა არაქართველები იყვნენ. მაგალითად, სომეხი ბეტროსიანი, რომელიც მზად იყო მთავრობის დამახებისთანავე შეედგინა სომეხთა რაზმები და მაჰმადიანების დასჯაში მიეღო მონაწილეობა. ასევე ის თანახმა იყო, თუ საჭირო იქნებოდა ქრისტიანი ქართველებიც ზედ მიეყოლებინა: ამ კაცის შესახებ ბათუმის პოლიცემისტერი აღნიშნავდა, რომ „ის გაბედულად მოქმედებდა და მუდმივ მზადყოფნაშია საქმიანობისათვის“. ¹⁹⁶ ასევე უნდა აღინიშნოს ზოგიერთი ადგილობრივი ავანტიურისტი მაჰმადიანი ქართველის უსინდისო მოქმედებაც. უტყუარი

დოკუმენტებიდან ცნობილი ხდება, რომ მაჰმადიანთა ერთი ნაწილი მივიდა სამხედრო გუბერნატორთან და თანხმობა განაცხადა მოქმედებისათვის.“ ქართველმა საზოგადოებამ სწრაფად აღიმაღლა ხმა აპარელთა დასჯის წინააღმდეგ, მაგრამ სამეფო ხელისუფლების ერთგულ დამცველთაგან აგორებული ტალღის შეჩერება შეუძლებელი გახდა. ასეთ რთულ, კრიტიკულ სიტუაციაში ქართველ მოღვაწეთა ერთმა ნაწილმა ასეთი გამოსავალი იპოვა. მღვდელ მ.ჩხიკვაძის, სბ.კელიძისა და სხვათა ინიციატივით გადაწყვიტეს სამთავრობო დანაშაულში ეჭვმიტანილ აპარელთა მასობრივი მონათვლა. ამ კეთილშობილურ საქმეში მათ მხარში ამოუდგნენ ცნობილი ბიროგნებები. მაგალითად, გიმნაზიელმა ნიკო ბერძენიშვილმა იკისრა მონათლულთა დაგორების შედეგა. ნბერძენიშვილის ენერგიული მოქმედების შედეგად მრავალმა ათასმა ადგილობრივმა მოსახლემ შეინარჩუნა მაშინ სიცოცხლე.¹⁹⁷

ისიც უნდა ითქვას, რომ ადგილობრივი მთავრობა მაინც დაშინებული იყო და გერ ბედავდა აქტიურობას, როდესაც აშკარა გახდა ის, რომ ქართველი საზოგადოების პროტესტის ძალამ იმპერიის ხელისუფალთ უკან დაახევინა და გადაათქმევინა ამ საშინელების შესრულება, ადგილზე უკვე დაფრთხნენ და გერ გაბედეს დამოუკიდებლად მოქმედება, თუმცა ამისათვის სომეხთა, რუსთა და ზოგიერთი სულით გაყიდული ადგილობრივი მოსახლეობისაგან შემდგარი რაზმებიც მზად ჰყავდათ. უდანაშაულო ადამიანების დასასჯელად გამეტებამ აღაშფოთა მთელი ბათუმის ოლქის მოსახლეობა. ამასთან დაკავშირებით 1915 წლის 26 მარტს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს აცნობებდნენ ზემო აპარიდან, რომ თქვენდამი მოსული ინფორმაცია იმის შესახებ, თითქოსდა ზემო აპარის მოსახლეობა მშვიდადაა, სინამდვილეს არ შეეფერება. საქმე ბირიქითაა. მოსახლეობა აღელვებულია იმ გაუგონარი მომხრობის გამო, რომელიც ჩვენი ხელისუფლების ზოგიერთმა წარმომადგენელმა ჩაიდინა და თუ მომავალში ბრძოლების შემთხვევაში, აქ ოსმალებს საბრძოლო მოქმედებაში ექნება წარმატება, მაშინ უნდა გელოდოთ მოსახლეობის მასიურ გადასვლას მათ მხარეზე. მეტად საინტერესოა ისიც, რომ წერილი ბოლოს აღნიშნულია ხელისუფლების გაუგონარი წინდაუხედაობა და სიბეცე. შემდეგ ნათქვამია იმის შესახებ, რომ ჩვენთვის მხარდამჭერი ეს ხალხი მტრად გაქცეოთ და ამაში დიდი წვლილი მიუძღვის ჩვენს უნიჭო და უსულგულო გენერლებსა და ჩინოვნიკებს. ამიტომ თქვენის მხრიდან დიდი მუშაობაა საჭირო, რომ ეს ხალხი ისევ ჩვენდამი კეთილმოსურნეებად შემოგაბრუნოთ.¹⁹⁸ ეს უაღრესად საყურადღებო დოკუმენტია. ასევე, საინტერესოა იმავე გუბერნატორის სახელზე 1915 წლის 30 მარტს გაგზავნილი დოკუმენტი გონიოს უბნიდან. მასში აღნიშნულია იმ შიშსა და ნერვიულობაზე, რომელიც შეიმჩნევა მაჰმადიანებში. მათი უიმედო განწყობა იმით იყო გამოწვეუ-

ლი, რომ ისინი აღელვებით ელოდებოდნენ სასამართლო გადაწყვეტილებას მისი თანასოფლელების მიმართ, რომლებსაც ბრალად ედებოდათ ქვეყნის ინტერესების ღალატი. ზოლო ართვინიდან გამოგზავნილ ცნობაში წერია, რომ დაძაბული ვითარება იქმნებოდა სომხებსა და მაჰმადიანებს შორისაც და არ იყო გამორიცხული რომ მოხდარიყო სისხლიანი შეტაკებაც.¹⁹⁹

საყურადღებოა 1915 წლის 2 იანვრის წერილი, რომელიც გაიგზავნა გუბერნატორის სასელსუე. მას ხელს აწერდა ზემო აჭარის მოსახლეობის დიდი ნაწილი. წერილში საუბარია იმ თავდადებაზე, რომელიც ჩაიდინეს ზემო აჭარის მცხოვრებლებმა რუსების ჯარების მხარდასაჭერად. თურმე ზემო აჭარის მცხოვრებლები მისულან ჯერ კიდევ 1914 წლის ივლისში ბათუმის ოკრუგის უყროსთან და მისთვის გადაუციათ ცნობები იმის შესახებ, რომ ზემო აჭარის ბევრი ადგილები დაუცველია და იქედან მტერი იოლად შემოაღწევსო. იმავე ცნობაში აღნიშნულია აგრეთვე ისიც, რომ მოსახლეობამ გააფრთხილა მთავრობა და მიუთითა იმ საშიშროებაზე, რომელსაც ადგილი ექნებოდა მტრის შემოსვლის შემთხვევაში. ხალხს მთავრობისათვის უცნობებია აგრეთვე იმ პირების ვინაობაც, რომლებიც იფარავდნენ ოსმალო ემისრებს. აქვე ნახსენებია ზოგიერთი მოლა და ზოჯა, რომლის ქადაგებაც ანტისახელმწიფოებრივი იყო ყველაფერ ამას თავის დროზე მიაგრობამ რატომღაც ყურადღება არ მიაქცია და ამან თუ რა შედეგი მოიტანა ეს ხალხმა მის ზურგზე გამოსცადაო. ამიტომ ეს სასამართლო პროცესი ჩვენი თანამემამულეების მიმართ უსამართლობაა და თუ არ გაანთავისუფლებთ უდანაშაულო ადამიანებს, მაშინ წაგალთ მეფისნაცვალთან და იქ დაგიწყებთ სამართლის ძიებასო.²⁰⁰

მიუხედავად ამისა, მთავრობა მაინც თავისას არ იშლიდა და სურდა ბოლომდე მიეყვანა დაწყებული საქმე. მაგრამ ქართველმა საზოგადოებამ ყველაფერი იღონა თავისი მოძქეების დასაცავად. ყოველივე ამან მიზანს მიაღწია. თვით სისხლიანი იმპერიის ჯალათები დარწმუნდნენ ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის უდანაშაულობაში. ხელისუფლებაზე ზეწოლით მოხერხდა დაარსებულიყო ომისაგან დაზარალებულთა დახმარების ბათუმის კომიტეტი. ამ ორგანომ შეძლებისდაგვარად შეძლო თანხების შეგროვება და მისი დანიშნულებისამებრ გამოყენება, მაგრამ ბოლოს ისევ ბიუროკრატიულმა ანგარებამ იმინა თავი და მოსახლეობას უმნიშვნელო დახმარება გაუწიეს. ყულის დიდი ნაწილი, როგორც ჩანს ჩინოყნიკებმა გაინაწილეს.

ქართველი ხალხი ფეხზე დადგა. გაიშალა საქველმოქმედო მოძრაობა. გისაც კი რა შეეძლო იმას წირავდა მოძქეებს. ერთ-ერთი გაზეთის კორესპონდენტი აღნიშნავდა, რომ ქართველების დახმარება უზედურებაში ჩაგარდნილი აჭარელი ძმებისადმი ნამდვილი მალამოა. მათ

ყველაფერი გააკეთეს იმისათვის, რომ შეემსუბუქებინათ ის მძიმე ხეიდ-რი, რომელიც ეწვია ბათუმის ოლქის მოსახლეობას ჯალაიების უსულ-გულობისაგან.²⁰¹ თბილისში დაარსდა აჭარის მოსახლეობის დახმარების საქველმოქმედო საზოგადოება, რომელმაც ნამდვილად დიდებული საქმე გააკეთა. მან აჭარის მოსახლეობას დაურიგა 20000 ფუთი სიმინდი, გადასცა 8000-მდე მანეთი. გახსნა საავადმყოფო, სადაც უანგაროდ მკურნალობდნენ ქართველი ექიმები. 1915 წელს ბათუმში გაიხსნა უპატრონო ბავშვთა თავშესაფარი, სადაც ბავშვებს დაურიგდა ტანსაც-მელი და ფეხსაცმელი. ყოველი ქართველი - დიდი თუ პატარა, ქალი და კაცი მზად იყო დახმარების ხელი გაეწოდებინა ბათუმის ოლქის დაზარალებული მოსახლეობისათვის. მემედ ბეგ აბაშიძე ასე აღწერდა ამ დახმარებას: „როცა მოღალატის სახელი გვიწოდეს, როცა ჩვენი სახლ-კარი გადასწვეს და გადასახლება მოგვინდომეს, რათა იქ უცხოელები დაესახლებინათ, მთელი ქართველი ხალხი, როგორც ერთი კაცი ფეხზე დადგა გაბედულად და განაცხადა- თუ ეს გაგიბედნიათ ჩვენ ავჯანყ-დებით და შესაფერის ბასუსს გაგცემთ.“²⁰²

საერთო ძალისხმევამ და პროტესტმა გასჭრა და რუსეთის მთავრობამ მოღალატეობის ბრალდებით მხოლოდ 9 კაცი მისცა აჭარელთაგან ბათუმის სასამართლოს.²⁰³ ისიც უნდა ითქვას, რომ სასამართლო პროცესებზე ბრალდებულთა დასაცავად გამოვიდნენ ინტელიგენციის შესანიშნავი წარმომადგენლები: შ. მესხიშვილი, ეგ-გეგეჭკორი, მ. ფაღაღა, ი. მაჭავარიანი, განჯაფარიძე და სხვები. ასევე გადასახლებული აჭარლე-ბის განათავისუფლებაში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის დრამატურგ სიო ქანტურიშვილს, რომელმაც შესძლო გაეთავისუფლებინა პატიმრობაში მყოფი 108 აჭარელი.²⁰⁴

მთავრობა კი არ ცხრებოდა და ისევ განაგრძობდა რეპრესიებს. ლიხაოვის ბრძანებით ბათუმის ოლქიდან 500-მდე ადამიანს თავი მოუყარეს, ბირუტყვივით შეყარეს გაგონებში და გადაგზავნეს გადა-სახლებლად რუსეთში. იმ დროისათვის, თვით რუსეთის მოსახლეობა განიცდიდა სურსათის ძლიერ ნაკლებობას და არაგის არ სურდა ზედმეტი მოსახლე, მით უფრო უცხო ტომელები, თანაც ისეთები, რომლებსაც პქონდათ მოღალატის ბრალდება წაყენებული. ამის გამო ხალხით დატვირთული ვაგონები ერთი ქალაქიდან მიდიოდა მეორეში და ასე გრძელდებოდა მანამ, სანამ გაგონებში მყოფი ადამიანების დიდი ნაწილი შიმშილისაგან არ ამოწყდა. ბევრი მათგანი დაიკარგა უკზო-უკვლოდ. თვითმკვრობელობის დამხობის შემდეგ უკან სულ მცირე ნაწილი დაბრუნდა.²⁰⁵ ასეთი საშინელება მოუწყო რუსეთის ხელისუფ-ლებამ ბათუმის ოლქის ადგილობრივ მოსახლეობას. უფრო მეტიც, რომ არა ქართველი ეროვნული ინტელიგენციის მძლავრი საპროტესტო ხმა და მოქმედება, შეიძლება ითქვას, რომ ბათუმის ოლქში არცერთი

ადგილობრივი მაცხოვრებელი არ იქნებოდა და ეს მხარე მთლიანად დასახლებოდა უცხო ელემენტებისაგან. ამის განხორციელებას გამალებით ცდილობდნენ როგორც პეტერბურგელი ასევე ბათუმელი რუსი შოვინისტები.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას პოლიტიკური ბარტიების წელიწადზე ამ საქმეში. 1915 წლის აპრილში ბათუმში შედგა დიდი მიტინგი, რომელიც შოაწყვეს სოციალ-დემოკრატებისა და ფედერალისტების ბარტიებში. მიტინგზე სასტიკად დაგმეს ცარიზმის მოქმედება და მიიღეს რეზოლუცია, რომელშიც ითხოვდნენ უდანაშაულო ხალხის განთავისუფლებას. მიტინგი დაარბიეს, დააპატიმრეს 15-მდე კაცი. როგორც პოლიციის შეტყობინებიდან ხდება ცნობილი, 12 კაცი გაასახლეს ბათუმის ოლქის საზღვრებიდან. ამის შემდეგ მოეწყო მასიური დაპატიმრებები და პოლიტიკური არასაიმედობის საბაბით ბევრი მათგანი გასახლებულ იქნა ბათუმის ოლქიდან.²⁰⁶

ქართველი საზოგადოების უდიდესმა ძალისხმევამ, როგორც აღინიშნა, აქარა გადაარჩინა იმ საშინელებას, რომელსაც მას უმზადებდა რუსეთის იმპერია. ეს იყო იმის მიზეზი, რომ 1916 წლის 3 მარტს აქარის დელეგაცია თბილისს ეწვია. დელეგაციაში შედიოდა 20 წევრი. თბილისში დელეგაცია შეხვდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების თავმჯდომარეს გ. ყაზბეგს, ეწვია ქართული გაზეთების რედაქციებს, ქართველ დეპუტატთა საკრებულოს და ყველას მადლობა გამოუცხადა დახმარებისათვის იმ განსაცდელის უამს, რომელიც აქარას თავს დაატყდა. ბოლოს დელეგაცია წარუდგა კავკასიის მეფისნაცვალს და გადასცა შემდეგი მოთხოვნები: 1. დაბრუნების ნება მიეცათ ომიანობის დროს ოსმალეთში გადახვეწილ მაჰმადიან ქართველებს, 2. დაბრუნებულ იქნენ თავიანთ სამშობლოში სიმართლისათვის გადასახლებულნი, 3. მაჰმადიან ქართველთა მიწა-წყალი არ გაიცეს იჯარით მოსულ ხალხზე და დაცულ იქნას მის პატრონთა დაბრუნებამდე, 4. მიეცეთ შეღავათი სამართალში მიცემულ მაჰმადიან ქართველებს. მეფისნაცვალმა დელეგაციას დახმარება აღუთქვა მოთხოვნათა შესრულებაში, მაგრამ როგორც შემდგომი მოგონებებიდან განდა ცნობილი, მას თითიც არ გაუნძრევია მის შესასრულებლად.²⁰⁷

ომამ დიდი ზაინი მიაყენა მხარეს, დაცვა ეკონომიკური მდგომარეობა, ხელისუფლების შეტევებმა ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგ და სხვა მოგონებებმა წარმოშვეს პროტესტისა და შეურიგებლობის განწყობილება. ამან ხელი შეუწყო აქარაში ფორალობის წარმოშობას. ამასთან დაკავშირებით ართვინის ოკრუგის უფროსი ატყობინებდა ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს, რომ ართვინის ტყეებში მომრავლდა ყაჩაღები. მათი შეპყრობის ყოველი მცდელობა წარუმატებლად

დამთავრდა. ფირალები თავს ესხმოდნენ შეძლებულ მოსახლეებს, იყო ბირუტყვის წართმევის შემთხვევებიც. გაძარცვეს ფოსტა, საიდანაც გაიტანეს გარკვეული რაოდენობის თანხა. ხალხი იმის შიშით, რომ ყაჩაღები მათ სამაგიეროს გადაუსდიდნენ გერ ბედავდა აგენტებად დადგომას.²⁰⁸ ასეთივე გაფრთხილება მიუვიდა გუბერნატორს კინტრიშის საპოლიციო უბნიდან, აქ ისე მომრავლდა ყაჩაღები, რომ მოსახლეობა შიშით გარეთ გასვლას გერ ბედავდა. თუმცა სახლშიც არ იყვნენ უსაფრთხო, რადგან არ იცოდნენ თუ როდის დაესხმოდნენ თავს. როგორც მიმართვაში ეწერა: ბანდიტები ხალხს აშინებენ, თხოულობენ მათგან ტანსაცმელს, ფულს, კვების პროდუქტებს, პოლიციაში დაბეზლების შემთხვევაში კი ეშუქებოდნენ სიკვდილით, ცნობაში მითითებული იყო იმაზე, რომ ამ რამდენიმე ხნის წინათ თავისი აგენტის მეშვეობით პოლიციამ მიაგნო ცნობილი ყაჩაღის ემინოლლის ადგილსამყოფელს. ყაჩაღების ჯგუფში იყო 10 კაცი. გაიმართა ორმხრივი სროლა, სადაც მათგან სამი დაიღუპა, დანარჩენებმა კი გაქცევით უშველეს თავს. დაიწყო საქმის გამოძიება. ძიების შედეგად დადასტურდა რაზმის ჩამოყალიბების ბირობები და ფირალთა გინაობა. დაღუპულები აღმოჩნდნენ - ვერულიძე, ჭყონია და გუნთაიშვილი. შეტყობინებებიდან ისიც გახდა ცნობილი, რომ ერთი დაღუპულთაგანი გუნთაიშვილი და ორი გაქცეულთაგანი გოგიტიძე და ბასილაძე მჭიდრო კავშირში იმყოფებოდნენ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიასთან.²⁰⁹

მომრავლებული ყაჩაღების წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზაციისათვის ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი კაეკასიის მეფისნაცვალს თანხის გამოყოფას თხოვდა. უმაღლესმა ხელისუფლებამ ამ საქმისათვის გამოყო რამდენიმე ათასი მანეთი.²¹⁰ ამასთან დაკავშირებით გუბერნატორი აცნობებდა ოკრუგების უფროსებს, რომ მეფისნაცვალისაგან მიღებული იყო რამდენიმე ათასი მანეთი ყაჩაღების წინააღმდეგ საბრძოლველად. საჭირო იყო თანხა გამოიყენებულიყო მიზნობრივად. გუბერნატორი მოითხოვდა შემდეგი ღონისძიებების განხორციელებას. კერძოდ 1) ყაჩაღების ნათესაგების გასახლებას რწმუნებული ოკრუგებიდან. ეს იყო ერთ-ერთი აუცილებელი ბირობა მათ ჭკუაზე მოსაყვანად. 2) ეგზეკუციების ჩაყენება. საჭიროა ამ საქმეში ჯარის ნაწილების ჩართვა...²¹¹

გუბერნატორისა და მეფისნაცვლის შეთანხმებული მოქმედების შედეგად დაიწყო ყაჩაღობა-ბანდიტობის წინააღმდეგ მიმართული ღონისძიებების განხორციელება. ამ ღონისძიებებს დიდი მსხვერპლი მოჰყვა. 1916 წლის 20 ივლისს ერთ-ერთი ცნობილი ყაჩაღის ახმედ ოღლის ჯგუფის ასაყვანად გამართული შეტაკების დროს ორივე მხრიდან 7 კაცი დაიღუპა. ცოტა უფრო მეტი, 10 კაცი დაიხოცა 1916 წლის 27 ივლისს ჩურუქსუს საპოლიციო უბნის სოფელ დაგვაში მომხდარი შეტაკებისას, სადაც უნდა აეყვანათ ყაჩაღი მეხმედ ოღლის ჯგუფის წევრები. ეს

ჯგუფი ინტერნაციონალური იყო. მასში შედიოდნენ როგორც ქართველები, ასევე ოსმალები.²¹²

ადმინისტრაცია ახდენდა გასახლებებსაც ყაჩაღების დაშინების მიზნით. 1916 წლის აპრილ-მაისში საცხოვრებლებიდან აპყარეს ის მოსახლეები, რომლებიც ყაჩაღებს ენათესავებოდნენ. ხოლო იმ სოფლებში, რომელიც აგენტურის მონაცემებით ყაჩაღებს ინახავდა, ეგზეკუცია ჩააყენეს. ასეთმა ღონისძიებებმა ცოტათი შეანელა ყაჩაღური თავდასხმები მოსახლეობაზე მაგრამ ხელისუფლებამ მისი აღმოფხვრა, დიდი მონდომების მიუხედავად მაინც ვერ შეძლო.

ყაჩაღური საპროტესტო მოძრაობა წარმოიშვა ომის მძიმე პირობების შედეგად. საზოგადოებრივი მოთხოვნების შედეგად, მთავრობა იძულებული გახდა გაეტარებინა მკაცრი ადმინისტრაციული ღონისძიებები. ამ ფართოდ გაშლილ საპროტესტო მოძრაობისადმი დაეპირისპირებინა ძალა და პერიოდული ოპერატიული ღონისძიებების შედეგად მოძრაობისათვის ფიზიკურად ჩამოეშორებინათ აქტიური მებრძოლები. ეს მებრძოლი პროტესტანტები თავიდანვე ახლო ურთიერთობაში იყვნენ საზოგადოებრივ ჯგუფებთან, პარტიებთან, განხორციელებული ღონისძიებების შედეგად ეს საპროტესტო მოძრაობა შესუსტდა.

ამრიგად, 1914 წლის აგვისტოში დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი. გერმანულმა გეგმებმა ბათუმი დაბომბა. ოსმალებმა დასაწყისში მოახერხეს უპირატესობის მოპოვება, რომელიც გახდა მიზეზი იმისა, რომ ზოგიერთი დაბნეული ადგილობრივი პიროვნება მტრის მხარეზე აღმოჩნდა. შემდეგ, როდესაც რუსეთმა შეძლო ოსმალთა დამარცხება მისსავე ტერიტორიაზე, ეს მომენტი გამოიყენა ხელისუფლებამ და ადგილობრივი შაჰმადიანები მოლაღატებად გამოაცხადა და მოინდომა მათი სამაგალითოდ დასჯა. მთელი ქართველი მოსახლეობა ფეხზე დადგა და არ მისცა შოგინისტებს ამ გერაგული გეგმის განხორციელების შესაძლებლობა.

§ 2. გერმანელთა და ქართველ მასშავლებელთა საქმეები

ძალზე მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა „გერმანელთა საქმე“. კაგაკისის მეფისნაცვალმა 1916 წლის 18 ივლისს დააგალა ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს, რათა შეედგინა გერმანელთა სია, რომლებიც ბათუმში ცხოვრობდნენ და სასწრაფოდ გაესახლებინა ისინი. მეფისნაც-

გალის აზრით გერმანელები ეწეოდნენ ძირგამომთხრელ საქმიანობას, აგრცულებდნენ ქორებს რუსეთის არმიისა და ფლოტის შესახებ, ცრუ აგიტაციით ადგილობრივ მოსახლეობას განაწყობდნენ ანტირუსულად. ის თვლიდა, რომ ზღვისპირეთში მათი ყოფნა შეუძლებელი იყო ამასთან დაკავშირებით ბათუმის პოლიციამ გუბერნატორს შეუდგინა ოლქში მცხოვრებ გერმანელთა სია, სადაც მოხვდნენ სხვადასხვა პროფესიის ადამიანები. დახასითებული იყო თითოეული მათგანი. განსაკუთრებით უარყოფით ფერებში იქნა წარმოდგენილი ორი მათგანი, ექიმი ევენგარტი და მასწავლებელი შულცი. პოლიციის დასმენიდან გახდა ცნობილი, რომ: „ისინი ადგილობრივ მოსახლეობაში ზიზღით მოიხსენიებენ რუსებს და უწოდებდნენ მათ ბოროტსა და გელურ კოლონიზატორებს, რომლებიც ბარბაროსული მეთოდებით მართავდნენ კოლონიებს. მათი თქმით, სულ მალე დადგება დრო ამ ბოროტების აღმოსაფხვრელად. პოლიციას აუცილებლად მიაჩნია მათი გასახლება.“²¹³ დოკუმენტში შესული იყო სულ 37 კაცი. ბევრი მათგანი ცნობილი სპეციალისტი იყო. მათი გასახლება გამოიწვევდა დიდ უსერსულობას. ამის შედეგად თითქმის უნდა შემცირებულიყო ართვინის ოკრუგის სოფელ ქვარცხანის სპილენძსადნობ ქარხანაში მომუშავე გერმანელთა რაოდენობა. მაგრამ სპეციალისტ გერმანელთა გასახლების შესახებ გუბერნატორს აცნობა ფაბრიკა-ქარხნების ზედამხედველმა კაკკასიის რეგიონში (მისი შტაბ-ბინა თბილისში იმყოფებოდა), და ხაზი გაუსვა, რომ ართვინის ოკრუგში, ქვარცხანის სპილენძსადნობ ქარხანაში გერმანული წარმოშობის ბევრი კვალიფიციური სპეციალისტია და ისინი, რომ ოკრუგიდან გაასახლონ, ეს გამოიწვევდა ქარხნის პარალიზებას და გაჩერებასაც. გერმანელებმა, როგორც ჩანს, შეძლეს მოკლე დროში ფეხზე დაეყენებინათ ეს ქარხანა, რაზედაც მეტყველებდა წარმატებები ქარხნის პროდუქციის გააუმჯობესებაში, თანაც ისიც უნდა ყოფილიყო მხედველობაში მიღებული, რომ ამ მძიმე დროს სახელმწიფოს ძალიან უჭირდა. შემდეგ არის თხოვნა, რომ დაიტოვონ ქარხანაში გერმანელები სამუშაოდ.²¹⁴ მიუხედავად ამისა, გუბერნატორმა მოითხოვა ქარხანაში მომუშავე გერმანელთა რაოდენობის შემცირება, გაასახლეს 6 კაცი, ოლქიდან კი სამშობლოში დაბრუნდა 29 გერმანელი.²¹⁵

ომის დროს ბათუმის ოლქის გუბერნატორმა შეითთხნა ასევე ე. წ. „ქართველი მასწავლებლების საქმე“. ხელმძღვანელობამ მოინდომა იერიში მიეტანა ქრისტიან ქართველ პედაგოგებსზე. ამაში გუბერნატორს ხელი შეუწყო მეფისნაცვლის საიდუმლო წერილმა, რომელიც გამოიგზავნა 1916 წლის 21 სექტემბერს. მეფისნაცვალი აგალებდა გუბერნატორს, რომ მას შეევიწროებინა ყველა ქრისტიანი ქართველი. არ მიეცა მათთვის ნორმალურად მუშაობის საშუალება. ყოველი ზომა მიეღო იმისათვის, რომ ქართველებს არ ჰქონოდათ ხელსაყრელი ბირობები. იმ

მასწავლებლების მიმართ, რომლებიც მოითხოვდნენ გამრავლებულიყო ქართველ სკოლათა რიცხვი, ისე წარემართა მუშაობა, რომ თვით ადგილობრივი მაჰმადიანები გამოსულიყვნენ ქართველ მასწავლებელთა მოღვაწეობის წინააღმდეგ.²¹⁶ ეს წერილი ქმნიდა მხარეში ქართველთა უბრეცედენტო დაპირისპირების მცდელობის ბირობებს. გუბერნატორი ავალბდა ოკრუგის უფროსებს, რომ ყოველი ღონე ეხმარათ, რათა მათ ხელი შეეშალათ მაჰმადიანების სოფლებში ქართული სკოლების გახსნისათვის, რომ მათ თვითონვე აემხედრებინათ ადგილობრივი მოსახლეობა, მოეწყოთ პროგოკაციები, ისეთი ბირობები შეექმნათ ქართველი მასწავლებლებისათვის, რომ მათ თვითონვე დაეტოყებინათ სკოლები. სწორედ ამის გამო წერდა გაზეთი „საქართველო“ 1916 წლის ოქტომბერში იმ აუტანელ ბირობებზე, რომელშიც ჩაგარდნენ ქართველი მასწავლებლები ადგილობრივი რუსული შოვინისტური ადმინისტრაციის გამო. წერილის სათაურია: „ქართველი მასწავლებლების შევიწროება აქარაში“. ეს წერილი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მიზანშეწონილად გვცნით ჩვენ მისი სრული სახით მოტანა. „აქარაში ყველა სიხარულით ხედება ქართული სკოლების გახსნას... მაგრამ ამან გააცოცხა ადგილობრივი რუსული შოვინისტური ხელისუფლება. მათ გააგრძელეს ცნობა, თითქოს ქართველებს სურთ აქარის განთავისუფლებათ და ამ მიზნით ეწევიან ბოლიტიკურ პროპაგანდას მთავრობის წინააღმდეგ. ეანდარმერიათ, ბოლიციათ, შმიონებმა გამონახეს საბაბი და საქმემ ისეთი მწვავე ხასიათი მიიღო, რომ ამ მხარეში ქართველების არა თუ მოღვაწეობა, არამედ ყოფნასაც დიდი საფრთხე შეექმნა. დაიწყო ქართველი მასწავლებლების დევნა-შეიწროება, ისეთი ბირობების შექმნა, რომ მათ თვითონვე უარი თქვან თავის საქმიანობაზე. უფრო მეტიც, თავგასული შოვინისტები მოსყიდვით აიძულებენ ზოგიერთ ადგილობრივ ბიროვნებას შეურაცხყოფა მიაყენონ მათ, არ მისცენ ნორმალურად თავიანთი საქმიანობის შესრულების საშუალება. ერთი სიტყვით შეიქმნა ქართველებისათვის მეტად მძიმე სიტუაცია. ამ საქმეს ყველა ქართველმა და განსაკუთრებით ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ დიდი ყურადღება უნდა მიაქციონ და მწვავე რეაგირება უნდა მოახდინონ მომხდარზე. ყველა ღონე უნდა იქნეს მიღებული იმისათვის, რომ ქართველი მასწავლებლები არ გახდნენ იმ საზიზღარი შოვინისტური ბოლიტიკის მსხვერპლნი, რომელიც უკვე სახეზეა. ეს სასწრაფოდ გადასაწყვეტია.“²¹⁷

რუსული შოვინისტური ბოლიტიკის წინააღმდეგ გამოვიდნენ პროგრესულად მოაზროვნე ადგილობრივი ქართველი მაჰმადიანი მოღვაწეებმა მაგალითად, ქობულეთელმა ენვერ ქათამაძემ მისი ორი შვილი მისცა ქართულ სკოლაში და მოსახლეობაში ეწეოდა აგიტაციას, რათა მათაც მიეყვანათ თავიანთი შვილები ქართულ სკოლებში. აგიტაციამ გასჭრა

და ქართული სკოლები ადგილობრივი გოგო-ბიჭებით გაივსო. ასევე მოიქცნენ ხუსეინ თხილაიშვილი, მუხამედ ბეჟანიძე, ალი კომანიძე, დურსუნ ტაკიძე და მრავალი სხვა. ხოლო ერთ-ერთმა მათგანმა მეშედ მესხიძემ გაზეთ „საქართველოში“ 1916 წლის ნოემბერში გამოაქვეყნა წერილი, სადაც მხილებულია შოგინისტებისა და მათი ადგილობრივი დამკაშების აღვირაზსნილი საქმიანობა. მხარდაქერა არის გამოთქმული ქართველი მასწავლებლებისადმი, რომლებსაც ცოდნა-განათლება შეაქვთ ადგილობრივ მოსახლეობაში.²¹⁸

ცარიზმი ასეთ პროგრესულ მოღვაწეობასაც დევნიდა, უწყობდა მათ პროგოგაციას. აბატიმრებდა და ამწყვდევდა ციხეში. მაგალითად, 1916 წლის 26 ნოემბერს დააბატიმრეს ქობულეთის მკვიდრი ენგერ კონცელიძე. მიზეზი ის იყო, რომ მან ხალხში გასწია აგიტაცია, რათა თავიანთი შვილები ქართულ სკოლაში წაეყვანათ და ამასთანავე აუგად მოიხსენია რუსული ხელისუფლება, რომელიც არ აძლევდა ქართულ სკოლებს ნორმალურად მუშაობის საშუალებას. დაბატიმრებული ბათუმის ციხეში მოათავსეს. ამის გამო ქობულეთის საზოგადოების დიდმა ნაწილმა პროტესტის წერილი გაუგზავნა ბათუმის ოლქის გენერალ-გუბერნატორს, სადაც ხალხი მოითხოვდა დაბატიმრებულის დაუყოვნებლივ განთავისუფლებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი დაუმორჩილებლობით იშუქებოდნენ. გუბერნატორი იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო და გაენთავისუფლებინა უმიზეზოდ დაბატიმრებული.²¹⁹

ამრიგად, ომის გითარებაში შეფის ხელისუფლებამ მოინდომა ბათუმის ოლქიდან გაესახლებინა გერმანელები და ქართველი მასწავლებლები. ამის გამო მან შეითხზა ე.წ. „გერმანელთა და ქართველ მასწავლებელთა საქმეები“, რომლის მიხედვით თითქოს ისინი უარყოფით ზეგავლენას ახდენდნენ ადგილობრივ მაჰმადიან მოსახლეობაზე და ეწეოდნენ ძირგამომთხრელ საქმიანობას.

ცარიზმს შეუძლებლად მიაჩნდა გერმანელების დატოვება ბათუმის ოლქში, რადგან შესაძლებელი იყო საერთაშორისო მდგომარეობის გართულების შემთხვევაში, გერმანელებს ცუდი სამსახური გაეწია მისთვის.

ცარიზმი შიშობდა, რომ ქართველებს „ნაციონალისტური“ სული შეაქვთ ადგილობრივ მაჰმადიანებში და ცდილობენ მათ ამხედრებას ხელისუფლების წინააღმდეგ. მოსახლეობაში ეწევიან ანტირუსულ საქმიანობას, სურთ „ხალხი აიძულონ მათი შვილები მისცენ ქართულ სკოლებში“ და ამ მიზნით „ატარებდნენ მოსახლეობაში აგიტაციას“. აჭარის მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი კატეგორიულად მოითხოვდა სოფლებში ქართული სკოლების გახსნას. პროგრესულად მოაზროვნე მოსახლეობა ყველას მოუწოდებდა თავიანთი შვილები მიეცათ ქართულ სკოლებში და ეროვნულად აღეზარდათ ისინი. ეწყობოდა შეკრებები, სადაც გაისმოდა მოწოდებები ერთიანობისაკენ, ეროვნული თვითმყოფა-

დობის განმტკიცებისაკენ.

შეშინებული ხელისუფლება ცდილობდა დაქსაქსულობა შეეტანათ მათ რიგებში და ამ მიზნით აპატიმრებდა იმათ, გინც ეწეოდა მსგავს პროპაგანდას, მაგრამ იმდენად ძლიერი იყო სიყვარული და პატივისცემა სამშობლოსადმი, იმდენად დიდი იყო სურვილი ეროვნული ერთიანობისა, რომ მოსახლეობა საპროტესტო წერილებს აგზავნიდა, აფრთხილებდა ხელისუფლებას, რომ თუ ისინი გონს არ მოეგებოდნენ და არ შეწყვეტდნენ ანტიქართულ მოქმედებას, არეულობას მოაწყობდნენ და სირთულეებს შექმნიდნენ. ხალხმა დაიცვა თავისი მასწავლებლები, რომლებიც მათ შვილებს ეროვნული სულით ზრდიდა.

§ 3. ეროვნული და სოციალური მოძრაობის გაპლიმრება (1917 წლის თებერვალი-1918 წლის აპრილი)

1917 წლის თებერვალში ცარიზმის დამხობის შესახებ მოკლე ტელეგრაფი გამოგზავნა პეტროგრადიდან სოციალ-დემოკრატიამ გოგიტა ფაღავამ თავისი თანაპარტიელებისადმი. იგი ტელეგრამებით იტყობინებოდა: „მთავრობაძე გარდაიცვალა.“ ეს ნიშნავდა ცარიზმის დამხობას. ტელეგრაფი ეზოპეს ენით იმიტომ იყო გამოგზავნილი, რადგან სხვაგვარად იგი ხალხამდე ვერ მიაღწევდა, ადგილობრივი ხელისუფლება მას დამალავდა. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის გამარჯვებით არსებობა დაასრულა კავკასიის სამეფისნაცვლომაც. რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლების სამართალმემკვიდრემ-რუსეთის დროებითმა მთავრობამ, ამიერკავკასიის მართვა-გამგეობა ჩააბარა -ამიერკავკასიის განსაკუთრებულ კომიტეტს (ოზაკომი), რომელიც ეროვნული და პარტიული ბრინციებით დაკომპლექტდა.²²⁰

თებერვლის ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდგომი მოვლენები ბათუმის ოლქში ქართველი მენშევიკების ბოზიციების ადეკვატურად აღიქმებოდა.²²¹ ბათუმის ოლქში ვითარება დაძაბული იყო. ბოლიცია დაიბნა და სად გაქრა გერაგინ გაიგო. ასევე გაუჩინარდა გუბერნატორი რომანოვსკი-რომანკო. ადგილობრივი ბურჟუები იმედოვნებდნენ, რომ ყველაფერი ეს დროებითი მოვლენა იყო და ცარიზმი მალე აღდგებოდა. მაგალითად, მსხვილი მეწარმე გაფტი ხალხს ეუბნებოდა, რომ ჩვეულებრივად გაეგრძელებინათ საქმიანობა, რადგან არაგითარი ცვლილებები არ მომხდარა, უბრალოდ მეფე დროებით გავიდა ქალაქიდან და

სულ მალე ყველაფერი წესრიგში ჩადგებაო. ასევე მოიქცა ბიტოევის ქარხნის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი მუშაკი. მან შეკრიბა ქარხანაში დარჩენილი მუშების ისედაც მცირე რაოდენობა და გააფრთხილა, რომ ჩვეულებრივი რიტმით გაეგრძელებინათ საქმიანობა, რადგან არავითარი განსაკუთრებული არ მომხდარაო.²²²

მიუხედავად ამისა, ხალხმა სიმართლე მაინც გაიგო. დაიწყო სრული ანარქია, მაგრამ ეს დიდხანს არ გაგრძელებულა. ქალაქ ბათუმის თავად დაინიშნა ეგგენი კრინიცკი, ბათუმის საბაჟოს ყოფილი მოხელე, ლიბერალურად მოაზროვნე კაცი, უპარტიო. კრინიცკიზე ძლიერი გავლენა ჰქონდათ მენშევიკებს, კრინიცკი მთლიანად მათი გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული. მაგალითად, 1917 წლის 17 მარტს ბათუმში დაბატიმრეს ბოლიცმეისტერი. ამ საქმემ მიიღო განმარტებული ხასიათი. ის დაბატიმრებული იქნა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბათუმის კომიტეტის მიერ. დროებითი მთავრობის ადგილობრივმა კომისარმა (ამ თანამდებობაზე დაინიშნა იგივე კრინიცკი) მოითხოვა დაბატიმრებულების დაუყოვნებლივ განთავისუფლება, მაგრამ უშედეგოდ. ბოლოს საქმეში ჩაერია აკაკი ჩხენკელი, რომელმაც მისწერა მის თანაპარტიულებს ბათუმში, რომ განთავისუფლებინათ ბოლიცმეისტერი. საქმეს რომ არ მიეღო სკანდალური ხასიათი ბოლიცმეისტერი გაათავისუფლეს.²²³

ქალაქში ზშირად ტარდებოდა მიტინგები, სადაც გაისმოდა სხვადასხვა მოთხოვნები. 1917 წლის 21 მარტს ბათუმში ჩატარებულ დიდ მიტინგზე საუბარი იყო ბათუმის ოლქში შექმნილ სიტუაციაზე. იყო მოწოდება სიმშვიდისაკენ. ასეთივე მიტინგი ჩატარდა 1918 წლის 17 მარტს ქობულეთში. აღსანიშნავია მიტინგის ეროვნული სულისკვეთება და განსაკუთრებით გამოსაყოფია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი შესანიშნავი წარმომადგენლის ჯემალ ქიქავას გამოსვლა, სადაც მან გაილაშქრა ანტიქართული ძალების წინააღმდეგ და ხალხს მოუწოდა ერთიანობისაკენ. მან კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა ყველა ის ბნელი ძალა, რომელიც ცდილობდა ბზარი შეეტანა მაჰმადიან და ქრისტიან ქართველებს შორის, მან ასევე გაილაშქრა ოსმალური სკოლების გახსნის წინააღმდეგ.²²⁴ მსგავსი მიტინგი ჩატარდა 1917 წლის 30 მარტს დაბა ქედაში. იქ ამ დროისათვის რთული მდგომარეობა შეიქმნა. ქედაში გამოჩნდნენ ოსმალთა ჩეთნიკების ჯგუფი, რომლებიც ტყვეებში აფარებდნენ თავს. 1917 წლის თებერვალ-მარტში მათ არაერთი ყაჩაღური თავდასხმა მოაწყვეს მოსახლეობაზე. რადგანაც ხსნა არსად იყო, ხალხმა გადაწყვიტა თვითონ გასწორებოდა მომხდურებს. 1917 წლის 10 მარტს მოსახლეობამ შეიბყრო 10 ოსმალთა ყაჩაღი, რომლებსაც არაერთი დანაშაული ჰქონდა ჩადენილი და 4 მათგანი სიცოცხლეს გამოასალმა, ხოლო დანარჩენი ჩამოიყვანა ქედაში და გადასცა ჯერ კიდევ შემორჩენილ ბოლი-

ციელებს. სწორედ ამ ფაქტს მიუძღვნა მიტინგი. მიტინგზე სიტყვით გამოვიდა მოხუცი ხასან დიასამიძე, რომელმაც ხალხს მოუწოდა დაუნდობელი ბრძოლა ეწარმოებინა ყაჩაღების წინააღმდეგ. ასევე სიტყვით გამოვიდა მუხამედ ბერიძე, რომელმაც შეშფოთება გამოთქვა იმაზე, რომ მომრავლდნენ ოსმალთა ემისრები, რომლებიც ეწევიან ანტიქართულ პროპაგანდას. მიტინგზე მიიღეს რეზოლუცია, სადაც იყო მოთხოვნა ხელისუფლების მიმართ, რომ დახმარება გაუწიონ ქედის მოსახლეობას.²²⁵ ასევე დაიძაბა სიტუაცია ხულოში. იქ შედარებით გვიან გაიგეს ის დიდი ცვლილებები, რომელიც უკვე მოხდა. გახშირდა ოსმალთა ემისრების პროპაგანდა. ისინი თავისუფლად ბარბაშებდნენ და ატარებდნენ აგიტაციას მოსახლეობაში, აკრავდნენ პროკლამაციებს. ასევე შეიძლება ითქვას ართვინის ოკრუგზე, სადაც მართლაც, რომ ურთულესი მდგომარეობა იყო შექმნილი. 1917 წლის თებერვალში მოხდა შეტაკება სომხებსა და მაჰმადიანებს შორის. ასეთივე შეტაკება განმეორდა მარტში. 1917 წლის 5 აპრილს ართვინში გაიშართა დიდი მიტინგი, სადაც სიტყვებით გამოხსულებმა დაამეს მომხდარი არეულობები.

ბათუმის ოლქის საგანგებო კომისარი კრინიცი ცდილობდა წესრიგის დამყარებას, მაგრამ, აშკარა იყო, რომ ის ამას ძნელად თუ გაართმევდა თავს. დაიწყეს სოფლის ხელმძღვანელების დანიშვნა, მაგრამ ეს პროცესი წინააღმდეგობრივად მიმდინარეობდა. ზოგები, მოღები და ბეგები წინ აღუდგნენ ასეთ დანიშნულ ხელმძღვანელებს. მაგალითად, ქობულეთის სოფლებში მოსახლეობამ ზოგებისა და მოღების წაქეზებით არ შეუშვა დანიშნული ხელმძღვანელები, ზოლო სოფელ გვარაში კი იმ შენობას, სადაც სოფლის გამგებელი უნდა დამჯდარიყო, ალყა შემოარტყა და იქ არაგინ შეუშვა. ისინი მოითხოვდნენ, რომ ხელმძღვანელები ხალხს თვითონ აერჩია და არა ზემოდან დაენიშნათ. ამასთან დაკავშირებით ბათუმის ოლქის რწმუნებული აღშფოთებას გამოთქვამდა და მოითხოვდა დახმარებას ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტისაგან.²²⁶ ეს იწვევდა სრულ დაბნეულობას და ანარქიას. სოფლებში არ იყო არაგითარი ორგანიზაცია და მოსახლეობა მთლიანად მოქცეულიყო სასულიერო და საერო ზედა ფენების გავლენის ქვეშ. უფრო მეტიც, ისინი წინააღმდეგობას უწევდნენ ხელისუფლებას. მაგალითად, ჩაქვის მოსახლეობამ გადაწყვიტა არ გადაეხადათ გადასახადები ახალი ხელისუფლების სასარგებლოდ. ამის გამო მიტინგი ჩატარდა ჩაქვში 1917 წლის 16 აპრილს. მიტინგზე სიტყვაში გამოხსულებმა მოუწოდეს მოსახლეობას დაუმორჩილებლობისაკენ. ამავე მიტინგზე ადგილი ჰქონდა პროვოკაციულ აგიტაციასაც. ერთ-ერთი გამოხსული ხასან ცეცხლაძე ხალხს პირდაპირ მოუწოდებდა ოსმალებთან ურთიერთობის გაუქმებას და მათი ემისრებისათვის დახმარების გაწევას. ასეთივე სიტყვით გამოვიდა კიდევ ერთი ოსმალეთის მომხრე იუსუფ მუჰამაძე, რომელმაც

მოითხოვდა ოსმალური სკოლების გახსნა, ხოლო შემდეგ მენადარიშვილმა კი აღნიშნა, რომ სოფლის ხელმძღვანელები მათ თვითონვე უნდა აერ. იმით, წინააღმდეგობას გაუწევდნენ ყველას, რომელიც არ იქნებოდა ხალხის მიერ დანიშნული. მანვე მიტინგზე შეკრებილ ხალხს მოუწოდა, რომ იქვე აერჩიათ ჩაქვის ხელმძღვანელი და თვითონვე დაასახელა კანდიდატურა ახმედ ტაქიძისა.²²⁷ ასეთივე მიტინგები ჩატარდა სხვა სოფლებშიც, მაგალითად, 1917 წლის 22 აპრილს მიტინგი გაიმართა სოფელ წყაგროკაში, რომელსაც მთლიანად პროგოკაციული ხასიათი ჰქონდა.²²⁸

სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბათუმის კომიტეტმა იმსჯელა ასეთი ასეთ მიტინგებზე და დაგმო მათი პროგოკაციული ხასიათი. ადგილობრივი სოციალ-დემოკრატები მხარს უჭერდნენ „წესიერების აღდგენას“ მთელს ოლქში. მათ არაერთი პროკლამაცია გააგრცელეს, სადაც დაგმოხილი იყო მტრების მიერ მოწყობილი ანტისახელისუფლო თავყრილობები. უფრო მეტიც, ისინი თვითონვე მიდიოდნენ სოფლებში და ცდილობდნენ მოსახლეობაში ახსნა-განმარტების ჩატარებას. მაგალითად, 1917 წლის 2 მაისს სოციალ-დემოკრატებმა სოფელ მუხაესტატეს ცენტრში თავი მოუყარეს მოსახლეობის უმრავლესობას. მართალია, შეკრებაზე ზოგიერთმა ხოჯების მიერ მოწყიდულმა ბირმა სცადა ამ მიტინგის ჩაშლა, მაგრამ მათ არაფერი არ გამოუვიდათ. სოციალ-დემოკრატმა ი.დოლიძემ ისაუბრა რუსეთში მიმდინარე მოვლენებზე და ხალხს მოუწოდა სიმშვიდისაყენ, ხოლო ა.ცინცაძემ ხალხს გააცნო ამიერკავკასიაში მიმდინარე მოვლენები და აღნიშნა, რომ მალე რუსეთში ყველაფერი მოგვარდება და ამიერკავკასიაც ჩაერთვება რუსეთის ცხოვრების ფერხულში. აქვე მიტინგზე სიტყვით გამოვიდა ხუსეინ ქათამაძე, რომელმაც ისაუბრა ბოლოდროინდელ მოვლენებზე და ხალხს მოუწოდა, რათა მათ არ მოესმინათ პროგოკატორებისათვის. როგორც ყოველთვის, ამ შემთხვევაშიც სოციალ-დემოკრატებისათვის უცხო იყო ეროვნული საკითხი, მაგრამ სასიხარულო ფაქტი იყო ის, რომ სწორედ ეროვნულობაზე ყურადღება გააძახვილეს არა ბათუმიდან ჩამოსულმა სოციალ-დემოკრატებმა, არამედ ადგილობრივმა ორატორებმა. ეროვნული პათოსით გაჟღერთილი სიტყვით გამოვიდნენ ხუსეინ ნოღაიდელი, არიფ რომანაძე, ქესტინ ნიჭარაძე და სხვები.²²⁹ მათი გამოსვლები მიმართული იყო საქართველოსთან დაახლოებაზე, ქართული სკოლების გახსნაზე, ქართველი მასწავლებლების დაცვა-შენახვაზე და სხვა. ასევე შეიძლება ითქვას 1917 წლის 14 მაისს სოფელ ხუცუბანში ჩატარებულ მიტინგზე, სადაც სიტყვით გამოვიდნენ სოციალ-ფედერალისტური პარტიის ადგილობრივი კომიტეტის წევრები: გიორგი სიხარულიძე, აკაკი სადრაძე და სხვები. მიტინგზე ისაუბრეს ქართული ენის საფუძვლიანი შესწავლის აუცილებლობაზე და სხვა. ბათუმის ოლქში შექმნილი რთული გითა-

რების გამო ასეთი მიტინგების ჩატარება ხელს უწყობდა ეროვნული თვითშეგნების კიდევ უფრო განმტკიცებას.²³⁰

ამავე პერიოდში ტარდებოდა ბოლშევიკთა კრებუბიც, მაგრამ დაბნეულობა და არაორგანიზებულობა მათაც შეეხო. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლშევიკები არ იყვნენ ძლიერნი ბათუმის ოლქში, ისინი განიცდიდნენ მენშევიკების დიდ გავლენას. ბევრ შემთხვევაში მათი აზრები ერთმანეთს ემთხვეოდა. ამ დროისათვის ავტორიტეტი ჰქონდათ მოხეყილი გრიგოლ სოლორაშვილს (ბარცხანის ყოფილი „გუბერნატორი“ 1905 წელს - ო.გ.). მან შეძლო მის გარშემო შემოეკრიბა მუშათა გარკვეული ნაწილი. ასევე საკმაო გავლენით სარგებლობდნენ საზოგადოებაში ა. წულაძე, კ. გოგოლაძე და ბოლშევიკები მ. კახიანი, ა. ბეცოვი, პიასეცკი და სხვები.

ქალაქის თავმა და დროებითი მთავრობის კომისარმა ბათუმის ოლქში კრინიცკიმ გრიგოლ სოლორაშვილს მისცა დავალება გაეუქმებინა ჟანდარმთა სამმართველო, ხოლო სამმართველოს მთელი არქივი კი უნდა წამოეღოთ კრინიცკისთან. სამმართველოს უფროსისათვის მათ უნდა გამოეცხადებინათ, რომ ის იმყოფებოდა შინა პატიმრობაში, ასევე მას ეკრძალებოდა ქალაქის ქუჩებში სეირნობა, მაგრამ მოხდა ისე, რომ გავრილოვმა სოლორაშვილის მისვლაზე გაანადგურა მთელი არქივი, რათა დოკუმენტები ხელში არ ჩაეარდნოდა ახალ ხელისუფლებას. რაც შეეხება გავრილოვს, ის დაინიშნა ხელმძღვანელად მოქმედ არმიოში, რომელიც ოსმალების წინააღმდეგ იბრძოდა. ამასთან დაკავშირებით უთანხმოება მოხდა კრინიცკისა და სოლორაშვილს შორის, მაგრამ იმდენად ძლიერი იყო ამ უკანასკნელის გავლენა, რომ კრინიცკი იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო.²³¹

ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ადგილობრივი მოსახლეობის დამოკიდებულებას რუსეთში მიმდინარე მოვლენებისადმი. ბროგრესულად მოაზროვნე ინტელიგენციის ეროი ნაწილი თავიდანვე ჩაება ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. სწორედ მათ ბოზიციაზე იყო დამოკიდებული ბათუმის ოლქის შემდგომი ბუდი. უნდა ითქვას, რომ ადგილობრივი მაჰმადიანთა ეს ჯგუფი თავიდანვე დადგა ეროვნულ ბოზიციაზე და სწორი მიმართულებით დაიწყო სიარული. ჯერ კიდევ 1917 წლის იანვარში მათ განიზრახეს ჩამოეყალიბებინათ ისეთი ორგანიზაცია, რომელიც მიზნად დაისახავდა ადგილობრივი მოსახლეობის თვითშეგნების გაზრდას, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზების გამო იშხანად ეს ვერ მოხერხდა. დაიწყეს ფართო სააგიტაციო მუშაობა მასებში. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ მეშედ აბაშიძე, ჰაიდარ აბაშიძე, ჯემალ ქიქავა და სხვები. ისინი დადიოდნენ მოსახლეობაში და მრავალ საკითხისადმი თავიანთ დამოკიდებულებას განმარტავდნენ. ამის გამო ხშირად ხოტათში იგდებდნენ თავს. მაგალითად, ჯემალ ქიქავა 1917 წლის 30

იანვარს სოფელ ფერიძეში ერთ-ერთ მოსახლესთან ატარებდა საუბარს. იქვე იმყოფებოდნენ ოსმალოფილებიც. ისინი ხშირად ერთგებოდნენ საუბარში და უხერხულ მდგომარეობას ქმნიდნენ, მაგრამ ჯერ კიდევ შესძლო მათთვის საკადრისი პასუხის გაცემა. მისმა მსჯელობამ მოსახლეობაზე კეთილმყოფელი გავლენა იქონია. ასევე შეიძლება ითქვას ხასან ვარშანიძეზე, რომელმაც ბევრ გზასაცდენილ თანამემამულეს აუხილა თვალი. ხოლო რაც შეეხება მემედ და ჰაიდარ აბაშიძეებს მათ ყველაზე მეტი დამსახურება მიუძღოდით ხალხის გათვითცნობიერების საქმეში. სწორედ მათ შეაჩაღეს ბირობები 1917 წლის თებერვალში მოსახლეობის წარმომადგენელთა კრების მოსაწვევად. კრება წარმატებით ჩატარდა მეჩეთ აზიზიეში. აირჩიეს „ქართველ მუსლიმანთა საზოგადოება“, რომლის შემადგენლობაში შევიდნენ მემედ აბაშიძე, ჰაიდარ აბაშიძე, ყადირ შერვაშიძე, ჯემალ ქიქავა და სხვები.²³² ამ საზოგადოების შექმნა დიდი მოგლენა იყო, რადგან, როგორც მემედ აბაშიძე ამბობდა, საზოგადოებას სურდა განემტკიცებინა ადგილობრივ მოსახლეობაში ერთიანი საქართველოს იდეა.“ ასეთი საზოგადოების შექმნას მიესალმნენ ბათუმში მოქმედი ბოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლები. კერძოდ, სოციალ-დემოკრატი კავშირებში აღნიშნავდა, რომ მუსლიმან ქართველთა საზოგადოების შექმნა კეთილმყოფელ გავლენას მოახდენს ამ მხარეზე.

საზოგადოების საქმიანობა მართო მისი დაარსებით არ ამოწურულა. მისი წევრები მასობრივი საგანმანათლებლო მუშაობით მოსახლეობაში ცდილობდნენ ხალხის შემობრუნებას ქართული, ეროვნული იდეებისადმი. მაგრამ არც მტერს ეძინა, ისინი საპასუხო დარტყმისათვის ემზადებოდნენ.

განსაკუთრებით აქტიურობდა ე. წ. ბაქოს ოსმალოფილური იდეების გამაგრებელი საქველმოქმედო საზოგადოება, რომლის ფილიალი გაიხსნა ბათუმშიც.²³³ ეს საზოგადოება მიზნად ისახავდა ბათუმის ოლქში ისლამისტური იდეების აღორძინებას და ამ მიზნით ეწეოდა ბანისლამისტურ საქმიანობას. ისიც უნდა ითქვას, რომ ორგანიზაციას ეძლეოდა საკმაო რაოდენობით ფინანსური დახმარება. კერძოდ, მსხვილი ბაქოელი ნავთობის მაგნატი ისლამოვი თანხებს არ იშურებდა ამ ორგანიზაციის გასაძლიერებლად. ასევე მათ მხარში ედგა ოსმალთა ემისრები, ხოლო ადგილობრივი რეაქციულად განწყობილი ხოჯა-ბეგები მათ ყოველნაირ დახმარებას უწევდნენ. საკმაოდ ძლიერი იყო მათი აგიტაცია. მათი წევრები დადიოდნენ ოლქის მთელ ტერიტორიაზე და ეწეოდნენ რეაქციულ რეაქციულ საქმიანობას მოსახლეობაში. მაგალითად, 1917 წლის 9 იანვარს მათ გონიოში მოაწყვეს შეკრება, სადაც მოინდომეს გონიოს ფილიალის შექმნა. შეკრებაზე სიტყვებით გამოვიდნენ ხასან სულეიმან ოღლი, მემედ ბერიძე, ხოჯა მემედი და სხვები.

ისინი მოსახლეობას მოუწოდებდნენ ჩაწერილიყვნენ ორგანიზაციის წევრებად და ებრძოლათ ისლამის იდეების „დასაცავად“.²³⁴ მათი მიზანი იყო - როგორც ეს ამ შეკრებაზე აღინიშნა - ბათუმის ოლქის ოსმალეთი-ხადში შეერთება, მაგრამ იმ კრებაზე დამსწრე მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა უარი განაცხადა ორგანიზაციის შექმნაზე. ასევე ჩაიშალა მათი ვიზიტი ქედაში და ხულოში 1917 წლის 26-30 იანვარს, ხოლო რაც შეეხება ართვინის ოკრუგს, აქ მათ შეძლეს საკმაოდ ძლიერი ორგანიზაციის შექმნა. ართვინის ორგანიზაციასთან შეიქმნა აგრეთვე „მებრძოლ მუსლიმანთა რაზმები“, რომლის მიზანი იყო „სომეხების დაცვა ამ მხარეში“. სინამდვილეში კი მის ამოცანას შეადგენდა ბრძოლა სომხების წინააღმდეგ. სწორედ ამ „რაზმებმა“ მოაწყო სომეხთა რბევა 1917 წლის თებერვალში.²³⁵ შემდეგ ეს საზოგადოება გადავიდა მუქარისა და დაშინების მეთოდზე. მათ არაერთი მუქარით აღსავსე წერილი გაუგზავნეს პროგრესულად მოაზროვნე ბიროვნებებს. მაგალითად, მექედ აბაშიძემ რამდენჯერმე მიიღო ასეთი წერილი. ასევე პაიდარ აბაშიძეც გააფრთხილეს, რომ თავს თუ არ დაანებებდა მოღვაწეობას მას გაუსწორდებოდნენ, ხოლო ჯემალ ქიქავას რამდენჯერმე მოუწყვეს შანტაჟი, მაგრამ მისი დაშინება გერ შეძლეს. ასევე ითქმის სულეიმან დიასამიძეზე, ზეჟერია შერგაშიძეზე, რომელსაც შესაშინებლად ესროლეს კიდეც, მაგრამ ამაოდ, არაფერი გამოუვიდათ. ბოლოს მათ დაიწყეს მოსახლეობაში აგიტაციის ჩატარება მათი სახელის გატეხვის მიზნით. ისინი დადიოდნენ ხალხში და მათ მოუწოდებდნენ „გვერდზე არ გაკარებოდნენ ამ ისლამის მტრებს. სალაში არ მიეცათ მათთვის. არ დასწრებოდნენ არცერთ შეკრებას, რომელსაც ეს „მოღალატენი“ მოაწყობდნენ და ა.შ. უნდა ითქვას, რომ ბევრი გზას აცდენილი ადამიანი წამოეგო ამ ანკესს, მაგრამ „მეტის მიღწევა“ მათ გერ შეძლეს. პროგრესულ ქართველ მოღვაწეთა საზოგადოება უფრო მობილური და მასებისათვის ხელმისაწვდომი აღმოჩნდა თავისი ეროვნული ბოზიციის გამო. 1917 წლის მაისში შედგა საზოგადოების სხდომა. სხდომაზე, რომელსაც მექედ აბაშიძე თავმჯდომარეობდა იმსჯელეს სწორედ ოსმალეთი-ფილური საზოგადოების მოქმედებაზე, რომელსაც მასებში დაბნეულობა შეჰქონდა, გამოაშკარავეს მათი ანტიქართული ხასიათი. სხდომაზე სიტყვით გამოსულმა ჯემალ ქიქავამ მტკიცედ გააკრიტიკა ბათუმში არსებული ზოგიერთი საზოგადოების საქმიანობა, რომლებიც უარყოფითად მოქმედებდნენ მასებზე. ასევე ითქვა რომ აუცილებელია მასებთან მუშაობა, მათი ქირ-გარამის გაზიარება და რა თქმა უნდა ქართული ცნობიერებისაკენ შემობრუნება. სწორედ ამ სხდომაზე მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ აუცილებელი იყო შექმნილიყო კომპარტი ქართველ მუსლიმანთა საქველმოქმედო საზოგადოება, რომლის საქმიანობა მთლიანად მიმართული იქნებოდა ეროვნული თვითშეგნების გაზრდისა-

კენ. ამ ორგანიზაციას საბასუხი დართუმა უნდა მიეყენებინა ოსმალური ორიენტაციის საზოგადოებისადმი.²³⁶ მაისში ორგანიზაციის შექმნა გერმოხერხდა. ის უფრო მოგვიასებით შეიქმნა. ფფიქრობთ, რომ ამაში გარკვეული როლი შეასრულა საქალაქო თვითმმართველობის არჩევნებმა, სადაც ჩაბმული აღმოჩნდა ბათუმის ოლქის მთელი პოლიტიკური სპექტრი.

ბათუმი იმ დროისათვის ბოხოქრობდა. ყოველ დღე იმართებოდა მიტინგები „მიტინგებმა წაიღეს ქალაქი“- ამბობდა იმ დროისათვის ბათუმში მყოფი რუსი ოფიცერი ნიკოლოზ სერგეევი. ტარდებოდა ასევე ე.წ. „ფორინავი მიტინგები“ მოედნებზე, ყაზარმებთან ახლოს, საერთოდ ხალხის თავშეყრის ადგილებში. ამ მიტინგებზე იხილებოდა არა მარტო მომწიფებული სადღეისო ამოცანები, არამედ საუბრობდნენ საქალაქო ცხოვრების გაუმჯობესების აქტუალურ საკითხებზე. მსენელთა უმრავლესობას შეადგენდნენ სამხედროები. მათზე სოციალისტების ლოზუნგები საჭირო ზეგავლენა ახდენდნენ. მიტინგებზე ხშირი იყო დემაგოგიური, შეურაცხმყოფელი გამოსვლები (როგორც ყველა მიტინგს სჩვევია) და ა.შ.²³⁷

საზოგადოების მოძრაობას განსაკუთრებით ელფერს აძლევდნენ საარჩევნო კამპანიები. საქალაქო თვითმმართველობის არჩევნებმა ისეთი სახე მიიღო, რომ ბათუმი მხოლოდ ამით ცხოვრობდა. ელოდნენ რაღაც სიახლეს, შემობრუნებას. ამის შესახებ ჰაიდარ აბაშიძეც აღნიშნავდა. ყველა ცდილობდა, რომ ქალაქის სათათბიროში მყოლოდა თავისი წარმომადგენელი.

1917 წლის მაისში ბათუმში იმყოფებოდა გერმანელი გერხარდ ოგერმანი. ის მოწმე გახდა იმ დიდი აფიოტაჟისა, რომელსაც ბათუმში ჰქონდა ადგილი. ის ამბობდა, რომ ქალაქი ცხოვრობს მომაცალი არჩევნებით. ყველა მასზე საუბრობს, მხარს უჭერენ მათთვის სასურველ ორგანიზაციებს.²³⁸ აი, ასეთ პირობებში შედგა 1917 წლის ივნისში საქალაქო თვითმმართველობის არჩევნები. შედეგების შედეგად გაიმარჯვეს სოციალ-დემოკრატებმა და სოციალ-რევოლუციონერებმა (ესერებები), მათ 60 ადგილიდან მიიღო თითოეულმა 26-24 ხმოსნის ადგილი, დანარჩენმა პარტიებმა კი უმნიშვნელო რაოდენობის ხმები დააგროვეს. ასევე დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საქალაქო თვითმმართველობის სხდომებს, რომელზეც განხილული იქნა არა ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელსაც ქალაქს ეხებოდა. მაგალითად, 1917 წლის ივლისის ერთ-ერთ სხდომაზე გ. ტიმოჟენკომ დააყენა სკოლებიდან რელიგიის სწავლების ამოღების საკითხი. ამან დიდი კამათი გამოიწვია, ის გასწვდა თვითმმართველობის კედლებს და მთელ ბათუმის ოლქს მოედო. ამასთან დაკავშირებით უკმაყოფილება გამოთქმეს რელიგიურმა მოღვაწეებმა. აზიზიეს მეჩეთის ხოჯებმა პროტესტის წერილი გაუგზავნეს ქალაქის

თავს ი.კრინიცკის, ისინი მოითხოვდნენ იმათ დაბატონებას, გინც ასეთი აზრებით წამლაგდა ხალხს და გზას უღობავდა რელიგიისაკენ.

1917 წლის ოქტომბერში რუსეთში მოხდა კომუნისტური გადატრიალება. ხელისუფლების სათავეში მოექცნენ ბოლშევიკები. ბოლშევიკურ გადატრიალებას უარყოფითი შეფასება მისცეს ამიერკავკასიის ბოლიტიკურმა ბარტიებმა. მზადდებოდა ბირობები კავკასიის დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის. ხელისუფლების ორგანიზება უფრო ენერგიულად მოითხოვეს ქართულმა ბოლიტიკურმა ბარტიებმა. 1917 წლის 15 ნოემბერს ჩამოყალიბდა ამიერკავკასიის კომისარიატი.²³⁹ 1917 წლის ნოემბრისათვის მარალაღაც რომ ხელსაყრელი ბირობები შეიქმნა სხვადასხვა ქართული ბარტიების ეროვნულ ნიადაგზე გაერთიანებისათვის.²⁴⁰

ამ მოკლენას არაერთგვაროვანი რეაქცია მოჰყვა ბათუმის ოლქში. საქალაქო თვითმმართველობის ერთ-ერთი სხდომის დროს, როდესაც წაიკითხეს ბეტროგრადში ბოლშევიკური გადატრიალების შესახებ, გამოითქვა სურვილი, რომ ბათუმიდან გაეგზავნათ ძალები დროებითი მთავრობის დასახმარებლად.

ბეტროგრადის ამბების შემდეგ ბათუმში სრული ანარქია გამეფდა. ქალაქის თავისა და კომისრის საქმიანობა უნაყოფო იყო, ხოლო საქალაქო საბჭოს ხელმძღვანელობას ძალა არ შესწევდა დადგენილებების (რომელსაც საქალაქო საბჭო ბევრს იღებდა) ცხოვრებაში გატარებისათვის. სხდომები იმართებოდა კვირაში სამჯერ და ხშირად გვიან ღამემდე გრძელდებოდა. მიუხედავად ამისა, საქმე წინ არ მიიწევდა. საბჭოს წევრების უმრავლესობა მხარს უჭერდა დამხობილ დროებით მთავრობას. აქაური ბოლშევიკები კი სოლიდარობას უცხადებდნენ თავიანთ რუს თანაბარტიელებს.

გააქტიურდნენ ოსმალური ორიენტაციის ორგანიზაციები. ბათუმის ოლქის სოფლებში მათ დაიწყეს აშკარა აგიტაცია ოსმალეთის სასარგებლოდ. ისინი თავისუფლად მოქმედებდნენ, რადგან წინააღმდეგობის გამწევი არ ჩანდა. შეიძლება ითქვას, რომ ბათუმის გარდა, მთელი ოლქი მათ სათარეშო ასპარეზს წარმოადგენდა. და აი სწორედ, აქ თქვა თავისი სიტყვა „ქართველ მუსლიმანთა საზოგადოებამ“. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მათ მაისში მოინდომეს ორგანიზაციის შექმნა, მაგრამ არჩევნებმა შეუშალა ამაში ხელი. მხოლოდ 1917 წლის შემოდგომაზე მოხერხდა ამ ნაბიჯის გადადგმა. 1917 წლის ოქტომბერში ბათუმში მოწვეულ იქნა აჭარის მოსახლეობის წარმომადგენელთა შეკრება, რომელმაც შექმნა საქველმოქმედო საზოგადოება.²⁴¹ საზოგადოების თავმჯდომარედ აირჩიეს მეხედ აბაშიძე. ამ შეკრების ჩატარებაში ასევე უნდა ითქვას ჰაიდარ აბაშიძის, ჯემალ ქიქავას, ზეკერია შერგაშიძისა და სხვათა დამსახურებაზე. ამ შეკრების მოწვევას ყოველნაირად უშლიდა ხელს ოსმალოფილური საზოგადოება. მათ გაიგეს იმ ხალხის გინაობა,

რომლებსაც სურდათ შეკრებაზე დასწრება და მონიღომეს რათა ხალხს უარი ეთქვათ მასში მონაწილეობაზე. დადიონენ სოფლებში და მუქარანარეგი სიტყვებით აფრთხილებდნენ მოსახლეობას, რომ არ მიეღოთ მონაწილეობა იმ შეკრებაში, რომლის მოთავეებსაც სურდათ „გიაურებთან“ კაცშირი. აშინებდნენ მათ რელიგიის სახელით. განსაკუთრებით აქტიურობდა ხოჯები და მოლები. რეპრესიებს განიცდიდნენ შეკრების ჩატარების მოთავეები. მაგალითად, ჯ.ქიქავა რამდენჯერმე გააფრთხილეს, რომ შეეწყვიტა „ბოროტული მოქმედება“, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას გაუსწორდებოდნენ, მაგრამ მისი დაშინება ვერ შეძლეს. მან გარკვეული როლი შეასრულა ყრილობის მოწვევაში. განსაკუთრებით ებრძოდნენ მ. და პ. აბაშიძეებსა და სხვა მოღვაწეებს. თვით შეკრების ჩატარების დღეს მათ მონიღომეს მისი ჩაშლა, მათი ხალხი დააყენეს შენობის შემოსასვლელში და შეკრებაზე მიმავალ ხალხს ემუქრებოდნენ, რომ თუ შიგნით შევიდოდნენ, შესაძლებელი იყო სისხლისღვრა მომსდარიყო.²⁴² მიუხედავად ამისა შეკრება წარმატებით ჩატარდა. ჩამოყალიბდა ისეთი საქველმოქმედო ორგანიზაცია, რომელიც მტკიცედ იდგა ქართულ ბოზიციაზე. ის დაუბირისპირდა პანისლამისტური იდეების მატარებელ ანტიქართულ ორგანიზაციას. დაიწყო აშკარა ბრძოლა მათ შორის, რომელიც დიდხანს გრძელდებოდა და უნდა ითქვას, რომ ამ ბრძოლაში მართლია დიდი წინააღმდეგობით, მაგრამ გამარჯვებული ქართული ორიენტაციის საქველმოქმედო საზოგადოება გამოდიოდა.²⁴³

რთული ვითარება შეიქმნა ფრონტზე. სამხედროები ტოვებდნენ ბრძოლის ხაზს და უკან ბრუნდებოდნენ.

1917 წლის ბოლოსათვის დაიწყო სამხედროების მასიურად უკან დაბრუნება. ბათუმისკენ ისინი შოდიოდნენ ნაწილებად, ან კიდეც ვისაც როგორ შეეძლო. ქალაქში გამეფდა ნამდვილი ქაოსი და სრული ანარქია. სამხედროები დაეპატრონენ ქალაქს. ისინი შედიოდნენ მაღაზიებში და ისე მიჰქონდათ საქონელი, რომ კაპიკსაც არ იხდიდნენ. შეურაცხყოფას აყენებდნენ ქალებს და ოფიცრებს. სამხედროები არ ერიდებოდნენ არც ხულიგნობას და ძარცვა-გლეჯას. ისინი თვრებოდნენ და საშინელ უმსგავსობას სჩადიოდნენ. დებუტატთა საბჭოების ე.წ. ბატრულები უძღურნი იყვნენ წესრიგი დაემყარებინათ. ზოგჯერ ასეთი ბატრულები თვითონ ჩადიოდნენ უმსგავსობას.²⁴⁴ ხშირად ხდებოდა შეტაკება სამხედროებსა და ბატრულებს შორის. ერთ-ერთი ასეთი შეტაკების დროს დაიღუპა 4 ადამიანი. სამხედროებს მიეტმასნენ ყოველი ჯურის მძარცველები. ბათუმი გადაიქცა კრიმინალების სათარეშო ობიექტად. ღამე სიარული სიკვდილის ტოლფასი იყო. ყაჩაღები, რომლებიც თავისუფლად მარბაშებდნენ, სასტიკად ძარცვავდნენ მოსახლეობას. ამტვრევდნენ მაღაზიის გიტრინებს. ქალაქი სრულმა შიშმა მოიცვა.

ეს უიში კიდევ უფრო გაორმაგდა მას შემდეგ როცა ქალაქში გამოჩნდნენ ე.წ. ჯარისკაცთა „გელური დიფიზიები“. ისინი თვითნებურად წამოვიდნენ ფრონტიდან და საშინელ ბანიკაში ჩააგდეს ქალაქის მთელი მოსახლეობა. იმ დროს ბათუმში იყო დიდი რაოდენობით სურსათის საწყობები. ისინი ბორტთან იყო განლაგებული. ყოველი ცდილობდა ამ საწყობების გაძარცვას. ჯარისკაცთა ერთ-ერთი დიდი ბრბო, 70 კაცის შემადგენლობით გარს შემოერტყა ერთ საწყობს. ისინი იყვნენ შეიარაღებულნი. ამ საწყობში ინახებოდა სურსათი მოსახლეობისათვის. ჯარისკაცებმა დაიწყეს საწყობის მტვრევა. საწყობის დასაცავად გაუშვეს პატრულები, მაგრამ ჯარისკაცებმა მათ ცეცხლი გაუხსნეს. ატყდა ორმხრივი სროლა, რომლის შედეგად რამდენიმე კაცი დაიღუპა, ხოლო ბევრი კი დაიჭრა. სამხედროებმა შეძლეს საბრძოლო პოზიციის დაკავება. შეიქმნა მეტად კრიტიკული სიტუაცია. ბოლოს, როგორც იქნა, საქმეში ჩაერია თვით ჯარისკაცებისაგან შემდგარი დეპუტაცია. მათ შეძლეს მდგომარეობის განმუხტვა. სამხედროების მიერ შექმნილმა დაძაბულობამ დააყენა დღის წესრიგში „ჯარისკაცთა საევაკუაციო კომისიის“ შექმნა 1918 წლის იანვარში. თავდაპირველად ეს კომისია ბასიურად მუშაობდა, ქალაქში კი კვლავ გრძელდებოდა უმსგავსებობა. ასეთ უმსგავსებობასთან ბრძოლაში ტრაგიკულად დაიღუპა ბათუმის თავი და ოლქის კომისარი კრინიცკი. მისი დაღუბვა შემდეგ ვითარებაში მოხდა. იარაღის საწყობიდან, რომელიც საოლქო ბოლიციას ეკუთვნოდა, დაიკარგა იარაღი. იყო ეჭვები იმის შესახებ, რომ კრინიცკის შოადგილე მილუციის ხაზით, მენშევიკი გიორგაძე ყიდდა იარაღს. მკვლელობის დღეს კრინიცკიმ თქვა, რომ საღამოს ის კვლავ მივიდოდა საწყობებში და შეამოწმებდა იარაღის მდგომარეობას, მაგრამ საღამოს ის მოკლეს. მისი დასაფლავება დიდ დემონსტრაციად გადაიქცა. ის დიდი ბატივით დაკრძალეს.²⁴⁵

ფრონტიდან დაბრუნებული ჯარისკაცებისგან ზშირად იძენდნენ იარაღს. განსაკუთრებით აქტიურობდა ადგილობრივი პანისლაშისტური საქველმოქმედო ორგანიზაცია, რომელიც იარაღის შესაძენად ყოველ ღონეს ხმარობდა. ზშირი იყო იარაღის წართმევის მიზნით სამხედროებზე თავდასხმის შემთხვევები. ერთი ასეთი თავდასხმა მოხდა 1918 წლის იანვრის ბოლოს სოფელ გონიოსთან. ამ თავდასხმას მეტად ტრაგიკული შედეგი მოჰყვა. სამხედროებმა ძლიერი ცეცხლი გახსნეს და 10 კაცი სიცოცხლეს გამოასალმეს.²⁴⁶ იყო აგრეთვე მოქრთაშვის შედეგად იარაღის ხელში ჩაგდების ფაქტებიც— მაგალითად, მოლა ხაფიზმა მოასერხა ფრონტიდან დაბრუნებულ ჯარისკაცებთან საერთო ენის გამო-ნახვა. მათ შეაძლია დიდი რაოდენობით ქრთამი და შეძლო რამოდენიმე ასეული ცალი შაშხანის ხელში ჩაგდება.

1918 წლის თებერვალში ჯარისკაცთა კიდევ უფრო დიდი რაოდენობა მოაწყდა ბათუმს. ჯარისკაცთა საევაკუაციო კომისია ცდილობდა

როგორმე მოეხერხებინა მათი გამგზავრება ჩრდილოეთში. გემების საშუალებით მათ შეძლეს ჯარისკაცების დიდი ნაწილის გაშვება, მაგრამ რაც შეეძება რკინიგზას, აქ საქმე გართულებული იყო. რკინიგზასთან ათასობით ადამიანი ელოდებოდა გამგზავრებას. გარდა ჯარისკაცებისა აქ თავი მოიყარა დიდი რაოდენობით მოსახლეობამ, განსაკუთრებით რუსებმა, რომელთაც ცდილობდნენ მიეტოვებინათ აქაურობა და წასულიყვნენ რუსეთში. მატარებლის ყოველ გამოქცევისას თან ახლდა უზარმაზარი აფიოტაჟი, შეხლა-შემოხლა, რომელიც ზოგჯერ ტრაგედიითაც მთავრდებოდა. მიუხედავად ამისა, მაინც ხერხდებოდა მათი გამგზავრება.

1918 წლის თებერვალში პეტროგრადიდან ჩამოვიდა ირაკლი წერეთელი. მას ბათუმელმა მენშევიკებმა დიდებული შეხვედრა მოუწყვეს საზოგადოებრივ კლუბში. წერეთელმა ისაუბრა პეტროგრადში მიმდინარე მოვლენებზე, გააკრიტიკა ბოლშევიკები და მათი მალე აღსასრული იწინასწარმეტყველა. წერეთლის სიტყვებს მქუხარე აბლოდისმენტები მოჰყვა. წერეთლის შემდეგ სიტყვით გამოვიდნენ ბოლშევიკები ბოლშინი და კრიუჩკოვი. განსაკუთრებით ემოციური იყო კრიუჩკოვის გამოსვლა, რომელმაც გააკრიტიკა წერეთელი. წერეთელმა მას არა ერთხელ ესროლა რეზლიკა. როდესაც კრიუჩკოვმა აღნიშნა, რომ ბოლშევიკები სამართლიანად უსწორდებიან მოღალატეებსო, წერეთელი გაბრაზდა, ადგილიდან წამოსტა და მთელი ხმით იყვირა: „ბოლშევიკები მკვლელები არიან, მათ დახვრიტეს არა მარტო შეძლებულები, არამედ უბრალო მუშებიცო“. სხვათა შორის კრიუჩკოვმა ამ რეზლიკას შემდეგნაირად უპასუხა: „დიახ, ამხანაგო წერეთელო, დახვრიტეს კონტრრევოლუციონერი მუშებიო“.²⁴⁷ დარბაზში ატყდა ჩოჩქოლი. ადგილიდან მოითხოვდნენ კრიუჩკოვის ჩამოსვლას ტრიბუნიდან. ასევე კრიუჩკოვსაც გამოუჩნდა მომხრეები. ცოტაც და ეს ყველაფერი მუშტი-კრიგში გადაიზრდებოდა, მაგრამ მდგომარეობის განმუხტვა შეძლო თვით წერეთელმა. მან ჩვეული ორატორული ნიჭით შეძლო დარბაზის დაშოშმინება და კრების მშვიდობიანად დამთავრება.

იმ დროისათვის კი საგარეო გითარება კალეიდოსკოპივით იცვლებოდა. ერთ მოვლენას მეორე ცვლიდა. ეს ხდებოდა ძალიან სწრაფად ისე, რომ თვით ოლქის მცხოვრებნი გონზე არც კი იყვნენ მოსულნი. დიდ მნიშვნელობას იძენდა იმის გაგებაც, თუ გის მხარეზე დადგებოდა ბათუმის ოლქის ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობა. იმისათვის, რომ გაერკვიათ გის დაუქერდა მოსახლეობა მხარს, ჯეშალ-ბეგ ხიმშიაშვილთან გაიგზავნა ქალაქის სათათბიროს დებუტატების დელეგაცია. დელეგაციაში შედიოდნენ ბათუმის მუშათა დებუტატების საბჭოს თავმჯდომარე გიზო ანჯაფარიძე, შემდეგ აბაშიძე და სხვები. ჯეშალ ბეგ ხიმშიაშვილმა მათ „საინტერესო“ შეხვედრა მოუწყო. გზის ორივე მხარეს მის სახლამდე (ხულოში) დააყენა შეიარაღებული ხალხი.

დელეგაციის წევრებს უნდა გაეეღოთ მათ შორის. სახლის დარბაზში, სავარძელში იჯდა ჯემალ ბეგ სიმშიაშვილი, რომელიც გარშემორტყმული იყო ბეგებით, სოჯებითა და მოღებით. სიმშიაშვილმა ამით აგრძნობინა მოსულებს, რომ მთელი ძალაუფლება აქარაში მას ეკუთვნის და ის არ ცნობს კომიტეტებს და არც არაგითარ საქველმოქმედო ორგანიზაციებს. სიმშიაშვილი საუბრობდა ამაყად, თავდაჯერებულად მან იმედი გამოთქვა, რომ აქაური ხალხი მას მხარს უჭერს და არ გადადგამს ისეთ ნაბიჯს, რომელიც საქმეს აგნებსო. სიმშიაშვილის შესახებ გიზო ანჯაფარიძე აღნიშნავდა, რომ ეს პიროვნება უაღრესად ძლიერი გავლენით სარგებლობს ადგილობრივ მაჰმადიან მოსახლეობას შორის და მის სიტყვას გაცილებით მეტი ძალა და წონა აქვს, ვიდრე სხვების სიტყვებსო.²⁴⁸

1918 წლის დასაწყისისათვის მეტად კრიტიკული სიტუაცია შეიქმნა. დაიწყო რუსეთის ინსურირის რღვევა. მოიშალა კავკასიის ფრონტიც. 1918 წლის 3 მარტს ბრესტ-ლიტოვსკში ხელი მოეწერა სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულებას. აღნიშნული ხელშეკრულების მეოთხე მუხლის მიხედვით რუსეთს ოსმალეთისათვის უნდა დაებრუნებინა ანატოლიის აღმოსავლეთი ტერიტორიები და უნდა მოეხდინა საჯარისო ფორმირებების გაყვანა არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქებიდან. გარდა ამისა რუსეთი არ უნდა ჩარეულიყო აღნიშნული ოლქების სახელმწიფო-სამართლებრივ და საერთაშორისო-სამართლებრივ ურთიერთობებში და უნდა მიცემოდა უფლება მოსახლეობას, საკუთარი სურვილის მიხედვით შეექმნა ახალი წყობილება, რომელიც შეერწყმებოდა მეზობელ სახელმწიფოებს, განსაკუთრებით ოსმალეთს. 1918 წლის 15 მარტს ბოლშევიკური რუსეთის საბჭოების მეოთხე ყრილობამ რატიფიცირება გაუკეთა აღნიშნულ ხელშეკრულებას. ამ ხელშეკრულების გარკვეული სიმძიმე უშუალოდ შეეხო საქართველოს, რადგანაც ის კარგავდა თავის ისტორიულ კუთხეებს — არტაანისა და ბათუმის ოლქებს. სხვათა შორის საბჭოთა დელეგაციის ზოგიერთი წარმომადგენელი უარყოფითად შეხვდა ამ გადაწყვეტილებას, მაგალითად, დელეგაციის წევრი სოკოლნიკოვი განიცდიდა ამას და აღნიშნავდა, რომ ბათუმის გადაცემით იკარგებოდა სამხედრო გემების მნიშვნელოვანი ნაგასყუდელი. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სოკოლნიკოვის ეს აზრი ოსმალეთის დელეგაციის წარმომადგენელმა ხალი ფაშამ გააკრიტიკა და აღნიშნა, რომ ბათუმის ოლქზე ყველაზე მეტი უფლება ოსმალეთის გააჩნია, რომელსაც ოთხი საუკუნის განმავლობაში ეჭირა იგი და თავის წინააღმდეგ არაგითარი რევოლუციური მოძრაობა არ გამოუწვევიაო.²⁴⁹

აღსანიშნავია ისიც, რომ ბრესტ-ლიტოვსკში იმყოფებოდა საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის წარმომადგენელი გ. მაჩაბელი. მას ოფიციალურ წარმომადგენლად არ მიიჩნევდნენ. ამის მიუხედავად

იმდენი მოახერხა დასაწყისში გ. მაჩაბელმა, რომ გერმანელებს შეადგენინა ოქმი, რომელზედაც ხელი მოაწერა ოსმალეთის წარმომადგენლებმა. ოქმში ჩაწერილი იყო, რომ ოსმალები ბათუმის ოლქზე ბრეტენზიას არ გამოაცხადებდა იმ ხელშეკრულების ძალით, რომელიც ოსმალეთის მთავრობამ დადო ადრე საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტთან. მაგრამ შემდეგ მოვლენები საწინააღმდეგოდ განვითარდა. ქართველების მომხრე გერმანელი დიპლომატი ბრესტ-ლიტოვსკიდან გაიწვიეს ბერლინში, ნაცვლად მიიწვიეს სსფა, რომელმაც საქართველოს მხარი არ დაუჭირა და ოსმალებმაც განაცხადეს თავისი ბრეტენზიები ბათუმის ოლქზე“.

ბრესტის ზავის გადაწყვეტილება ასე შეაფასა ოსმალეთის საკანონმდებლო ორგანოს ანუ მეჯლისის თავმჯდომარემ ხუსეინ ჯაფად ბეიმ: „ბრესტის ზავი ოსმალეთისადმი ახალ ჰორიზონტს ხსნის... ჩვენ შევძელით გერმანული იარაღის დახმარებით ჩვენს ხელში გადასულიყო ბათუმის, ყარსის და არტაანის ოლქები“.

რასაკვირველია, საქართველოს ხელისუფლებამ ძალიან განიცადა ეს გერაგობა და სასტიკად შეეწინააღმდეგა მას. ე. გეგეჭკორმა, ნ. ჩხეიძემ პროტესტი განაცხადეს ბრესტის მოღალატური ხელშეკრულების გამო, და ეს პროტესტი ყველა სახელმწიფოს შეატყობინეს, მაგრამ მისთვის ყურადღება არ მიუქცევიათ, რადგან საქართველო იმხანად გაურკვეველ მდგომარეობაში იმყოფებოდა და მისი პროტესტი ნაკლებ ზემოქმედებას ახდენდა დიდ სახელმწიფოებზე.

ამრიგად, 1917 წელს რუსეთში მომხდარმა სახელმწიფო გადატრიალებებმა შექმნეს პირობები ყოფილი კოლონიების თავისუფლებისათვის. შეიქმნა დამოუკიდებელი სახელისუფლო ორგანოები, რომლებმაც ხელში აიღეს მხარის ხელმძღვანელობა.

ბათუმის ოლქში შეიქმნა მძიმე ვითარება. მოიშალა კავკასიის ფრონტი, ბათუმს მოაწყდა ჯარისკაცთა დიდი ნაკადი, რომლებმაც დესტაბილიზაცია შეიტანეს ქალაქის ცხოვრებაში. ჯარისკაცების მოქმედება ყოველგვარ ზღვარს სცილდებოდა, იმართებოდა შეტაკებები, რომელიც მსხვერპლით მთავრდებოდა. ბათუმი გადაიქცა კრიმინალების თავშეყრის ადგილად. საგანგებოდ შექმნილი ჯარისკაცთა საევაკუაციო კომიტეტი დიდი ძალისხმევით ახერხებდა თავზეხელაღებული ჯარისკაცების რუსეთისაკენ გამგზავრებას.

ასეთ ვითარებაში გააქტიურდნენ ოსმალეთის ემისრები, რომელთა აგიტაცია თავდაპირველად შედეგიანი იყო. მათ შექმნეს ოსმალური ორიენტიზაციის ე. წ. „საქველმოქმედო ორგანიზაციები“, რომელთა მიზანს ბანისლ-მისტური იდეების აღორძინება წარმოადგენდა. სწორედ ასეთ დროს გამოჩნდნენ ასპარეზზე პროგრესულად მოაზროვნე ადგილობრივი მაჰმადიანი მოღვაწეები: მ. და პ. აბაშიძეები, ჯ. ქიქავა, ქ. ნოღაიდელი,

დ. გარშანიძე, ზ. თხილაიშვილი და სხვები. ისინი მოსახლეობაში აღფრთხილებდნენ ქართულ ეროვნულ თვითშეგნებას. მათ დააარსეს საქველმოქმედო ორგანიზაცია, რომელმაც ითავა ბათუმის ოლქის მაჰმადიანი მოსახლეობის კონსოლიდაცია ერთიანი საქართველოს გარშემო.

1918 წლის გაზაფხულზე ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულებით, ბოლშევიკებმა ოსმალეთს მისცა რეალური შანსი იმისა, რომ სისრულეში მოეყვანა თავისი მზაკვრული გეგმის ის ნაწილი, რომელიც ამიერკავკასიის ტერიტორიათა დაპყრობას შეეხებოდა. მარტის შუა რიცხვებში ოსმალებმა მთელ ამიერკავკასიის ფრონტზე განაახლეს საომარი მოქმედებები, რითაც საფრთხე დაემუქრა არამართო ბათუმის, ყარსისა და არტაანის ოლქებს, არამედ თვით თბილისსაც.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1917-1920 წლებში

§ 1 ეროვნული მოძრაობის გააქტიურება ოსმალთა ოკუპაციის დროს

1918 წელს ოსმალებმა დაიწყეს სამხედრო გადაადგილება ამიერკავკასიის სიღრმეში. ყარსი მათ ძალიან იოლად დაიკავეს. სომხებს არ გაუწევიათ არაგვითარი წინააღმდეგობა. ამის შემდეგ ოსმალებმა მთელი ყურადღება ბათუმისაკენ გადაიტანეს. ოსმალები მოდიოდნენ სივასიდან, მაგრამ არ ჰქონდათ დიდი სამხედრო აღჭურვილობა. თანმიმდევრობით მათ შეძლეს არდაგანის, არტანუჯისა და ართვინის აღება და მარტის შუა რიცხვებში მიაღწენ ბათუმის კარიბჭეს. რაც უფრო უახლოვდებოდნენ ოსმალები ბათუმს, მით უფრო ძლიერდებოდა ბანიკა ქალაქში, გამოცხადდა ყველა მამაკაცის მობილიზაცია 60 წლამდე. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ შიშმა და ბანიკამ შეიპყრო ბათუმის გარნიზონი, რომელსაც საკმაო ძალები ჰყავდათ წინააღმდეგობის გასაწევად. მობილიზაციას ბევრი გამოეხმაურა. მოხუცებიც კი, რომლებსაც გამოცდილება არ ჰქონდათ, მამაცურად დადგნენ დამცველთა რიგებში და ეწეოდნენ პატრულირებას ბათუმის ქუჩებში. ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნა, რომ ქალაქს საკმაოდ ჰყავდა ძალები ოსმალების დასამარცხებლად. ბათუმი კარგად იყო უზრუნველყოფილი როგორც იარაღით, ასევე სურსათით. ციხე-სიმაგრეს ეკავა სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ადგილი, იქედან ადვილი იყო შავ ზღვაზე მიმომსვლელი გემების დაბოშება. კომენდატად დაინიშნა გენერალი ი.მდიგანი, ქალაქის სარდლად კი გენერალი ოდიშელიძე.

ოსმალთა სამხედრო ძალები აღწევდა 3500 კაცს. 14-15 მარტს აიღეს ფრონტის წინა ხაზი ისე, რომ მათთვის წინააღმდეგობა არავის გაუწევია. მართალია, ციხე-სიმაგრეიდან რამდენიმეჯერ გაისროლეს, მაგრამ ეს ისე არათანმიმდევრული და იშვიათი იყო, რომ ოსმალებზე გავლენა არ მოუხდენია. ისინი თანდათანობით მოიწევდნენ წინ და მალე ფრონტის შემდგომი ხაზიც დაიჭირეს.

ფოთიდან გემი შემოვიდა, დაიწყო ბათუმიდან მოსახლეობის ევაკუაცია. ამან ქალაქში დიდი დაბნეულობა გამოიწვია. დაიწყო ნამდვილი ბანიკა. ერთი ვაი-უბედურება შეიქმნა რკინიზის სადგურზე. მატარებლე-

ბი ისე გადაიტვირთნენ, რომ ზოგჯერ გელარც კი ასერხებდნენ მოძრაობას. განსაკუთრებით შეშინებული იყვნენ სომეხი მოქალაქეები. მოსალოდნელმა ანგარიშსწორებამ ისე დააფრთხო ისინი, რომ ყოველი ხმა იმის შესახებ, ოსმალები უკვე სადაც არის გამოჩნდებიანო, მომაკვდინებელი იყო მათთვის. ამ დროს კი ოსმალებმა დაიკავეს აჭარის სოფლები და ყოველი მხრიდან ალყა შემოარტყეს ბათუმს. ოსმალთა შემდგომ წინსვლას ისიც აადვილებდა, რომ მათ წინ მოუძღოდნენ თამარ მეფის ორდენით შერდღამშევენებული ქართველი ლეგიონერები.²⁵⁰ ჯარის ერთმა ნაწილმა დაიკავა გონიოს რაიონი და დადგა ჭოროხის მეორე ნაბიჯას, სხვა კი გამოჩნდა ჩაქვისთავში. მოწინავე მზევრავთა რაზმმა დაიკავა ორთაბათუმი, გადაქრა წყალსადენის მაგისტრალი და ქალაქი დატოვა უწყლოდ.

ქალაქას თვითმართველობაში, ამ დროს იხილავდნენ საკითხს, თუ როგორ გამოეყვება მოქალაქეები ბლოკადის პირობებში.²⁵¹ შეთანხმდნენ შემდეგზე. სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი კ. გოგოლაძე და ფედერალისტი ს. მდივანი უნდა წასულიყვნენ რკინიგზის გასწვრივ მდგარ ჯარის ნაწილებში აგიტაციის გასაწევად, რათა მათ განედევნათ ოსმალები ბათუმიდან, რადგან მიღებული იყო ცნობა იმის შესახებ, რომ იქ ოსმალები ცოტანი იყვნენ.²⁵² ასევე, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრებს ს. ყუფარაძეს, ბ.ჯიქიას და ა.ცინცაძეს მისცეს დავალება, რათა მოეძებნათ მუშები და შეეკეთებინათ წყალსადენი, მაგრამ უშედეგოდ. შიშით არაგინ წასულა სამუშაოების შესასრულებლად

სამხედროები მიიქაროდნენ რკინიგზის სადგურისაკენ, რათა რაც შეიძლება სწრაფად გასულიყვნენ ქალაქიდან. უფროსები მათ აჩერებდნენ და თხოვდნენ დაეკავათ ბოზიციები, მაგრამ სამხედროები არ ემორჩილებოდნენ. საკვირველი ის იყო, რომ ოსმალები არ იკავებდნენ ქალაქს. მათ წინააღმდეგობას არაგინ უწევდა. ქვეშევრები დადუმდნენ. საქმე იმაში იყო, რომ ოსმალები ცოტანი იყვნენ და კიდევ უფრო ხელსაყრელ მომენტს ელოდებოდნენ. ამ დროს მოხდა ერთი ასეთი შემთხვევა. მატარებელს ბარცხანასთან ტყვიები დაუშინეს ოსმალებმა, ბევრი დაჭრეს, იყვნენ მოკლულნიც. მოკლულთა შორის იყო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი გიორგი რამიშვილი.²⁵³ თვით ოსმალეთის ჯარი ქალაქში რატომღაც არ შემოდიოდა. 1918 წლის მარტის ბოლოსათვის ბათუმს უკვე მილიცია იცავდა, ქალაქში დადიოდა ხმები, რომ აქ მალე შემოვიდოდა ადგილობრივი ქართველი მაჰმადიანებისაგან დაკომპლექტებული ოსმალოფილები. ისინი სპეციალურად ჩამოაყალიბეს იმისათვის, რომ ბათუმში უნდა შემოსულიყვნენ ბირეულებიო. ქალაქი თითქმის დაცარიელდა. ნაკლებად თუ გაივლიდა ქუჩაში გინმე. მოსახლეობამ დაიწყოთ თავიანთი სახლების ე.წ. ბარიკადებად

ქცევა. იქმნებოდა ისეთი შთაბეჭდილება, რომ ქალაქი რაღაც საშინელებას ელოდებოდა.

ამ დროს კი ქალაქის სასოათბიროს შენობაში შეიკრიბა ბათუმში დარჩენილი ხმოსნები და ცნობილი მოქალაქეები. მათ მოპირდაპირედ მდგარ ოსმალეთის ჯარის სარდლობასთან დელეგაცია გაგზავნეს, რომელიც აცნობებდა მათ ქალაქში მილიციელთა ყოფნას, რომლებსაც ოსმალების მიმართ არ ამოძრავებდათ არავითარი შურისძიება. დელეგაციის შემადგენლობაში შევიდნენ ადგილობრივი მაჰმადიანი ხმოსანი ე-ლორთქიფიანიძე, სახლისმფლობელები ი.თაგბერიძე და ბერძენი გ.დი-მიტრიადი. დელეგაცია თეთრი დროშით, რომელიც ავტომობილზე იყო დამაგრებული, გაემართა ოსმალებისაკენ. ცოტა ხნის შემდეგ ისინი უკან დაბრუნდნენ ოსმალთა პოლკოვნიკთან და რამდენიმე ოფიცერთან ერთად. სხდომათა დარბაზში, რომელიც ხალხით იყო სავსე და უცდიდა დელეგაციის დაბრუნებას, ოსმალთა პოლკოვნიკი ავიდა კათედრაზე და განაცხადა ოსმალურად: „ოსმალეთის არმიის მთავარსარდალს ვენიზ-ფაშასა და პირადად ჩემი სასულიერო, მივესალმები ქალაქის მცხოვრებთ, მადლობას მოგახსენებ დელეგაციის გამოგზავნისათვის და ყველა იმ ღონისძიებისათვის, რომელიც განხორციელებული იქნა წესრიგის დასაცავად. მე გთხოვ მილიციონერებს, რომ დარჩნენ თავიანთ პოზიციებზე, მაგრამ როგორც კი ქალაქში შემოვა ჯარი, მაშინ სასწრაფოდ დაიშალონ, რათა არ მოხდეს გაუგებრობა მათსა და ჯარს შორის.“²⁵⁴ შემდეგ ის ჩამოვიდა კათედრიდან და ისე, რომ კითხვებზე პასუხი არ გაუცია, სასწრაფოდ უკან გაბრუნდა. ოსმალთა ოფიცრის სიტყვა ელგის სისწრაფით გაერცელდა ქალაქში და შედარებით დააწყენარა მოქალაქეები.²⁵⁵

ოსმალები შემოვიდნენ ბათუმში ორი მიმართულებით - სამხრეთიდან და დასავლეთიდან. ისინი მოდიოდნენ მწყობრად. ოფიცრები ჯარისკაცებს მოსახლეობასთან დიალოგს სასტიკად უკრძალავდნენ. ჯარისკაცებმა ძალიან სწრაფად ჩაიარეს და პირდაპირ გაემართნენ ყაზარმე-ბისაკენ. შიშმა მალე მაინც თავისი გაიტანა. ქალაქი თითქმის მთლიანად დაცარიელდა.

ოსმალებმა ბათუმის ოლქის მოსახლეობას აგრძნობინეს, რომ მათ გადაეცათ მთელი ბათუმის ოლქი და ყველა მისი ქვეშევრდომი გახდა. მათ არავის არ მისცეს ბრევილეგია.²⁵⁶ ბათუმის დაცემის შემდეგ საზოგადოების აქტივობა არ ჩამცხრალა, მაგრამ ქართველობა ახლა მიზანმიმართულად და ნელა მოქმედებდა. აჯანყების შიშით დამფრთხალმა უცხოელებმა დაიწყეს ეროვნული ორიენტაციის ხალხის შევიწროება. ოსმალეთილები სხვადასხვა ადგილზე ხმამაღლა იმუქრებოდნენ. მაგალითად, სოფელ მუხანესტატეს მცხოვრებთ გამოუცხადეს, რომ გინც ოსმალური რჯულის წინააღმდეგია, მათი სახრჩობელები სოფლის

ცენტრში აღიმართებაო.

ოსმალებმა 2 აპრილისათვის ხალხს მიმართეს, მაგრამ ეს მოწოდება არ იყო პოლიტიკური. მოწოდებაში ნათქვამი იყო, რომ: 1. მოსახლეობას დაეცვა სიწყნარე და წესრიგი. 2. სიკვდილი ემუქრებოდა ყველა ქურდსა და მძარცველს. ეს ბრძანება ბირველად ოსმალურად იყო შედგენილი, მაგრამ საღამოს გამოიკრა მისი რუსული და ქართული ტექსტები.²⁵⁷ ქუჩაში მომრავლდა ოსმალთა ბატრულები. ყველა მაღაზია გაიხსნა. საკითხის გასარკვევად მოსახლეობამ მიაშურა კომენდატურას. ოსმალები მათ ამშვიდებდნენ კანონის შესრულებითა და დისციპლინირებული „ღამცველი“ ჯარით.

მალე სიტუაცია შეიცვალა. საზოგადოებამ მძიმედ განიცადა დამპყრობთა ბირველივე ღონისძიებების შედეგები. ოსმალებმა მოითხოვეს მოსახლეობისაგან იარაღის დანიშნულებისამებრ ჩაბარება. ამ მიზნით, მათ კიდევ ერთი ბრძანება გამოუშვეს. დოკუმენტში ოსმალები მოსახლეობას აგალებდნენ იარაღი ჩაებარებინათ მითითებულ ადგილებზე და აფრთხილებდნენ, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში სასტიკად დაისჯებოდნენ.²⁵⁸ მათვე მოსახლეობაში ერთგვარად აგტორიტეტის ამაღლების მიზნით რადიკალური ღონისძიებები გაატარეს. ბაზრის მოედანზე დაიჭირეს ქურდი და ხალხის თვალწინ ჩამოახრჩვეს. ასევე ხალხის თანდასწრებით ჩამოახრჩვეს ერთი მოქალაქე, რომელმაც ქალი გაძარცვა, ხოლო ორ დამნაშავეს დაედევნენ, მაგრამ გერ დაეწივნ. დამნაშავეები ერთ-ერთ შენობაში შეცვივდნენ. ოსმალმა ასკერებმა ამ შენობას ალყა შემოარტყეს და მათ დანებება მოსთხოვეს, მაგრამ მათ საპასუხო ცეცხლი გაუხსნეს. ორმხრივი სროლების დროს სამი ასკერი იმსხვერპლეს, ბოლოს დამნაშავეებმა სცადეს თავის დაღწევა, მაგრამ გაქცევის მცდელობის საბაბით ისინი სიცოცხლეს გამოასალმეს. შემდეგ გაირკვა, რომ დამნაშავეები ქრისტიანი ქართველები იყვნენ.²⁵⁹ საზოგადოებრივი მოძრაობა არ ცხრებოდა, თუმცა ოსმალებმა მალე გაშაფოთილებელი ბრძანება გამოსცეს, ისინი მკაცრად აცხადებდნენ, რომ დაუმორჩილებლობის გამო ადგილზევე გაუსწორდებოდნენ ყველას.

ბირველსავე დღეებში ოსმალებმა მონახეს ციხე-სიმაგრის რამდენიმე ოფიცერი, ჩასვეს ისინი აგტომობილში და დააგაღეს ეცნობებინათ მათთვის ქალაქის ყველა სურსათ-სანოვაგისა და იარაღის საწყობების ადგილმდებარეობა. ოსმალები მალე შეუდგნენ ამ საწყობების მთვისებას. ყველგან თავისი ბატრულები დააყენეს. განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდნენ ნავთობპროდუქტებისადმი. აიყვანეს კონტროლზე ყველა ნავთის საწყობი და მათ უნებართვოდ სასტიკად აკრძალეს როგორც გატანა, ასევე გაყიდვა. ბოლოს მათ დაიწყეს ნავთის კერძო მფლობელებისაგან ნავთობპროდუქტების შესყიდვა საბაზრო ფასებში. ოსმალები პირდაპირ დაუფარავად აღიარებდნენ, რომ მათ ნავთობი ძალიან უჭირთ

და ბათუმის ნავთი მათთვის უმჯირფასესი შენაძენია.²⁶⁰

ოსმალების ჯარების მთავარსარდალმა გეზიბ-ფაშამ ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორად დანიშნა ბოლბოლკოვნიკი ზამიდ-ბეი. ჩამოყალიბდა დროებითი სამხედრო ბოლიციური სამმართველო და დანიშნა „განსაკუთრებული უფლებებით აღჭურვილი ოფიცერი“, რომელსაც დაეგალა ოსმალთაგან ხელთგდებული სურსათის განაწილების ერთგვარი რეჟიმის შემოღება. ზამიდ-ბეიმ განაცხადა, რომ სურსათის ძირითადი ნაწილი მოხმარდება ჯარის საჭიროებას. უცხოელ კომენდანტს მოთხოვეს მოსახლეობასა და ჯარს შორის პროდუქტების თანაბრად განაწილება. მან განაცხადა, რომ ამას შეასრულებდა მისი ერთ-ერთი ოფიცერი. მოქალაქეები მიხვდნენ, რომ სურსათი სამხედროთა ხელში გადადიოდა და კომენდანტს მოსთხოვეს მისი განაწილების საქმე თვითმმართველობისათვის მიენდო, რადგან თვითმმართველობას პროდუქტების განაწილების დიდი გამოცდილება ჰქონდა. ოსმალეთის ხელისუფლება იძულებული გახდა აღედგინა საქალაქო თვითმმართველობა.

ქალაქის სამხედრო კომენდანტი ბირფერობდა, ის აღნიშნავდა თითქოს მის უმთავრეს ამოცანას შეადგენდა სიმშვიდის უზრუნველყოფა მოსახლეობაში. სინამდვილეში ოსმალები იღწვოდნენ თავიანთი მიზნებისათვის. მათ ეშინოდათ თავიანთ სამფლობელო მხარეში ექცელების, უცხოელი გუბერნატორის მთავარი მიზანი იყო სიწყნარის უზრუნველყოფა, ამიტომ მან ერთ-ერთმა ბირველმა აკრძალა ღამით ქუჩაში გამოსვლა დილის 5 საათამდე. ამ ღონისძიებამ ისეთი ფსიქოლოგიური ზეგავლენა მოახდინა მოსახლეობაზე, რომ ქალაქიდან გავიდა რევოლუციონერთა დიდი ნაწილი. საზოგადოების აქტივობა ამ მხრივ შემცირდა, მაგრამ ბრძოლაზე მათ ხელი არ აუღიათ. ჩაუშები სარგებლობდნენ არსებული ბრძანებით და ბირდაბირ ნადირობდნენ ღამით ქალაქში გამოსულ მოქალაქეებზე.²⁶¹ ისინი დაგვიანებულ ბერძნებს, ქართველებს დაუყონებლივ აპატიმრებდნენ და მიჰყავდათ ბუჩქტში, სადაც დილაამდე აჩერებდნენ.

ოსმალები თანდათან ავიწროებდნენ არამართო ქართველთა საქმიანობას, არამედ კრძალავდნენ უცხოელების აქ მოღვაწეობასაც. ამ მხრივ აღსანიშნავია, რომ მათ დახურეს რუსული შოგინისტური გაზეთი „ნაშკრაი“. ²⁶²

მნიშვნელოვანი იყო თვითმმართველობის საქმიანობის განახლება და, რაც მთავარია სკოლების გახსნის სამზადისი, მაგრამ სასწავლებლებსათვის შენობა ვერ გამოიწახა, რადგან ყველა სახლები უკლებლივ ოსმალო სამხედროებსა და ოფიცრებს ჰქონდათ დაკავებული. ბოლოს სტამბულისგან ოსმალებს მოუვიდათ ცნობა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობისათვის ნება დაერთოთ რამდენიმე სკოლის ამოქმედებისა, მხოლოდ იმ ბირობით თუ იმ სკოლებში აუცილებელ სასწავლო საგნად

იქნებოდა ოსმალური ენა, თანაც ამასთან ენის მასწავლებლებად უნდა ყოფილიყო ოსმალეთის მომხრე, ბოლიტიკურად საიმედო პირები.

ასევე, ოსმალეთის ადმინისტრაცია უხეშად ერეოდა საქალაქო თვითმმართველობის საქმეებში. ეს ჩარევა გამოიხატებოდა არა მარტო სხდომების ჩატარებაზე წინასწარ შეთანხმებაში, არამედ მოსამსახურეების დანიშვნა-განთავისუფლებაში. მეტად ძნელი იყო საზოგადოების უგაზეთოდ დატოვება, რადგან ოსმალურმა ადმინისტრაციამ აკრძალა ყოველგვარი გაზეთის გამოცემა. იბეჭდებოდა მხოლოდ ბიულეტენები, რომელშიც ოსმალები ქება-დიდებათ მოიხსენიებოდნენ.²⁶³

როგორც ზემოთ იქნა აღნიშნული, ოსმალები განსაკუთრებული სისასტიკით სდევნიდნენ ქრისტიან ქართველებს, ბერძნებს, მაგრამ რატომღაც რუსების მიმართ თავდაპირველად შემწყნარებლობას იჩენდნენ. ამის შესახებ თვით ხამიდ-ბეი აფრთხილებდა თავის ოფიცერებს, რომ ასკერებს არ შეეწუხებინათ რუსი მოსახლეობა. საინტერესოა ამასთან დაკავშირებით რუსი შავრაშმელის ტ. ბობროვის საუბარი ხამიდ-ბეისთან. ბობროვი მას ეუბნებოდა, რომ რუსები არ ცნობდნენ არავითარ ბოლშევიკურ „რევოლუციას“, არავითარ პატივს არ სცემენ არცერთ ხელშეკრულებას, რომელსაც დადებდა ეს თვითმარქვია ხელისუფლება, არ სცნობენ ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულებას და ყველამ უნდა იცოდეს, რომ ბათუმის ოლქი წმინდა რუსული მხარეა, აქ რუსებს ბევრი რამ აქვთა გაკეთებული და ისინი ასე იოლად არ დათმობენ მასსო. ხოლო რაც შეეხება ამჟამად თქვენს (ე.ი. ოსმალების - ო.გ.) აქ ყოფნას, ეს მხოლოდ კონკრეტული გაუგებარი და „მოღალატური“ სიტუაციით არის გამოწვეული და გფიქრობ დღეს თუ ხვალ აღსდგება სამართლიანობა.²⁶⁴ ხამიდ-ბეი აღნიშნავდა, რომ მათთვის საშიში იყო დენიკინი. 1918 წლის აპრილის დასაწყისში ბათუმში იმყოფებოდა „უმაღლესი რუსული ხელისუფლების“ ორი მაღალ ჩინოსანი ოფიცერი, მიხაილოვი და ნიკონოვი. ისინი შეხვდნენ ადგილობრივ რუს ყოფილ ჩინოვნიკებს და მათთან საუბარში აღნიშნეს, რომ მალე გამოსწორდებოდა სიტუაცია და ბირგანდელი მდგომარეობა დაბრუნდებოდა. სხვათა შორის ისინი შეხვედრიან ოსმალთა გუბერნატორს და მასთან განუხილავთ „მნიშვნელოვანი“ საკითხები.²⁶⁵

ბათუმელ მოქალაქეებზე სხვადასხვანაირი გავლენა იქონია ოსმალეთის სამხედრო მინისტრის ჩამოსვლამ. ის ბათუმში იმყოფებოდა ოკუპაციის დამყარებიდან ერთი კვირის თავზე. მრავალი ხალხი მივიდა ნავსადგურში. შეიმდეგ ენგერ-ფაშა თეთრი ცხენით გაემართა ქალაქის თვითმმართველობის შენობისაკენ, სადაც მას ელოდნენ ხმოსნები, ოსმალთა სამხედროები და ქალაქის ინტელიგენციის წარმომადგენლები. ბოლოს ენგერ ფაშამ მადლობა გადაიხადა კარგი მიღებისათვის და დააბოლოა თავისი გამოსვლა შემდეგი სიტყვებით: „... ბათუმი და

ბათუმის ოლქი დაუბრუნდა თავის დედა-სამშობლოს ოსმალეთსო“.266 ამ განცხადებამ ქალაქის ქართულ საზოგადოებაზე ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა.

შემდეგ ოსმალებმა სადილი გამართეს და სადილზე მიიწვიეს ქალაქის ყველა გამოჩენილი ბიროვნება. ენგერ-ფაშას საპატივცემულოდ გამართულ მიტინგზე არა ერთი ბიროვნება გამოვიდა, რომლებმაც ქება-დიდება შეასხეს. უცხო სტუმრის შეხვედრაზე წარმოთქმული სიტყვაში მ.აბაშიძემ მოხერხებულად აღნიშნა, რომ სტუმრები იმედია მალე დატოვებენ ბათუმსო. ამ ცამოსვლამ ააფორიაქა ოსმალები. მათ შეურაცხყოფილად მიიღეს ყოველივე ეს. ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის როლსა და ბოზიციას. უნდა ითქვას, რომ ოსმალების შემოსვლისთანავე, მაშინ როცა ბათუმი და მისი ოლქი დაცარიელდა ქართველი ქრისტიანი მოსახლეობისაგან, სწორედ მათ აიღეს ხელში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დროშა და ეს დროშა ძირს არასდროს არ დაუშეიათ. 1918 წლის აპრილის დასაწყისში მუსულმან ქართველთა საქველმოქმედო ორგანიზაციის სახელით გამოსცეს ბროკლამაციები, რომელშიც მოუწოდებდნენ შეურიგებლობისაკენ.

საზოგადოების აქტიური წევრი ჯ.ქიქავა ბათუმის სოფლებში მოუწოდებდა მოსახლეობას დაუმორჩილებლობისაკენ, ხოლო დაუდევრადი სირბილაძე კი არა ერთხელ შეხვდა ხალხს და მათთან საუბარში აღნიშნა, რომ ოსმალებს არ უნდა მისცემოდათ საშუალება თავისუფლად ბარბაშისა. სწორედ ამის გამო აცნობებდნენ ბათუმის ოლქის ოსმალთა გუბერნატორს შემდეგს, რომ: „ბათუმის ოლქში მოქმედებს ანტიოსმალურად განწყობილი მაჰმადიანთა ჯგუფი, რომელიც ითხოვს ბათუმის ოლქის საქართველოსთან შეერთებას. ამ საზოგადოების წევრები ხშირად დადიან მოსახლეობაში და ატარებენ ანტიოსმალურ აგიტაციას. ამასთან, ისინი არც ტერორისტობაზე ამბობენ უარს და მზად არიან კიდევაც განახორციელონ ის ოსმალეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ. ამ ჯგუფის წევრებს კაცური აქვთ თბილისის ნაციონალისტურ ორგანიზაციებთან და მათი დახმარების იმედით ცდილობენ დესტაბილიზაცია გამოიწვიონ ქალაქში. ჯგუფს მეთაურობს მეტად საშიში ბიროვნება მემედ აბაშიძე, ის ქართული ორიენტაციისაა და გერ იტანს გერავითარ ოსმალურს, მიისწრაფვის მოსახლეობა აამხედროს ოსმალეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ და რაც უფრო სახიფათოა, მას მიმდევრებიც საკმაოდ ჰყავს. მისი თავისუფლად მოქმედება უაღრესად სახიფათოა ოსმალეთის ხელისუფლებისადმი, მას შეუძლია გართულებები შექმნას, ამიტომ უნდა მოხდეს მისი დაუყოვნებლივ დაპატიმრება და იზოლაცია. ამ ჯგუფში შედის აგრეთვე ჰაიდარ აბაშიძე. ეს კაცი აშკარად იბრძვის ხელისუფლების წინააღმდეგ, მისი ნაწერები მოსახლეობას მოუწოდებს ბრძო-

ლისაკენ, საქართველოსთან შეერთებისაკენ. ამ ჯგუფის წევრია ასევე ჯემალ ქიქაგა. ის ძალიან სახიფათოა. ამასთანავე არის უშიშარი, არ ერიდება არაერთარ დაბრკოლებას, ებრძვის ოსმალეთის მხარდამკერ ყველა ბიროვნებას, მოსახლეობას მოუწოდებს გამოსეკარაონ ისინი და სამაგიერო გადაუხადონ. ეს კაცი სოფლებში დადის და ხალხს არწმუნებს, რომ ოსმალები მალე დატოვებენ აქაურობას და ბათუმის ოლქი კვლავ საქართველოს შეუერთდება. ასევე ითქმის სულეიმან ბეჟანის შესახებ. ეს ის ბეჟანიძეა, რომელმაც არც თუ ისე დიდი ხნის წინათ ხალხში შეურაცხყოფა მიაყენა ოსმალთა ოფიცრებს და მოთრეულები უწოდა მათ. ჯგუფის წევრები არიან აგრეთვე ხასან ლორთქიფანიძე, რომელიც პროკლიამაციებს აგრცელებდა ხალხში ხელბუფლების წინააღმდეგ, ხოჯა სირბილაძე, რომელიც მორწმუნეებს უქადაგებს, იბრძოლოს საქართველოსთან შეერთებისაკენ. ამ ხალხის მოქმედების გაგრძელება მეტად საშიშია და ამიტომ ისინი უნდა იქნან აქედან გასახლებულნი.²⁶⁷ ამ და კიდევ სხვა მსგავსმა ცნობებმა მეტად დააფიქრა გუბერნატორი და მან დაიწყო საბაბის ძებნა მოქმედებისათვის. საბაბი კი სწორედ ენგერ-ფაშას ბათუმში ჩამოსვლა გახდა და იქ მემედ აბაშიძის სიტყვა.

გუბერნატორი დარწმუნდა, რომ ეს ჯგუფი მისთვის საშიშ ძალას წარმოადგენდა და ის საიდუმლო წერილით ატყობინებდა ბოლიციას, რომ დაებატიმრებინათ მემედ აბაშიძე, სხვები და ჩაესვათ ისინი ციხეში. თუმცა ბოლიციიდან საპასუხო წერილით შეწყობებაა გამოთქმული, რომ მემედ აბაშიძე, ჰაიდარ აბაშიძე, ჯემალ ქიქაგა, სულეიმან ბეჟანიძე და სხვები შეიძლება შეიარაღებულები იყვნენ და წინააღმდეგობა გაგვიწიონო. გუბერნატორი ავალებდა ოფიცრებს და ბოლიციას, რომ დრო შეერჩიათ მოქმედებისათვის, ოპერაციის შესრულებაში ჩაერთოთ ჯარის ნაწილები, ხოლო გართულებების შემთხვევაში მზადყოფნაში მყოლოდათ მთელი ბირადი შემადგენლობა. როგორც ჩანს, არც თუ ისე იოლი იყო საზოგადოების წევრების დაბატიმრება.

ოკუპაციის ბირობებში საზოგადოების უკმაყოფილება თანდათან იზრდებოდა. ერთ დოკუმენტში მითითებაც არის რომ ხალხის მოთმინების ფიალა შეიძლება აგსილიყო და მძლავრ აჯანყებაშიც გადაზრდილიყო. საოკუპაციო რეჟიმის ხელმძღვანელები ყოველი ღონით ცდილობდნენ ქართველი აქტიური საზოგადო მოღვაწეების გადაბირებას, მაგრამ შედეგს ვერ აღწევდნენ. საბოლოოდ დარწმუნდნენ, რომ ეს შეუძლებელი იყო. ბოლოს ოსმალებმა მაინც შეძლეს მათი დაბატიმრება და ტრაპიზონის ციხეში ჩასმა.²⁶⁸ ოკუპანტებმა შემდეგ დაიწყეს ყველა იმ ბიროვნების დევნა, რომლებიც კი რაიმე კავშირში იყო მათთან. ისინიც იძულებულნი გახდნენ დაეტოვებინათ ბათუმის ოლქი და გადასულიყვნენ ჯერ ოზურგეთში, შემდეგ კი თბილისში. თბილისში მოქმედი ქართული

ეროვნული ძალების მხარდაჭერითა და უშუალო დახმარებით, 1918 წლის 15 მაისს ჩამოაყალიბეს „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“, ამ ორგანიზაციამ დიდი როლი შეასრულა სამხრეთ საქართველოში მტრის წინააღმდეგ მოსასლუობის სხვადასხვა ფე.ების დარაზმვისა და ოკუპაციის აღსასრულის საქმეში. კომიტეტის თავმჯდომარედ დაუსწრებლად აირჩიეს მეხედ აბაშიძე, ხოლო წევრები გახდნენ ჰ. და ზ. აბაშიძეები, ს.დიასამიძე, ყ.შერყაშიძე, ზ.თხილაიშვილი, ქ.ნოღაიძე, კ.გოგოლაძე და სხვა. ამ ჯგუფს ახლო კავშირი ჰქონდა საქართველოს პოლიტიკურ ბარტიებთან, განსაკუთრებით სოციალ-დემოკრატებთან, სოციალ-ფედერალისტებთან. ჰ. აბაშიძე და ს.დიასამიძე არაერთხელ ყოფილან მათთან და დაუსაზავთ სამოქმედო პროგრამა. სწორედ პოლიტიკურ ბარტიებთან ურთიერთობისას გადაწყდა, რომ კომიტეტის შტაბად ქვეულისო ოზურგეთი. გაბედული მოღვაწეობით კომიტეტმა თანდათანობით გააფართოვა ძირგამომთხრელი საქმიანობა ოსმალების წინააღმდეგ.²⁶⁹

1918 წლის 20 მაისს, საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული ბარტიის შტაბ-ბინაში ყოფნისას ჰ.აბაშიძეს, ს.დიასამიძეს, ქ.ნოღაიძეს გააცნეს მოქმედების გეგმა, რომელიც მოწონებულ იქნა. კერძოდ, იქ დაადგინეს, რომ ქობულეთში შეექმნათ ე.წ. „მებრძოლი რაზმები“, რომლებიც განახორციელებდა სხვადასხვა სახის ტერორისტულ ქმედებებს ოსმალეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ. ასევე ამ „მებრძოლ რაზმებს“ ახლო კავშირი ექნებოდათ ოზურგეთში მყოფ კომიტეტის ფილიალთან და იქედან მიღებული ინსტრუქციებით იმოქმედებდა. ამ გეგმას დაეთანხმნენ კომიტეტის წევრები და დაიწყეს მოქმედება მისი განხორციელებისათვის.²⁷⁰ სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის შექმნა დიდი მოგლენა იყო ქართულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. მან მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ბათუმის ოლქში ეროვნული იდეების გაგრცელებისა და განმტკიცების საქმეში.

აღსანიშნავია, რომ ოსმალებმა ბათუმის ოლქში შემოსვლისთანავე აუტანელი რეჟიმი დაამყარეს. ოსმალები იყვნენ ბირწავარდნილი მექრთამეები. ყველა ჩინოვნიკი ქრთამს იღებდა. უბრალო წერილის დაწერისათვისაც კი ისინი ქრთამს ითხოვდნენ. იყვნენ მკაცრი ბიუროკრატები. ბატარა საქმისათვის შეეძლოთ ათასჯერ გამოძახება. მათთვის არ არსებობდა არაგითარი კანონი ქალაღდზე. უმაღლესი ხელისუფლის ხელწერაც რომ ყოფილიყო, თუ ქრთამს არ მისცემდი, ისე საქმეს არ აკეთებდნენ. ასევე ოსმალები არ იჩენდნენ ინტერესს ადმინისტრაციული საქმეებისადმი. იქნებოდა ისეთი შთაბეჭდილება, რომ ისინი ამ საქმეს ნაძალადეგად აკეთებდნენ. მათ ბოროტმოქმედებას საზღვარი არ ჰქონდა. ისინი განზრახ ადიდებდნენ ქალაქის მცხოვრებთა რაოდენობას, რათა შემდეგ ხელმძღვანელობისაგან დაეტყუებინათ სხვადასხვა სახის პრო-

დექტები და ერთმანეთში გაენაწილებინათ. მაგალითად, ბათუმის მცხოვრებთა რაოდენობა გაზარდეს 50 000 კაცამდე. აშკარა იყო, რომ ამდენი ხალხი იქ იმ დროს არ ცხოვრობდა. ეს იყო ხელოვნური გაზრდა. ოსმალებმა გერ მოასწრეს ნორმალური ფინანსური აპარატის შექმნა. არ იკრიბებოდა გადასახადი. დაიწყეს ბათუმში მიტოვებული სახლების დაპატრონება. ისიც უნდა ითქვას, რომ ასეთი უპატრონოდ დარჩენილი სახლებიდან ბევრი ქონება გაიტანეს. მაგალითად, გარშანელი ოფიცერი მანფრედ ბრაუნი, რომელიც ბათუმში იმყოფებოდა 1918 წლის მაისში, ამბობდა, რომ: „ბათუმის ნავსადგურში ხშირად შემოდის ოსმალური გემები, რომლებსაც აქედან დიდი რაოდენობით გააქვთ სხვადასხვა სახის საქონელი. ხშირად მომიკრავს ყური ნავსადგურში მყოფი ხალხისაგან, ეს ნაძარცვი გააქვთ აქედანო“.²⁷¹ ასევე მოქმედებდნენ ოსმალები მთელ ბათუმის ოლქში. ყველა ამ ბოროტმოქმედების წინააღმდეგ საზოგადოება დროულად იმართლებდა ხმას.

ოსმალები ბათუმის ოლქში შემოსვლის შემდეგ მიზნად ისახავდნენ მტკიცე დასაყრდენი ბაზის შექმნას. ამ მიზნით მათ გადაწყვიტეს ადგილობრივ მაჰმადიანი მოსახლეობის წარმომადგენლებთან შეხვედრა-მოლაპარაკება. ამ მიზნით ოსმალო გუბერნატორი 1918 წლის 29 აპრილს შეხვდა ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის წარმომადგენლებს. აქ იყვნენ ძირითადად ოსმალური ორიენტაციის მქონე ბირები.²⁷² გუბერნატორმა შეხვედრაზე დამსწრეებს მოაგონა ის ბერიოდი, როდესაც ბათუმი შედიოდა ოსმალეთის იმპერიაში. შემდეგ მოხდა უსამართლობა და ეს მხარე ოსმალეთს ჩამოცილდა. აქ რუსები გაბატონდნენ. თურმე რუსების გაბატონებამ „გადააგვარა“ ადგილობრივი მაჰმადიანები, მათ დაივსწყეს რელიგია, რომლის შედეგებსაც ახლა იმკიან, რა თქმა უნდა, ისტორიამ სამართლიანობა აღადგინა და ბათუმი და მისი ოლქი ისევ ოსმალეთს დაუბრუნდა. მაგრამ რუსების ბატონობის შედეგი სახეუბა, საჭიროა მოსახლეობასთან მუშაობა, ხალხში გასვლა და დარწმუნება, რომ ისინი ნამდვილი მაჰმადიანები არიან, რომ მათი მშობლიური ენა ოსმალურია. საჭირო არ არის ქმალდატანება, გამოჩნდებიან ურჩებიც, მაგრამ თქვენმა საქმიანობამ მასების ფართო ფენა უნდა მიიმხროს, რადგან ეს ურჩები იზოლირებულნი იყვნენ, ბოლოს ისინიც მოგებიან ჭკუაზე და დადგებიან ჭეშმარიტების გზაზე. სხდომაზე გამოსულებმა შეახსენეს გუბერნატორს, რომ ბათუმის ოლქში მოქმედებს ორგანიზაცია „მუსლიმანთა საბჭო“, თავდაპირველად ეს ორგანიზაცია აზერბაიჯანელი მუსაგატელების გაგლეხის ქვეშ იყო, მაგრამ მას შემდეგ რაც ბათუმის ოლქი ისევ ოსმალებმა ჩაიგდეს ხელში, საჭიროა შეიქმნას ისეთი ორგანიზაცია, რომლის მიზანი იქნება ბათუმის ოლქში ოსმალური ორიენტაციის გაძლიერება ამისათვის კი დროა საჭირო. ასე სწრაფად არ მოხერხდება ადგილობრივი მოსახლეობის უმრავლესობის

შემობრუნებაო. შეხვედრის დროს აქ სიტყვით გამოვიდა ოცინცაძე და აღნიშნა, რომ ოლქში მოქმედებს „ქართული ორიენტაციის“ ჯგუფი, რომლებიც მოსახლეობაში ეწევა ანტიოსმალურ პროპაგანდას. საჭიროა მათი მოქმედების აღკვეთა. სიტყვაში გამოსულმა მ.ლორთქიფანიძემ, არ მიიჩნია საჭიროდ „რუსული ნაციონალური საბჭოს“ ასე თავისუფლად პარპაში, რადგან რუსები ცდილობდნენ ბათუმის ოლქში კვლავ აღადგინონ თავის უფლებამოსილება. ამ აზრს სხვებიც დაეთანხმა. ბოლოს გუბერნატორმა აღნიშნა, რომ ყოველი ღონე უნდა იხმარონ ბათუმის ოლქში ოსმალური ორიენტაციის აღსადგენად. ის დაეთანხმა იმ აზრს, რომ ამისათვის საჭიროა აგრეთვე შეიქმნას ძლიერი ორგანიზაცია, რომელიც დაკომპლექტებული იქნებოდა ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობისაგან და რომლის მიზანსაც ამ მხარეში ოსმალური გავლენის გაძლიერება წარმოადგენდა. ის უნდა დაპირისპირებოდა სხვა ორგანიზაციებს. ოსმალეთის ხელისუფლება კი მხარს დაუჭერდა, როგორც მორალურად, ასევე ფინანსურად. სწორედ, 1918 წლის 24 აპრილის სხდომა დაედო საფუძვლად, მოგვიანებით ძლიერი ოსმალური ორიენტაციის მქონე ორგანიზაციის „სედაი მილეის“ ჩამოყალიბებას.²⁷³ ხოლო რაც შეეხება უშუალოდ ორგანიზაცია „სედაი მილეის“ (ანუ ხალხის ხმა) საქმიანობის დაწყებას, ის უნდა შემდგარიყო 1918 წლის მაისის დასაწყისში, რადგან 27 მაისს გუბერნატორს აცნობებდნენ, რომ მიმდინარე წლის 8 მაისს ბათუმში შეიკრიბა „ქართველ მუსლიმანთა საბჭო“ და რომ ამ საბჭოს ეწოდა „სედაი მილეით“. შეკრებილებმა განიხილეს საბჭოს წესდება და ის მოიწონესო. გუბერნატორი კმაყოფილებით შეხვედრია ამ ცნობას და განუცხადებია, რომ ამ ახალ ორგანიზაციას ყოველშრივი დახმარება ექნება ჩვენგანო.²⁷⁴

„სედაი მილეით“ ჩამოყალიბებისთანავე შეუდგა საქმიანობას. მასში გაერთიანდნენ ადგილობრივი ოსმალური ორიენტაციის მქონე სასულიერო და საერო ბირები. ასევე ორგანიზაციაში აღმოჩნდა მოსახლეობის საკმაოდ მოზრდილი ნაწილი. „სედაი მილეის“ მქონდა ფილიალები შექმნილი ბათუმის ოლქის თითქმის ყველა მხარეში და მოზრდილ დასახლებულ პუნქტებში. განსაკუთრებით ძლიერი იყო ქობულეთისა და ართვინის განყოფილებები. ართვინის განყოფილებამ საკუთარი ორგანოც კი დააარსა. ართვინელი „სედაი მილეითელი“ ახმედ ოღლი აცნობებდა თავის შტაბს ბათუმში, რომ ართვინის სპილენძსადნობ ქარხანაში დიდი რაოდენობით სპილენძი ინახება და საჭიროა მისი დაუყოვნებლივ გატანაო.²⁷⁵

ასევე ძლიერი ჯგუფი ჩამოყალიბდა გონიოს უბანში. აქ ოსმალეთის დაუპირისპირდნენ ქართული ორიენტაციის მოსახლეობას. მათ აბეზღებდნენ ბოლიციაში. მაგალითად, 1918 წლის ივნისში ოსმალთა ასკერებმა დააბატიმრეს 5 ბიროვნება, რომელთაც ბრალად ედებოდათ

ანტიოსმალური პროპაგანდა გიონოს მოსახლეობაში. ყველაზე მძლიერი და მრავალრიცხოვანი იყო ქობულეთის ჯგუფი. ქობულეთის თითქმის ყველა სოფელში შეიქმნა მათი წარმომადგენლობა. სწორედ „სედაი მილეთის“ რაზმები იცავდნენ ჩოლოქის მისადგომებს ოსმალეთის ჯართან ერთად. ქობულეთის შესახებ გუბერნატორი აღნიშნავდა, რომ ქობულეთში უნდა გაძლიერდეს ჩეგნი (ე.ი. ოსმალური — ო.გ.) საქმიანობა, რადგან ქობულეთი ახლოს იმყოფება საქრისტიანო საქართველოსთან და ჩეგნი არაკეთილმოსურენი (ე.ი. საქართველო — ო.გ.) ეცდებიან აქ არეულობის შემოტანას. ამიტომ არ უნდა დაგვიშუროთ არც ძალა და არც სახსრები იმისათვის, რომ ქობულეთში გაძლიერდეს ოსმალური ორიენტაცია. მართლაც ასე მოხდა. ქობულეთში იდგა ოსმალეთის ჯარის დიდი რაოდენობა, თითქმის ყველა სოფელში ჩამდგარნი იყვნენ ოსმალთა ასკერები. ადგილობრივ ადმინისტრაციაში ხელმძღვანელ თანამდებობზე ინიშნებოდა ოსმალეთის ორიენტაციის მქონე ბირები. აქ სასტიკად იღვწებოდა ყოველივე ქართული. ასევე აბატიზმებდნენ ყველა იმ კაცს, რომელიც საზღვარს გადალახავდა. მაგალითად, 1918 წლის ივლისში დააბატიზრეს 6 „ქართველი“, რომელიც თურმე ცდილობდა გადაეღახა „ოსმალეთის“ საზღვარი. სოფლებში ოსმალთაფილები პროპაგანდით აიძულებდნენ მოსახლეობას უარი ეთქვათ ქართულ სკოლებზე, დევნიდნენ ქართველ მასწავლებლებს. გრძალავდნენ ქართულ საუბარსაც კი. ქობულეთში მიდიოდა ნამდვილი ომი „მთელ საქართველოსთან.“²⁷⁶

და რაც მთავარია, ოსმალები ბათუმის ოლქში შემოსვლის შემდეგ ადგილობრივ მოსახლეობას დაპირდა ფართო ავტონომიას ოსმალეთის შემადგენლობაში. „სედაი მილეთს“ სწორედ ეს სურდა. ამის შესახებ არაერთხელ შემდგარა საუბარი ხელისუფლებასა და მათ შორის, მაგრამ დროთა განმავლობაში ისინი დარწმუნდნენ, რომ ოსმალები არ იყვნენ არაგითარი ავტონომიის მიმცემნი. ამასთან ოსმალებმა დაიწყეს მეტად რადიკალური, ანტიქართული ღონისძიებების გატარება. კერძოდ, ჯერალ ფაშას ბრძანებით აიკრძალა დაწყებით სკოლებში ქართული ენის შესწავლა და საფალდეულო სასწავლო ენად შემოიღეს ოსმალური. სწორად შენიშნავდა ამის შესახებ სოციალ-ფედერალისტური ბარტიის წევრი ნ.სიმონიშვილი: „თუ რუსული მმართველობის დროს, ადგილობრივი მაჰმადიანური მოსახლეობა ცდილობდა ქართულთან ერთად ოსმალური ენის შესწავლას, ახლა ისინი ცდილობენ ოსმალური ენის აუცილებელ შესწავლას სკოლებში.“²⁷⁷

მეორე საკითხი, რომელიც აღელვებდა მოსახლეობას ის იყო, რომ ხალხი განიცდიდა ბურის ფევილისა და ბირველადი მოხმარების საგნების უკმარისობას. ყოველგვარი საამისო თხონა მთავრდებოდა უყურადღებოდ. ოსმალები დაუსჯელად ტოვებდნენ ყველა იმ ძალადობის ფაქტებს, რომელსაც ასკერები ჩადიოდნენ ბათუმში. მოხდა ერთი შემთხვევა,

რომელმაც აიძულა მოსახლეობა ზურგი ექცია ოსმალებისათვის. კერძოდ, ჩხუბი, აჟარელ ბეგსა და ასკერს შორის დამთავრდა იმით, რომ ბეგმა მოკლა ასკერი. ამის გამო სასამართლომ დახვრიტა ბეგი, თუმცა დამნაშავე ასკერი იყო. მოსახლეობა ამან ისე აღაშფოთა, რომ ოსმალებს დიდი ძალისხმევა დასჭირდათ იმისათვის, რომ დაეწყნარებინათ ისინი.²⁷⁸

ოსმალების მიერ შემოღებულმა საბასპორტო რეჟიმმა დიდად დაძაბა ურთიერთობა და კიდევ უფრო გააიწვავა მდგომარეობა.²⁷⁹ უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოება. თბილისში იმ დროს (1918 წ. - ო.გ.) მდგომარეობა მკვეთრად იყო გამოსწორებული, თბილისის ქუჩები იყო იდეალურად სუფთა, ხალხი მხიარულობდა. ეს განცდა გამოიწვეული იყო თავისუფლებით. ქუჩებში დადიოდა ბევრი მეეტლე, არ ისმოდა სროლები არც ღამით. ერთი სიტყვით თბილისი კარგად გამოიყურებოდა. ამის შესახებ ამბები ჩამოდიოდა ბათუმში.²⁸⁰ აკრავდნენ პროკლამაციებს, სადაც მოსახლეობას მოუწოდებდნენ საქართველოსთან დასაბრუნებლად ბრძოლისაკენ. ოსმალებმა საქართველოსთან დაკავშირების გზები გადაჭრეს. სასაზღვრო დაცვა გააძლიერეს და ა.შ. გამოსცეს ბრძანებები, დასჯით ემუქრებოდნენ ყველას, გინც კი ანტიოსმალურ პროპაგანდას გააჩაღებდა. განსაკუთრებული აღელვება დაეტყო ოსმალებს მაისის თვეში, როდესაც მუშაობა დაიწყო ბათუმის საზავო კონფერენციამ. მათ ეშინოდათ, რომ საქართველოს ხელისუფლების აგენტები ფართო მუშაობას გაშლიდნენ ადგილობრივ მაჰმადიან მოსახლეობაში. ამიტომ ოსმალებმა ბათუმი თითქმის საალყო ქალაქად გადააქციეს. იმ შენობაში, სადაც მიმდინარეობდა სხდომები, უცხო შიგ გერ შედიოდა. გარედანაც ეს რეჟიდენცია მაგრად იყო დაცული ასკერებისაგან, თანაც თითოეულ ქართველ დელეგატზე მიმაგრებული იყო ოსმალო ან სხვა ეროვნების აგენტი, რომლის თითოეული ნაბიჯი ნაცნობი უნდა ყოფილიყო ოკუპანტების ბათუმელი ხელისუფლებისათვის. ამის შესახებ აღშფოთებით აღნიშნავდა ა. ჩხენკელი. რომლის მისამართით საყვედური გამოთქვა ხალილ-ბეიმ იმის გამო, რომ ჩხენკელი თურმე ოსმალეთის წარმომადგენლების გარეშე შეხვედრია ადგილობრივ მაჰმადიან მოსახლეობას. ეს კი ყოფილა „სხვა სახელმწიფოს საშინაო საქმეებში ჩარევა“.²⁸¹ მიუხედავად ამისა, ბათუმის კონფერენციის შედეგები ცნობილი გახდა ბათუმის ოლქის მოსახლეობისადმი. ისიც აღსანიშნავია, რომ ბათუმის კონფერენციამ დააჩქარა 1918 წლის 26 მაისის საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. არ შეიძლება აქ არ მოვიყვანოთ დიომიდე თოფუ რიძის წერილი გაგზავნილი საქართველოს საგარეო და სამხედრო მინისტრებისადმი: „ბათუმში დაიწყეს ქართველების დევნა. ქალაქიდან გააძევეს ბათუმის საქალაქო თვითმმართველობის მდივანი ელიაგა. ბათუმის სამხედრო გუბერნატორს არ აუხსნია ამის მიზეზი. აშკარაა,

რომ იგი ცდილობს ყველა არაოსმალურად განწყობილი ხალხის ქალაქიდან გაძევებას და ქმნის ოსმალოფილურ გარემოს. ადგილობრივი ადმინისტრაცია ცდილობს დაძაბოს სიტუაცია ოსმალეთსა და საქართველოს შთაგრძელებს შორის. მე გცდილობ, მოგახდინო ერთგვარი ზეგავლენა ადგილობრივ ოსმალურ ადმინისტრაციაზე. ადგილობრივი ადმინისტრაციის განკარგულების თანახმად ძალიან გართულდა საქართველოს მოქალაქეების შესვლა ბათუმში. იმისათვის, რომ ბათუმში მოხდნენ, უნდა წავიდნენ თბილისში, იქ აიღონ საშვი და ამის შემდეგ არის შესაძლებელი ქალაქში შესვლა. თუმცა ოსმალთა მესაზღვრეები აქაც თვითნებობას იჩენენ. ეს კი აძნელებს ბათუმში შესვლას. სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ ქალაქში ძალიან ცოტა ქართველი დარჩა ასევე, საიმედო წყაროსაგან ჩემთვის ცნობილი გახდა, რომ ოზურგეთთან ახლოს არის ადგილობრივ შაჰმადიან მეომართა გარკვეული ნაწილი. თურა მიზნებს ემსახურებიან ისინი ჩვენთვის უცნობია. მე გერ მოგახერხე კავშირის დამყარება ჯემალ-ბეგთან. ოსმალეთის ხელისუფლება არ მცნობს მე ოფიციალურ ბირად. ამიტომ გთხოვთ გამომიგზავნოთ დოკუმენტი, სადაც დამოწმებული იქნება ჩემი ოფიციალურობა. მხოლოდ ამის შემდეგ შემეძლება მე მათთან საუბარი“.²⁸²

ოსმალეები შეეცადნენ შეეცვალათ ბათუმის იერსახე. დაიწყეს ბათუმის ქუჩებისათვის სახელების გადარქმევა. აბრებს მხოლოდ ოსმალურ წარწერებს უკეთებდნენ.²⁸³ არ შეიძლება არ დაგეთანხმოთ ცნობილ ქართველ პოლიტიკურ და საზოგადო მოღვაწეს ზურაბ ავალიშვილს, რომელიც წერდა, რომ: „მას შემდეგ, რაც სულთანის ძლიერებამ იკლო, ბირველი შემთხვევა გახლდათ, როცა ოსმალეთის ჯარმა დაიკავა საკმაოდ მნიშვნელოვანი და ცნობილი ქალაქი და ეს წარმატება სტამბულის პატივმოყვარეობაზე მოქმედებდა“.²⁸⁴ ამიტომაც იყო, რომ ოსმალეები გამაღებით შეუდგნენ ბრძოლას იმ მიმართულებით, რომ რაც შეიძლება სწრაფად მოეხდინათ ბათუმის ოლქის შერწყმა ოსმალურ სხეულთან. ამისათვის ისინი არც ღონესა და არც ძალას იშურებდნენ. ოსმალეებმა ბათუმში გამოსცეს შემდეგი ბრძანება, რომ ყველა ის არაოსმალთა ჩინოვნიკი, რომელიც არ მიიღებდა ოსმალეთის ქვეშევრდომობას, ჩამოერთმეოდა აგარაკი და ბინა.²⁸⁵ აღმაშფოთებელი იყო მუთყსარიფ ჯემალ-ფაშას ერთი განცხადება: „ბათუმში მყოფ ოსმალთა ჯარისკაცებს არ გააჩნიათ სამლოცველო. ამიტომ, სანამ სტამბოლიდან მოვიდოდეს ბრძანება ახალი მეჩეთის აშენები თაობაზე, ამიტომ ჩვენი ძალებით სამხედრო კათედრალურ ტაძარს მივუშენებთ მინარეთებს და იქვე ახლოს გაგაქვებთ სამლოცველო ადგილსო“.

ამ ბრძანებამ მოსახლეობაში უკმაყოფილება გამოიწვია სტამბოლიდან მართლაც მოუვიდა წერილი, სადაც მუთყსარიფს აგალებდნენ, რომ აუშენებინა ახალი გრანდიოზული მეჩეთი, ხოლო ტაძრისათვის კი

დროებით ხელი არ ეხლოთ.

ოსმალეთისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ბათუმის ოლქის მოსახლეობის აზრის გაგების მიზნით რეფერენდუმის ჩატარება. საამისოდ ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორმა 23 ივნისს მოიწვია საიდუმლო თათბირი, რომელსაც ესწრებოდა აგრეთვე ოსმალური ორგანიზაცია „სედაი მილეთის“ წარმომადგენლები. თათბირზე მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ მოსახლეობაში ჩაეტარებინათ ახსნა-განმარტებები რეფერენდუმის მნიშვნელობის შესახებ. აგრეთვე მოსახლეობა მოეზადებინათ ხმა მიეცათ ოსმალეთისათვის. ამას, როგორც გუბერნატორი ამბობდა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან მსოფლიო დაინახავდა ოსმალეთის კანონიერ უფლებებს „მის განუყოფელ მხარეზე“. დაიწყეს ხალხში სიარული. იწვევდნენ კრებებს, სადაც საუბრობდნენ რეფერენდუმის მნიშვნელობაზე. მაგალითად, 1918 წლის 30 ივნისს ბათუმში შედგა ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის კრება, სადაც ხალხს გუბერნატორმა მიმართა. მან მიმოიხილა საერთაშორისო ვითარება და ხალხს მოუწოდა ყველანი მისუღიყო საარჩევნო ყუთებთან და ხმა მიეცათ ოსმალეთისათვის.²⁸⁶ ამ პოლიტიკურ მოვლენასთან დაკავშირებით გააქტიურდა „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“. კომიტეტის წევრები საიდუმლოდ გადმოდიოდნენ ბათუმის ოლქის ტერიტორიაზე და აწარმოებდნენ ძირგამომთხრელ ანტიოსმალურ პროპაგანდას. მაგალითად, ქობულეთში აქტიურად მოქმედებდა ხასან თხილაიშვილი, რიზა ბეჟანიძე, მურად ლაზიშვილი, დურსუნ რომანაძე და სხვები. ისინი დადიოდნენ სოფლებში და ხალხს ბოიკოტისაკენ მოუწოდებდნენ, ხოლო იმათ გინც მაინც გადაწყვეტდა არჩევნებზე მისვლას, ეუბნებოდნენ, რომ ხმა მიეცათ საქართველოსათვის.²⁸⁷

1918 წლის 2 ივლისს ქობულეთის სოფელ მუხაესტატეში ერთ ოჯახში ხალხთან საუბარს ატარებდა დურსუნ რომანაძე. უცებ სახლთან გაისმა სროლის ხმა. ასკერებმა სახლს ალყა შემოარტყეს და შიგ მყოფთ მოუწოდეს მათთვის გადაეცათ „ჯაშუში“. როგრც ჩანს, რომანაძე გილაცამ გასცა სახლის უფროსი გარეთ გამოვიდა და ასკერების უფროსს უთხრა, რომ მასთან არაფითარი „ჯაშუში“ არ იმყოფებოდა და რომ ხალხი მასთან მივიდა საოჯახო საქმეებზე. ამ საუბარში რომანაძემ შეძლო მიმალულიყო. ასკერები სახლში შევიდნენ. მაგრამ იქ სოფლის მცხოვრებლების მეტი გერაგინ ნახეს. მიუხედავად ამისა, ოჯახის უფროსი და რამდენიმე იქ მყოფი მაინც დაატყვევეს. გუბერნატორმა დააგალა ჟანდარმერიის უფროსს, რომ გამოეშკარაგებინა ყველა ის, ვინც ეწეოდა ძირგამომთხრელ საქმიანობას და დაეტყვევებინა.²⁸⁸

1918 წლის ივლისში ოსმალებმა ჩაატარეს რეფერენდუმი. რეფერენდუმზე ხასან თხილაიშვილმა ხალხს მოუწოდა ხმა მიეცათ საქართველოსათვის. ამის გამო ის გუბერნატორმა ბოძე მიაკრა და ასკერებს

მისი დახვეწება უბრძანა, მაგრამ შემთხვევამ იგი სიკვდილს გადაარჩინა. რეფერენდუმზე „ხალხმა ხმა მისცა ოსმალეთის სასარგებლოდ“. ეს ისე კომიკურ ვითარებაში მოხდა, რომ ამ რეფერენდუმის შედეგებს თვით სულთანმა უწოდა მუთესარიფის ფანტაზია. თვით მუთესარიფი კი ამბობდა იმით, რომ ბათუმის ოლქის მოსახლეობამ გამოსატა თავისი დამოკიდებულება ოსმალეთსადმი. ამ რეფერენდუმის შედეგებს არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა. თვით ოსმალეთის სამხედრო წარმომადგენლებიც კი ხედებოდნენ, რომ ასეთი ღონისძიება არავითარ ზეგავლენას არ მოახდენდა ბათუმის ოლქის შემდგომ ბედზე.²⁸⁹ ბათუმში მოსახლეობამ წაიკითხა არა ერთი პროკლამაცია, სადაც გაკრიტიკებული იყო რეფერენდუმის შედეგები. მაგალითად, 1918 წლის 22 ივლისს ბათუმში, რამდენიმე ადგილას ოსმალთა ჟანდარმებმა ჩამოხსნეს პროკლამაციები, რომელშიც მხილებული იყო ხმის მიცემის დროს ჩადენილი სიყალბე. იყო მოწოდება ეროვნული მოძრაობის გააქტიურებისაკენ. ამასთან დაკავშირებით ოსმალეთის ბათუმელმა გუბერნატორმა სასტიკად გააკიცხა ჟანდარმერიის უფროსი, რომელსაც „სოფნიზლე დაუწუნა“.²⁹⁰ ამას ისიც დაემატა, რომ აჭარის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ივლისის ბოლო რიცხვებში მივიდა გუბერნატორის შენობაში და გადასცა პროტესტის წერილი, რომელსაც ხელს აწერდა მოსახლეობის დიდი ნაწილი.²⁹¹

განსაკუთრებით გაბორეტებით იქცეოდა ოსმალეთის ხელისუფლება სექტემბრის თვეში. 1918 წლის 10 სექტემბერს ჯემალ-ფაშამ გამოსცა ერთი განკარგულება, სადაც ნათქვამი იყო, რომ თუ აქამდე ოსმალეთის მთავრობა ითმენდა ე.წ. „ეროვნული უმცირესობების საბჭოებს და ამას აკეთებდა ჰუმანური მოსაზრებით, ახლა კი უკვე მოუთმენელია მის ტერიტორიაზე არსებობდეს ე.წ. ნაციონალური უმცირესობის საბჭოები, რომელიც ძირგამომთხრელ საქმიანობას ეწევათ.“²⁹² ამ ბრძანებას მოჰყვა ქართული და რუსული საბჭოების გაუქმება, ხოლო რაც შეეხება პროოსმალურ მუსლიმანურ საბჭოებს, ის ოსმალებმა ხელუხლებელი დატოვეს.

ამრიგად, 1918 წლის აპრილში ოსმალებმა მოახდინეს მთელი ბათუმის ოლქის ოკუპაცია. ოლქს სათავეში ჩაუდგა გუბერნატორი, რომელმაც მის ხელქვეითებთან ერთად დაიწყო მხარის ოსმალურ ყაიდაზე მოწყობა. დეგნა დაუწყეს ეროვნულ მოღვაწეებს, ხოლო ყველაზე უფრო გამორჩეული პიროვნებები, რომლებიც ხალხში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდნენ მემედ აბაშიძის მეთაურობით, დააპატიმრეს და ტრაბიზონის ციხეში ჩასვეს. ოსმალებმა შექმნეს ორგანიზაცია „სეჯაო მილე-თი“ და დააგადეს მოსახლეობაში აგიტაციის ჩატარება ოსმალეთის სასარგებლოდ.

ბათუმიდან თბილისში გაქცეულმა პროგრესულმა ბიროვნებებმა,

ქართველი ეროვნული მოღვაწეების დახმარებით დააარსეს საზოგადოება „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“. გამოუშვეს გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, რომელშიც იბეჭდებოდა ანტიოსმალური სტატიები.

ოსმალეთის წინააღმდეგ უკეთ ბრძოლის მიზნით, საზოგადოებამ გახსნა თავისი ფილიალი ოზურგეთში, საიდანაც ბათუმის ოლქში იდუმალ გადადიოდნენ საზოგადოების წევრები და აგრცულებდნენ მოსახლეობაში გაზეთებს. ამ საზოგადოების საქმიანობას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მაშინდელი მოსახლეობაში ეროვნული იდეების განმტკიცების საქმეში, ხალხის ანტიოსმალურ ბოზიციასზე დაყენებაში.

1918 წლის ივლისში ოსმალებმა შეძლეს ე. წ. რეფერენდუმის ჩატარება, მაგრამ შედეგები ისე გააყალბეს, რომ მისი „ჭეშმარიტება“ არ დაიჯერეს თვით სტამბოლშიც.

§ 2. ბათუმის ოლქის ოკუპაცია ინგლისელთა მიერ და ბრძოლა პრემიანი საქართველოსათვის

1918 წლის ოქტომბრისათვის ბათუმში ცნობილი გახდა ოსმალეთის მიერ მხარის დატოვების განზრახვა. 1918 წლის 30 ოქტომბერს შუდროსში ხელი მოეწერა საზავო ხელშეკრულებას, რომლის ძალითაც ოსმალეთს უნდა დაეცალა ბათუმის ოლქი და ის უნდა გადასცემოდა გამარჯვებულ ანტანტას. ამის შესახებ ბათუმში იცოდნენ 15 ნოემბრისათვის.

1918 წლის 3 დეკემბერს ბათუმის პორტში შემოვიდა გემი „ლივერბული“ და ორი კრეისერი. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ გემზე ინგლისელებმა რატომღაც მიიწვიეს რუსული შოვინისტური ორგანიზაციის წარმომადგენლები სარანჩევის მეთაურობით. მათ გემის კაპიტანს გადასცეს მემორანდუმი ბათუმის ოლქის შესახებ. გემის კაპიტანმა განაცხადა, რომ მან იცოდა ის, რომ ბათუმის ოლქი ადრე რუსეთის კუთვნილებას წარმოადგენდა და ახალი ხელისუფლების მიზანი იყო, ეს ოლქი ისევ დაებრუნებინა რუსეთისათვის, როგორც კი ამისათვის შეიქმნებოდა ხელსაყრელი პირობები. ასევე მან ისიც აღნიშნა, რომ ამ მემორანდუმს ის გადასცემდა ბათუმის ახალ ხელისუფლებას, როგორც კი ეს ხელისუფლება კონსტანტინეპოლიდან ჩამოვიდოდა.²⁹³ ამის შემდეგ გემზე ავიდნენ ქართული საზოგადოების წარმომადგენლები. მათ ინგლისელებმა კარგი შეხვედრა მოუწყვეს. ქართველებმა ინგლისელებს

აუხსნეს საქმის ნამდვილი ვითარება და აღნიშნეს, რომ ეს მხარე წმინდა ქართული იყო მანამდე, სანამ მას უცხოელები დაებატრონებოდნენ. ქართველებმა კაპიტანს გადასცეს შემორანდუმი. კაპიტანი დელეგაციას დაპირდა, ამ შემორანდუმსაც გადასცემდა ინგლისურ ხელისუფლებას.

მალე ქალაქში ნელ-ნელა იწყეს ინგლისელებმა შემოსვლა. მაგალითად, ინგლისელმა ოფიცერმა პენრი უბსტერმა დაიწყო სიარული ე.წ. ნაციონალურ საბჭოებში. მას დავალებული ჰქონდა შეეკრიბა ცნობები ბათუმის ოლქში არსებული პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ. მან მოინახულა ქართული, ოსმალური და რუსული საბჭოები, სადაც მას ჩამოუყალიბეს მათი აზრი ბათუმის ოლქის მდგომარეობაზე. რუსულ საბჭოში, ინგლისელს აუხსნეს, რომ ბათუმის ოლქს რუსები თვლიან დიდი რუსეთის განუყოფელ ნაწილად და რუსებს მიზანშეწონილად მიაჩნიათ, რომ ბათუმში შენარჩუნებული იქნას რუსული ხელისუფლება ინგლისური ჯარის დახმარებით.²⁹⁴ ამის შემდეგ უბსტერმა მისი ხელმძღვანელობის სახელზე შეადგინა გრცელი მოხსენებითი ბარათი, სადაც ის შეიწერდა ბათუმის ოლქის სახელისუფლო მოწყობის შემდეგ კარიანტებზე: 1. ხელისუფლება დარჩეს ოსმალების ხელში, 2. ხელისუფლებაში მოვიდნენ ადგილობრივი მაჰმადიანები, 3. ხელისუფლება გახდეს წმინდა ინგლისური, 4. ხელისუფლებაში მოვიდნენ ქართველები, 5. ხელისუფლება გადაეცეს ე.წ. „დობრარმიას“, 6. ხელისუფლება გადაეცეს რუსულ ნაციონალურ საბჭოს.²⁹⁵ ამას მოჰყვა იმავე უბსტერის კიდევ ერთი გრცელი მოხსენებითი ბარათი, სადაც ის კონკრეტულად განიხილავდა თითოეულ გარიანტს. მას არარეალურად მიაჩნია ხელისუფლებაში ოსმალების დარჩენა, ასევე მას ვერ წარმოედგინა ხელისუფლების გადაცემა ადგილობრივი მაჰმადიანებისათვის, რადგან, როგორც ის ამბობდა: „მათ მართვაზე წარმოდგენაც არა აქვთ“, ბათუმის ოლქის მართვა არ შეიძლება იყოს წმინდა ინგლისური, რადგან ინგლისელები ჯერ უცხონი არიან და ვერ იცნობენ ადგილობრივ ვითარებას, თუმცა მისი აზრით ხელმძღვანელი ინგლისელი უნდა იყოს უბსტერს შესაძლებლად მიიჩნია, რომ მხარის მართვის სათავეებთან მოვიდნენ ქართველები, თუმცა ინგლისელებისათვის ჯერ კიდევ უცნობი იყო ქართული მმართველობა. ბოლოს ის აღნიშნავდა, რომ რადგან ბათუმის ოლქი რუსეთს ეკუთვნოდა და ამ მხარეს მთელი წლების განმავლობაში რუსები მართავდნენ, მას მიზანშეწონილად მიაჩნდა, რომ მხარე სამართავად გადაეცემოდა ან დენიკინს, ან კიდევ რუსულ ეროვნულ საბჭოს.²⁹⁶ უბსტერის ამ შემორანდუმს კრიტიკოსები გამოუჩნდა. მაგალითად, ინგლისელი კლარკი არ დაეთანხმა მას და აღნიშნა, რომ ბათუმი ყოველთვის იყო საქართველოს განუყოფელი ნაწილი და ამდენად აქ უნდა დამყარდეს ქართული მმართველობაო. უბსტერმა კლარკს განუმარტა, რომ: „ის იმყოფებოდა თბილისში და აღშფოთე-

ბული დარჩა იმ არეულობით, რომელიც თავად ნახა“.²⁹⁷ მისი აზრით თუ აქ დამყარდება „თბილისის ხელისუფლება, აქაც ისეთივე არეულობები მოხდებოდა“. მიუხედავად ამისა, მან მაინც გერ შეძლო კლარკის დარწმუნება. ისიც უნდა ითქვას, რომ კლარკს მხარდაჭერებიც გამოუჩნდნენ. მაგალითად, ინგლისელი ბილ სტაილზი მიზანშეწონილად მიიჩნევდა, რომ მხარის მმართველობაში მოსულიყვნენ, როგორც ქართველები, ასევე რუსები და უპირატესობა ქართველებს მისცემოდათ, რადგან მისი აზრით „მან ადრე იცოდა იმის შესახებ, რომ ბათუმის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქართველები იყო და აქაურები ქართულად ლაპარაკობდნენ“.²⁹⁸ საბოლოოდ ინგლისელთა უმრავლესობა იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ამეამად არ შეიძლება აქ ქართული მმართველობა და რადგან ბათუმის ოლქი წარმოადგენდა მეფის რუსეთის განუყოფელ ნაწილს და რადგანაც ინგლისელებს სურთ რუსეთში აღსდგეს კანონიერი ხელისუფლება, ამის გამო ბათუმის ოლქის მმართველობა გადაეცეს რუსულ ეროვნულ საბჭოს ინგლისელი გუბერნატორის კონტროლით. ასევე კარგი იქნება თუ საბჭოში შევლენ ქართული მოსახლეობის წარმომადგენლები“.²⁹⁹

მალე რუსები მოიწვიეს ინგლისურ კრეისერზე, სადაც მათ სადილი გაუმართეს. სადილის შემდეგ, კრეისერის მეთაურმა თქვა, რომ მისი ხელმძღვანელებისგან მან მიიღო ნებართვა იმის თაობაზე, რომ კარგი იქნებოდა, თუ მხარის მართვის საბჭოში შევიდოდნენ ადგილობრივი ქართული ორგანიზაციების წარმომადგენლები. რუსებმა მადლობა გადაუხადეს ინგლისელებს ნდობისათვის და აღნიშნეს, ისინი ყოველ ღონეს იხმარენ იმისათვის, რომ ბათუმის ოლქი დაუბრუნდეს თავის კანონიერ მფლობელს. რაც შეეხება ქართველების შეყვანას მართველთა საბჭოში, რუსებს ეს ამეამად არარეალურად მიაჩნიათ, რადგან თუ ქართველები შევლენ მმართველთა საბჭოში, მაშინ იქ შესვლას კიდევ სხვა ეროვნების წარმომადგენლები მოისურვებენ. ეს კი შეუძლებელს გახდის მუშაობას.³⁰⁰ მაგრამ მალე მდგომარეობა სხვა მიმართულებით წარიმართა. საქმე იმაშია, რომ 30 დეკემბერს ბათუმის ბორტში შემოვიდა კიდევ 4 ინგლისური გემი. ამ გემებმა ნაპირზე გადმოსხა 15 000 ჯარისკაცი გენერალ ფოსტერ-უოკერის მეთაურობით. მან განაცხადა, რომ არავინ არ აღელვებულიყო და ყველანი დაწყნარებულად შესდგომოდა მის საქმიანობას. უოკერს შეხვდა ადგილობრივი მაჰმადიანი ქართველების ორი დელეგაცია. ბირველი „სედაი მილეუტელების“, რომელმაც გენერალს გადასცა მემორანდუმი, რომელშიც ისინი მოითხოვდნენ ბათუმის ოლქის ოსმალეთთან შეერთებას და ოსმალური ხელისუფლების დატოვებას და მეორე ქართული ორიენტაციის მომხრე დელეგაცია, რომლებიც მოითხოვდნენ ბათუმის ოლქის საქართველოსთან შეერთებას. ამის გამო გადასცეს უოკერს მემორანდუმი. უნდა აღინიშნოს ის, რომ

უოკერმა ყურად არ იღო „სედაი მიღეთელები“ მოთხოვნა და სიამოვნებით მიიღო ქართული ორიენტაციის მომხრე დელეგაცია. ამაში გარკვეული წვლილი მიუძღვის უოკერის თანაშემწე რიჩარდ ბარკერს, რომელიც დადებითად იყო განწყობილი ქართველების მიმართ. ბარკერი არწმუნებდა უოკერს იმაში, რომ ბათუმის ოლქის საქართველოსთან დაბრუნება აუცილებელი იყო, და რომ სანამ ამისათვის ბირობები არ შეიქმნებოდა, მანამდე კი ინგლისელებს ბათუმის მართვის სათავეებთან ქართველები უნდა მიეყვანათ, რადგანაც საქართველოს დამოუკიდებლობა-ბარკერის აზრით-ინგლისელთა ინტერესებშიც შედიოდა. ეს იყო მიზეზი, რომ უოკერი თავიდან იხრებოდა ქართველებისაკენ. ის ამბობდა, რომ ბათუმში რუსები ცოტანი არიან და ხელისუფლებაში რუსების მოყვანა ამის გამო შეუძლებელიაო.³⁰¹ არც „სედაი მიღეთელებიც“ ბასიურობდნენ. ოსმალოფილი მოლა ხაფიზ-ზადე, „სედაი მიღეთის“ წარმომადგენლები სულეიმან მუსტაფა ოღლი, ხასან ყეშბერ ოღლი და „ზოგი წარჩინებული ბეგი“ მივიდა უოკერთან და მას სთხოვა: „არ არიან წინააღმდეგი ხელისუფლების რუსეთისათვის გადაცემისა, რადგან რუსებს შეუძლიათ აქ წესრიგის დამყარებაო“.³⁰²

მაღე უოკერმა მიღო ახლო აღმოსავლეთში ინგლისის ჯარების მხედართმთავრის გენერალ მილნის ტელეგრამა, რომელმაც ბათუმში სიტუაცია შეცვალა. უოკერი იძულებული გახდა „შეეცვალა თავის აზრები საქართველოს მიმართ“. მან მასთან მიიხშო რუსული ეროვნული საბჭოს წარმომადგენლები და შემდეგი შინაარსის საუბარი გაუმართა მათ: „ჩვენი მიზანია რუსეთში ბოლშევიზმის დამხობა. მივესალმებით დენიკინის ძალისხმევას რუსეთში კანონიერების აღსადგენად. ინგლისელებმა იმიტომ მოახდინეს ბათუმის ოლქის ოკუპაცია, რომ რუსეთს ეს მხარე შეუნარჩუნოს. ამიტომ, ჩვენ გადავწყვიტეთ ბათუმში შევქმნათ რუსულ მმართველთა საბჭო. მაგრამ ჩვენ გვავინტერესებს, დარწმუნებული ხართ თუ არა იმაში, რომ ავტორიტეტიანი იქნება წმინდა რუსული ხელისუფლება ბათუმის ოლქში, ხომ რა მოწყდება ის ხალხის ფართო მასებს. უმირველეს ყოვლისა ეს იმიტომ გვჭირდება, რომ ინგლისელები აქ ჯერ კიდევ უცხონი არიან, არ იცნობენ ადგილობრივ ბირობებს. ამჟამად აქ სუფევს სრული განუკითხაობა და ანარქია. ამიტომ ჩვენ გადავწყვიტეთ, რომ შევქმნათ ბათუმის ოლქის მმართველთა საბჭო ამ ოლქის უმთავრესი ხალხების წარმომადგენლობით, რა თქმა უნდა რუსების ხელშეღწეულობით. თქვენ შეგიძლიათ აირჩიოთ ის, ვინც თქვენ გსურთ. ჩვენ გპირდებით მხარდაჭერას და ვაპირებთ თქვენთან თანამშრომლობას“.³⁰³ ამ სხდომაზე რუსმა „შოგინისტებმა“, ნიკოლაევმა, გოლკოვმა, სარანჩევმა, პეტროვმა და სხვებმა უოკერს განუცხადეს, რომ ისინი მზად არიან ხელში აიღონ ბათუმის ოლქის მართვის სადავეები. ასევე, ისინი ყოველნაირად შეუწყობენ ხელს დენიკინს და ბათუმს გადაქცევენ

„დობრარშიის“ მომარაგების ბაზად, რადგან მათი სურვილია, რომ რუსეთში მალე დაეშოს ბოლშევიზმი და აღსდგეს კანონიერი ხელისუფლება. საინტერესოა ისიც, რომ ნიკოლაევს ადრე შეხვედრია უბსტერი და მისთვის უთქვამს, რომ იმ შემთხვევაში, თუ რუსები უარს იტყობდნენ ხელისუფლებაზე, უოკერს სურდა ხელისუფლება ქართველებისათვის გადაეცა, რადგან მას სხვა გამოსავალი არ ჰქონდა.³⁰⁴

მალე ბათუმის ოლქის გენერალ-გუბერნატორად დანიშნა კუკ-კოლისი. მას უოკერმა წარუდგინა ბათუმის ოლქის მმართველთა საბჭოს თავ-რე ბ.მასლოვი. მან კუკ-კოლისს გააცნო მმართველთა საბჭოს წევრთა სია. მიუხედავად იმისა, რომ ბათუმის ოლქში უკვე ინგლისელები იყვნენ, ოსმალები რატომღაც არ ჩქარობდნენ მათთვის ხელისუფლების გადაცემას. ისინი ამბობდნენ, რომ არ იყო ბრძანება მოსული კონსტანტინოპოლიდან. ამასთან ოსმალო აგიტატორები ძლიერ მუშაობას აწარმოებდნენ ადგილობრივ მაჰმადიანებში, რათა ისინი წინ აღდგომოდნენ ბათუმში სხვის მმართველობას. ამის გამო კუკ-კოლისმა 1918 წლის დეკემბრის ბოლოს გამოსცა ბრძანება, სადაც ის აცხადებულებდა ოსმალეთის ყოფილ ხელისუფლებას შეეწყვიტა წინააღმდეგობის გაწევა და მთელი სახელისუფლო საქმეები დაუყონებლივ გადაეცა ახალი მმართველობითი ორგანოსათვის. შემდეგ კუკ-კოლისის მიერ ბათუმის ოლქის სამოქალაქო გუბერნატორად დანიშნული ჰარიის მივიდა ჯემალ-ფაშასთან და ახალი ხელისუფლების სახელით მოსთხოვა მას ბათუმის ოლქის მმართველთა საბჭოსათვის გადაეცა მთელი ხელისუფლება და ამაზე შეედგინა აქტები. ჯემალ ფაშამ აღნიშნა, რომ ყველაფერი შედგენილია და ის ახალი ხელისუფლების კანცელარიის უფროსს გინკულს ჩააბარებდა საქმეებს, რასაც მოჰყვა ფრანგულ ენაზე შედგენილი მიღება-ჩაბარების აქტი. ბათუმიდან გამგზავრებისას ჯემალ-ფაშა შეხვდა ადგილობრივ პროოსმალურად განწყობილ ორგანიზაციების წარმომადგენლებს და მათთან საუბარში იმედი გამოთქვა იმის შესახებ, რომ ოსმალეთის მომხრეები ყველაფერს გააკეთებდნენ იმისათვის, რომ ეს მხარე კვლავ „ოსმალეთს დაბრუნებოდა“. მისი თქმით ის მიდიოდა, მაგრამ ადგილზე ტოვებდა მძლავრ ძალას, რომელიც არაფრის წინაშე უკან არ დაიხევდა და მოსახლეობაში გააძლიერებდა პრომაჰმადის ოსმალეთის სასარგებლოდ. მან იქ მყოფთ მოუწოდა, რომ ებრძოლათ „სამართლიანობისათვის“, თანაც მისი აზრით „ინგლისელები მზად არიან, საჭიროების შემთხვევაში კვლავ ოსმალეთს დაუბრუნონ ეს მხარე“. ასეთი განცხადების შემდეგ მან ბათუმი დატოვა.³⁰⁵

1919 წლის იანვრის დასაწყისში კუკ-კოლისმა დაიბარა მასლოვი და მას სთხოვა მმართველთა საბჭოში შეეყვანა ინგლისელთა კანდიდატურები: გაჭარი ეოლფენზონი და „სედაი მილეთის“ წარმომადგენელი ალი ჯაფარიძე. მასლოვი წინააღმდეგ იყო ალი ჯაფარიძისა, მაგრამ ბოლოს

იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო.³⁰⁶

თავის მოგონებაში, მასლოვი აღნიშნავდა, რომ „კუკ-კოლისთან მან წარადგინა ყველა რუსოფილი, მაგრამ შეცდა მხოლოდ მგალობლი-შვილში, რომელიც ქართველების აგენტი აღმოჩნდა. რაც შეეხება ბესტაგაშვილს, ის თავს ოსად თვლიდა და იყო რუსული ორიენტაციის“³⁰⁷.

ძალე გამოიცა ბრძანებები ქალაქში წესრიგის აღსადგენად. 1919 წლის 17 იანვარს ბაზრის მოედანზე დახვრიტეს ქურდი. 1919 წლის 15 იანვარს კუკ-კოლისმა კიდევ ერთი ბრძანება გამოსცა, სადაც საუბარი იყა სურსათის შესახებ. ბაზარში გაჩნდა ფქვილი, ტბილეულობა, მაგრამ ამასთანავე ფეხი მოიკიდა სბეკულაციამ. ამ დროს შეიქმნა ბირჟა, სადაც ფულადი ერთეულების გაცვლა მიმდინარეობდა. ფულად ურთიერთობაში გაბატონებული მდგომარეობა დაიკავა ინგლისურმა გირვანქა სტერ-ლინგმა. ასევე მეტად მნიშვნელოვანი იყო 1919 წლის 22 იანვარის ბრძანება, რომელშიც ინგლისელები ნებას რთავდნენ ჩამოყალიბებულიყო ეროვნული საბჭოები. ამ ბრძანებას კრიტიკით შეხვდა „ბათუმის ოლქის მმართველთა საბჭო“, ის მიიჩნევდა, რომ ასეთი ორგანიზაციები არეულობებს შეიტანდა ოლქის ცხოვრებაში“.³⁰⁸ ბირეელი უთანხმოება კუკ-კოლისსა და მმართველთა საბჭოს შორის სწორედ ამ ბრძანებას მოჰყვა. სამოქალაქო გუბერნატორი ჰარისი გამოცხადდა მმართველთა საბჭოში და პროტესტის წერილი გადასცა თავჯდომარეს. წერილში გუბერნატორი აფრთხილებდა საბჭოს, რომ მას „არ ეკითხებოდა ის, რაზედაც პასუხს გენერალ-გუბერნატორი აკებდა და მისი საქმე არ იყო იმ კომპენტენციაში შექრა, რომელიც ეკუთვნოდა გენერალ-გუბერნატორს“.³⁰⁹

ამ ბრძანების გამოცემის შემდეგ დაიწყო ჩამოყალიბება ეროვნულმა საბჭოებმა. ეს ორგანიზაციები ცდილობდნენ გამოეყენებინათ თვით-მმართველობის ტრიბუნა თავითი პოლიტიკური მიზნების მოსახლეობამდე დასაცვანად. გენერალმა კუკ-კოლისმა შესანიშნავად განახორციელა „გათიშე და იბატონეს“ პოლიტიკა. მან მიადწია იმას, რომ ყველა პოლიტიკური დაჯგუფება ერთმანეთს დაუბრისბირა. სამართლიანად აღნიშნავდა მის შესახებ იმხანად (1919- ო.გ.) ბათუმში მყოფი გერმანელი ოფიცერი შულცი: „ამ გენერალმა (კუკ-კოლისი - ო.გ.) შეძლო ისეთი პოლიტიკური დაბრისბირების შექმნა, რომ ბევრ შემთხვევაში დებატები ჩსუბში გადაიზრდებოდა ხოლმე“.³¹⁰ ერთი კი თვალში საცემი იყო კუკ-კოლისი ქართველებს ძალზედ ავიწროებდა. თვით ნოე ფორდანი ალიარებდა ამას. ის ამბობდა, რომ: „ინგლისელებმა ბათუმში და მის ოლქში ესენი (ე.ი. რუსები) გაბატონეს, ჩვენებს კი გასაქანს არ აძლევდნენ“.³¹¹

ქართველი ერისადმი კუკ-კოლისის ასეთი დამოკიდებულება გან-

საზღვრული იყო შიშით, როგორც ამას გადმოგვცემს თავის მეშუარეში ნ. ჟორდანიას. ამის შესახებ კუკ-კოლისი ეუბნებოდა ჰარისს, რომ მას „უშინია ქართველებისა იმიტომ, რომ ისინი ცდილობენ არეულობის შემოტანას ოლქშიო“.³¹² ყოველივე ამის გამო იყო, რომ არ ნიშნავდა თანამდებობებზე ქართველებს, თუმცა ზოგჯერ ისეც ხდებოდა, რომ ინგლისელთა სამსახურში ახერხებდნენ ქართველები მუშაობის დაწყებას. მაგალითად, „მღვდელმა მიხეილ ჩხიკვაძემ ინგლისელთა სამხედრო შტაბის კანცელარიაში სამუშაოდ მოაწყო თავისი ვაჟი“.³¹³

საერთოდ ინგლისელთა ანტიქართული მოქმედება ინგლისური ბოლიტიკიდან გამომდინარეობდა. კუკ-კოლისი და ამიერკავკასიაში მოღვაწე სხვა ინგლისელი გენერლები არც მალავდნენ, რომ მათი მიზანი იყო აღედგინათ რუსეთში ძველი წეს-წყობილება. ბათუმის ოლქს ისინი მიიჩნევდნენ, როგორც რუსეთის იმპერიის შემადგენელ ნაწილად და არც მალავდნენ იმას, რომ თუ რუსეთში აღდგებოდა ძველი წყობილება, ისინი მზად იყვნენ ეს მხარე მათთვის გადაეცათ. მაგრამ თუ რუსეთში ეს გერ მოხერხდებოდა, მაშინ ინგლისელები შეეცდებოდნენ ბათუმის ოლქი ან ოსმალეთისათვის გადაეცათ, ან კიდევ შეექმნათ „რაღაც განსაკუთრებული წარმონაქმნი“. ქართველებისადმი არც თუ ისე ცუდად განწყობილი ინგლისელი ოფიცერი ბილ პარკერი აღნიშნავდა, რომ კუკ-კოლისს „საქართველოს გაგონებაც არ სურს. მას არაერთხელ განუცხადებია, რომ საქართველო ვერ შეძლებს დამოუკიდებლად ცხოვრებას და მას მალე „ჩაყლაპავენ“, ამ გუბერნატორის აზრით, ქართველებს წარმოდგენაც არა აქვთ სახელმწიფოებრივ მართვაზე და ყოველი საწინააღმდეგო არგუმენტი ამ მიმართულებით მისთვის გაუგებარი ხდებოდა. ამიტომაც იყო, რომ ამ გენერალმა ბათუმი გადააქცია საქართველოს წინააღმდეგ მოქმედ ძალთა თავშესაფარად“ – ამასვე აღნიშნავდა გერმანელი ოფიცერი გიუნტერ გებერი, რომელიც 1919 წლის იანვრის ბოლოსათვის ბათუმში იმყოფებოდა. ის მიუთითებდა: „შავ ზღვაზე არსებულ ამ ნავსადგურში ბატონობენ ინგლისელები, რომელიც ბათუმის ოლქს მართავს რუსების დახმარებით. ამჟამად (1919-ო.გ.) ბათუმს ნამდვილად არ ეთქმის ქართული ქალაქი. ქართულ ლაბარაკს აქ ნაკლებად გაიგონებთ... შეგიშვებოდა რუსულ მმართველთა საბჭოში, სადაც ყველაფერი კეთდება იმისათვის, რომ ეს მხარე რუსეთს დაუბრუნდეს. ისინი (რუსები-ო.გ.) პირდაპირ აღნიშნავენ, რომ ინგლისელები აქ მათ იმიტომ მოიწვიეს, რათა მათი დახმარებით შეძლონ რუსეთში კანონიერების აღდგენა – აქ ცხოვრობენ ქართველი მაჰმადიანებიც, რომლებსაც ნაკლებ ანგარიშს უწევს. ზოგიერთი მაჰმადიანი მსახურობს ბოლიციაში. ინგლისელები აქ თავიანთ კოლონიურ კანონებს ატარებენ, თუმცა როგორც მათი საუბრებიდან ჩანს, ისინი დიდხანს არც კი ცდილობენ აქ გაჩერებას“.³¹⁴

1919 წლისათვის ბათუმში არ იყო ისეთი ძლიერი ძალა, რომელიც

შეძლებდა ოკუპანტების წინააღმდეგ დროშის აფრიალებას. მხარეში შექმნილი მძიმე პირობების გამო პოლიტ-ტერი ორგანიზაციების უმრავლესობა ოლქს გარეთ იმყოფებოდა. სოფლო ისინი გიხც ჰალაქში იყო დარჩენილი, სასტიკ რეპრესიებს განიცდიდა და იძულებული ხდებოდა ღრისა იატაკქვეშეთში გადასულიყო. ისეთი მდგომარეობა იქმნებოდა, რომ ბათუმის ოლქს საქართველოსაგან აშკარა ჩამოცილების საფრთხე ემუქრებოდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლება გერ აკონტროლებდა მდგომარეობას. მისი ყოველგვარი სამართქესტო ნოტა რჩებოდა ჰხად მღალაღებლისა უდაბნოსა შინა“. ოკუპანტები მას ნაკლებ ანგარიშს უწევდნენ, ბევრ შემთხვევაში ისინი უბასუბოდაც კი ტოვებდნენ მას. ასეთ კრიზისულ ვითარებაში უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ერთადერთი ქართული ორიენტაციის პოლიტიკური ძალის-„სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“ ლეგალური მოღვაწეობის დაწყებას. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ამ ორგანიზაციამ შეძლო შეუძლებელი და რომ ბათუმის ოლქი კვლავ საქართველოს დაუბრუნდა, ამაში ამ ორგანიზაციის დასახურება დიდია. მტკიცე ქართული ორიენტაციის ეს ორგანიზაცია ყველაფერს აკეთებდა, რომ ოკუპანტებს აქ არ ჩაეკლათ ქართული სული, აქ კვლავ „ქართული სიტყვა ყოფილიყო უბირველესი“. უნდა ითქვას, რომ ამ ბარტიამ ეს ბრწყინვალედ შეასრულა.

1919 წლის თებერვალში მეშედ ბეგ აბაშიძე სიტყვით გამოვიდა ერთერთ კრებაზე, სადაც სასტიკი კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა ბათუმელი ხელისუფლების მოქმედება. უნდა ითქვას, ისიც, რომ მეშედ აბაშიძე იმთავითვე „თვალში გაეჩხირა“ ოკუპანტებს. ასევე აქტიურობდნენ კომიტეტის სხვა წევრებიც. მაგალითად, ჯეშალ ქიქავა ხალხს მოუწოდებდა დაუმორჩილებლობისაკენ.

ერთი მეტად აღმაშფოთებული ფაქტი მოხდა 1919 წლის მარტში. მოხუცებული ისმეთ ინაიშვილი ცუდად გახდა და ის საავადმყოფოში წაიყვანეს, მაგრამ იქ მას დაწოლაზე უარი უთხრეს იმის გამო, რომ „ზედმეტი საწოლი არ ჰქონდათ“. ამის გამო ავადმყოფი უექიმოდ გარდაიცვალა. ამ ფაქტმა მოსახლეობა ისე ააღელვა, რომ ხალხი მზად იყო მივარდნილიყო საავადმყოფოში და „იქაურობა მიელეწ-მოელეწა“. კომიტეტის წევრებს დიდი ჯაფა დაადგათ, რომ ეს არ მომხდარიყო. ამის გამო კომიტეტმა ეუკ-კოლისის სახელზე საბროტესტო წერილი აფრინა, სადაც გუბერნატორი ამხილა ადგილობრივი მოსახლეობისადმი „აგდებულ დამოკიდებულებაში“. კომიტეტის აქტიური წევრი ჯ.ქიქავა ამბობდა, რომ არა ჩვენი ძალისხმევა, გაბოროტებული ხალხი ვინ იცის რას მოიშოქმედებდაო. ის აფრთხილებდა ინგლისელებს, რომ თუ ისინი კვლავ გააგრძელებენ ადგილობრივთა ინტერესების აბუჩად აგდებას, კარგი დღე ნამდვილად არ დაადგებოდა.³¹⁵

კომიტეტის წევრები ხშირად იკრიბებოდნენ კონსპირაციულ ადგილას. კერძოდ ჯამესთან მდებარე რკინიგზაზე მყოფი გაგონში. აქ ადგენდნენ პროკლამაციებს. მაგალითად, თბილისელი ა.გიორგაძე იყო კომიტეტში, რომელიც გაგონში მდებარეობდა და აქვე დაესწრო კრებას, სადაც განიხილეს საკითხი ხალხში მუშაობის გააქტიურებისაკენ.³¹⁶ ასევე ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გაზეთ „სამუსლიმანო საქართველოს“ გამოცემას, რომელიც ებრძოდა ოკუპანტებს და ხალხში ეროვნულ თვითშეგნებას აღვივებდა. გაზეთი ამხელდა ბათუმის ოლქის მმართველთა საბჭოს ანტიქართულ ქმედებებს და იბრძოდა აქარის საქართველოსთან გაერთიანებისათვის ფართო ავტონომიის საფუძველზე.³¹⁷

არც მტრებს ეძინათ. ისინი გაორმაგებული ენერგიით ცდილობდნენ მოვლენებისათვის დაესწროთ. უპირველესად აღსანიშნავია ბათუმის ოლქის მმართველთა საბჭოს საქმიანობა რეაქციონერ ბმასლოვის მეთაურობით. მასლოვის აღვირახსნილობის შესახებ აღშფოთებული გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“ წერდა: „მასლოვის თავგედობას საზღვარი არა აქვს. მის განკარგულებაში კაცმა არ იცის სად თავდება კანონიერება და სად იწყება უკანონობა და თვითნებობა. ამგვარი რამ არ გგინახავს არც გაგვიგონია რუსეთის არც ერთ ბნელ რეჟიმის დროსაც“.³¹⁸ საბჭომ თავიდანვე დაიწყო მკაცრი მოქმედება. 1919 წლის იანვრის ბოლოს მან ნოვოროსიისკში გაგზავნა ბათუმში დარჩენილი ქონების ნახევარი. მაგალითად, 20 000 საველე ტელეფონი, რამდენიმე ათასი თოფი, 600 000 ტყვია-წამალი. ქართულმა მხარემ ამაზე დიდი პროტესტი განაცხადა და თხოვა კუკ-კოლისს შეეჩერებინა ეს ძარცვა, მაგრამ ამ უკანასკნელმა მას არაფერით ყურადღება არ მიაქცია.

ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბოლიციის ჩამოყალიბებას. იყო დიდი დაფა იმაზე, თუ რა დარქმეოდა მას მილიცია თუ ბოლიცია. მისი შტატი ძალიან გაიზარდა. აქ სამუშაოდ ღებულობდნენ მხოლოდ რუსებს. აყენებდნენ რუსული ბოლიციის ბოსტებს „საქართველოს საზღვართან“. ბოლიციაში გარდა რუსებისა კუკ-კოლისის ბრძანებით დაიწყეს იმ მაჰმადიანი ქართველების მიღება, რომელიც „შემოწმებულნი“ იყვნენ. ხოლო თვით ინგლისელი ჯარისკაცები იყვნენ სამხედრო ყაზარმებში, რომლებიც განლაგებული იყო ართვინში, არტანუჯში, ბორჩხაში, ძანსუღში, ქობულეთში.³¹⁹

1919 წლის 30 იანვარს ტყვია-წამლის საწყობში მოხდა დიდი აფეთქება, რომელიც გამოიწვია ქურდობამ. ამაზე მასლოვი აცნობებდა კუკ-კოლისს შემდეგ: „შეცდომად მიმაჩნია აქარლების მიღება ბოლიციაში სამსახურად. მით უმეტეს, არასასურველია მაშინ, როცა ისინი ბოსტებზე იმყოფებიან. ბევრი მათგანი „შეკრული არის“ ყაჩაღებთან და მათგან გარკვეული საფასურის აღების შემდეგ ქურდო-

ბენ. ასე მოხდა ამჯერადაც, მათ სურდათ მოეპარათ ტყვია-წამალი და ღამით მოუფიქრებლად ცეცხლი აანთეს. ამან კი დიდი აფეთქება გამოიწვია. ადგილზე მოკვდა 5 კაცი³²⁰ კუკ-კოლისის ბრძანებით გადაწყდა, რომ ყველა სამხედრო საწყობების დარაჯებად დაეყენებინათ ინგლისელი და რუსი ჯარისკაცები.

მმართველთა საბჭო არ ითვალისწინებდა მოსახლეობის ინტერესებს და ხშირად ხალხის საწინააღმდეგოდაც გამოდიოდა. ამ საბჭოსადმი დაქვემდებარებული ბოლიციელები ძარცვავდნენ მოსახლეობას. ნაძარცვი ხშირად „ხეიმთ“ მიჰქონდათ. მაგალითად, ბათუმის ბიუჯეტის შევსების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყარო იყო ოსმალთა ოფიცრები, რომლებიც ბრუნდებოდნენ ბაქოდან უკან. მათ თან მოჰქონდათ ძვირფასეულობა, ოქრო-ვერცხლი და რუსული ფულის ერთეულები. ბათუმელი ბოლიციელები მათ აჩერებდნენ და ჩხრეკდნენ. ჩხრეკა კი ძარცვას წააგავდა. ბრძანებებს ასეთ ქმედებებზე ბირდაბირ მასლოვი იძლეოდა. მიუხედავად ოსმალეთის მხრიდან პროტესტისა, თავხედობები მაინც გრძელდებოდა. ასევე უკანონობა იყო სურსათის განაწილების საქმეში. ამაში აშკარა მიკერძოება შეიმჩნეოდა. გაზრდილ მომარაგებას ღებულობდა რუსი მოსახლეობა, სხვები კი ამ სიამოვნებას მოკლებულნი იყვნენ. ასევე შეიძლება ითქვას ლტოლვილთა შესახებ. მასლოვმა შექმნა „ლტოლვილთა დახმარების“ კომისია ბირწავარდნილი შოვინისტის ტერმენის მეტაურობით. ამ ტერმენმა მიიღო არაერთი ბრძანება, რათა ძირითადად დახმარებოდნენ რუს ლტოლვილებს. მათთვის შექმნეს სპეციალური სურსათის გაანაწილებელი ბუნკეტები და სამედიცინო მომსახურების სადგურები.³²¹ ხალხი აღშფოთებით ხდებოდა უბნის უფროსებად რეაქციონერების დანიშვნას. 1919 წლის 20 იანვარს მოწვეულ მმართველთა საბჭოს საგანგებო სხდომაზე გადაწყდა, რომ უბნის უფროსებად დაენიშნათ მხოლოდ ის ხალხი, რომელსაც წარადგენდა საბჭო. ამ გადაწყვეტილებით აღშფოთებულმა კინტრიშის უბნის მოსახლეობამ პროტესტის წერილი გაგზავნა კუკ-კოლისთან და მოსთხოვა „ლაგამი ამოედო თავგასული საბჭოსათვის“, წინააღმდეგ შემთხვევაში გართულებებს შეუქმნიდა მთავრობას. ზოგ შემთხვევაში კუკ-კოლისი იძულებული ხდებოდა დათანხმებულიყო ხალხის მოთხოვნებს და შეეცავალა იმ უბნის უფროსები, რომელიც მმართველთა საბჭომ დანიშნა. ასე მოხდა მაგალითად, ართვინში, ბორჩხაში.

მასლოვთან თანამშრომლობდა „სედაი მილეთის“ ორგანიზაცია. ამასთან დაკავშირებით მასლოვი და ანისიმოვი 1919 წლის 11 თებერვალს ეწვიენ კუკ-კოლისს და აღნიშნეს, რომ მუსლიმანების ამ ორგანიზაციას დახმარება სჭირდება. მათი მიზნები ემთხვევა იმას, რაზედაც ჩვენ გსაქმიანობთო. 1919 წლის 18 თებერვალს „სედაი მილეთის“ წარმომადგენლები იყვნენ მმართველთა საბჭოში, სადაც მათ

შეხვედრა მოუწყვეს. შეხვედრაზე ძირითადად ისაუბრეს „ერთობლივ ბრძოლაზე“ საერთო მტრების (საქართველოს—ო.გ.) წინააღმდეგ. „სედაი მილეის“ წარმომადგენელმა ბიბინ-ზადემ აღნიშნა, რომ ბათუმის ოლქის მოსახლეობის დიდი ნაწილის სურვილია რუსეთთან შეერთება და თუ ამაში საბჭო მას დაეხმარება კარგი იქნებაო. ამ კრებაზე სიტყვით გამოვიდა ბესტაგაშვილი, რომელმაც მოუწონა „მუსლიმანებს“ საქციელი და თხოვა თავმჯდომარეს, რომ დახმარებოდა მათ. ანისიმოვმა აღნიშნა, რომ ამ კრებას უნდა მოემზადებინა საგუძველი რათა ჩამოყალიბებულიყო „მუსლიმანთა“ საჯარისო ერთეულები“, რომლებიც დაიცავდნენ ბათუმის ოლქის საზღვარს, ხოლო მეექვსე ალა-ზადემ თქვა, რომ ამ საჯარისო ერთეულების შეიარაღება უნდა მოხდეს ინგლისელთა იარაღის საწყობებიდანო. ამის თაობაზე მიიღეს ერთობლივი დადგენილება. ამ კრებაზე გამოითქვა სურვილი, ხშირად ჩატარებულიყო ასეთი შეხვედრები.³²²

სიმართლე უნდა ითქვას, რომ მმართველთა საბჭოს „ზოგიერთი ქმედების“ წინააღმდეგ არაერთხელ გამოვიდა ამ საბჭოს წევრი მგალობლიშვილი. მგალობლიშვილის გამოსვლებით აღშფოთებული „საბჭოელი შოგინისტები“ საიდუმლოდ საუბრობდნენ იმაზე, თუ რა გზით მოეშორებინათ ის თავიდან, მაგრამ ამას გერ მიადრწევს. მაგალითად, 1919 წლის 4 თებერვლის სხდომაზე, როდესაც წყდებოდა საკითხი აღმინისტრაციულ თანამდებობებზე დანიშვნის შესახებ, მგალობლიშვილმა გააკრიტიკა მასლოვი: „ჩვენ უნდა შევძლოთ ის რომ თანამდებობებზე ბიროგნებების დანიშვნის დროს მოვიწვიოთ ავტორიტეტული მუსულმანი მოღვაწეები და გავითვალისწინოთ მათი შეხედულება. მათ შეეძლებაო წარმოადგინონ კანდიდატები მათი წრიდან“. მგალობლიშვილის ამ მოსაზრებას მთელი სიმძაფრით წინ აღუდგა მასლოვი, ანისიმოვი და კორიბუტ დაშკევიჩი. ასევე სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მგალობლიშვილი ბერგჯერ პროტესტი გამოუთქვამს „სედაი მილეისებთან“ შეხვედრებზე და არაერთხელ დაუტოვებია მას დარბაზი, ხოლო ბერგჯერ მას უბრალოდ შოგინისტები არ ეძახდნენ. ლოიალურად იყო ის განწყობილი განმათავისუფლებელი კომიტეტისადმი. ის რამდენჯერმე შეხვდა ზია აბაშიძეს. მის შესახებ დადებითი წარმოდგენის იყო ს.დიასამიძე, ჯ.ქიქავა და სხვები.³²³

მმართველთა საბჭო არაერთხელ ჩარეულა გუბერნატორის ფუნქციაში. მაგალითად, 1919 წლის 27 თებერვალს საბჭომ გამოსცა კანონი ქალაქში წესრიგის შესახებ. ამას მოჰყვა კუეკ-კოლისი აღშფოთება. მან ბირდაბირ მიახლა მასლოვს, რომ მას ეს არ ეკითხება და რომ ის ნუ ერევა მის ფუნქციებში. წინააღმდეგ შემთხვევაში დაითხოვს ამ საბჭოს. მეორე დიდი უთანხმოება წარმოიშვა ართვინისა და ზემო აჭარის გამო.

1919 წლის თებერვლის ბოლოს ხულოში ოსმალეთელებმა მოაწყვეს ამბოხება. ისინი თავს დაესხნენ ინგლისურ გარნიზონს, მაგრამ ინგლისელებმა შეძლეს ამ ამბოხების ჩაქრობა. 1919 წლის 10 მარტს ასევე ართვინში მოხდა არეულობა. კუკ-კოლისმა დააგალა მმართველთა საბჭოს შეესწავლა ყოველივე ეს და მისთვის მოეხსენებინათ. მაგრამ ეს არ გააკეთეს. ამის გამო კუკ-კოლისმა შეატყობინა გენერალ ჰარისს, რომ „ეს საბჭო ზედმეტ დანაშაულად მიმაჩნია და რაც ადრე მოგახდენო მის ლიკვიდაციას კარგი იქნება“.³²⁴ 1919 წელს ბათუმში ჩამოვიდა ტერმენი, რომელიც დენიკინთან იყო გაგზავნილი. დენიკინმა მასლოვს წერილით აცნობა, რომ ის იწონებს ბათუმის ოლქის მმართველთა საბჭოს მოქმედებას და თხოვს კვლავაც გააგრძელოს ამ მიმართულებით საქმიანობა. ამის შესახებ არაფერი აცნობეს კუკ-კოლისს, რომელიც ძალიან განრისხდა ამის გამო. განსაკუთრებით გამწვავდა მდგომარეობა 1919 წლის მარტის ბოლოს, როდესაც ბათუმში ჩამოვიდა გენერალი ერდელი. ის მეტად უარყოფითად იყო განწყობილი მმართველთა საბჭოსადმი. ერდელი ეუბნებოდა კუკ-კოლისს, რომ „მას გერ გაუგია, თუ რისთვის იმყოფებიან ინგლისელები აქ. ყველაფერს ეს საბჭო წყვეტს. ისე ატარებს სხდომებს, რომ საჭიროდაც არ თვლის გენერალ-გუბერნატორის მიწვევას. ეს კი ინგლისელების ავტორიტეტს ლახავს მოსახლეობის თვალში. ამიტომაც არის, რომ ხალხი ინგლისელებს დროებით მმართველებს უწოდებს და ყველას ჰგონია, რომ ისინი მალე დატოვებენ აქაურობას“.³²⁵ ხოლო ის რაც მოხდა 1919 წლის 30 მარტს ართვინში, ამან საბოლოოდ დაუსგა წერტილი მმართველთა საბჭოს საქმიანობას. ართვინში ძლიერი იყო ოსმალეთელი ელემენტები. ართვინის უფროსმა კაპიტანმა ზინჩენკომ აღნიშნა, რომ ოსმალების წაქეზებით მოსახლეობა ბოიკოტს უცხადებს ხელისუფლებას, არ იხდის გადასახადს, ურჩობს. ართვინის ინგლისური გარნიზონის უფროსი ბრუსი იჩენს სრულ უპასუხისმგებლობას. ამასთან ყაჩაღებმა მოკლეს 2 სტრაუნიკი. მკვლელები არ დაუბატიმრებიათ. რატომღაც კუკ-კოლისი ართვინით არ დაინტერესებულა. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, რომ ინგლისელებს სურდათ ართვინი ან გადაეცათ ოსმალეთისათვის, ან შეეერთებინათ ე. წ. ყარსის „შეკოწიწებული“ რესპუბლიკისათვის. ამის გამო ბათუმის ოლქის მმართველთა საბჭომ მოიწვია 6 აპრილს სხდომა და მკაცრად გააკრიტიკა ინგლისელები უმოქმედობისათვის. ამას მოჰყვა კუკ-კოლისის ბრძანება, სადაც მოცემულია ის, რომ: „საბჭომ გადაამეტა მის უფლებებს, უხეშად ერევა ხელისუფლების საქმეებში, არ ასრულებს მითითებებს. ამიტომ საჭირო არის ასეთი ხელისუფლების დათხოვნა თანაც ეს ხელისუფლება არ სარგებლობდა არაფერად ავტორიტეტით ხალხში და არაფერ სცემს ბატივს.“ სწორედ ამის შემდეგ მიიღეს ბრძანება მმართველთა საბჭოს დათხოვნის შესახებ. ეს მოხდა 1919 წლის

14 აპრილს. დათხოვნილი საბჭოს ნაცვლად შეიქმნა დროებითი კომიტეტი ინგლისელების მეთაურობით. ძლიერდებოდა ერთმმართველური ინგლისური ხელისუფლება.³²⁶

1919 წლის დასაწყისისათვის გააქტიურდნენ ოსმალთა ემისრები და ადგილობრივი ოსმალთა ფილები. მათ შეძლეს ინგლისელების დახმარებით ჩამოეყალიბებინათ „სამხრეთ-დასავლეთ მუსლიმანთა კავშირი“, ე.წ. „ყარისის რესპუბლიკა“. მათი მოთხოვნა იყო ბათუმის ოლქის ოსმალეთთან შეერთება. ეს უნდა მომხდარიყო რეფერენდუმის გზით. ისინი კატეგორიულად მოითხოვდნენ, რომ ბათუმის ოლქს მისცემოდა ავტონომია. ამ მოთხოვნით ისინი მივიდნენ კუკ-კოლისთან. ამ უკანასკნელმა მათ უთხრა, რომ ჯერ აუცილებელია წესრიგის დამყარება. ზოლო რაც შეეხება ავტონომიას, ეს თქვენთვის არც ოსმალებს მოუციათ და ამისათვის ჯერ არც პირობები არ არის შექმნილი. გეჟვობ, რომ უახლოეს მომავალში ეს მოხდეს. ოსმალთა ფილებმა უკმაყოფილოდ დატოვეს კუკ-კოლისის კაბინეტი.

ბათუმში თანდათან ხდებოდა ინტერნაციონალური ქალაქი, ის ასევე ხდებოდა უცხოური საქონლის გასაღების ბაზარი ამიერკავკასიაში. აქ ყოველის მხრიდან მოდიოდნენ სამუშაოს საძებრად. განსაკუთრებით ილტვოდნენ რუსები, ბათუმში შეიმჩნეოდა ბინების კრიზისი.

1919 წლის ივნისში ბათუმში ჩამოვიდა ნათიევი (ნათიშვილი). ის დენიკინისაგან იყო გამოგზავნილი. მისი მიზანი იყო ბათუმში მყოფი ყველა რუსული ორიენტაციის ოფიცრის გაერთიანება. მას რამდენიმე შეხვედრა ჰქონდა კუკ-კოლისთან. ის შეხვდა და ესაუბრა კუკ-კოლისის ადმინისტრაციის ჩინოვნიკებს უილიამ გეორგსა და ჯონ უილიამსს. ჯონ უილიამსი ეუბნებოდა კუკ-კოლისს, რომ: „თუ დენიკინი ისე გაძლიერდება, რომ ის შეძლებს რუსეთში ძველი წყობილების აღდგენას, ეს ძალიან კარგიც იქნება, მაგრამ თუ ბოლშევიკები განიმტკიცებენ ხელისუფლებას, მაშინ უმჯობესია ბათუმი საქართველოს შემადგენლობაში დარჩეს და ჩვენც სწრაფად გცნოთ მისი დამოუკიდებლობა.“³²⁷ ისიც აღსანიშნავია, რომ ნათიევზე მზადდებოდა ტერორისტული აქტი, ამაზე კუკ-კოლისი გააფრთხილა ბათუმის ოლქის ყოფილმა გუბერნატორმა რომანოვსკი-რომანკომ, მაგრამ ინგლისელს არაფითარი ზომებისათვის არ მიუმართავს. ნათიევი მოკლეს 1919 წლის ივნისში, კუკ-კოლისის რეზიდენციისგან რამდენიმე ნაბიჯის მოშორებით.³²⁸

1919 წლის ზაფხულისათვის გახშირდა ტერორისტული აქტები. თითქმის ყველა დღე ბათუმში ხდებოდა ძარცვა-გლეჯა. ბოლიცია უმოქმედო იყო. მას არ შეეძლო დანაშაულობებს გამკლავებოდა. ამის გამო კუკ-კოლისს სთხოვეს გამოეცა სპეციალური ბრძანება, სადაც სიკვდილით დაისჯებოდა ყველა ყაჩაღი და ბანდიტი. ასეთი ბრძანება მართლაც გამოიცა. 1919 წლის 13 ივნისს. მაგრამ მას რეალური შედეგები არ

მოპყოლია. განსაკუთრებით დამძიმდა მდგომარეობა ართვინში, სადაც 1919 წლის ზაფხულში რამდენიმე ათეული მკვლელობა მოხდა. ინგლისელთა უმოქმედობამ მოსახლეობა ძალიან ააღელვებდა.³²⁹

და რაც მთავარია, ინგლისელები აქტიურად უპყერდნენ მხარს პროოსმაღური ორიენტაციის ორგანიზაციას „სედაი მილეთს“. მათი დახმარებით „სედაი მილეთელებმა“ დაარსეს გაზეთი „სედაი მილეთი“, სადაც ზიზღი და ბოღმა ინთხოვდა საქართველოს მიმართ. გაზეთში იბეჭდებოდა ანტიქართული მიმართულების სტატიები. ის აწარმოებდა პროპაგანდას ბათუმის ოლქის ოსმალეთთან მიერთების თაობაზე. ასევე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამ დროს ბათუმში გამოდიოდა კიდევ ერთი ანტიქართული მიმართულების გაზეთი „ნაშ კრაი“ (რომელიც ადრე ოსმალეებმა დახურეს). ის ეწეოდა პროპაგანდას ბათუმის ოლქის რუსეთისათვის გადასაცემად.

1919 წლის ზაფხულისათვის გახშირდა „სედაი მილეთელების“ სტუმრობა კუკ-კოლისთან. აღსანიშნავია 1919 წლის 26 ივნისის შეხვედრა, რომელშიც მონაწილეობდა ალი ჯაფარიძე, მოლა ხაფიზი, ისკანდერ ოღლი და სხვები. მათ კუკ-კოლისს გადასცეს შემორანდუმი, სადაც „სედაი მილეთელები“ თხოულობდნენ ბათუმის ოლქის ოსმალეთისათვის მიერთებას, ან თუ ეს შეუძლებელი იქნებოდა, მაშინ აქ უნდა დარჩენილიყო ინგლისური ადმინისტრაცია. 1919 წლის 8 ივნისს შედგა კიდევ ერთი შეხვედრა კუკ-კოლისთან.³³⁰ ამ შეხვედრას ესწრებოდა ოსმალთა ოფიცერი მუხამედ ჩეთინი.³³¹ კრებზე ისაუბრეს მოსახლეობაში აგიტაციის გაძლიერების მიზნით მუშაობის გააქტიურებისაკენ, ხოლო 1919 წლის 18 ივლისს შემდგარ კიდევ ერთ ხსდომაზე კუკ-კოლისთან დაისვა საკითხი „სედაი მილეთელებისაგან“ საჯარისო ფორმირებების ჩამოყალიბების შესახებ და ამ ფორმირებების შეიარაღებაზე. ხსდომაზე კუკ-კოლისმა განაცხადა, რომ ასეთი ფორმირებები უნდა დადგნენ საზღვრის ყველა იმ მონაკვეთზე, რომელიც საქართველოს ესაზღვრება. მანვე გამოთქვა სურვილი, რომ ასეთი შენაერთების მეთაურებად დანიშნულიყვნენ ინგლისელი ოფიცრები. შეიარა კანდიდატები. მაგალითად, ქობულეთში ადგილობრივი მოსახლეობისაგან შემდგარ საჯარისო ფორმირებებს უნდა ეხელმძღვანელა ინგლისელ ოფიცერს მაიკლ ფორსაითს, ხოლო ართვინში კი რიჩარდ სტივენსს.⁴⁰⁸ „სედაი მილეთელების“ მოხალისეთა სამხედრო გარჯიშს ხალხი „თალუმს“ ეძახდა.

განსაკუთრებით დასდევდნენ ქართული ორიენტაციის მომხრე ხალხს. საქართველოს ყველა მომხრე სასტიკ რეპრესიებს განიცდიდა. კრებებზე ისინი თხოულობდნენ ქართული სკოლების დახურვას, სწავლების ოსმაღურ ენაზე შემოღებას. ამ „ვიგინდარებმა“ ქართული ლაბარაკიც კი „აკრძალეს“. ხალხს მოუწოდებდნენ გამიჯნოდნენ ქართველებს. გამოეცხადებინათ მათთვის ბოიკოტი. ხოლო ბოიკოტი იმაში მდგომარეობდა,

რომ „მათთვის საღამო არ მიეცათ. მათი მკვდარი არ დაემარხათ. ხელი არაფერში არ მოემართათ და ა.შ.“ მოხდა ერთი ასეთი ფაქტი. 1919 წლის ზაფხულში საქართველოს ორიენტაციის ბიროვნების იუსუფ ქათამაძის ოჯახში ბავშვი გარდაიცვალა. თანახმად მუსლიმანური რელიგიისა, მკვდარი ხოჯას უნდა დაეხანა და შემდეგ ის დაიმარხებოდა ხალხის მიერ. მაგრამ „სედაი მილეთელებმა“ იუსუფ ქათამაძის ოჯახს ბოიკოტი გამოუცხადეს. გასცეს ბრძანება, რომ მკვდარი არ დაემარხათ მანამ, სანამ იუსუფ ქათამაძე ფიცს არ მიიღებდა და უარს იტყოდა საქართველოს მომხრეობაზე. ამის გამო მკვდარი ერთი კვირის განმავლობაში არ დამარხულა.³³² ასეთი მაგალითები საკმაოდ იყო. ქობულეთში იყო „სედაი მილეთელების“ რაიონული ცენტრი. ის მდებარეობდა ზუსეინ ჯაფარიძის სახლში. აქ იმართებოდა კრებები და აძლეოდნენ დირექტივებს სოფლებში თავიანთ წარმომადგენლებს. აქტიური „სედაი მილეთელები“ იყვნენ ელიას ცეცხლაძე, რამიზ ბალაძე, მემედ ციგაძე, თოფან სამზიელ ოღლი, ზაბით ნაკაიძე და სხვები. ხოლო რაც შეეხება ქესკინ ზადეს, ის მთელი ბათუმის ოლქის ამ ორგანიზაციის ხელმძღვანელი იყო.³³³

გარდა ამისა, ბათუმში ინგლისელებმა შექმნეს კიდევ ერთი ორგანიზაცია: „ბათუმის ოლქის მუსლიმან ხალხის საბჭო“. საბჭოს შესახებ განცხადებაზე ხელს აწერს გინმე ათაბეგოვი.³³⁴ 1919 წლის 22 ივლისს მოხდა შეკრება იმავე კუკ-კოლისთან, რომელშიც მონაწილეობდა როგორც „ბათუმის ოლქის მუსლიმან ხალხთა საბჭოს“, ასევე „სედაი მილეთის“ წარმომადგენლები. ამ შეკრებაზეც მიიღეს დადგენილება „მუშაობის გააქტიურებაზე“.³³⁵

შეიქმნა მეტად მძიმე სიტუაცია. აი, სწორედ აქ გამოჩნდა „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ ძალა და ავტორიტეტი. კომიტეტის წევრებმა მძაფრად შეუტოეს მოწინააღმდეგეებს. 1919 წლის ივნისის ბოლოს კომიტეტის წევრები იმყოფებოდნენ გენერალ-კუკ-კოლისთან და პროტესტის ნოტა გადასცეს იმ ანტიქართული მოქმედებებისათვის, რომელსაც უცხოელები აწარმოებდნენ საქართველოს მიმართ.

1919 წლის 12 ივლისს ბათუმში გაიმართა დიდი მიტინგი, სადაც გამოსულებმა სასტიკად დაგმეს ოკუპანტების თარეში. 1919 წლის 26 ივლისს ქობულეთში გაიმართა შეკრება, რომელშიც მონაწილეობდა საქართველოს ორიენტაციის მქონე ხალხი. მათმა რაოდენობამ რამდენიმე ათასს გადააჭარბა. ამ მიტინგზე სასტიკად დაგმეს ოსმალელები. ს აღვირახსნილობა და ის სისასტიკე, რომელსაც მათი „სამხედროები“ ჰადიდოდნენ საზღვარზე. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ მიტინგზე სიტყვით გამოსვლა სცადა „სედაი მილეთელმა“ მეგლუდ ჯაფარიძემ, მაგრამ ხალხმა მას არ მისცა სიტყვის თქმის საშუალება და ჩამოადგო

ტრიბუნიდან“. მეტად საყურადღებოა 1919 წლის ივლისის ბოლოს მდინარე ჩოლოქიან მოწვეული მიტინგი, რომელსაც ოზურგეთის მაზრიდან ესწრებოდნენ. მიტინგზე ინციდენტი მოხდა. „სედაი მილეუელმა ჰაერში გაისროლა“ ხალხის დაშინების მიზნით, მაგრამ „არავის შეშინებია“. მიტინგზე სიტყვებით გამოვიდნენ ახმედ ქათამაძე, სულეიმან რომანაძე, აზიზ კაიკაციშვილი, ზუსეინ ნიჟარაძე, ერმილე ნიკოლაიშვილი, ივანე დოლიძე და სხვები. მათ დაგმეს მტრების საქმიანობა და ხალხს მოუწოდეს ერთიანობისაკენ.³³⁶

ქართული ორიენტაციის კომიტეტის გააქტიურებამ ძალიან დააფრთხო საქართველოს მოძულენი. ისინი შეშინებულნი შესჩიოდნენ ინგლისელებს, რომ „აეკრძალათ მათი თავხედობა“. განსაკუთრებით აღშფოთდნენ ოსმალეთელები მას შემდეგ, როდესაც კომიტეტმა დღის წესრიგში დააყენა მუსლიმან ქართველთა ყრილობის მოწვევა და ამ მიმართულებით გასწია საქმიანობა. 1919 წლის 14 აგვისტოს გენერალ კუკ-კოლისს აცნობებდნენ შემდეგს: „ჩვენთვის ცნობილი გახდა ის, რომ ქართული ორიენტაციის მომხრეები აპირებენ ყრილობის მოწვევას და ამ მიზნით ეწევიან ხალხში აგიტაციას. მაგალითად, მიმდინარე წლის 7 აგვისტოს სოფელ მუხანესტატეში იმყოფებოდნენ ისინი და ხალხს ეუბნებოდნენ, რომ სულ მალე ჩატარდება დიდი ყრილობა, რომელიც საბოლოოდ გადაწყვეტს ჩვენი კუთხის ბედსო. ისინი ხალხს მოუწოდებდნენ, რომ მათ აერჩიათ ყრილობისათვის დელეგატები. აგრეთვე შეერჩიათ ისეთი ხალხი, რომლებსაც სიტყვით გამოსვლა შეძლებოდა. ხალხი დაპირდა მოსულებს, რომ აუცილებლად წამოვიდოდა ყრილობაზე დასასწრებად“.³³⁷ იმავე კუკ-კოლისს აცნობებდნენ 1919 წლის 18 აგვისტოს, რომ ყველაზე მეტად აქტიურობს მემედ აბაშიძე. ის არის მთელი ამ „ბუნტის“ მოთავე. ის ხელმძღვანელობს ყოველივე ამას და ცდილობს მოსახლეობა განაწყოს საქართველოსადმი სიმპათიით. მას ბევრი მხარდამჭერი ჰყავს. მის სიტყვას „მისი მომხრეები“ ენდობა... ამჯერად ის ყველაზე სახიფათო ბიროვნებაა... ასევე დახასიათებულია ზია აბაშიძე, სულეიმან დიასამიძე, ჯემალ ქიქავა, იუნიუს წულუკიძე და სხვები. 1919 წლის 21 აგვისტოს დასმენაში კი საუბარია ჯემალ ქიქავაზე, რომელიც ხშირად ატარებს აგიტაციას ხალხში, არ ერიდება ინგლისელების კრიტიკას, მოსახლეობას ურჩევს არ მოესმინოს ოსმალეთელებს... ასევე ხალხს მოუწოდებს საქართველოსთან მჭიდრო ურთიერთობაზე და ა.შ.³³⁸

არც ოსმალეთელებს ეძინათ, ისინი საბასუხო დარტყმისათვის ემზადებოდნენ. ხალხს მოუწოდებდნენ არ მოესმინათ „დემაგოგებისათვის“, ისინი ცდილობდნენ ჩვენს „გაგიაურებას“, „ჩვენი მხარის მოსბობას“, სადაც მათ წააწყდებოდნენ „გასწორებოდნენ“, ჩაეშალათ ყველა ის შეკრებები, რომელსაც ეს მოღალატეები ჩაატარებდნენ, „გამოუბანლერებინაი“ სოფლებიდან მათი „პროვოკატორი პრობაგანდისტები“ და

ა.შ. მიუხედავად ამისა, 1919 წლის 31 აგვისტოს მაინც შედგა ქართველ მუსლიმან წარმომადგენელთა ყრილობა. სხვათა შორის ამ ყრილობის შესახებ იმავე კუკ-კოლისს აცნობებდნენ შემდეგს: „მიუხედავად ჩვენი მხრიდან (ჩვენში იგულისხმება „სედაი მიღეთელები“ და სხვა ანტიქართული ჯგუფები - ო.გ.) აქტიურობისა მათი ყრილობა მაინც ჩატარდა. ჩვენ გერ შევძელით ხელის შეშლა. თუმცა ამისათვის არც ძალი და არც ღონე დაკვილია. ხალხს მოუწოდებდით არ დასწრებოდნენ ამ შეკრებას. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ბევრი მართლაც არ წამოსულა. თვით ყრილობის დღეს ჩვენი ხალხი დარბაზში მიმავალ ხალხს აფრთხილებდა, რომ არ შესულიყო შიგ, წინააღმდეგ შემთხვევაში სანანებელი გაუხდებოდა ეს საქციელი. ასევე გაშინებდით, რომ შეიძლებოდა დარბაზში ბომში აფეთქებულიყო. მიუხედავად ამისა, მაინც შეიკრიბა ასამდე კაცი.³³⁹ რაც შეეხება ყრილობას, მას ნამდვილად უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ბათუმის ოლქის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ყრილობამ მიიღო რეზოლუცია, სადაც ნათქვამია, რომ ამიერიდან და სამარადისოდ ბათუმი და ბათუმის ოლქი შეუერთდეს თავის ბუნებრივ სამშობლოს საქართველოს რესპუბლიკას სამუსლიმანო საქართველოს ფართო ავტონომიის ნიადაგზე და ამ ავტონომიის ფარგლებში ეროვნულ უმცირესობას მიენიჭოთ ჩვენთან თანასწორი პოლიტიკური და მოქალაქეობრივი უფლებები. ყრილობის თავმჯდომარე მეშედ ბეგ აბაშიძე, ხელს აწერს 56 კაცი.³⁴⁰ ყრილობამ აირჩია მეჯლისი, რომლის მოვალეობას შეადგენდა ბრძოლა მიღებული დადგენილების განხორციელებისათვის.³⁴¹ იქვე მოხდა მეჯლისის არჩევნები. რამდენიმე კანდიდატურას შორის თავმჯდომარედ უმრავლესობით აირჩიეს მეშედ აბაშიძე. ეს გადაწყვეტილება სექტემბრის დასაწყისში მეჯლისის დელეგაციამ საქართველოს დამფუძნებელ კრებას წარუდგინა, ხოლო 17 სექტემბერს ნოე ჟორდანიამ მმართველთა გამოვლენა ბათუმის ოლქის მოსახლეობას. 1919 წლის 31 აგვისტოს ჩატარებულ ყრილობას და ყრილობაზე მიღებულ დადგენილებას ის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ მან დიდი გამოხმაურება გამოიწვია საქართველოს ყველა რეგიონში, ასევე მის ფარგლებს გარეთაც. ამ დადგენილებამ აღაშფოთა როგორც დენიკინელები, ასევე ოსმალეთის აგენტები. ისინი არ ცნებდნენ და კვლავ ახალი შეტევისათვის ემზადებოდნენ. 1919 წლის ოქტომბერში ისინი ეწვივნენ კუკ-კოლისს და გადასცეს „აქარელ ხალხთა მიმართვა“, სადაც იყო მოთხოვნა „ბათუმის ოლქის ოსმალეთთან შეერთების თაობაზე“. კუკ-კოლისი დააეჭვა ამ მიმართვამ და მათ უთხრა, რომ „თქვენ ამბობთ, რომ ბათუმის ოლქი უნდა გადავიდეს ოსმალეთის მფარველობაში. მეშედ აბაშიძე კი ამტკიცებს, რომ მუსლიმან ქართველებს საქართველოსთან ერთობა სწადიანო. ამ ორ მიმდინარეობის გამოსარკვევად მე თვითონ უნდა დავიარო ოლქით“.³⁴² თუმცა გენერალ კუკ-კოლისს არ დაუგლოა

ბათუმის ოლქის სოფლები, მაგრამ მისთვის ცნობილი გახდა ის, რომ ოლქის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი საქართველოსაკენ იხრებოდა. ამის შესახებ 1919 წლის დეკემბერში მას აცნობებდა უილიამსი. აქვე უილიამსი იმასაც აღნიშნავდა, რომ მეშვე აბაშიძისა და მისი ჯგუფის ავტორიტეტი ხალხში დღითი დღე იზრდება და მათ უფრო მეტი მომხრეები ჰყავს, ვიდრე სხვა დაჯგუფებასო. თანაც იგივე უილიამსი იმასაც ატყობინებდა კუკ-კოლისს, რომ ქობულეთში ისევე ძლიერია „სედაი შილეთელები“ და რომ მათ საკმაო რაოდენობით ჯარი ჰყავს და საჭიროების შემთხვევაში ისინი შეძლებენ წინააღმდეგობის გაწევას.³⁴³

1920 წლის დასაწყისისათვის დაიწყო ინგლისელების „მერყეობა საქართველოსთან მიმართებაში“. ეს გამოწვეული იყო „ბოლშევიკების წარმატებით“. 1920 წლის 5 თებერვალს ჩატარებულ სხდომაზე კუკ-კოლისი აღნიშნავდა, რომ „შესაძლებელია ბათუმის ოლქი გადაეცეს საქართველოს იმ შემთხვევაში თუ ამის შესაფერისი ბირობები შეიქმნება“. აქვე ის ამბობდა, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა აწარმოებს მოლაპარაკებას ინგლისის მთავრობასთან ბათუმის ოლქის საქართველოსათვის გადასაცემად.³⁴⁴

1920 წლის დამდეგისათვის „გამოცოცხლდა ბოლშევიკური მოძრაობა“. ისინი „ღიად ატარებენ შეკრებებს“ და იღებენ რეზოლუციებს. უადრესად საინტერესო იყო 1920 წლის 29 მარტს ქალაქის თვითმმართველობის შენობაში შემდგარი ბოლშევიკური პროუესიონალურ კავშირთა წარმომადგენლობის კონფერენცია. უმთავრესი საკითხი იყო მომენტის რეზოლუციის მიღება. თავჯდომარემ ბატონმა მარკმანმა განაცხადა, რომ ამ საკითხზე კამათის უფლება სამხედრო გუბერნატორმა არ მოგვცა. კრებამ გადაწყვიტა, რომ უკამათოთ ეყარათ კნჭი რეზოლუციისათვის. კავშირთა საბჭოს უნდა მიეღო რეზოლუცია, რომლითაც საბჭო მოითხოვდა, რომ ბათუმის ოლქში უნდა გაერცვლდეს საბჭოთა რუსეთის უფლებები... კენჭიყრის წინ მუსლიმან ქართველთა სახელით სიტყვა მოითხოვა ბატონმა ჯემალ ქიქავამ, რომელმაც განაცხადა, გასოცარია, რომ ის ხალხი, რომელსაც არაგვითარი საერთო არა აქვს ჩვენს მხარესთან... სწყყეტს აქ ბედ-იღბალს ჩვენი ქალაქისას და ოლქისას... აქარის მშრომელთა მასამ უკვე გამოთქმა თავისი შეურყეველი ნებისყოფა გასული წლის 31 აგვისტოს, როცა მან განაცხადა, რომ ბათუმის ოლქი, როგორც განუყრელი ნაწილი დედა სამშომბლოს საქართველოსი ავტონომიურად უნდა შეუერთდეს საქართველოს... აჭარის მშრომელთა მასა, თქვენ ბოლშევიკებო, არ გამოგყვებათ რადგან თუ თქვენს შორის არის გინმე ქართველი მუსლიმანი ის არის ოსმალეთიდან გამოქცეული აგნტიურისტი ოსმალე, პანისლაამისტი, რომლებთანაც თქვენ ბატონო ბოლშევიკებო ბლოკი გაქვთ შეკრული. თქვენ ხომ ოსმალეთის პანისლაამისტებთან ჩვენი ქვეყნის დაღუპვას ღამობთ.³⁴⁵

სხვათა შორის ამ გამოსვლას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმიტომ, რომ ბათუმის ოლქის მომავალი საკითხი ყველასათვის ნათელი ხდებოდა. ის უნდა დაბრუნებოდა დედასაქართველოს.

1920 წლის მარტისათვის კუკ-კოლისი შეხვდა ოსმალთა ოფიცერებს და მასთან საუბარში აღნიშნეს, რომ ბათუმის ოლქი „შესაძლებელია გადავიდეს ან ოსმალეთის ან საქართველოს ხელში“.³⁴⁶ იქვე დაამატა, რომ „ჯერ-ჯერობით ის მხარს ოსმალეთს უჭერს.“ 1920 წლის მარტის შუა რიცხვებში საქართველოს საჯარისო შენაერთები გამოჩნდნენ ჩოლოქის მისადგომებთან. ამან კუკ-კოლისი აღაშფოთა და გამომწვევი ტონით აცნობა საქართველოს ხელისუფლებას, რომ თუ ისინი ჯარს არ გაიყვანენ საზღვრიდან, ის გამოიყენებს მის ხელთ არსებულ ყველა ძალას. გენერალ-გუბერნატორმა მიიღო განუსაზღვრელი უფლებები. 1920 წლის მარტში მან გამოსცა ბრძანება „ქალაქის მცხოვრებლები-სადმო“, სადაც სასტიკად აიკრძალა ყოველგვარი მიტინგი, დემონსტრაცია. 1920 წლის 22 მარტს გამოცემულ ბრძანებაში, მკაცრი სასჯელი ემუქრება ყველას, გინც დეზინფორმაციას გაავრცელებდა და არეულობას შეიტანდა მოსახლეობაში. 1920 წლის 26 მარტს გამოცემულ ბრძანებაში სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადეს ტერორისტებს. 1920 წლის 29 მარტს ბათუმში მოკლეს ინგლისელი ჯარისკაცი. ამის გამო დაამატებურად რამდენიმე ათეული კაცი. ერთი მათგანი გვარად ხინთიბიძე სასტიკად სცემეს, რომელიც გარდაიცვალა. 30 მარტს ბოში ააფეთქეს კუკ-კოლისის რეზიდენციის სიხლოვეს. 2 აპრილს რევოლუციის რამდენიმე გასროლით მოკლეს პოლიციელი მურავიოვი.³⁴⁷ ყველაფერი ეს მიუთითებდა იმაზე, რომ ინგლისურ ხელისუფლებას გერაციითარი ბრძანებები გერ შეეღოდა.

საქართველოს შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობას გარკვეული მონაცემები ჰქონდა ბათუმის ოლქში მიმდინარე მოვლენებზე. ის ჯერ არ ჩქარობდა მოქმედების დაწყებას. უცდიდა შესაფერის დროს, მაგრამ ჯარები მუდამ მზადყოფნაში იყვნენ მოქმედების დაწყებისათვის. თვით ბათუმში კი ნელ-ნელა ძლიერდებოდა ანტიინგლისური გამოსვლები და ხშირი იყო მოთხოვნა ბათუმის ოლქის საქართველოზე გადასაცემად. 1920 წლის 12 აპრილს ბათუმში გაიმართა დიდი მიტინგი, სადაც გამომსვლელებმა ერთხმად აღნიშნეს, რომ ბათუმის ოლქი უნდა შევიდეს საქართველოს შემადგენლობაში ავტონომიის უფლებებით. მიტინგზე აირჩიეს დელეგაცია 10 კაცის შემადგენლობით, რომლებიც გაიმართა ინგლისელთა ბანაკში და კუკ-კოლისს გადასცა მიტინგზე მიღებული რეზოლუცია. 1920 წლის 21 აპრილს გაიმართა კიდევ ერთი მიტინგი. ეს მიტინგი იმით არის აღსანიშნავი, რომ აქ სიტყვით გამოვიდნენ, როგორც სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის წარმომადგენლები, ასევე „სედაი მილეთის“ რამდენიმე

წევრი. კერძოდ „სედაი მილეთელმა“ ხასან ანანიძემ აღნიშნა: „ყველა ის ვინც ფიქრობს, რომ ბათუმის ოლქი ოსმალეთს უნდა შეუერთდეს ცდება. ჩვენი ხსნა მხოლოდ საქართველოსთან ურთიერთობაში შეიძლება... მე მიგესალმები ბათუმის ოლქის საქართველოსთან ავტონომიურად გაერთიანებას... მე მოვეწოდებ ყველა ჩემს ამხანაგს, რომ უარი თქვან წარსულზე და იბრძოლონ საქართველოსთან დაბრუნებაზე.“³⁴⁸ იქ დამსწრე საზოგადოება ტაშის გრიალით მიესალმა ამ გამოსვლას. ამ მიტინგზეც მიიღეს რეზოლუცია, რომელსაც ამშვენებდა, როგორც განმათავისუფლებელი კომიტეტის, ასევე „სედაი მილეთის“ წარმომადგენელთა ხელწერები. დაიწვეს სედაი მილეთის“ წევრების გადაბირება. ბირეველ რიგში მოისყიდეს ხელმძღვანელები. 1920 წლის 30 აპრილს მოეწყო საიდუმლო შეხვედრა, რომელშიც მონაწილეობდა ქესკინ ზადე, ალი ქავთარაძე, ზაბით ნაკაიძე და საქართველოს წარმომადგენლები ბაგლე ურუშაძე, სიმონ გაბედავა და სხვები. შეხვედრაზე აღინიშნა, რომ საქართველოს ხელისუფლების მიზანია ბათუმის ოლქში აღადგინოს თავის იურისდიქცია. ის თანახმაა ასევე იმაზე, რომ ბათუმის ოლქს მისცეს ავტონომიის სტატუსი. ამჟამად მდგომარეობა ძალიან საგანგაშოა. საჭიროა ერთობლივი მოქმედება საბოლოო მიზნის მისაღწევად. ალი ჯაფარიძემ აღნიშნა, რომ ის წინააღმდეგი არ არის საქართველოსთან გაერთიანებაზე, თუ დაცული იქნება ის ბირობები, რომელსაც მუსულმანები მოითხოვენ, ხოლო ქესკინ ზადემ აღნიშნა, რომ ის თანახმაა შეხედეს საქართველოს უმაღლეს ხელისუფლებას და გამართოს მოლაპარაკება ბათუმის ოლქის მომავალ მოწყობაზე. ამ შეხვედრის შემდეგ არ გასულა არც ისე დიდი ხანი, რომ ალი ჯაფარიძეს გორიდან გამოუგზავნეს დიდი რაოდენობით საქონლის კომბინირებული საკვები. მან დაიწყო ამ საკვების გადაცემა ნაცნობებზე. ამან კი გაანაწყენა სხვები. მოხდა დიდი უთანხმოება. ორგანიზაციიდან გავიდნენ მისი წევრები. ქესკინ ზადე კი სამუდამო საცხოვრებლად მიიწვიეს თბილისში.³⁴⁹ მიუხედავად ასეთი მდგომარეობისა, ინგლისელები და ოსმალთა ემისრები მაინც მძლავრობდნენ და ცდილობდნენ მდგომარეობის თავის კონტროლქვეშ აყვანას. ოსმალთა ემისრები სარგებლობდნენ რა ინგლისელთა სისუსტით, ააქტიურებდნენ თავის ავითაცია-პრომაგანდას და ხალხს მოუწოდებდნენ იარაღით ხელში გამოსულიყვნენ საქართველოს წინააღმდეგ. 1920 წლის 13 მაისს სოფელ ხუცუბანში შედგა დიდი შეკრება, რომელზეც სიტყვით გამოვიდნენ ოსმალთა ემისრები და ოსმალთა ემისრები. ოსმალებმა ჭორი დაყარეს, რომ შესაძლებელია ქართულ ჯარს სომხებმა დაასწროსო და სულ მალე შეიძლება სომხების ჯარმა შემოგვიტოოსო. ერთ-ერთმა ოსმალთა ემისრმა განაცხადა, რომ ის დახვედრაზე იმყოფებოდა ჩოლოქს გაღმა და საკუთარი თვალთა ნახა თუ როგორ გადიოდა წვრთნას სომხის ჯარიო. სხვათა შორის ამ ჭორმა გასჭრა. ხალხი

ადელდა, მაგრამ როგორც შემდგომში მოგვლენებმა ცხადყო, არავითარი სომხის ჯარი შემოსვლას არ აპირებდა და რომ ეს ყველაფერი ხალხის გაბლიზიანებელი პროვოკაცია იყო. ასეთივე შეკრებას ჰქონდა 1920 წლის 22 მაისს სოფელ მუხანესტატეში, აქაც ხალხს მოუწოდეს საქართველოს წინააღმდეგ საბრძოლველად.³⁵⁰

1920 წლის მაისში სულოში გაიმართა დიდი მიტინგი, სადაც მოსახლეობა ააშკარავებდა ინგლისელებისა და ოსმალების მიერ მოსყიდულ აგენტებს და ხალხს მოუწოდებდა ებრძოლათ საქართველოსთან ერთიანობისათვის. სხვათა შორის ამ მიტიგზე პროვოკაციული განცხადება გააკეთეს „სედაი მილეთელებმა“ ხასან ბერიძემ და იბრაგიმ თავართქილაძემ. მათ მოსახლეობას უთხრეს, რომ ქართული ჯარი უკვე მოადგა გოდერძის უღელტეხილს, ამ ჯარის ნაწილი შეესია ახლომახლო მდებარე სოფლებს, სახლები გადაწვა და მოსახლეობა ამოეღო. ისიც თქვეს, რომ მათ ძლივს გამოასწრეს სიკვდილსო. თანაც უკვე ტყვედ ჰყავდათ აყვანილი ზოგიერთი ქართველი ჯარისკაცი. შეჰდეგ მათ ხალხს მოუწოდეს, რომ დარაზმულიყვნენ და უკანვე გაებრუნებინათ „მოუპატიებელი სტუმრები.“ შემდეგ ხალხს მიმართა ხუსეინ ბასილაძემ, რომელმაც ამ გამოსვლებს ტყუილი უწოდა და ხალხს მოუწოდა არ წამოგებოდა პროვოკაციას. ბასილაძეს „სედაი მილეთელები“ დაემუქრნენ და უთხრეს, რომ მას „მოკლავდნენ ხალხის აბუნტებისათვის“. მიუხედავად იმისა, რომ „სედაი მილეთელებმა“ და ინგლისელებმა მოსთხოვეს მოსახლეობას, რომ ზელი მოეწერათ რეზოლუციაზე საქართველოს საწინააღმდეგოდ, მიტინგის მონაწილეებმა უარი განაცხადა. საინტერესო ამბავი მოხდა რეზოლუციაზე ზელმოწერის დროს. ერთი ღრმად მოხუცებული კაცი მუსტაფ მაკარაძე ავიდა ამაღლებულ ადგილას და ხალხს მიმართა: „ჩვენ დიდი ხნის განმავლობაში ვიყავით ოსმალეთის გაგლენის ქვეშ. მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალები ყოველნაირად ცდილობდნენ ჩვენთვის წაერთმიათ ენა და მოესპოთ ქართველობა, მათ ეს გერ შეძლეს. ახლა კი როდესაც დღის წესრიგში დადგა ჩვენ მოძვე ქართველობასთან კვლავ შეერთება, ოსმალეთის მოსყიდული აგენტები და მათი მხარდამჭერები ცდილობენ ჩვენი მხარე ისევ ბნელეთში დააბრუნონ. ეს რეზოლუცია სწორედ ამისკენ არის მიმართული. ამიტომ ხალხნო, არ მოტყუედეთ, არ წამოგოთ ოსმალების მოსყიდული აგენტების მიერ ნასროლ ანაკსზე. არ ჩაგვიდინოთ ისეთი სამარცხენო რამ, რომელიც შემდგომ სანანებელი გაგვიხდება. ეს ინგლისელები ოსმალების საქმეს აკეთებენ. ინგლისი აქედან ძალიან შორსაა და ის გერასგზის გერ შეძლებს ჩვენს ბატონობას. ისინი მხოლოდ ოსმალებს დაეხმარებიან ჩვენს დამონებაში. ხალხნო, ზურგი ვაქციოთ ამ გადამთიელებს და მიეცალმით ჩვენს ძმებს ქართველებს, რომლის ჯარი ჩვენს გასანთავისუფლებლად მოდისო.“³⁵¹მამ გამოსვლას ხალხი ტაშით

შეეგება. ამ სიტყვების შემდეგ ბერმა უარი განაცხადა ხელი მოეწერა რეზოლუციასზე. d

უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქონდა „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ საქმიანობას 1920 წლის მაის-ივნისში. მათ ბირწმინდათ მოუგეს ბრძოლა „სედაი მიღეთელებს“. 1920 წლის ივნისში ბათუმში გამართულ დიდ მიტინგზე, კომიტეტის წევრების გამოსვლას ხალხი ტაშით და ოგაციებით ხვდებოდა, ხოლო „სედაი მიღეთელების“ სიტყვებს კი სტევენა და ლანძღვა-გინება მოჰყვებოდა. განსაკუთრებით სიყვარულით ხვდებოდნენ მემედ აბაშიძეს, ზია აბაშიძეს, ჯემალ ქიქავას, ჯემალ ნოღაიდელს, ახმედ ქათამაძეს, ხასან თხილაიშვილს, ენვერ წულუკიძესა და სხვა გამორჩეულ მოღვაწეებს.

ამ დროს კი საქართველოს შეიარაღებულმა ჯარებმა გადაწყვიტა დაეკაუებინა ბათუმის ოლქი. ამ მიზნით დაიწყო სამხედრო მოქმედება ერთი სამხედრო ნაწილი, რომელსაც ჩიქოვანი ხელმძღვანელობდა გაემართა ხულოსაკენ, ხოლო მეორე კი ცდილობდა ჩოლოქის გადალახვას. უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოება. სამთავრობო ჯარებთან ერთად დემოკრატიული საქართველოს მხარეზე მამაცურად იბრძოდა აჭარის მოსახლეობა, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა საქმის წარმატებით დაგვირგვინებაში. მაგრამ იმ მომენტისათვის გოდერძის უღელტეხილიდან გერ მოხერხდა შეტევის განვითარება.³⁵² ამითანმა რელიეფმა არ მისცა ჯარს ამის საშუალება. რაც შეეხება ჩოლოქს, აქ საქართველოს შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლობამ მოლაპარაკება აწარმოა „სედაი მიღეთის“ წარმომადგენლებთან, რომ მათ ხელი არ შეეშალათ ჯარის წინსვლაში, მაგრამ გერ მორიგდნენ. „სედაი მიღეთელებმა“ გადაწყვიტეს, რომ თუ ჯარი წინ წამოვიდოდა ქობულეთისაკენ, ომი დაეწყოთ. ქართული ჯარი (ერთი ოცეული) ცეცხლაურიდან დილით ადრე წამოვიდა სოფელ მუხაესტატეში. მანამდე ჯარებმა ცეცხლაურიდან მუხაესტატეს მიმართულებით წინასწარ გამოისროლეს ზარბაზნის ყუმბარები, რომლებიც სოფელში დაგარდა, მაგრამ არავითარი ზიანი და ზარალი არ მოუტანია. სროლის დროს ჯარიც მოადგა სოფელ მუხაესტატეს, მაგრამ „სედაი მიღეთელების“ ჯარმა, რომლებიც იქვე, გზის ნაბირებზე იყვნენ ჩასაფრებულნი ბუჩქებში, სროლა ატეხა. ამ ბრძოლაში ქართული ჯარიდან მოკვდა 3 კაცი (ერთი იყო ოფიცერი დოღონაძე). ქართული ჯარი უკან გაბრუნდა. საინტერესო იყო ერთი მოვლენა. კერძოდ. მოკლული დოღონაძის ძმამ, თბილისში, გოლოვინის (რუსთაველის) პროსპექტზე, მოკლა ცნობილი „სედაი-მიღეთელი“ ქესკინ-ზადე და ამით სამაგიერო მიუზღო თავისი ძმის მკვლელებს.³⁵³

მუხაესტატეს ბრძოლის შემდეგ, რაღაც 2-3 დღეში უეცრად ინგლისელების 200 კაციანი რაზმი გაჩნდა და ჩადგა „სედაი მიღეთე-

ლებსა“ და ქართულ ჯარს შორის. ქართული ჯარი მოერიდა სისხლისღვრას და ისევ საწყისი ბოზიცია დაიკავა. ინგლისელებმა დაიწყეს მოლაპარაკება ქართულ ჯართან. ეს იმიტომ მოხდა, რომ უკვე გადაწყვეტილი იყო ბათუმის ოლქის საქართველოსათვის გადაცემა. ისიც აღსანიშნავია, რომ იმ ჯარში, რომელიც მოლაპარაკებას აწარმოებდა ქართულ ჯართან, 60 ფრანგი მეომარი იყო. საინტერესოა ის, რომ 1920 წლის ივნისის ბოლოს საფრანგეთის რესპუბლიკის წარმომადგენელმა დემარტელმა აცნობა ევგენი გეგეჭკორს: „მაქვს ბატივი გაუწყოთ, რომ მე მივიღე თქვენი წერილი იმ ხმების გამო, რომლებიც გაგრცელდნენ ინგლისელთა და მოკავშირეთა მიერ ბათუმის ოლქის ევაკუაციის შესახებ. როგორც მე ბატივი მქონდა თქვენთვის სიტყვიერად გადმომეცა, ამბავი მოსალოდნელი ევაკუაციის შესახებ, მე მივიღე რადიოთი საფრანგეთის აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვის ფლოტის სარდალ ადმირალ დებონისაგან. საფრანგეთის ჯარებმა, რომელნიც ეხლა ბათუმში იმყოფებიან და ექვემდებარებიან ინგლისელ გენერალს, რასაკვირველია ბრიტანეთის ჯარების ბედი უნდა გაიზიარონ. მაგრამ ჩემი მთავრობისაგან ევაკუაციის შესახებ არაფერია ოფიციალური ცნობა არ მიმიღია. ამ პირობებში მე არ შემიძლია გაცნობოთ მოკავშირეთა ჯარების წასვლის დღე. თუ იგი საზოგადოდ ამ მოკლე ხანში მოხდება, მე თვითონ გთხოვ პარიზში მოკავშირეთა მიერ ბათუმის ოლქის დროულ დაცლას თქვენს სასარგებლოდ.“³⁵⁴

სულ მალე ყველამ გაიგო თვით კუკ-კოლისის განცხადების შესახებ. განცხადებაში ნაჩვენები იყო, რომ „ბათუმი და ბათუმის ოლქი საქართველოს გადაეცა. ყველა ის, გინც საქართველოს ჯარს წინააღმდეგობას გაუწევს ჩაითვლება ინგლისის მტრად და როგორც საქართველო, ისე ჩვენ სასტიკ ზომებს მივიღებთ დამნაშავეთა წინააღმდეგ“.³⁵⁵ ამ დადგენილების შემდეგ „სედაი მილეთის“ 20-მდე წევრი დააპატიმრეს იმ მიზეზით, რომ ისინი ატყუებდნენ ხალხს, რომ თითქოს ბათუმის ოლქში ოსმალთა ჯარები შემოვაო.

„სედაი მილეთის“ დელეგაცია ეწვია ამჯერად უკვე საქართველოს მთავრობის წარმომადგენლებს, რომლებსაც განუცხადეს, რომ ბათუმის ოლქი მოკავშირე სახელმწიფოთა გადაწყვეტილებით საქართველოს გადაეცა. ამიტომ გინც მის წინააღმდეგ წავა, მკაცრად დაისჯება.“³⁵⁶ მეს დადგენილება დელეგაციამ „სედაი მილეთის“ შეიარაღებულ წევრებსაც აუწყა. მათ განაცხადეს, რომ „ისინი ბედს შეურიგდნენ, მიესალმებიან საქართველოს ხელისუფლებას და რომ ქართულ ჯარს არაფერია დაბრკ. ლება არ შეექმნება ბათუმის დაკავებაში“.

მარი. ლაც 1920 წლის 4 ივლისს ბარცხანაში (ბათუმის გარე უბანში) ქართული ეროვნული ჯარის ნაწილებს შეხვდნენ მეჯლისისა და ქალაქის ინტელიგენციის წარმომადგენლები, ხოლო 1920 წლის 7 ივ-

ლის ქართული ჯარი ბათუმში შევიდა. გადაცემის ცერემონიალი მიმდინარეობდა სამხედრო შტაბის წინ (დღევანდელი ნინოშვილის ქუჩა) შემდეგ გარემოებაში. თეთრ ტანსაცმელში გამოწყობილი ინგლისელები ერთ მხარეს გამწკრივდნენ, მორე მხარეს კი ქართველები. ქუჩაში ორი ბოძი იდგა, ერთზე დამაგრებული იყო ინგლისური დროშა, მეორეზე კი დროებით დაშვებული ქართული სამფეოროვანი დროშა. ქართულ ჯარს მიესალმა ინგლისელთა სახელით ბოლკონიკი სტოკი. მან თავისი სიტყვა ასე დაამთავრა: „ქ. ბათუმი და მისი ოლქი დაუბრუნდა საქართველოს. მივესალმებით ამ დღეს და გისურვებ, რომ საქართველო ისეთი დემოკრატიული ქვეყანა გახდარიყოს, რომელიც ღირსეულ ადგილს დაიკავებს მსოფლიო ცივილიზებულ თანამეგობრობაში“.³⁵ მამის შემდეგ გაისმა ბრძანება „ყურადღებით“, ინგლისური დროშა ნელა დაეშვა ბოძიდან, მეორე ბოძიდან კი ნელ-ნელა აღიმართა საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის დროშა. ამით დასრულდა ინგლისელთა ორწლიანი ოკუპაცია.

ხარობდა მთელი ბათუმი. მოეწყო გრანდიოზული მანიფესტაციები, საზეიმო მიტინგები, სადაც ერთმანათს ენაცვლებოდნენ ორატორები, ყველა ესალმებოდა ამ ღირშესანიშნავ დღეს. ყველას თვალები უბრწყინავდა სიხარულის ცრემლებით. ეს იყო დიდი გამარჯვება.

ამრიგად, 1918 წლის ოქტომბრის ბოლოს, მუდროსის ზაგით, ოსმალებმა დაცალეს ბათუმის ოლქი და მათ ნაცვლად შემოვიდნენ ინგლისელები. დაიწყო ინგლისელთა ოკუპაცია.

ინგლისელებმა დააარსეს საგენერგუბერნატორო. გუბერნატორი გახდა კუკ-კოლისი. თავდამირეველად ბათუმის ოლქის სამართავად ინგლისელებმა შექმნეს „ბათუმის ოლქის მმართველთა საბჭო“ შოვინისტ მასლოვის მეთაურობით. საბჭოს მიზანი იყო ბათუმის ოლქის კვლავ რუსეთის იმპერიის წიაღში დაბრუნება და დახმარების გაწევა ბოლშევიკების წინააღმდეგ მებრძოლ გენერალ დენიკინისადმი. ამ საქმეში მათ ინგლისელებიც უმართავდნენ ხელს, მაგრამ მალე „მმართველთა საბჭოს“ საქმიანობა ინგლისელებისათვის მიუღებელი გახდა და კუკ-კოლისი იძულებული გახდა დაეთხოვა ის.

ინგლისელთა წაქეზებით გააქტიურდა პროოსმალური ბარტია „სედაი მილეთი“. რომლის წევრები ადგილობრივ მაჰმადიანებში ეწეოდნენ ანტიქართულ საქმიანობას და დისკრედიტაციას უწევდნენ ქართველ ეროვნულ მოღვაწეებს.

მიუხედავად ზეწოლისა, „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელმა კომიტეტმა“ შეძლო იმდენი, რომ მოსახლეობა „განაწყობილიყო სიყვარულით საქართველოსადმი“. კომიტეტის წევრები შანტაჟისა და დაშინების მიუხედავად, ხალხს მოუწოდებდნენ დაუმორჩილებლობისაკენ, ბრძოლისაკენ. და რაც მთავარია, კომიტეტმა, 1919 წლის 31

აგვისტოს მოიწვია „ქართველ მაჰმადიანთა“ ყრილობა, რომელმაც დაადგინა, რომ „ამიერიდან ბათუმის ოლქი კვლავ უბრუნდება საქართველოს ავტონომიის უფლებით“. ყრილობამ აირჩია მეჯლისი, რომელსაც ცხოვრებაში უნდა გაეტარებინა მისი დადგენილებები. ეს იყო უდიდესი მოვლენა, რომელმაც გადაწყვიტა ბათუმის ოლქის მომავლის საკითხი. ინგლისელებიც დარწმუნდნენ იმაში, რომ მაჰმადიან მოსახლეობას კვლავ თავის ძმებთან — ქართველებთან უნდოდათ ყოფნა და მთელი ძალისხმევით ამისკენ მიილტვოდნენ.

1920 წლის ივლისში ინგლისელებმა ბათუმის ოლქი კვლავ საქართველოს დაუბრუნეს. ქართული ეროვნული საჯარისო ერთეულები ქალაქში შემოვიდა. მთელი მოსახლეობა მას აღთქოვანებით შეხვდა. იყო ზეიმი. ბათუმის ოლქში დამყარდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წეს-წყობილება.

§ 3. ბათუმის ოლქი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში

1920 წლის ივლისში ბათუმის ოლქის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში დაბრუნებას, ოლქის მოსახლეობა დიდი აღფრთოვანებით შეხვდა. ქართულ ჯარს, მისი მსვლელობის მანძილზე სინარულით ეგებებოდა მოსახლეობა და ყვავილების თაიგულებს ესროდა. ბარცხანასთან ჯარს შეხვდა „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ დელეგაცია და მთელი მოსახლეობის სახელით მიულოცა მათ ეს დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა. დელეგაციის სახელით ჯარს მიესალმენ მემედ აბაშიძე, ჯემალ ჯიქაგა, მუხამედ წულუკიძე, და სხვები. ქალაქში იყო საზეიმო განწყობილება. უკრავდა მუსიკა. იყო ნამდვილი ზეიმი. ბულვარში გაიმართა დიდი სეირნობა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო ქალაქის მთელმა მოსახლეობამ. იმართებოდა სახელდახელო მიტინგები, სადაც ორატორები სინარულით საუბრობდნენ ამ ღირსშესანიშნავი ფაქტის შესახებ. საყურადღებოა აზიზიეს მოედანზე (ახ. თავისუფლების მოედანი) გამართული მიტინგი. აქ სიტყვით გამოვიდა ქალბატონი ქეთევან მიქელაძე, რომელმაც ხალხს მოუთხრო ის დიდი ტანჯვა-წამება, რომელიც აქაურმა მოსახლეობამ გადაიტანა თავისი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე და მიუხედავად ათასი ჯურის დამპყრობელის მცდელობისა, რომ ეს ძირძველი ქართული კუთხე მოეწყვიტათ დედა-საქართველოსადმი, ხალხმა მედგარი წინააღმდეგობით

უბასუხა. მათ გაუძლეს ზოცვა-წლელტას, დარბევას, აწიოკებას და ეს ძვირფასი ქართული მხარე ხელუხლებლად კვლავ დაუბრუნეს მის მშობელ-საქართველოს.³⁵⁸ ამ ზეიშში მონაწილეობდნენ ინგლისელები უილიამ სილვესტრი და ჯიმი ჰანტი. ისინი გაოცებულნი შესტკეროდნენ ამ მდგომარეობას, რადგან უილიამ სილვესტრის თქმით, მიუხედავად იმისა, რომ ბათუმის ოლქი დიდი ხნის განსაზღვრებაში არ იყო საქართველოს შემადგერლობაში და არც აქაური მოსახლეები არიან ქრისტიანები, ისინი ისე ზეიშობენ ამ დღეს (ე.ი. საქართველოსთან დაბრუნებას-ოგ.), როგორც ეს ნამდვილ დღესასწაულს შეჰყერისო, ზოლო ინგლისელი ჯიმი ჰანტი კი აღნიშნავდა: „არ ვიცო, რა უნდა მომხდარიყო აქ ისეთი, რომ ადგილობრივ მოსახლეობაში ისეთი აღფრთოვანება და ზეიში გამოეწვია, როგორც ეს გამოიწვია საქართველოსთან დაბრუნებამ“.³⁵⁹

ეს ნამდვილი სახალხო ზეიში გაგრძელდა თითქმის მთელი კვირის განმავლობაში. ხალხს იმედი მიეცა. ყველანი მხიარულები და საზეიმოდ განწყობილნი იყვნენ.

ბათუმის ოლქის საგანგებო კომისრად დაინიშნა ცნობილი ბირონება ბენია ჩხიკგიშვილი. მას დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა ადგილობრივ ბარტიულ ორგანიზაციებში. მან ბათუმში წამოსვლისთანავე დააყენა საკითხი, „ბათუმის ოლქის მართვა-გამგეობის მოსაწყობად. ამ მიზნით მოიწვია თათბირი, სადაც გაიმართა მსჯელობა, თუ რა მეთოდები უნდა გამოყენებულიყო ადგილობრივი მხარის მართვაში. უბირველეს ყოვლისა, საჭირო იყო ინგლისელების მიერ შემოღებული მმართველობის სტილის შეცვლა.

განსაკუთრებით დიდი ყურადღება მიექცა ბათუმს. გადაწყდა, რომ ბათუმის სამართავად უნდა შექმნილიყო საქალაქო საბჭო, ზოლო ქალაქისათვის უნდა ეხელმძღვანელა ქალაქის მოურაგს (ე.ი. ქალაქის თავს - ო.გ.), რომელიც ანგარიშვალდებული უნდა ყოფილიყო საქალაქო საბჭოს წინაშე. ასევე ქალაქის მოურაგი პასუხს აგებდა ბათუმის ოლქის კომისარის წინაშე. სხვათა შორის დიდი კამათი გამოიწვია იმან, რომ თუ როგორ უნდა განაწილებულიყო ფუნქციები ქალაქის მოურაგსა და საბჭოს შორის. ერთნი მოითხოვდნენ, რომ ქალაქის საბჭო თავისი გაუთავებელი სხდომებით არ მისცემდა ქალაქის მოურაგს თავისუფლად მუშაობის საშუალებას, ზოლო მეორენი კი ამბობდნენ, რომ თუ მხოლოდ ქალაქის მოურაგის ხელში აღმოჩნდებოდა მთელი ძალაუფლება, ეს დაარღვევდა დემოკრატიულ ნორმებს და ხალხის თვალში ავტორიტეტი გაუფუჭდებოდა ადგილობრივ ხელისუფლებას. ბოლოს გადაწყდა, რომ შეექმნათ სამართავად ქალაქის საბჭო მოურაგის მეთაურობით.

უნდა აღინიშნოს, რომ ბათუმის ოლქი ამ დროს მართლაც, რომ მძიმე მდგომარეობაში იყო. ინგლისელებმა აქ მოშალეს ცხოვრების ფუნქციო-

ნირება. ქალაქი ბათუმში მათ ბირწმინდათ გაძარცვეს. გაიტანეს ყოველ-
 გვარი ფასეული. 1920 წლის 24 ივნისს ინგლისურმა გეშებმა
 ბათუმიდან დიდი რაოდენობით გაზიდა სხვადასხვა სახის სამრეწველო,
 სასოფლო და საყოფაცხოვრებო საქონელი. ასევე მათ წაახალისეს და
 გაათამშვეს ყოველგვარი ჯურის ავანტიურისტები, მძარცველები და
 სხვები. რაც უფრო საკვირველია, ინგლისელებმა ბოლშევიკებს მისცეს
 ქალაქში თუ მის ოლქში თავისუფლად პარბაშის საშუალება. უფრო
 მეტიც, გუბერნატორმა კუკ-კოლისმა ბოლშევიკების დელეგაციას
 განუცხადა, რომ ბათუმის ოლქი მაინც რუსეთთან იქნება და არა აქვს
 მას მნიშვნელობა რუსეთი წითელი იქნება თუ სხვა ფერისო. ხოლო
 ოსმალეთისთვის თავგასულობას საზღვარი არ ჰქონდა, ინგლისელებმა
 კიდევ უფრო გააძლიერეს პროოსმალური ორგანიზაცია „სედაი მილეთი“.
 ამ ორგანიზაციას მათ მისცეს ფული და იარაღი. შეუქმნეს ფილიალები
 ბათუმის ოლქის მთელ ტერიტორიაზე. მოუწყვეს სტამბა, სადაც
 იბეჭდებოდა ოსმალურ, რუსულ ენაზე ანტიქართული მიმართულების
 გაზეთები, ხოლო ოსმალების ემისრების პარბაშს კი დასასრული არ
 უჩანდა. აი, ასეთი ანტიქართული გარემო შექმნეს ინგლისელებმა იმ
 მომენტში, როდესაც ბათუმის ოლქი დაუბრუნდა დედა-საქართველოს და
 რა თქმა უნდა, ახლადარსებული ქართული ხელისუფლება აღმოჩნდებოდა
 დიდი სირთულეების წინაშე. 1920 წლის 26 ივლისს გამოსცეს ბრძანება
 „ქალაქში წესრიგის შესახებ“. აქ ამ ბრძანებით მკაცრად დაისჯებოდა
 ყველა ის ვინც არ დაემორჩილებოდა ხელისუფლებას და დაარღვევდა
 სიმშვიდეს. ამ ბრძანებამ შედეგიც კი გამოიღო. ქალაქის მილიციამ
 გვარდიელებთან ერთად დაიწყო პატრულირება მოსახლეობაში ავტორი-
 ტეტის ამბოხების მიზნით, 27 ივლისს მათ დააკავეს მძარცველთა
 ჯგუფი, რომლებიც მინებს ამსხგრევდა. 28 ივლისს კი ბაზრის მიმდინარე
 ტერიტორიაზე შეიპყრეს სამი მძარცველი და ხალხის თვალწინ
 სასტიკად სცემეს. ასევე ადმინისტრაციული სასჯელები დაედო ყველა
 იმათ, ვინც არღვევდა ბრძანების მუხლებს. თუმცა, როგორც შემდგომ
 გამოჩნდა ეს არ აღმოჩნდა საკმარისი მდგომარეობის გამოსასწორებლად,
 რადგან ცხოვრების მოშლილობის კვალი ძალიან ღრმა და ფართო იყო.
 ბათუმის ოლქის ხელისუფლება სოციალ-დემოკრატიული მენშევიკური
 გახლდათ. მათ დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადეს ყველა იმ დაჯგუ-
 ფებას თუ ორგანიზაციას, რომლებსაც განსხვავებული პოზიცია ეჭირათ.
 უპირველეს ყოვლისა „თვალში ამოიღეს“ ბოლშევიკები, რომლებიც აქ
 მომრავლებულნი იყვნენ 1920 წლის დასაწყისიდან. ბოლშევიკები,
 მართლაც რომ ძირგამომთხრელ საქმიანობას ეწეოდნენ დემოკრატიული
 ხელისუფლების წინააღმდეგ და ცდილობდნენ მოსახლეობის აყოლიებას.
 ამ მოქმედებამ მეტად სასიფათო ხასიათი მიიღო 1920 წლის მეორე
 ნახევრისათვის, ამიტომ მთავრობამ 1920 წლის 2 აგვისტოს გამოსცა კი-

დევ ერთი ბრძანება „ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობის აღმკვეთი ღონისძიებების შესახებ“. ბრძანებაში მითითებული იყო, რომ ბათუმის ოლქში მოქმედი ზოგიერთი (იგულისხმება ბოლშევიკები, ოსმალური ორიენტაციის ბარტიები - ო.გ.) პოლიტიკური დაჯგუფება ცდილობს მოსახლეობაში სახელი გაუტეხოს საქართველოს ხელისუფლებას და ამ მიზნით ეწევა ანტისახელმწიფოებრივ საქმიანობას. ისინი ხალხში აგრ-ცულებენ პროკლამაციებს და სურთ გამოიწვიონ არეულობა... ამიტომ საჭიროა დაუყოვნებლივ აღკვეთილ იქნას ასეთი მოქმედება“. ამ ბრძანე-ბას ბოლშევიკებმა პროტესტით უპასუხეს. ამის გამო მათი დელეგაცია ეწვია ბ.ჩხიკვიშვილს და უთხრა, რომ ეს არის რუსეთ-საქართველოს შორის 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების დარღვევა. ბოლშევიკების დელეგაციას, ჩხიკვიშვილმა განუცხადა, რომ ხელშეკრულებას, თქვენ, ბოლშევიკები არღვევთ, რადგან ხალხში დეზორგანიზაცია შეგაქვთ და ეწვეით ძირგამომთხრელ საქმიანობას. ამიტომ იცოდეთ, რომ მართალია, ჩვენ ამ ხელშეკრულების თანახმად არ გვრძალავთ თქვენი ორგანიზა-ციის საქმიანობას, მაგრამ არ მოგცემთ თავისუფლად ბარაბაშის უფლე-ბას.³⁶⁰ შედეგად ამას ის მოჰყვა, რომ გაძლიერდა რეპრესიები. დააბა-ტიმრეს რამდენიმე ათეული კაცი. ბევრი მათგანი საერთოდ გაასახლეს ბათუმის ოლქის საზღვრებიდან „ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობი-სათვის“. რაც შეეხება ოსმალური ორიენტაციის ორგანიზაციებს, აქ შედარებით სიფრთხილე გამოიჩინეს, რადგან იმხანად, □ძლიერი იყო მოსახლეობის დიდ ნაწილში ოსმალური ორიენტაციის ორგანიზაციების ზეგავლენა და ერთბაშად მათზე იერიშის მიტანა, სასურველი არ იქნე-ბოდა, თუმცა ზოგიერთი ასეთი ორგანიზაციის წევრი დააბატიმრეს ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობისათვის.³⁶¹ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთმა მდგომარეობამ გაართულა გითარება. ამან თავი იჩინა უკვე აგვისტოს მე-2 ნახევრიდან. თითქოს სადღაც გაქრა ის ეიფორია, რო-მელსაც ადგილი ჰქონდა აქ 1920 წლის ივლისში, როდესაც ბათუმის ოლქი ქართულმა ჯარმა დაიკავა. სწორედ ამას მიეძღვნა 1920 წლის 9 აგვისტოს საქალაქო საბჭოს სხდომა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ქალაქის მოურავი გიზო ანჯაფარიძე. მან აღნიშნა, რომ ბათუმში შეიმჩნევა მოსახლეობის ერთი ნაწილის უმაჟოფილება ჩვენდამი, ამით სარგებლობს მტრები და ცდილობს კიდევ უფრო დაძაბოს გითარება. საქმეს რეპრესიებიც ვერ შეცვლის. საჭიროა გადაუდებელი ღონისძიებე-ბის გატარება. სხდომაზე გრცელი სიტყვით გამოვიდა საქალაქო საბჭოს გამგეობის წევრი, ცნობილი სოციალ-დემოკრატი კგოგოლაძე, რომელ-მაც თქვა, რომ „პირდაპირ გასაკვირია, რას უნდა მოელოდეს მოსახლეო-ბის ერთი ნაწილი ასე სწრაფად ჩვენგან. ჩვენი ხელისუფლება აქ სულ ერთი თვეა რაც ფუნქციონირებს და ამ მოკლე ხანში, რომელი მთავრობა შეძლებს ყველაფრის გაკეთებას. ჯერ ამისათვის დროა საჭირო. ნაბი-

ჯები ამ მიმართულებით იდგება და მომავალშიც ასე გაგრძელდება. ნურც ის დაგვაფიქვდება, თუ რა რთულ ბირობებში გვიწევს მუშაობა. ყველა ჩვენი ხელისუფლებულია, ყველა ძირს გავითხრის და ამ დროს კიდევ პრეტენზიების გამოთქმა მართებული არ არისო“. მეტად საინტერესო და ჩვენი აზრით ყურადსაღები იყო ქალაქის საბჭოს გამგეობის წევრის ი.ქორქაშვილის გამოსვლა. მან აღნიშნა, რომ ის შეხვდა აქაურ გაგლეზიან მაჰმადიანებს, რომლებმაც მას სთხოვეს საქალაქო საბჭოს წინაშე დაეყენებინა საკითხი ბათუმის ოლქის ავტონომიის შესახებ, რადგან მათი აზრით, სწორედ ავტონომიის საკითხის დროულად გადაჭრა შეძლებს მდგომარეობის გამოსწორებას. ავტონომიის შესახებ საკითხის დაყენებამ კამათი გამოიწვია. კ.გოგოლაძის აზრით, ავტონომიის შესახებ საკითხის დაყენება ნაადრევია, თუმცა მან ისიც აღნიშნა, რომ ამ საკითხის გადაწყვეტის უფლება ადგილობრივ ხელისუფლებას არა აქვს, რადგან ის საქართველოს დამფუძნებელი კრების პრეროგატივაა. მეტად საყურადღებო იყო ქალაქის მოურავის მოადგილის ზია ბეგ აბაშიძის გამოსვლა. მან თქვა, რომ ავტონომია არის აუცილებელი და თუ ეს დროულად გადაწყდება, კიდევაც მოელება ბოლო იმ ავანტიურის, რომელსაც აქ აქვს ადგილი. შემდეგ მან აღნიშნა, რომ საჭიროა ხალხის მომზადება ამისათვის. მაგრამ ჯერ სხვა კიდევ უფრო მეტი მნიშვნელობის საკითხები გვაქვს გადასაწყვეტი. მართალია, მას არ დაუკონკრეტებია, თუ რას გულისხმობდა ის ამ სხვა მნიშვნელოვან საკითხებში. ბოლოს სხდომის შედეგები შეაჯამა გიზო ანჯაფარიძემ, რომელიც ავტონომიის საკითხსაც შეეხო და აღნიშნა, რომ ოლქის კომისარი ბენია ჩხიკავიშვილი ავტონომიის შესახებ ესაუბრა საქართველოს ხელისუფლების წარმომადგენლებს. ისინი წინააღმდეგნი არ არიან ამ საკითხის ირგვლივ მსჯელობისა, მაგრამ ამისათვის ჯერ კიდევ დროა საჭირო. ამჟამად კომისარი თბილისში იმყოფება და როდესაც ის ბათუმში დაბრუნდება, მასთან ამ საკითხზეც გვექნება საუბარი. გიზო ანჯაფარიძის აზრით, ქალაქის საბჭოს აქვს მხოლოდ საკითხის დასმის უფლება, მაგრამ გადაწყვეტა ამ საკითხისა უკვე თბილისის ხელმძღვანელების მოვალეობაში შედის.³⁶² ავტონომიის საკითხი კიდევ გახდა საქალაქო საბჭოს სხდომის მსჯელობის საგანი, ამ საკითხზე გამართულმა დებატებმა მთელი ქალაქი მოიცვა. ბოლოს კომისარი ჩხიკავიშვილი აძულებული გახდა წერილით ეცნობებინა საქალაქო საბჭოსათვის, რომ მათ შეეწყვიტათ ამ თემაზე საუბარი და თუ გინმე კვლავ მას წამოჭრიდა, მაშინ ის პროფოკატორი იქნებოდა, რადგან ამ შემთხვევაში ის მტრების წისქვილზე ასხამდა წყალს. ავტონომიის მიცემა რთული საკითხია, ჯერ უნდა ჩატარდეს მოსახლეობის გამოკითხვა, მზად არიან თუ არა ისინი ზედმეტი წარმონაქმნისათვის“, როდესაც თავის დროზე მთავრობას ხელთ ექნება გამოკითხვის შედეგები, მაშინ შეიძლება ამ საკითხის

ირგვლივ საუბარი.

აგტონომიის საკითხი იმ მომენტისათვის, როგორც ჩანს მოსახლეობის ერთ ნაწილში მომწიფებული იყო და მოითხოვდა მის დაუყოვნებლივ გადაჭრას. ამ საკითხს ისინი უყენებდნენ რატომღაც საქალაქო საბჭოს და არა კომისარს. ეტყობა, კომისარი ჩიიკიშვილი „არ თვლიდა საჭიროდ ამ საკითხის გადაჭრას, რადგან მისთვის ეს მიუღებელი იყო, თანაც იმეამად ბათუმის ოლქი მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა და მისი ამ მდგომარეობიდან გამოსაყვანად დიდი დრო იყო საჭირო“.

დაიწყო ბათუმის ოლქის მთელ ტერიტორიაზე სახელისუფლო ორგანოების ჩამოყალიბება. ეს პროცესი მტკივნეულად მიმდინარეობდა. ბევრ ადგილას ხალხი „მტრულად განეწყო“ მენშევიკი ხელისუფლები-სადმი. ამ მიმართულებით უნდა ითქვას, რომ ხელისუფლებამ დაუშვა შეცდომა. კადრებად ისეთი ხალხი შეარჩია, რომლებიც გერ იდგნენ მოწოდების სიმაღლეზე. განსაკუთრებით დაიძაბა მდგომარეობა ართვინის ოლქში, სადაც უფროსად დაინიშნა ბოლკოვნიკი წულუკიძე, რომელსაც არც თუ ისე სახარბიელო წარსული ჰქონდა წულუკიძის დანიშვნა ერთ-სულოვნად არ მომხდარა, რადგან მას მოწინააღმდეგეები გამოუჩნდნენ. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ ისეთ რთულ ადგილას, როგორიც ართვინია, წულუკიძის დანიშვნა ყოვლად გაუმართლებელია. ამ სიტყვების სისწორე მოგვიანებით გამოჩნდა, როდესაც წულუკიძის მოუქნელი ბოლიტიკის გამო ართვინის ოლქი კინაღამ „მთლიანად დაიკარგა“.³⁶³ აი, რას წერდნენ ართვინიდან ბათუმის ოლქის საგანგებო კომისარს: „თქვენს მიერ დანიშნული ოლქის უფროსი წულუკიძე შეუფერებელია თანამდებობისათვის. ეს კაცი ასევე უნიჭოა ადმინისტრაციული საქმიანობისადმი. მას აქვს ძალიან ბევრი უარყოფითი თვისება. არის უხეში და მოუქნელი. ბილწსიტყვაობს. ადმინისტრაცია ააგსო უსაქმური ხალხით, რომლებიც პირსაგარდნილი მექრთამეები არიან. ყოვლად აღმაშფოთებელია მილიციის თვითნებობა, რომელთა მხრიდან ხალხის შევიწროება ჩვეულებრივი მოვლენაა... თუ ეს კაცი არ მოშორდა ართვინს, იცოდეთ, ართვინში გამოუსწორებელი მდგომარეობა იქნება.“³⁶⁴ მიუხედავად ასეთი გამაფრთხილებელი შეტყობინებისა ბათუმის ოლქის ხელისუფლებამ ის უყურადღებოდ დატოვა. ამ უყურადღებობამ კი მოიმოკ თავისი შედეგები. 1920 წლის აგვისტოს ბოლოს, ართვინის ოკრუგის უფროსის ადმინისტრაციულ შენობასთან მივიდა ხალხის ჯგუფი და მოითხოვა პირველადი მოთხოვნების საქონელზე ფასების დაკლება, მაგრამ იმის ნაცვლად, რომ ხალხისათვის მოესმინათ და მდგომარეობის გამოსწორებაზე ერთად ესრუნათ, ხალხს მილიცია მიუსიეს და ძალის გამოყენებით გარეკეს. ეს ფაქტი გახდა შემდგომი დრამატული მოვლენების განვითარების მიზეზი. საღამოს ადმინისტრაციულ შენობას თავს დაესხა რამდენიმე შეიარაღებული პირი და ცეცხლი გაუხსნა შიგ მყოფთ. ამას

შედევად ის მოჰყვა, რომ 6 ადამიანი მოკვდა, ხოლო რამდენიმე კი დაიჭრა, შემდეგ ეს შეიარაღებული ჯგუფი გაიმართა იმ ყაზარმისაკენ სადაც გვარდიელები იყვნენ დაბანაკებული და მათაც ცეცხლი გაუხსნა, ატყდა ორმხრივი ბრძოლა, ბევრი დაიღუპა, რამდენიმე ათეული კი დაიჭრა. გითარება მეტად კრიტიკული შეიქმნა, მაგრამ ისეც გონებამ გაიმარჯვა. ადგილობრივი მაჰმადიანების მხრიდან, რამდენიმე ცნობილმა ბიროვნებამ აიძულა თავისიანები ცეცხლი შეეწყვიტა. ეს მოთხოვნა შესრულდა. შემდეგ ეს ბიროვნებები გაემართნენ ოლქის უფროსთან შესახვედრად. წულუკიძე დამფრთხალი იძულებული გახდა დათანხმებულიყო მათი მოთხოვნის შესრულებაზე. ისარგებლეს რა იმით, რომ ოლქის ხელისუფლება უუნარო აღმოჩნდა, დაიწყო ოსმალთა ემისრების ენით აუწერელი, თავგასული ბარბაში. ისინი დაუფარავად მოძრაობდნენ მთელს ართვინში და ატარებდნენ ანტიქართულ აგიტაციებს. უფრო მეტიც, ემისრები ისე გათავხედდნენ, რომ თვით უფროსის შენობიდან რამდენიმე ათეულ მეტრში, ერთ-ერთ მოსახლესთან ატარებდნენ საუბრებს ადგილობრივ მაჰმადიანებში და ხალხს მოუწოდებდნენ ოსმალეთთან შეერთებაზე, ხოლო ოლქის ხელმძღვანელობა კი ვითომ გერაფერს ამჩნევდა.

რაც უფრო მეტად აღმაშფოთებელი იყო, ეს გახლდათ იარღითა და ტყვია-წაბლით უკანონოდ სხეულებიცაა. ამ ბინძურ საქმეში გარეუღნი იყვნენ ყველანი, დაწყებული ოლქის უფროსიდან დამთავრებული რიგით გვარდიელამდე. ისეთი მდგომარეობა შეიქმნა, რომ იმ დროისათვის იარაღი უფრო იოლად იშოვებოდა, გიდრე კეების პროდუქტი. იარაღით გასაღება გახდა შემოსაგლის ერთ-ერთი უმთავრესი წყარო. ხოლო შედეგი ამ წინდაუსედაგი პოლიტიკისა ის იყო, რომ 1920 წლის 6 სექტემბერს ართვინში, დღისით, ხალხის თვალწინ დახოცეს 4 ქართველი შილიციელი. მკვლელები მიიმალნენ. მოსახლეობისათვის ცნობილი იყო ის ადგილი სადაც ისინი დაიმალნენ, მაგრამ იმდენად არაპოპულარული იყო ხელისუფლება ხალხის თვალში, რომ მას არავინ არ აცნობა, თუ სად იმალებოდა მკვლელები. თუმცა მთავრობამ ანონიმური შეტყობინებიდან მაინც გაიგო ეს ადგილი, მაგრამ დარწმუნდა ბანდიტების ძლიერ შეიარაღებაში, ხელისუფლებამ ვერ შეძლო იქ ჯარის გაგზავნა. აი, ასეთი მდგომარეობა იყო შექმნილი ართვინში უნიჭო ხელისუფლების გამოისობით. თვით ადგილობრივი სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია იძულებული გახდა ეღიარებინა, რომ ართვინს მოგლა სჭირდება და თუ არ შეიცვლება აქ მმართველობის სტრუქტურა, მდგომარეობა უმართაქი გახდება.³⁶⁵

ასეთივე გითარება შეიქმნა კინტრიშის (ქობულეთის) რაიონშიც. აქ კიდევ უფრო მძიმე და აუტანელი მდგომარეობა იყო. ქობულეთი მტრების სახიფათო გაგლეხის ქვეშ მოექცა. ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციამ

საერთოდ ვერ მოახერხა ქობულეთის რაიონის სახელისუფლო მმართველობის ჩამოყალიბება-განმტკიცება. მათ მხოლოდ ქობულეთში შეძლეს სახელისუფლო ორგანოს შექმნა, მაგრამ ეს ორგანო ქობულეთის იქით სარეთოდ არ გრცელდებოდა. ქობულეთის სოფლებში არ არსებობდა არაერთი სახელისუფლო სტრუქტურები. აქ არც სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია იყო მძლავრი. არსებობდა მხოლოდ აგიტატორების მცირე ჯგუფი, რომლებიც ვერაგითარ გაგლენას ვერ ახდენდა მოვლენათა მსვლელობაზე. სამაგიეროდ ისე, როგორც ართვინში, აქაც ძლიერი იყო ოსმალოფილური ელემენტები, რომლებიც თავისუფლად მოქმედებდნენ.³⁶⁶ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა პროოსმალური ორგანიზაცია „სედაი მილეთი“. შეიძლება ითქვას, რომ ქობულეთის რაიონში, ხელისუფლების უუნარობის გამო, ნამდვილ ძალაუფლებას ეს პარტია ფლობდა. ხალხი უფრო მეტად ამ პარტიასთან მიდიოდა, ვიდრე ადგილობრივ ლეგიტიმურ მთავრობასთან. რაიონის ცენტრში, იყო ამ ორგანიზაციის „შტაბ-ბინა, ხოლო მათი ფილიალები დაბიდან სოფლებში იყო განთავსებული. „სედაი მილეთის“ ხელმძღვანელობდა ბირწაგარდნილი ანტიქართველი ხასან ეფენდი ბულარ-ოღლი. 1920 წლის 29 აგვისტოს ქობულეთში, შედგა ამ ორგანიზაციის შეკრება. შეკრების შესახებ აცნობეს ადგილობრივ ხელისუფლებას, მაგრამ ამ უკანასკნელმა არ გაატარა არავითარი ღონისძიება ამ შეკრების ჩასაშლელად. შეკრებაზე სიტყვებით გამოსულებმა ბულარ-ოღლიმ, ახმედ ჩეში-ოღლიმ, ენვერ ეფენდი ოღლიმ, სულეიმან ცეცხლაძემ, ისმაილ ბერიძემ, ხასან ოღლი კობახიძემ და სხვებმა ისაუბრეს იმ სიტუაციაზე, რომელიც ქობულეთში შეიქმნა. აღნიშნეს, რომ მათთვის მიუღებელია გურჯების ხელისუფლება, რადგან ის არამაჰმადიანურია, ხოლო ბულარ-ოღლიმ თქვა ის, რომ ეს ხელისუფლება დროებითაა და მას დიდი ხნის მოქმედების საშუალება არ ექნება. მანვე ისიც აღიარა, რომ აუცილებელია მოსახლეობაში აგიტაციის გაძლიერება და ხალხის დარწმუნება იმაში, რომ ოსმალეთი მალე შეძლებს ამ მხარის შეერთებას. აქვე, ერთ-ერთმა ოსმალური ორიენტაციის ხასან ოღლი კობახიძემ „ქართულ ხელისუფლებას მატყუარა“ უწოდა, რადგან ის ხალხს დაბირდა ავტონომიას და არაფერი არ გაუკეთებიაო, ხოლო სულეიმან ცეცხლაძემ კი მართლაც, რომ ცეცხლზე ნავთი დაასხა და თქვა, რომ მე იმიტომ შემოგედი ამ ორგანიზაციაში (ე.ი. სედაი მილეთში - ო.გ.), დავინახე „ჭეშმარიტი სიყვარული თავისი ხალხისა და მჯერა, რომ თუ ოსმალეთი კგლავ შემოიერთებს ჩვენს მხარეს, ის გურჯებივით ხალხს კი არ მოატყუებს, არამედ შეუსრულებს იმას რასაც დაბირდება, მხედველობაში მაქვს ჩვენი მხარისათვის ნამდვილი ავტონომიის მიცემა. ამ შეკრებაზე გადაწყვიტეს, რომ ორგანიზაციის სახელით ადგილობრივ ხელისუფლებასთან მისულიყო მისი რამდენიმე წევრი და მათთვის გადაეცათ

„ადგილობრივი მაჰმადიანების მიმართვა.“ მართლაც 10 სექტემბერს „სედაი მილეულები“ ეახლნენ ქობულეთის რაიონის უფროსს და მოსთხოვეს, რომ ქობულეთის რაიონში ხელისუფლების ორგანოებში სამუშაოდ შეეყვანათ მათი წარმომადგენლებიც. ეს მოთხოვნა უფროსმა კატეგორიულად უარყო. უფრო მეტიც, მან საშინელი წინდაუხედავი ნაბიჯი გადადგა, და ამ ბროფოკატორების დაბატიმრების ბრძანება გასცა. ისინი დააკავეს, მაგრამ ბოლოს უფროსი თავისიანებმა დაარწმუნეს, რომ ამ ნაბიჯით შეიძლებოდა სისხლისღვრა მომხდარიყო და თხოვეს მათი განთავისუფლება, ისინი გაათავისუფლეს, თუმცა ამ წინდაუხედაობამ მართლაც, რომ ცუდი რილი შეასრულა. საქმე იმაშია, რომ დაბატიმრებისას მილიციონერებმა მათ შეურახყოფა მიაყენეს, ხოლო ერთი მათგანი მუხამედ გვარამძე კი სასტიკად სცემეს.³⁶⁷

საქართველოს ერთიანობის მოწინააღმდეგეებმა შეძლეს პროკლამაციების გაკერა სოფლებში, რომელშიც ხალხს მოუწოდებდნენ აჯანყებისაკენ. ასეთი პროკლამაციები დიდი რაოდენობით გააერეს სოფლებში ხინოში, ჭახათში, კოხში, ცხემლოვანში და სხვაგან. აგიტატორები სოფლებში ღიად ატარებდნენ მიტინგებს და მოსახლეობას დაუშორილებსაკენ მოუწოდებდნენ. მაგალითად, 1920 წლის 16 სექტემბერს სოფელ ხუცუბანში ჩატარებულ მიტინგზე „სედაი მილეულებმა“ მოსახლეობას მოუწოდეს შეიარაღებისაკენ და ხმა გაავრცელეს, რომ ოსმალეთის ჯარი მალე ბათუმში შემოვა და ჩვენი კუთხე კვლავ ჩვენს „თანამოძმეებს“ შეუერთდება. აქვე, მიტინგზე გამოსულმა ხუსეინ მოწყობილმა ხალხს უთხრა, რომ დღეიდან ხუცუბანში ხელისუფლება მოლიიანად გადადის ადგილობრივი ორგანიზაციის ხელში (ე.ი. სედაი მილეუთის $\square$ ო.გ.) და ყველას გთხოვ საჭიროებისათვის მას მიაკითხოს.³⁶⁸ ხოლო ის, რაც 27 სექტემბერს მოხდა სოფელ კოხში წარმოადგენდა ენით აუწერელ ძალადობას. ამ ძალადობის გაჩაღებაში თანაბარი წვლილი მიუძღვის, როგორც მილიციონერებს, ასევე „სედაი მილეუთის“ აგიტაციით მოწამლულ მოსახლეობას. კოხელ გლეხს გუნთაიშვილს მილიციონერებმა შეურაცხყოფა მიაყენეს, რის საპასუხოდ გლეხმა ისინი მოკლა, ხოლო შემდეგ მოკლულებს ყელები გამოჰჩრა. ამ ამბავმა სულთნის ბრძანებით შემძრა მთელი ქობულეთი. ქობულეთიდან კოხში გაიგზავნა რაზმი, მაგრამ სოფლის შესასვლელში მათ ცეცხლი გაუხსნეს და კვლავ 2 მილიციონერი მოკლეს. ამან კი ისე აღაშფოთა მილიციონერები, რომ მათ დაკარგეს მოქმედების ყოველგვარი კონტროლი. მათ სისასტიკეს საზღვარი არ ჰქონდა, გადაწვეს რამდენიმე სახლი, მოკლეს სამი კაცი, ბევრი დააბატიმრეს და ხალხი იმით დააშინეს, რომ უარესი დღე დაუდგებოდათ თუ „მტრების საქმეს“ გააკეთებდნენ.³⁶⁹

ბოლიტიკური სიტუაცია ოლქში იმდენად დაიძაბა, რომ საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ, სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის

წევრი, პეტრე გელეიშვილი, 1920 წლის სექტემბერში მდგომარეობის გამოსარკვევად შიაცლინა, რომელმაც ბათუმის ოლქში 12 დღე დაჰყო. შეხვდა ადგილობრივ მოსახლეობის წარმომადგენლებს და ნოე ჟორდანიას წარუდგინა ვრცელი მოხსენებითი ბარათი, რომელშიც მან დაახასიათა ბათუმის ოლქში შექმნილი მდგომარეობა. განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ავტონომიის მომხრეებს და მოხსენებაში ვრცლად განიხილა ეს საკითხი, თუმცა მას არ მიუთითებია ამ მნიშვნელოვანი საკითხის გადაწყვეტის გზები.

სოფელ კოხში დატრიალებულმა ტრაგედიამ კიდევ უფრო დაძაბა მდგომარეობა, მაგრამ ბევრი მათგანი დააშინა კიდევაც. გაჩნდა იმის შიშიც, რომ ხელისუფლებას შეუძლია საჭიროდ იმოქმედოს. 1920 წლის 30 სექტემბერს ქობულეთში დააკავეს რამდენიმე შეიარაღებული ბირი, ერთი მათგანი ახმედ-ოღლი ოსმალეთის ემისარი აღმოჩნდა. ასევე, 4 ოქტომბერს ქობულეთის მილიციამ არ მისცა „სედაი მილეთელებს“ მიტინგის ჩატარების უფლება, ხოლო ორი მათგანი კიდევაც დააპატიმრა. შემდეგ, ქობულეთის სოფლებში დააგზავნა თავისი მომხრეები, რომლებმაც დაიწყეს მოსახლეობაში ახსნა-განმარტებითი სამუშაოების ჩატარება, ზოგ სოფლებში, მაგალითად, ბობოყვანაში ასეთ აგიტაციას წარმატება ხვდა წილად. რადგან აქ შეიქმნა ქობულეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბობოყვანის განყოფილება. მთავრობამ ხალხის გულის მოგების მიზნით დაიწყო მოსახლეობაში პროდუქტების დარიგება. ამ საქმეში ჩართეს ადგილობრივი მორწმუნეებიც. ხალხის დატაკ ფენას უფასოდ დაურიგეს შაქარი, ფქვილი, ბრინჯი და სხვა. ასეთი ნაბიჯები კარგი და ნორმალური იყო, მაგრამ მდგომარეობის საბოლოოდ გამოსწორება მაინც გერ მოხერხდა, რადგან დიდი ხნის განმავლობაში წარმართულმა მუშაობამ თავისი უარყოფითი დაღი დაასვა აქაური მოსახლეობის დიდ ნაწილს.

სწორედ ამ დროს ბაქოში გაიმართა ყრილობა, რომელიც მიემდგნა ერთიანი შაჰმადიანური სახელმწიფოს შექმნას. ამ ყრილობას ესწრებოდნენ „სედაი მილეთელები“ ცნობილ ბუღარ-ოღლის მეთაურობით და შემდეგ უკან დაბრუნებისას მათ დაიწყეს ბაქოში მიღებული დადგენილების მოსახლეობამდე დაყვანა. აქ თავისუფლად დაბარაშებდა „სედაი მილეთელი“ ზოჯა ქათამაძე, რომელიც ბოლშევიკებმა ფულთი მოსყიდეს და დააგაღეს ქრთველების (ე.ი. ქათული ხელისუფლების - ო.გ.) წინააღმდეგ აგიტაციის ჩატარება.³⁷⁰

უფრო მძიმე სიტუაცია იყო ხულოში, ქედაში, სადაც მძლავრობდნენ ოსმალეთელი ელემენტები. ხულოში, მართალია შეიქმნა მილიცია, ჯარმა დიწყო საზღვრების დაცვა, მაგრამ ეს არ აღმოჩნდა საკმარისი მდგომარეობის გამოსასწორებლად. სამწუხაროდ აქაც ადგილი ჰქონდა იგივე შეცდომებს მმართველობაში, რომელმაც სხვაგან მთელი სივრძე-

სიგანით იზიზა თაგი. ადგილობრივი ადმინისტრაცია გერ აღმოჩნდა მოწოდების სიმაღლეზე აქაური სიტუაციის დასარეგულირებლად. კომისარი აგოგელია უხეში ბიროვნება იყო, მის მხრიდან ადამიანის ფიზიკური შეურაცხყოფა ჩვეულებრივი მოვლენა გახლდათ. ამიტომაც იყო, რომ ხალხი ზიზლით უყურებდა ადმინისტრაციას. ხულოს სოფლები საერთოდ მოწყვეტილი იყო ცენტრს, ადგილებზე ადმინისტრაცია არ იყო და ხელისუფლებას წარმოადგენდნენ ხოჯები, მოღები და ოსმალების ემისრები, რომლებიც მიუხედავად საზღვრის გითომდა დაცვისა, აქ მრავალად იყვნენ. ხულოს რაიონის ადმინისტრაციის უმოქმედობაზე უკმაყოფილებას გამოთქვამდა ახლად დანიშნული საგანგებო კომისარი გრ. გიორგაძე, რომელიც კიდევაც აღნიშნავდა, რომ „ხულოში და სხვაგან ჩვენი ხალხისუფლება არ არსებობს.“³⁷¹ ასეთივე მდგომარეობა იყო შექმნილი ქედაში სადაც ადმინისტრაცია ქედის იქით (ქედაშიც ძალიან მცირედ) გერ აკონტროლებდა მდგომარეობას. 1920 წლის 20 სექტემბერს ქედაში გაძარცვეს ბათუმიდან აქაური ჩინოვნიკებისადმი ხელფასის დასარიგებლად გაგზავნილი ფოსტა, მძარცველებს დაედევნენ და სოფელ ცხმორისთან დაეწივნენ, მაგრამ მძარცველებმა შეიარაღებული წინააღმდეგობა გასწიეს და შეძლეს მიმალვა. კომისარმა საგანგებო წერილით აცნობა ქედის ადმინისტრაციის უფროსს, რომ დაუყონებლივ მოეძებნა დამნაშავენი და სამაგალითოდ დაესაჯა. მძარცველთაგან ერთ-ერთი ღერსუნ ბერიძე იყო სოფელ ზვარედან. ადმინისტრაციამ ზვარეში, ბერიძის ნათესავის ოჯახში გაგზავნა მილიცია და ოჯახის წევრებს დააგადა, რომ მათ თვითონ შეეპყროთ მძარცველი და ხელისუფლებისათვის გადაეცათ, მაგრამ ეს მათ გერ შეძლეს, ამის გამო ოჯახის ბატონი დაამბატიმრეს და სამყრობილეში ჩასვეს, ხოლო სოფელში კი მილიციის რაზმი ჩააყენეს. მიუხედავად ამისა, მათ მაინც გერ შეძლეს მძარცველების შეპყრობა.

ოსიც უნდა აღინიშნოს, რომ ძნელდებოდა ბათუმიდან დახმარების გაწევა მთელი ოლქის ტერიტორიაზე, ეს გამოწვეული იყო სატრანსპორტო საშუალების უქონლობით, ხოლო ბევრ დასახლებულ ბუნქტებში მისასვლელი ისეთი უფარგისი გზები იყო, რომ იქ გავლა თითქმის წარმოუდგენელი გახდა. განსაკუთრებით წვიმიან ამინდებში ეს გზები ისე ატალახდებოდა, რომ მიმოსვლა არ შეიძლებოდა. ამიტომაც იყო, რომ გერ ხერხდებოდა ცენტრიდან დახმარების გაწევა. ხოლო ადგილებზე არ იყო საკმარისი ძალები მდგომარეობის დასარეგულირებლად. ბევრი სასწრაფო შეტყობინება დაიხმარე ძალების დაუყონებლივ გამოგზავნის თაობაზე გერ ხერხდებოდა სწორედ ზემოთ აღნიშნული მიზეზების გამო. ასე, მაგალითად, 1920 წლის 4 ოქტომბერს ართვინიდან ბათუმის ოლქის კომისარს სასწრაფოდ ეცნობა ყაჩაღთა ჯგუფის ასალაგმავად დაიხმარე ძალების გამოგზავნის თაობაზე,

მაგრამ ბათუმიდან ვერ გაიგზავნა ეს ძალები.³⁷² ასეთი მდგომარეობა იყო იმის მიზეზიც, რომ ვერ ხერხდებოდა ადგილებზე გითარების ნორმალიზაცია.

ბათუმის ოლქის ხელისუფლება, (როგორც მთელი საქართველოს) სოციალ-დემოკრატიული იყო, ამიტომ ხელისუფლება არ ცნობდა სასულიერო ბირთა პრეტენზიებს და მოსახლეობის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აქტიურად ჩაბმას მოითხოვდა. ამიტომაც იყო, რომ ხელისუფლებამ ვერ შექმნა ადგილობრივ სასულიერო და საერო საზოგადოებაში საჭირო ავტორიტეტი.

მთელი 1920 წლის აგვისტო-სექტემბრის დასაწყისში ხელისუფლება დაკავებული იყო მე-2 ინტერნაციონალის ბელადების ჩამოსვლასთან დაკავშირებული საკითხების მოგვარებით. დგებოდა სხვადასხვა ვარიანტები სტუმრების დასასვენებლად. ნაწილდებოდა ფუნქციები, რომლებიც ხშირად იცვლებოდა. ამ ხნის განმავლობაში მთავრობას სხვა საქმეებისათვის არ ეცალა და სწორედ ამ პერიოდს ემთხვევა სხვადასხვა ხასიათის გართულებები ბათუმის ოლქში. ისიც უნდა ითქვას, რომ ბოლშევიკებიც ცდილობდნენ თავისი წვლილას შეტანას ამ საქმეში. ისინი ხშირად ერთობლივად მოქმედებდნენ (მენშევიკებთან—ო.გ.) კიდეც. ამაზე შეტყუვლებს არა ერთი საარქივო დოკუმენტი. უფრო მეტიც, ამ მომენტისაღმე მიძღვნილ თათბირზე ხშირად ბოლშევიკებიც კი მონაწილეობდნენ. ასე რომ არ არის სწორი მტკიცება იმის შესახებ, რომ თითქოსდა ბოლშევიკები თავიდანვე მტრულად იყვნენ განწყობილნი ამ ფაქტისადმი.

1920 წლის 14 სექტემბერს ბათუმში ჩამოვიდნენ მე-2 ინტერნაციონალის ბელადები მაკდონალდი, განდერგელდე, რენოდელი, დე ბრუკერი, გოუსმანი და სხვები. მათ დიდებული შეხვედრა მოუწევს. ბათუმის ქუჩები საზეიმოდ იყო მორთული. უკრავდა მუსიკა, ხალხი გარეთ იყო გამოფენილი. გაიმართა სახელდახელო მიტინგი, რომელშიც სტუმრებმაც მიიღეს მონაწილეობა. რენოდელმა მადლობა მოახსენა ქართველ სოციალ-დემოკრატებს იმ ღვაწლისათვის, რომელიც მათ გასწიეს სოციალ-დემოკრატიული იდეების ცხოვრებაში გატარებისათვის. ასეთივე საპატიოებლო სიტყვებით გამოვიდნენ განდერგელდე, მაკდონალდი და სხვა. ისინი აღფრთოვანებას ვერ მალავდნენ იმ წარმატების გამო, რომელიც ქართველმა სოციალისტებმა მიიბოვეს. ერთ-ერთ შეხვედრაზე, ქალაქის სათათბიროში, რომელსაც ესწრებოდა გოუსმანი, სიტყვით გამოვიდა ადგილობრივი ბოლშევიკი ვოლკოვი, რომელმაც ამ მომენტს ღირსშესანიშნავი და ყველა თარიღისაგან გამორჩეული უწოდა. ამის შემდეგ მე-2 ინტერნაციონალის ბელადები თბილისში გაემგზავრნენ. მათ ბათუმიდან დიდებული გაცილება მოუწევს. ასეთივე შეხვედრა და გაცილება მოუწევს მოგვიანებით ცნობილ სოციალ-დემოკრატ კარლ

ვითარება კი ბათუმის ოლქში კვლავაც დაძაბული იყო. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა 1920 წლის ოქტომბრის ბოლოს. სწორედ ასეთ მდგომარეობას მიეძღვნა 1920 წლის 2 ნოემბრის საქალაქო საბჭოს საგანგებო სხდომა. აქ ვრცელი მოხსენებით გამოვიდა ბათუმის მილიციის უფროსი, რომელმაც კრიტიკული უწოდა ბათუმში შექმნილ კრიმინოგენურ მდგომარეობას. მოხსენებიდან ცნობილი გასდა, რომ მართო ოქტომბრის თვეში მოხდა 10 მკვლელობა, ხოლო ძარცვა კი ლამის ყოველდღიური მოვლენა იყო, და რაც უფრო საგანგაშოა, არ ჩანდა მდგომარეობის სტაბილიზაციის შესაძლებლობა. მილიციის უფროსის მოხსენებით აღწვთებული ქალაქის მოურაყი გიზო ანჯაფარიძე გაოცებას ვერ მალავდა და ამბობდა, რომ: „ბირდაბირ განსაცდოფრებელია, თურმე ამდენ ხანს სულ ტყუილად შეგვინახავს მილიციის ის უზარმაზარი შტატი, რომელიც ბათუმშია, თურმე ის დიდი რაოდენობით თანხა, რომელიც მილიციის შესანახად იყო გამოყოფილი, წყალში გადაგვიყრია. იმის მაგივრად, რომ მილიციის უფროსი გზებს ეძებდეს ამ კრიზისული მდგომარეობიდან გამოსაყვანად, აცხადებს, რომ ვერ მოვახერხებ სტაბილიზაციასო. ე.ი. ბირდაბირ გვეუბნება, რომ მუშაობა არ შემიძლია და გადამაყენეთო, რა თქმა უნდა, ჩვენც ამასვე გაგაკეთებთ“.³⁷⁴ გიზო ანჯაფარიძის ბოზიცია გაიზიარეს კაპიტონ გოგოლაძემ, რომელმაც მილიციის უფროსის განცხადებას უბრინციბო უწოდა და თანხმობა განაცხადა მის გადაყენებაზე, ხოლო ზიან-ბეგ აბაშიძემ აღნიშნა, რომ მილიციაში მდგომარეობა მართლაც რომ საგანგაშოა. ცოტა საეჭვო ჩანს სად წაგიდა ის თანხები, რომელიც მილიციას უნდა მოხმარებოდა. მილიცია უხელფასობას ჩივის და მათი მხრიდან კანონის დარღვევები ჩვეულებრივი მოვლენაა. ამას ადასტურებს არა ერთი შეტყობინება, რომელიც ჩვენს სახელზე თითქმის ყოველდღიურად შემოდის.

მიიღეს დადგენილება. ამ სხდომაზე მილიციის უფროსი არ გაუნთავისუფლებიათ, არამედ უკანასკნელად გააფრთხილეს და აღნიშნეს, რომ ამ საკითხს რამდენიმე კვირაში კვლავ დაუბრუნდებოდნენ.³⁷⁵

1920 წლის 17 ნოემბერს გაიმართა კიდევ ერთი სხდომა, რომელსაც ოლქის საგანგებო კომისარიც ესწრებოდა. განიხილეს საკითხი ბათუმში სასურსათო მდგომარეობაზე. ამ საკითხზე მოხსენებით გამოვიდა ბათუმის სასურსათო კომისიის თავმჯდომარე სომეხი პეტროსიანი. მისი მოხსენებიდან ნათელი გახდა, რომ სასურსათო მდგომარეობა კატასტროფული იყო. სეკულანტები თავს ლაღად გრძნობდნენ და ითბობდნენ ხელს ხალხის ვაჭირვებით. ამით სარგებლობდა აყისმზრახველები და ცდილობდნენ გამოიყენებინათ სოციალური საკითხების მოუწესრიგებლობა.

ოლქის კომისარი დაიბუქრა, რომ ყველა პროვოკატორს და შან-

ტაჟიორს დააბატიმრებდა, ხოლო სასურსათო კომისიის თავმჯდომარეს უსაყვედურა ბასიურობა, უბასუხისმგებლობა და მასვე დაავალა, რომ დაეწყო დაუყონებლივ მუშაობა მდგომარეობის გამოსასწორებლად. ქალაქის მოურავს მან სთხოვა, რომ პირადად ეხელმძღვანელა კომისართან ერთად ამ საქმისადმი და შედეგები მოესხენებინა მისთვის უახლოეს დროში.³⁷⁶ ასეთივე შეკრებები ბევრი იყო, რიბელიც სხვადასხვა პრობლემატურ საკითხებს ეძღვნებოდა, მაგრამ სამწუხაროდ, ნაკლებად ჩანდა მისი გამოსწორების გზები.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ერთი გარემოება. ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობა, რატომღაც, შორს იჭერდა თავს ადგილობრივი მაჰადიანი ინტელიგენციის წარმომადგენლებისაგან. უპირველეს ყოვლისა, ეს ითქმის „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელ კონსიტეტის“ წევრებზე. ისინი, გაუგებარი მიზეზების გამო, არ ჩართენ სახელისუფლებო საქმიანობაში. მართალია, პროგრესული მაჰმადიანი მოღვაწეები, რომლებსაც ლომის წილი მიუძღვის ბათუმის ოლქის დედა-საქართველოსთან დაბრუნებაში, უკმაყოფილონი იყვნენ, მაგრამ ამ უკმაყოფილებას აშკარად არ გამოხატავენ.

ამაზე მეტყველებს, ერთ-ერთი აქტიური მოღვაწის ჯემალ-ფეენდი ქიქავას შეხვედრა ბათუმის ოლქის საგანგებო კომისართან და ქალაქის მოურავთან. შეხვედრაზე ისაუბრეს ოლქის წინაშე მდგომ საჭირობო საკითხებზე და რა თქმა უნდა ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციულ მოწყობაზე საქართველოს შემადგენლობაში. მოურავმა გიზო ანჯაფარიძემ აღნიშნა, რომ ამ მიმართულებით მიმდინარეობს მუშაობა და როდესაც მთელი საქართველო შედარებით სტაბილურ მდგომარეობაში აღმოჩნდება, ალბათ ხელისუფლება ცენტრში ამ საკითხებს დაუბრუნდება. იყო აგრეთვე შეხვედრები სხვებთანაც. ქალაქის საბჭოს გამგეობის ზოგიერთი წევრი უკმაყოფილებას გამოთქვამდა ადგილობრივი მაჰმადიანი ინტელიგენციის მოქმედების გამო. მაგალითად, კაპიტონ გოგოლაძე აღნიშნავდა, რომ მოსახლეობას კარგად არ ესმის რა არის ავტონომია, ავტონომიას მოიხიზოვენ სწორედ ის ინტელიგენტები, რომლებსაც მე ძალიან კარგად ვიცნობ და მათთან ახლო ურთიერთობა მაქვს, ხოლო იქორწინებული ამბობდა, რომ ახლა ამ თემაზე საუბარი „მტკივნეულ ადგილას ფეხის დაჭერას“ ნიშნავს. ეს „ჩასაფრებული კაცის პოზიციას უფრო ჰგავს“, რადგან ზოგიერთები სარგებლობენ ხელისუფლების მიმე მდგომარეობით და ცდილობენ ეს მდგომარეობა გამოიყენონ თავიანთ სასარგებლოდ. ის ყურადღებას მიაქცევდა იმას, რომ ავტონომიის საკითხი ადგილზე კი არ წყდებოდა, არამედ ის ცენტრის ბრეროგატივაში შედიოდა. ეს იყო ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზი იმისა, რომ გერ გამოინახა საერთო ენა ადგილობრივ ხელისუფლებასა და მაჰმადიან ინტელიგენციას შორის. თანაც ზოგიერთი ინტელიგენციის წარმომადგენელი, მაგალითად,

ჯემალ-ბეგ ხიმშიაშვილი, წინააღმდეგი იყო ბათუმის ოლქის (აქარის) ავტონომიისა და თანახმა გახლდათ ამ მხარის საქართველოს შემაღგენლობაში ყოფნისა ყოველგვარი ავტონომიის გარეშე. ამასვე იზიარებდნენ სხვებიც. ჯემალ ბეგ ხიმშიაშვილი გამოდიოდა იქიდან, რომ აქარა ავტონომიურად არ შედიოდა გაერთიანებულ საქართველოში და არც დამყრობის შემდეგ ოსმალეთის იმპერიაში. ლოგიკური იყო მისი მტკიცება, რომ აქარას უაქტონომიოდ შეეძლო განგითარება დედა-სამშობლო საქართველოში.

რაც უფრო ყველაზე საშიში გახლდათ, ეს იყო, ბოლშევიკების პროვოკაციული, ანტისახელმწიფოებრივი მოქმედებები, რომელთა შეჩერება შეუძლებელი ხდებოდა. ამ საქმეში ბოლშევიკები გრძნობდნენ რუსეთის მხარდაჭერას. კერძოდ ს.კიროვის მეთაურობით, რუსეთის საელჩო ეწეოდა ძირგამომთხრელ საქმიანობას.

ბათუმში ხშირად იმართებოდა მიტინგი, გრცელდებოდა ანტისამთავრობო პროკლამაციები. ბოლშევიკები საქართველოს მტრებთანაც არ ერიდებოდნენ კაგშირის შეკვრას. მათ „სედაი მილეთის“ პარტიას თანაგრძნობა გამოუცხადეს და თანხმობა განაცხადეს მათთან ერთად ხელი-სუფლების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ბოლშევიკების აღვირახსნილი მოქმედება იმდენად აუტანელი გახდა, რომ 1920 წლის დეკემბრის დამლევს კომისრის განკარგულებით დაამატებრეს ბოლშევიკების ბათუმის კომიტეტის მთელი შამადგენლობა.³⁷⁷

ასეთივე მდგომარეობა გაგრძელდა 1921 წლის იანვარში. ამ დროს ნათელი იყო, რომ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას აშკარა საფრთხე ემუქრებოდა წითელი რუსეთისაგან. მაშინ აქაურმა საგანგებო კომისარმა სასწრაფო შეტყობინება მიიღო საქართველოს ხელისუფლებისაგან, რომელშიაც მოუწოდებდნენ ბათუმის ოლქს თავის წგლილი შეეტანა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დაცვის საქმეში. მართლაც, 1921 წლის 16 იანვარს, საქალაქო საბჭოს სხდომაზე გადაწყდა, ქალაქში გაძლიერებულიყო საქმიანობა მოსახლეობაში, უნდა ჩატარებულიყო ახსნა-განმარტებითი სამუშაოები იმ საფრთხესთან დაკავშირებით, რაც შეიძლებოდა მომხდარიყო თვით ქალაქის მოურავი საუდგა სათავეში იმ ჯგუფს, რომელსაც ასეთი მიზანი ჰქონდა დასახული. დაიწყეს პროკლამაციების გაკვრა თავშეყრის ადგილებში, კრებებისა და მიტინგების ჩატარება. ხალხს მოუწოდეს არ აყოლოდნენ პროვოკატორების ფეხის ხმას, თუ საჭირო გახდებოდა, უნდა შექმნილიყო მოხალისეთა რაზმები საქართველოს თავისუფლების დასაცავად. 1921 წლის 21 იანვარს, რეგოლ უციის მოედანზე შედგა დიდი მიტინგი, სადაც დაგმეს ბოლშევიკების ანტისახელმწიფო საქმიანობა. იყო მოწოდება სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაცვისაკენ. სიტყვაში გამოსულები აღმოფოთებას გერ მალაგდნენ იმ გაუგონარი ღალატის გამო, რომელიც საქართვე-

ლოში ხდებოდა. მიტინგზე მიიღეს რეზოლუცია, სადაც მომიტინგეები მხარს უჭერდნენ ხელისუფლებას და თანადგომას აღუთქვამდნენ მას. ეს რეზოლუცია გაიგზავნა თბილისში დაზღუდებული კრიზის სახელზე. ასეთი მიტინგები შედგა აგრეთვე 25 იანვარს, 30 იანვარს, 2 თებერვალს.³⁷⁸

აღსანიშნავია, რომ 1920 წლის თებერვლის დასაწყისში საგანგებო რწმუნებულის ჩასვლა ქობულეთში. ის შეხვდა ქობულეთელ გავლენიან მაჰმადიან მოსახლეობას და გააცნო ის საშეშროება, რომელიც შესაძლებელი იყო დამუქრებოდა ქვეყანას. მან მიმართა შეკრებილებს, რომ მათ უნდა შეეტანათ წვლილი სამშობლოს დაცვის საქმეში. აქ სიტყვით გამოვიდა ადგილობრივი მაჰმადიანი რეჯეზ გოგიტიძე, რომელმაც აღნიშნა, რომ: „გერც ერთი დამპყრობი გერ შეძლებს ჩვენს ჩამოშორებას დედა-საქართველოსთან, ამიტომ ჩვენ მაჰმადიანები იარაღს მოგვიდებოთ ხელს“— მან გამოსვლა დაამთავრა შემდეგი სიტყვებით: „შახვილი მტრის გულში“. ამ შეკრებას ესწრებოდა ასევე „სედაი მილე-თის“ წევრი ახმედ ხალვაში, რომელმაც დახმარება აღუთქვა მოაგრობას კრიტიკული მომენტის უამს. მანვე აღნიშნა, რომ მთელი მაჰმადიანები გამოვალთ იარაღით ხელში მტრის წინააღმდეგო.³⁷⁹ ბათუმის, ქობულეთის, ართვინის, ქედის, ხულოს რაიონების უფროსები იწვევდნენ კრებებს, ატარებდნენ სახელდახელო მიტინგებს, ეწოდნენ აგიტაციას. განსაკუთრებით დიდი მიტინგი ჩაატარა აღმინისტრაციამ ქედაში 1920 წლის 9 თებერვალს. სიტყვით გამოვიდა კომისარი დოლიძე, რომელმაც ხალხს შეახსენა აჭარის წარსული და ისაუბრა იმ საფრთხეზე, რომელიც შეიძლება მომხდარიყო. მან ბოლოს ხალხს მოუწოდა, რომ შექმნილიყო გვარდია, რომელიც დაიცავდა ამ მხარეს და მტერს არ მისცემდა თავისუფლად შემოსვლის საშუალებას.³⁸⁰ მანვე აღნიშნა, რომ გისაც სურს თავისი წვლილი შეიტანოს ქვეყნის დაცვის საქმეში, ყველას ვთხოვ მოზრძანდეს აღმინისტრაციულ შენობაში, სადაც მიიღებს საჭირო მოწყობილობას. ვთხოვ ყველას, რომ ნუ დაიზარებთ და შეიტანეთ თქვენი წვლილი ამ დიდებულ მამულიშვილოურ საქმეში. ამ მიტინგზე სიტყვით გამოვიდა მაჰმადიანი ქართველი ალიოსმან სურმანიძე, რომელმაც განაცხადა სურვილი გვარდიაში ჩაწერაზე და იქვე, ხალხის თვალწინ კიდევაც შეასრულა ეს, შემდეგ მან სხვებსაც მოუწოდა მისთვის მიებაძათ. მსგავსი მიტინგი ჩატარდა ხულოში, სადაც გამოითქვა სურვილები გვარდიაში გაერთიანებაზე.³⁸¹

ამის მიუხედავად, მდგომარეობა კატასტროფული სისწრაფით ვითარდებოდა საქართველოს დამოუკიდებლობის საწინააღმდეგოდ უკვე იანვრის ბოლოს აშკარა გახდა, რომ საქართველოს დამოუკიდებელ სახელმწიფოს საფრთხე შეექმნა და მის გადარჩენა მხოლოდ სასწაულებს თუ შეეძლო. 11 თებერვალს ხულოს რაიონში დაწყებული პროვოკაციუ-

ლი ბოლშევიკური აჯანყება გახდა საბაბი წითელი რუსეთის მხრიდან აშკარა საომარი მოქმედებების დაწყებისა. დაიწყო სისხლისმღვრელი ომები საქართველოს დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად. მიუხედავად ქართული ეროვნული გვარდიის მედგარი წინააღმდეგობისა, ცხადი შეიქმნა, რომ დამპყრობლები შეძლებდნენ ქართველი პატრიოტების წინააღმდეგობის დაძლევას. ასეც მოხდა. ეროვნული მთავრობა იძულებული გახდა 24 თებერვალს თბილისი დაეტოვებინა და ბათუმისაკენ დაესა. 25 თებერვალს წითელი არმია თბილისში შევიდა. საქართველოს ხელისუფლების უდიდესი გაჭირვებით ისარგებლა ოსმალეთმა, რომელმაც საქართველოს დახმარების საფასურად არდაგანისა და ართვინის მხარეები მოითხოვა. ასევე აშკარა ღალატი ჩაიდინეს ბათუმელმა „სედაი მილეთელებმა“, რომლებმაც მოითხოვეს ბათუმის ოლქის მთლიანად ოსმალეთისადმი გადაცემა. მდგომარეობა უკიდურესად დაიძაბა 11 მარტს, როდესაც ბათუმთან ოსმალეთის ჯარი გამოჩნდა. ამ ჯარს შეხვედრა გაუმართეს „სედაი მილეთის“ წარმომადგენლებმა. ოსმან ოლლი, ხუსეინ ჩაუშ ოლლი, იბრაგიმ ეფენდ ოლლი და სხვები აღფრთოვანებას ვერ მალაგდნენ „ამ უდიდესი ისტორიული მოვლენისადმი“, ხოლო ოსმან ოლლიმ კი განაცხადა, რომ „როგორც იქნა აღსდგა ისტორიული სამართლიანობა და ამიერიდან ბათუმი და მისი მხარე სამუდამოდ უბრუნდება დედა-ოსმალეთს“. ჯარების უფროსი დაინტერესდა, თუ რა პოზიციაზე იდგა ბათუმელი ბოლშევიკები და დაუქერდნენ თუ არა მხარს ოსმალეთსო, ამაზე იგივე ოსმან ოლლიმ განაცხადა, რომ მას პქონდა ბირადი შეხვედრა ბათუმელ ბოლშევიკებთან, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ისინი აღფრთოვანებული არიან რუსი ბოლშევიკებით და ოცნებობენ ბათუმშიც დამყარდეს საბჭოთა ხელისუფლება და ეს მხარე კვლავ რუსეთის შემადგენლობაში მოექცესო. იბრაგიმ ოლლიმ კი აღნიშნა, რომ ბოლშევიკებისა და ქართველების ნდობა არაფრით არ შეიძლებოდა და ოსმალეთის ჯარი უნდა დაყრდნობოდა ადგილობრივ მაჰმადიანებს, ხოლო თუნუს ჯაყელმა განაცხადა, რომ ოსმალეთის ჯარმა უნდა დაიწყო დაუყონებლივი მოქმედება, ვიდრე ხელისუფლება „აგონიაშია“, დაგვიანება კი დამარცხების ტოლფასი იქნება.³⁸²

მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთ-საბჭოთა რუსეთის შეთანხმების საფუძველზე, ბათუმი საქართველოს (ე.ი. საბჭოთა საქართველოს) შემადგენლობაში უნდა დარჩენილიყო, ოსმალეთის ჯარმა მაინც მოახდინა მისი ანექსია. 17 მარტს, ოსმალეთის ჯარების სარდალმა ყარა ბექირ ფაშამ მოითხოვა ბათუმში ჯარების „განლაგების“ უფლება. მთავრობამ უარყო ეს წინადადება. იმდენად კრიტიკული მდგომარეობა შეიქმნა, იმდენად დიდი იყო ბათუმის და მისი ოლქის დაკარგვის საფრთხე, რომ ნ.ყოზდანიამ თანხმობა განაცხადა წითელი ჯარისათვის გაგონები გაეცზავნა ბათუმის გასანთავისუფლებლად, მაგრამ ეს დროს მოითხოვდა და საჭირო იყო დაუყონებლივი მოქმედება. ნ.ყოზდანიას

თანხმობით ციხიდან გაანთავისუფლეს ყველა ბოლშევიკი ს.ქავთარაძის მეთაურობით. ნ.ეორდანია, მასთან შეხვედრაზე საუბრობდა იმ საშიშროებაზე, რომელიც ბათუმს შეექმნა და რადგანაც ის იძულებული ხდებოდა დაეტოვებინა ქალაქი, თანახმა იყო მისთვის გადაეცა ძალაუფლება. დრო არ ითმენს — აღნიშნა მან — საქიროა, დაუყონებლივ მოქმედება და თუ ეს არ მოხდა, იცოდეთ, რომ შთამომავლობა წყველა—კრულავით მოიხსენიებს ჩვენს სახელებსო.³⁸³ გადაწყდა, რომ ერთიანი ძალით შებრძოლებოდნენ მტერს. ოსმალეთის წინააღმდეგ მებრძოლი ჯარების უფროსად დაინიშნა გენერალი გ.მაზნიაშვილი.³⁸⁴ როცა გ.მაზნიაშვილის წინაშე მთელი სიცნადით დადგა სამშობლოს გადარჩენის საკითხი, ის ყოველ ბარტიულობაზე მალა დადგა და მისი მეომრებიც ასევე თავგანწირულად ეკვეთნენ მტერს ქალაქის გადსარჩენად. ოსმალებმა გერ გაუძლეს მასირებულ შეტევას და სწრაფად დაიხიეს უკან. მან შეადგინა ოპერატიული მოქმედების გეგმა, მობილიზაცია გაუკეთა ბათუმში მყოფ ყველა გვარდიელს. მის დასახმარებლად ფეხზე დადგა ადგილობრივი მაჰმადიანები ახმედ ქიქავას, აბდულ თხილაიშვილისა და სხვების მეთაურობით. ბათუმში, მაზნიაშვილთან დაუყონებლივ გამოცხადდნენ ბათუმის ახლო-მახლო სოფლებიდან მცხოვრები მაჰმადიანები ოსმან მიქელაძის მეთაურობით. 18 მარტს, სისხლისმღვრელი ბრძოლები გაიმართა ბათუმის მიდამოებში. ქართული ჯარის მაჰაცობამ არ მისცა ოსმალებს საშუალება ბათუმის დაპყრობისა, ხოლო 19 მარტს, ბარცხანასთან ახლოს, ბრძოლების დროს, ქართველებმა სასტიკად დაამარცხეს ოსმალები. ოსმალებმა დაკარგეს ბევრი მეომარი, ხოლო ტყვედ ჩავარდნილთა რაოდენობას კი თვლა არ ჰქონდა. ასევე ბათუმის გასანთავისუფლებლად გმირულად დაეცა ბევრი ქართველი გვარდიელი. ისინი დღეს განისვენებენ ბათუმის სამშო სასაფლაოზე, რომელსაც მდებარეობს ქალაქის ცენტრში, თავისუფლების მოედანზე.

ქართველმა ჯარმა ოსმალები მანამდე დაამარცხა და განდევნა ბათუმიდან, სანამ წითელი არმია ყლობას მეთაურობით ბათუმს მიაღწევდა. 18 მარტს კი დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა ბათუმიდან ემიგრაციაში გაემგზავრა იმ იმედით, რომ უცხოეთის სახელმწიფოების დახმარებით ის კვლავ უკან დაბრუნდებოდა.

ბათუმში, ქართული ეროვნული გვარდიის დახმარებით, დაჰყარა საბჭოთა ხელისუფლება. მას შემდეგ მოესბო საქართველოს ამ განუყოფელ ნაწილს დემოკრატიული გზით განვითარების საშუალება. ამიტომ, ისტორიის ეს მონაკვეთი აღიქმება უბედურებად. ქართველი ხალხი არ შეურიგდა თავისუფლების დაკარგვას და ძალად მოხვეწილი ხელისუფლების წინააღმდეგ გაშალა მძლავრი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა.

ამრიგად, 1920 წლის ივლისში ბათუმის ოლქი კვლავ დედა-საქართ-

გელოს დაუბრუნდა.

ბათუმის ოლქში დაიწყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელისუფლებო ორგანოების ჩამოყალიბების პროცესი, მაგრამ სახელისუფლებო სტრუქტურების ფორმირება მტკიცენულად მიმდინარეობდა. წარსულის გადმონაშთებმა სწორედ იმხანად მთელი სიგრძე-სიგანით იჩინა თავი. ჯერ კიდევ მოქმედებდა ანტიქართული მიმართულების ორგანიზაციები და განსაკუთრებით კი ბარტია „სედაი მილეთი“, რომელიც ეწეოდა აშკარა ძირგამომთხრელ საქმიანობას. ბათუმს გარდა მთელი ოლქის ტერიტორიაზე თავისუფლად დათარეშობდნენ ამ ბარტიის აქტივისტები და აწარმოებდნენ ანტისახელმწიფოებრივ ქმედებებს.

სიტუაციას გართულებას აჭარაში თვით ახალმა ხელისუფლებამაც შეუწყო ხელი. მმართველობის ის უხეში მეთოდები, კერძოდ ხელმძღვანელი პირების თავგედობა და ხალხისადმი უბატივცემულობა, მექრთამეობა, ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის აბუჩად ავლება, იარაღით გაჭრობა, მილიციის უკანონობა და სხვა მიუღებელი აღმოჩნდა ხალხისათვის. სწორედ ეს იწვევდა საპირისპირო მოქმედებას. ყველაფერ ამას დაემატა ბოლშევიკების პროვოკაციური ქმედებები, რაც კიდევ უფრო აძაბავდა სიტუაციას.

ერთ-ერთი უმთავრესი საკითხი, რომელიც აღელვებდა მოსახლეობას, იყო ავტონომიის საკითხი. ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობა და ზოგიერთი პროგრესულად მოაზროვნე მაჰმადიანი ინტელიგენტი იმხანად შეუძლებლად თვლიდა მას, რადგან პირობები ამისთვის ჯერ არ იყო მომწიფებულ, თანაც თვით საქართველო იყო მძიმე მდგომარეობაში გართულებული საერთაშორისო ყოთარებიდან გამომდინარე და ხელისუფლებისათვის კიდევ ერთი ახალი დამატებითი სიძნელეების შექმნა გაუმართლებელი იყო. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ხელისუფლება წინააღმდეგი არ იყო ბათუმის ოლქისათვის ავტონომიის მიცემაზე და ეს შემდეგ კიდევაც დააფიქსირა ნაჩქარევად და სასწრაფოდ შედგენილ კონსტიტუციაში, მაგრამ ამისათვის მანამდე დრო იყო საჭირო და რაც მთავარია მოსახლეობის აზრის გათვალისწინება.

ყოთარება კი საქართველოს საწინააღმდეგოდ იცვლებოდა. 1921 წლის თებერვალში ბოლშევიკებმა შეძლეს კანონიერი ხელისუფლების დამხობა. საქართველოს მთავრობა ბათუმიდან უცხოეთში გაემგზავრა. საქართველოს ირგვლივ შექმნილი სიტუაციით ისარგებლეს ოსმალებმა და მონღოლმა ბათუმის ოლქის მიტაცება, მაგრამ ქართულმა ეროვნულმა გვარდიამ გენერალ გ. მაზნიაშვილის ხელმძღვანელობით მათ არ მისცა ამის საშუალება და ბათუმი კვლავ საქართველოს შეუნარჩუნა.

Социальное и национальное движение в юго-западной Грузии в первой трети XX века

Резюме

В работе высвечена объективная картина социально-экономического развития Юго-Западной Грузии, проанализировано значение просветительских и других организаций по укреплению единства родины, созданных по инициативе руководителей национально-движения, изучена роль политических партий в расширении социального и национального движения в Батумской области.

Проанализированы конфессиональные и другие особенности населения Юго-западной Грузии для удостоверения имманентной природы национального и социального движения в этом регионе.

Изучено значение нового статуса области в развитии социального и национального движения.

Аргументированы реальные причины выселения революционеров, считавшихся неблагонадежными и заселения чужестранцами этих мест, разоблачена коварная сущность колониальной политики царизма.

Изучены результаты активизации разведывательских организаций зарубежных государств перед началом первой мировой войны. Впервые высвечена деятельность проосманского общества „Святое дело" в Юго-Западной Грузии. Показаны и объяснены разнообразие и особенности национально-освободительной, антиправительственной борьбы. Оценено стремление командования армии добровольцев Деникина, Турции к отрыванию Батумской области от Матери-Грузии и показаны отрицательные результаты этой коварной попытки.

Критически изучены основные особенности региональной политики, достижение и недостатки правительства Грузинской демократической республики.

გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ უ ლ ი წ ყ ა რ თ ე ბ ი შ ე ს ა გ ა ლ ი

1. Ватум и его окресности, Ватуми, 1906
2. ხ. ახვლედიანი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ბათ., 1962
3. ბ. ცქვიტარია, აჭარაში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის ნარკვევები, ბათ., 1959
4. გ. სიჭინავა, ბათუმის ისტორიიდან, ბათ., 1958
5. ი. ჩულოკი, ბათუმის კომუნისტური ორგანიზაციების ისტორიიდან 1890-1921 წ.წ. ბათ., 1972
6. ჯ. ჩხეიძე, ბათუმი, ისტორიული ნარკვევი, ბათ., 1960
7. ს. გერსამია, მემედ აბაშიძე, ბათ., 1960
8. შ. აბაშიძე, თხზულებანი, ბათ., 1973
9. ალ. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წწ, თბ., 1980
10. ნ. ზოსიძე, პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობა ბათუმის ოლქში 1918-1920 წლებში, ბათ., 1995
11. აბ. სურგულაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ჰაიდარ აბაშიძისა, ბათ., 1995
12. ე. მესხია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, ბათ., 1997
13. მ. სიორიძე, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი, ბათ., 1998
14. რ. ცუხიშვილი, ტერიტორიული საკითხები ინგლის-საქართველოს ურთიერთობაში, თბ., 1996
15. ა. იუსტი, აჭარა 1922 წელს, გ. გურულის წინასიტყვაობით, თბ., 1958. ბ. გელეიშვილი, პოლიტიკური სიტუაცია აჭარაში 1920 წელს, თბ., 1998
16. ჯ. რ. სიხარულიძე, აჭარა დიდ სახელმწიფოთა პოლიტიკაში 1918-1919 წ. წ. ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების

კრებული, ბათ., 1996

17. დ. შევლიძე, ბოლშევიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში, ფედერალისტები, ნაკვეთი I, თბ., 1990

18. დ. ქუმბურიძე, აქარის საკითხი 1918-1921 წლებში და ქართული საზოგადოებრივი

აზრი, თბ., 1958

19. ს. ესინ-დაი, ეროვნული ორგანიზაციების ჩამოყალიბება სამსახურში, თურქულ

ენაზე, ერზრუმი, 1991

20. დ. კლდიაშვილი, ჩემი ცხოვრების გზაზე, ბათ., 1984

21. ბათუმის წარსულიდან, (მოგონებათა კრებული) ბათ., 1984

22. აქარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 115, ფურც. 44

23. ნ. ჟორდანია, ჩემი წარსული, თბ., 1990

24. აქარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 115, ფურც. 56-61

თავი I სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მე-20 საუკუნის დასაწყისში

§ 1. ეროვნული მოძრაობისა და სოციალური მდგომარეობის გავლენა

ბათუმის ოლქის სტატუსის შეცვლაზე.

25. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი (შემდეგში შემოკლებით სცსსა) ფ. 12, აღწ. 1, საქ. 156, ფურც. 24

26. სცსსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 1, ფურც. 25

27. იქვე, ფურც. 29

28. Обзор батумской области за 1910 год, Батуми, 1912, стр. 11

29. Газета «Нефтяное дело», №8, 1907

30. აქარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (შემდეგში შემოკლებით აცსა) ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 143, ფურც. 9

31. სცსსა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 28, ფურც. 35

32. Газета «Черноморский вестник», №202, 1903
33. Газета «Черноморский вестник», №137, 1904
34. აცსა, ფ.1, აღწ. 1, საქ. 144, ფურც. 66
35. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 193, ფურც. 16-17
36. Газета «Черноморский вестник», № 4, 1905
37. Газета «Черноморский вестник», №6, 1905
38. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 414, ფურც. 52
39. სცსსა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 28, ფურც. 91
40. იქვე, ფურც. 105
41. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 414, ფურც. 86
42. სახელმწიფო დოკუმენტების შენახვისა და გამოყენების რუსეთის ცენტრალური არქივი (მოსკოვი, შემდეგში შემოკლებით სდშგრცა), ფ. 1226, აღწ. 12, საქ.116, ფურც.112
43. Газета «Черноморский вестник», №8, 1905
44. აცსა, ფ. 7, აღწ. 1, საქ. 431, ფურც. 46
45. Газета «Батум», №41, 1906
46. დ. ლამბაშიძე, ჩვენი ქვეყნის უცხოეთთან გაჭრობის მიმოხილვა (1884-1912), ლონდონი, 1914 გვ. 27
47. ნ. ტყეშელაშვილი, ნარკვევები საქართველოს მრეწველობის ისტორიიდან (1864-1920) თბ. 1958, გვ. 51
48. Н. Николадзе, Полукопечный сбор, Поты, 1908, стр 10
49. სდშგრცა, ფ. 1226, აღწ. 12, საქ. 116, ფურც. 129
- 50& Газета «Черноморский вестник», №15, 1906
51. გ. ჯაოშვილი, ბათუმი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული ნარკვევი, თბ. 1996, გვ.8
52. А. Фурсенко, Нефтяные трести и мировая политика в 1880-1918 г.г Москва, 1965 стр. 59
- 53& Газета «Нефтяное дело», №16, 1907
54. აცსა, ფ. 7, აღწ. 1, საქ. 432, ფურც. 96
55. სანკტ-პეტერბურგის ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი (შემდეგში შემოკლებით ბცსსა) ფ. 1431, აღწ. 12, საქ. 251, ფურც. 6
56. ბცსსა, ფ. 1431, აღწ. 12, საქ. 251, ფურც. 24
57. იქვე, ფურც. 29

58. იქვე, ფურც. 36
59. ბცსსა, ფ. 1431, აღწ. 12, საქ. 254, ფურც. 17-18
60. იქვე, ფურც. 25
61. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 104, ფურც. 31
62. აცსა, ფ. 1 აღწ. 1, საქ. 105, ფურც. 11
63. იქვე, ფურც. 14
64. იქვე, ფურც. 19
65. იქვე, ფურც. 26
66. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 106, ფურც. 60
67. იქვე, ფურც. 69
68. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 108, ფურც. 46
69. იქვე, ფურც. 57
70. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 2, საქ. 4, ფურც. 12
71. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 108, ფურც. 77
72. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 109, ფურც. 10
73. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 109, ფურც. 26
74. იქვე, ფურც. 33
75. ბცსსა, ფ. 1431, აღწ. 12, საქ. 254, ფურც. 59-60
76. ბცსსა, ფ. 1431, აღწ. 12, საქ. 257, ფურც. 6
77. იქვე, ფურც. 12
78. ბცსსა, ფ. 1431, აღწ. 12, საქ. 257, ფურც. 24
79. აცსა , ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 112, ფურც. 91
80. იქვე, ფურც. 108
81. სცსსა, ფ. 12, აღწ. 1, საქ. 156, ფურც. 82
82. იქვე, ფურც. 87
83. სცსსა, ფ. 12, აღწ. 1, საქ. 159, ფურც. 15
84. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 2, საქ. 258, ფურც. 7
85. იქვე, ფურც. 12
86. იქვე, ფურც. 18
87. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 119, ფურც. 55-56
88. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 2, საქ. 258, ფურც. 29

89. იქვე, ფურც. 41
90. დ. შველიძე, პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში, ფედერალისტები, თბ., 1993, გვ. 5
91. აცსა, ფ.ს. აღწ. 1, საქ. 125, ფურც. 66

§ 2. სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1905–1907 წლებში.

92. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 2, საქ. 261, ფურც. 23
93. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 135, ფურც. 10
94. იქვე, ფურც. 16
95. იქვე, ფურც. 21
96. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 135, ფურც. 25
97. იქვე, ფურც. 35–37
98. სცსსა, ფ. 83, აღწ. 1, საქ. 667, ფურც. 116
99. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 146, ფურც. 31–32
100. იქვე, ფურც. 35
101. იქვე, ფურც. 44
102. იქვე, ფურც. 68
103. გაზეთი „სხივი“ 1905 აპრილ–მაისი
104. გაზეთი „ბათუმის ხმა“ 1905 მაისი
105. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 148, ფურც. 22
106. იქვე, ფურც. 28
107. აცსა, ფ. 7, აღწ. 1, საქ. 169, ფურც. 14
108. იქვე, ფურც. 19
109. სცსსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 301, ფურც. 16
110. იქვე, ფურც. 26–27
111. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 602, ფურც. 19
112. იქვე, ფურც. 46
113. სცსსა, ფ. 83, აღწ. 1, საქ. 301, ფურც. 26
114. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 116, ფურც. 14–15
115. იქვე, ფურც. 20
116. იქვე, ფურც. 31

117. იქვე, ფურც. 34—35

118. გაზევი „ისარი“, 1907 აპრილი

119. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 117, ფურც. 47

§ 3. ბრესის როლი სოციალური და ეროვნული მოძრაობის გააქტიურების საქმეში

120. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 550, ფურც. 2

121. იქვე, ფურც. 16

122. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 551, ფურც. 19

123. იქვე, ფურც. 24

124. იქვე, ფურც. 31

125. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 551, ფურც. 40

126. იქვე, ფურც. 45

127. იქვე, ფურც. 62

128. სცსა, ფ. 13^ა აღწ. 1, საქ. 441, ფურც. 36

129. იქვე, ფურც. 47

130. იქვე, ფურც. 54

131. სცსა, ფ. 13^ა აღწ. 1, საქ. 443, ფურც. 11

132. იქვე, ფურც. 14

133. იქვე, ფურც. 29

134. იქვე, ფურც. 31

135. იქვე, ფურც. 36

136. იქვე, ფურც. 46

137. სცსა, ფ. 13^ა აღწ. 1, საქ. 446, ფურც. 5

138. იქვე, ფურც. 10

139. იქვე, ფურც. 16

140. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 129, ფურც. 59

§ 4. ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში და უცხოელთა გეო-სტრატეგიული მიზნები.

141. პცსა, ფ. 1552, აღწ. 12, საქ. 660, ფურც. 31

142. იქვე, ფურც. 42

143. იქვე, ფურც. 47
144. იქვე, ფურც. 49
145. იქვე, ფურც. 61
146. რუსეთის ფედერაციის სამხედრო-ისტორიული არქივი
(მოსკოვი, შეპდეგში
შემოკლებით რსია), ფ. 2216, აღწ. 30, საქ. 1002, ფურც. 16
147. რსია, ფ. 2216, აღწ. 30, საქ. 1002, ფურც. 27
148. რსია, ფ. 2216, აღწ. 30, საქ. 1002, ფურც. 39
149. იქვე, ფურც. 47
150. იქვე, ფურც. 52
151. იქვე, ფურც. 56
152. იქვე, ფურც. 66
153. იქვე, ფურც. 79—80
154. იქვე, ფურც. 106
155. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 709, ფურც. 20
156. იქვე, ფურც. 26
157. იქვე, ფურც. 29
158. იქვე, ფურც. 32
159. ბცსსა, ფ. 1587, აღწ. 12, საქ. 224, ფურც. 19—20
160. იქვე, ფურც. 36—41
161. იქვე, ფურც. 50
162. იქვე, ფურც. 55
163. იქვე, ფურც. 66—67
164. ბცსსა, ფ. 1587, აღწ. 12, საქ. 229, ფურც. 10
165. იქვე, ფურც. 14
166. იქვე, ფურც. 16
167. იქვე, ფურც. 62
168. იქვე, ფურც. 71
169. იქვე, ფურც. 88
170. ბცსსა, ფ. 1587, აღწ. 12, საქ. 234, ფურც. 5
171. იქვე, ფურც. 8
172. იქვე, ფურც. 16
173. ბცსსა, ფ. 1587, აღწ. 12, საქ. 237, ფურც. 21
174. იქვე, ფურც. 27

175. იქვე, ფურც. 34
176. იქვე, ფურც. 37
177. იქვე, ფურც. 44
178. იქვე, ფურც. 56
179. იქვე, ფურც. 59
180. იქვე, ფურც. 65
181. იქვე, ფურც. 69
182. ბცსსა, ფ. 1587, აღწ. 12, საქ. 241, ფურც. 31
183. იქვე, ფურც. 39

§ 5. ომისწინ არსებული საერთაშორისო მდგომარეობის გაგლენა ეროვნულ და სოციალურ მოძრაობაზე

184. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 588, ფურც. 15
185. იქვე, ფურც. 22
186. იქვე, ფურც. 27
187. იქვე, ფურც. 35
188. იქვე, ფურც. 45
189. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 589, ფურც. 9
190. სცსსა, ფ. 13, აღწ. 1, საქ. 446, ფურც. 22
191. იქვე, ფურც. 29
192. იქვე, ფურც. 36
193. იქვე, ფურც. 39
194. იქვე, ფურც. 47
195. სცსსა, ფ. 13, აღწ. 1, საქ. 447, ფურც. 3
196. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 680, ფურც. 34
197. იქვე, ფურც. 39
198. იქვე, ფურც. 48
199. იქვე, ფურც. 54—55
200. იქვე, ფურც. 77
201. იქვე, ფურც. 86
202. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 684, ფურც. 3
203. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 694, ფურც. 67
204. სცსსა, ფ. 234, აღწ. 1, საქ. 151, ფურც. 16

205. იქვე, ფურც. 25
206. იქვე, ფურც. 33
207. იქვე, ფურც. 57
208. იქვე, ფურც. 69
209. იქვე, ფურც. 78
210. აქარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 126, ფურც. 22.

თ ა გ ი ლ. ეროვნული და სოციალური მდგომარეობა პირველი მსოფლიო ომის დროს (1914—1918 წწ)

§ 1. სოციალური და ეროვნული მოძრაობის ინტენსიფიკაცია

211. ბათუმის ზღვისპირა ბარაკში დაეცა ამ გეგებიდან გასროლილი მრავალი ყუმბარა, ასეთი გამაფრთხილებელი გასროლების შედეგად, ქალაქის მოსახლეობა შიშმა მოიცვა. (გეგებიდან გასროლილი ყუმბარები ინახება აქარის სახელმწიფო მუზეუმში)

212. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 708, ფურც. 3

213. აქარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 126, ფურც. 35

214. რსია, 1914—1918 წლები, ფ. 1961, აღწ. 14, საქ. 559, ფურც. 23

215. იქვე, ფურც. 29

216. მ. სიორიძე, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი, ბათ., 1998, გვ. 61

217. რსია, 1914—1918 წწ ფ. 1961, აღწ. 14, საქ. 559, ფურც. 36

218. გაზეთი „საქართველო“, 8 სექტემბერი, 1915, № 88

219. რსია, 1914—1918 წწ, ფ. 1961, აღწ. 14, საქ. 559, ფურც. 38

220. იქვე, ფურც. 46—47

221. ბცსსა, ფ. 1500 აღწ. 12, საქ. 610, ფურც. 75

222. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 734, ფურც. 27

223. იქვე, ფურც. 34

224. იქვე, ფურც. 49

225. რ. გაბაშვილი, რაც მახსოვს, თბ. 1992, გვ. 152

226. სტ. ქემხაძე, მოგონებები, ბათ. 1962

227. სცსსა, ფ. 27, აღწ. 1, საქ. 119, ფურც. 40

228. ი. სიხარუდიძე, ნ. ბერძენიშვილი, თბ. 1975 გვ. 37
229. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 722, ფურც. 12
230. იქვე, ფურც. 16
231. ბცსსა, ფ. 1510, აღწ. 12, საქ. 300, ფურც. 34—35
232. გაზეთი „თანამედროვე აზრი“ № 69, 1915
233. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 722, ფურც. 96
234. რ. გაბაშვილი, რაც მახსოვს, თბ. 1992, გვ. 153
235. ბ. ცქვიტარია, აჭარაში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის ნარკვევები ბათ. 1962, გვ. 14
236. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ.126, ფურც. 2
237. სცსსა, ფ. 83, აღწ. 1, საქ. 600, ფურც. 24
238. იქვე, ფურც. 32—34
239. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 746, ფურც. 18
240. იქვე, ფურც. 43
241. იქვე, ფურც. 48
242. იქვე, ფურც. 56
243. იქვე, ფურც. 67

§ 2. გერმანელთა და ქართველ მასწავლებელთა საქმეები

244. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 756, ფურც. 30— 32
245. იქვე, ფურც. 35
246. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 758, ფურც. 10
247. იქვე, ფურც. 23
248. გაზეთი „საქართველო“, 1916
249. აცსა, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 758, ფურც. 56
250. გ. გურული, ა. სილაგაძე, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა, 1917—1918 წლებში, თბ., 1998, გვ. 16

§ 3. ეროვნული და სოციალური მოძრაობის გაძლიერება (1917 წლის თებერვალი—1918 წლის მარტი)

251. ნ. ზოსიძე, პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმათა-

გისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში 1918–1929 წლებში ბათ. 1995, გვ. 12

252. სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1, საქ. 48, ფურც. 21–22

253. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 13, ფურც. 28

254. იქვე, ფურც. 34

255. სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1, საქ. 52, ფურც. 41–42

256. სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1, საქ. 64, ფურც. 31–32

257. სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1, საქ. 72, ფურც. 17–18

258. იქვე, ფურც. 24

259. სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1, საქ. 86, ფურც. 11–12

260. იქვე, ფურც. 22

261. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 126,

ფურც. 17

282. ე. მესხია, სამხრეთ–დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, ბათ. 1997, გვ. 9

283. გ. შარაძე, მემედ აბაშიძე, თბ. 1955, გვ. 118,

284. საქართველოს ბრეზიდენტის არქივი (შემდეგში შემოკლებით სპა) ფ. 7, აღწ. 1, საქ. 146, ფურც. 33

285. სპა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 77, ფურც. 21–22

286. სცსსა, ფ. 1872, აღწ. 1, საქ. 112, ფურც. 24

287. რუსეთის უახლესი ისტორიის არქივი (მოსკოვი, 'შემდეგში შემოკლებით რუია), ფ. 1061, აღწ. 12, საქ. 501, ფურც. 78

288. რუია, ფ. 1061, აღწ. 1, საქ. 501, ფურც. 92

289. ა. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკიოხი საქართველოში 1801–1921 წწ თბ., 1980, გვ. 209

270. უ. სიდამონიძე, სასქართველოში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მოძრაობისა და სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების ისტორიოგრაფია, თბ., 1970, გვ. 211

271. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 906, ფურც. 11

271. სცსსა, ფ. 243, აღწ. 1, საქ. 515, ფურც. 76–77

272. ერ. სიხარულიძე, აჭარა დიდ ბოლიტიკურ სახელმწიფოთა ბოლიტიკაში,

- კავკასიის მაცნე, 2000, გვ. 9
 274. რუია, ფ. 1061, აღწ. 12, საქ. 501, ფურც. 91
 275. იქვე, ფურც. 110—111
 276. აქარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 123, ფურც. 21
 277. იქვე, ფურც. 29—32
 278. იქვე, ფურც. 64
 279. სცსსა, ფ. 328, აღწ. 1, საქ. 144, ფურც. 57
 280. როდესაც ბათუმის დამცველებმა დაინახეს რომ მოპირდაპირე მხრიდან მოეპარებოდნენ თამარ მეფის ორდენოსნები, მათ გზა დაუთმეს. შემდეგ ქართველ ლეგიონელებთან შეხვედრის დროს გაირკვა, რომ ისინი იყვნენ ქობულეთიდან ოსმალეთში ჯერ კიდევ თვითმპყრობელობის დროს გადასულნი, რომლებიც მეფის ხელისუფლების დამხობის სურვილითვე ბრუნდებოდნენ სამშობლოში.

თ ა გ ი III. ეროვნულ—განმათავისუფლებელი მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1917—1921 წლებში.

§ 1. ეროვნული მოძრაობის გაძლიერება თსმალთა ოკუპაციის დროს.

281. აქარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 138, ფურც. 16
 282. იქვე, ფურც. 21
 283. სცსსა, ფ. 1860, აღწ. 1, საქ. 22, ფურც. 14—15
 284. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 13, ფურც. 131
 285. იქვე, ფურც. 133
 286. აქარის სამუზეუმო გაერთიანების ფონდი № 4, საქ. 138, ფურც. 34
 287. ეს ბრძანება თურქულ ენაზე ინახება აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში
 288. აქარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 159, ფურც. 10

289. იქვე, ფურც. 16
290. იქვე, ფურც. 28
291. სცსსა, ფ. 1874, აღწ. 1, საქ. 441, ფურც. 120
292. იქვე, ფურც. 122
293. იქვე, ფურც. 126
294. სდშერცა, 1918–1919 წლები, ფ. 5507, აღწ. 13, საქ. 68, ფურც. 43–44
295. იქვე, ფურც. 49–51
296. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 24, ფურც. 46
297. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 162, ფურც. 19
298. იქვე, ფურც. 27
299. იქვე, ფურც. 32–33
300. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 22, ფურც. 18–21
301. იქვე, ფურც. 46–47
302. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 24, ფურც. 77–78
303. სცსსა, ფ. 2081, აღწ. 12, საქ. 521, ფურც. 99–102
304. იქვე, ფურც. 112–113
305. სცსსა, ფ. 2081, აღწ. 12, საქ. 604, ფურც. 88–89
306. იქვე, ფურც. 109–110
307. სცსსა, ფ. 2081, აღწ. 12, საქ. 612, ფურც. 35
308. იქვე, ფურც. 96
309. იქვე, ფურც. 104
310. იქვე, ფურც. 111
311. იქვე, ფურც. 126
312. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 16 საქ. 26, ფურც. 37
313. ნ. ზოსიძე, პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმანათლებლურ ფლებელი მოძრაობა აჭარაში 1918–1920 წლებში, ზათ., 1995, გვ. 58
314. ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918–1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბ., 1990, გვ. 53
315. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 24, ფურც. 21
316. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 163, ფურც. 107

- 317. იქვე, ფურც. 116
- 318. იქვე, ფურც. 124
- 319. იქვე, ფურც. 137
- 320. აცსა, ფ. ი-2 აღწ. 1, საქ. 116, ფურც. 27
- 321. იქვე, ფურც. 51-52
- 322. იქვე, ფურც. 67
- 323. სპა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 47, ფურც. 12

§ 2. ბათუმის ოლქის ოკუპაცია ინგლისელთა მიერ და ბრძოლა ერთიანი საქართველოსათვის

- 324. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 13, ფურც. 182
- 325. იქვე, ფურც. 183
- 326. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 33, ფურც. 24
- 327. იქვე, ფურც. 29
- 328. იქვე, ფურც. 55
- 329. იქვე, ფურც. 60
- 330. იქვე, ფურც. 77
- 331. იქვე, ფურც. 95
- 332. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 13, ფურც. 186
- 333. იქვე, ფურც. 189
- 334. იქვე, ფურც. 192
- 335. იქვე, ფურც. 198
- 336. იქვე, ფურც. 236
- 337. იქვე, ფურც. 238
- 338. იქვე, ფურც. 241
- 339. იქვე, ფურც. 244
- 340. იქვე, ფურც. 247
- 341. ნ. ყორდანია, ჩემი წარსული, თბ., 1990, გვ. 113,
- 342. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 34, ფურც. 26
- 343. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 147, ფურც. 20
- 344. იქვე, ფურც. 27
- 345. იქვე, ფურც. 45

346. იქვე, ფურც. 49
347. იქვე, ფურც. 56
348. გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, 1919 №1160
349. გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, 1919 № 35
350. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 14, ფურც. 21
351. იქვე, ფურც. 25
352. სცსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 50, ფურც. 13
353. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 2, ფურც. 12
354. იქვე, ფურც. 16
355. იქვე, ფურც. 21
356. იქვე, ფურც. 29
357. იქვე, ფურც. 36
358. სცსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 114, ფურც. 66
359. იქვე, ფურც. 71
360. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 13, ფურც. 250
361. იქვე, ფურც. 259–260
362. აჭარის სამუხეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 147, ფურც. 74
363. იქვე, ფურც. 86
364. იქვე, ფურც. 97
365. გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, 1919, № 51
366. აცსა, ფ. ი-2, აღწ. 1, საქ. 133, ფურც. 61
367. იქვე, ფურც. 70
368. იქვე, ფურც. 79
369. იქვე, ფურც. 84
370. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 15, ფურც. 180
371. იქვე, ფურც. 187
372. ემესხია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ბათ., 1997, გვ.100
373. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 15, ფურც. 196
374. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919, № 223
375. აცსა, ფ. 67, აღწ. 1, საქ. 15, ფურც. 221
376. გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920 № 328

377. აცსა, ფ.რ—1, აღწ. 1, საქ. 26, ფურც. 51
 378. იქვე, ფურც. 62
 379. იქვე, ფურც. 68
 380. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 147, ფურც. 116
 381. იქვე, ფურც. 144
 382. აცსა, ფ.რ—1, აღწ. 1, საქ. 31, ფურც. 26
 383. იქვე, ფურც. 32
 384. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 147, ფურც. 131
 385. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 24, ფურც. 34,
 386. გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, № 148
 387. გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920 № 396
 388. ბოლკოვნიკ სტოკის ეს სიტყვები მოგიბოგე თბილისელი ისტორიკოსის გიორგი კალანდაძის სახლში, ეს სიტყვები ჩაუწერია მისი ბაბუის ძმას-გრიგოლ კალანდაძეს, რომელიც უშუალოდ მონაწილეობდა ბათუმის ოლქის გადაცემის ცერემონიაში, სწორედ მან იქ მოისმინა სტოკის ეს სიტყვები.

§ 3. ბათუმის ოლქი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში.

389. აცსა, ფ. ი—6, აღწ. 1, საქ. 703, ფურც. 55
 390. იქვე, ფურც. 62
 391. იქვე, ფურც. 79
 392. აცსა, ფ. ი—6, აღწ. 1, საქ. 704, ფურც. 29—30
 393. იქვე, ფურც. 45
 394. იქვე, ფურც. 49—51
 395. იქვე, ფურც. 57
 396. იქვე, ფურც. 62
 397. აცსა, ფ. ი—6, აღწ. 1, საქ. 706, ფურც. 47

398. იქვე, ფურც. 59
 399. იქვე, ფურც. 67–68
 400. აცსა, ფ. ი–6, აღწ. 1, საქ. 708, ფურც. 10
 401. იქვე, ფურც. 14
 402. სოფელ კოხში დატრიალებული ტრაგედიის შესახებ საუბარია აგრეთვე საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრის პეტრე გელეიშვილის მოხსენებით ბარათში ნოე ჟორდანიასადმი. იხილეთ გ. გურული, ა. სილაგაძე, პოლიტიკური სიტუაცია აჭარაში (1920 წ.) თბ., 1998, გვ. 16–26
 403. აცსა, ფ. ი–6, აღწ. 1, საქ. 708, ფურც. 46
 404. იქვე, ფურც. 55
 405. იქვე, ფურც. 62
 406. იქვე, ფურც. 71–72
 407. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 1, საქ. 624, ფურც. 32
 408. აცსა, ფ. ი–6, აღწ. 1, საქ. 709, ფურც. 8
 409. იქვე, ფურც. 20
 410. იქვე, ფურც. 61
 411. იქვე, ფურც. 68
 412. აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი № 4, საქ. 88, ფურც. 180
 413. იქვე, ფურც. 189–190
 414. იქვე, ფურც. 194
 415. აცსა, ფ. ი–6, აღწ. 1, საქ. 711, ფურც. 9

გ ა მ თ ე ე ბ უ ლ ი ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა

1. ხ. ახგლედიანი, 1905-1907 წლების რევოლუციის გამოძახილი აჭარაში, ბათუმი, 1966.
2. ხ. ახგლედიანი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ბათუმი, 1956.
3. მ. ბაშიძე, რჩეული ნაწერები, ბათუმი, 1973.

4. ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბილისი, 1920.

5. აქარა რუსი დიპლომატის თვალთ, 1921-1922, მ. გაჩინაძისა და გ. გურიელის რედაქციით, თბილისი, 1998.

6. ა. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1929 წლებში, თბილისი, 1980.

7. ა. ბენდიანიშვილი, აგრარული ურთიერთობანი საქართველოში 1890-1917 წლებში, თბილისი, 1965.

8. ბათუმი და მისი შემოგარენი, ბათუმი, 1906.

9. ე. ახობაძე, ეროვნულის საკითხის ისტორიიდან საქართველოში (1900-1917 წ.წ.), თბილისი, 1965.

10. ბარიკადები ბათუმში 1905 წელს, (მოგონებათა კრებული), ბათუმი, 1960.

11. ბ. გუგუშვილი, კაპიტალიზმის განვითარება საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, თბილისი, 1941.

12. თ. გოგოლიშვილი, ბათუმის ოლქი 1908-1914 წლებში, ბათუმი, 1998.

13. თ. გოგოლიშვილი, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება ბათუმის ოლქში 1910-1918 წლებში, ბათუმი, 1999.

14. ს. გერსამია, მეშვე აბაშიძე, ბათუმი, 1960.

15. რ. გაბაშვილი, რაც მახსოვს, თბილისი, 1992.

16. რ. გრძელიძე, საქართველოს დამოუკიდებლობის ეროვნული კომიტეტი d 1914-1918 წ.წ.), თბილისი, 1995.

17. დ. გურეშიძე, ქველმოქმედება საქართველოში, ქუთაისი, 1993.

18. რ. დიუგე, მოსკოვი და წამებული საქართველო, თბილისი, 1994.

19. დაი, ს.ე, ეროვნული ორგანიზაციების ჩამოყალიბება სამ სანჯაყში, ერზერუმი, 1991.

20. ნ. ზოსიძე, პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში 1918-1920 წლებში, ბათუმი, 1995.

21. თ. თურმანიძე, აჭარის სოფლის სოციალ-ეკონომიკური განვითარების ისტორიიდან ?1878-1920 წ.წ.%, ბათ, 1973

22. ვ. იაშვილი, აქარა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში, ბათუმი, 1944.
23. თ. კომანისე, ბათუმის ამაგდარი, ბათუმი, 1994.
24. თ. კომანისე, მეუღე აბაშიძე, 1995.
25. თ. კომანისე, ისინი ამშვენებდნენ ქალაქს, ბათუმი, 1995.
26. თ. კომანისე, ჰაიდარ აბაშიძე, ბათუმი, 1996.
27. თ. კომანისე, აქარის კულტურის ისტორია, ბათუმი, 1998.
28. თ. კომანისე, ბათუმის განათლებისა და კულტურის ისტორია, 1999.
29. რ. კოჭლამაზაშვილი, საქართველოს გლეხურ მეურნეობათა სოციალ-ეკონომიკური ხასიათი, თბილისი, 1975:
30. დ. კლდიაშვილი ჩემი ცხოვრების გზაზე, ბათუმი, 1984.
31. მ. კვინიტაძე, ჩემი პასუხი, თბილისი, 1990.
32. ფ. ლომაშვილი, ზ. გეგეშიძე, მარქსიზმ-ლენინიზმის გავრცელება საქართველოში, 1890-1904 წ.წ. თბილისი, 1986.
33. ფ. ლომაშვილი, უახლესი ისტორია, თბილისი, 1996.
34. პოლიტიკური სიტუაცია აქარაში. (1920 წელი), თბილისი, 1998.
35. ა. მიქელაძე, წერილები აჭარიდან, თბილისი, 1991.
36. გ. მარგიანი საქართველოს მრეწველობა და სამრეწველო პროდუქტარიატი, 1976.
37. ე. მესხია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, ბათუმი, 1997.
38. ე. მესხია, გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, ბათუმი, 1999.
39. გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი, ბათუმი, 1990.
40. ა. მენთეშაშვილი, ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფია სოციალისტური რევოლუციის შესახებ საქართველოში, თბილისი, 1987
41. ნ. ყორღანია, ჩემი წარსული, თბილისი, 1990.
42. ე. ნოზაძე, საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბილისი, 1989.
43. ა. სურგულაძე, ყადირ შერვაშიძე-თამარის ორდენის რაინდი, ქუთაისი, 1998.
44. მ. სამსონაძე, საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური განვითა-

რება მე-19 საუკუნის ბირველ მესამედში, თბილისი, 1980.

45. ა. სურგულაძე, მ. სიორიძე, აორტო-ფრანკო ბათუმში, ბათუ-
მი, 1998.

46. ა. სონღულაშვილი, ნარკვევები საქართველოს უახლესი ის-
ტორიიდან,
თბილისი, 2001.

47. ა. სურგულაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ჰაიდარ აბაშიძისა,
1997.

48. მ. სიორიძე, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი,
ბათუმი, 1998.

49. ა. სილაგაძე, გ. გურიელი, საქართველოს სახელმწიფოებრივი
დამოუკიდებლობის აღდგენა 1917-1918 წ.წ. ბათუმი, 1999.

50. გ. სიჭინავა, ბათუმის ისტორიიდან, ბათუმი, 1959.

51. კ. სურგულაძე, ქართული ბარლამენტის სათაგეებთან,
თბილისი, 1991.

52. უ. სიდამონიძე, დემოკრატიული მოძრაობისა და
საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების
ისტორიოგრაფია, თბილისი, 1965.

53. ი. სიხარულიძე, გენერალ ასლან აბაშიძე, თბილისი, 1994.

54. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი
აქტების კრებული 1918-1921 წ.წ. თბილისი, 1980.

55. საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული
ანგარიში 1919-1920 წ.წ. თბილისი, 1995.

56. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, თბილისი, 1972.

57. ა. სურგულაძე, ამერიკელი და ინგლისელი დამპყრობლები
საქართველოში 1918-1920 წ.წ. თბილისი, 1995.

58. ტრამიზონის საზავო კონფერენცია, დოკუმენტების კრებული,
ბათუმი, 1998.

59. გრ.ურატაძე, საზოგადოებრივი მოძრაობა საქართველოში
1821-1921 წ.წ.
ბარიზი, 1939.

60. ა. ქავთარაძე, ვალმოხდილი, ბათუმი, 1994.

61. ქართული ისტორიოგრაფია, თბილისი, 1968.

62. სტ. ქემხაძე, მოგონებები, ბათუმი, 1958.

63. დ. შველიძე, პოლიტიკურ ბარტიათა წარმოშობა საქართველოში, ფედერალისტები, ნაკვეთი ბირველი, თბილისი, 1993.
64. გ. შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, წიგნი I, თბილისი, 1992.
65. გ. შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, წიგნი II, თბილისი, 1993.
66. გ. შამილაძე, ალბური მესაქონლეობა საქართველოში, თბილისი, 1969.
67. მ. ჩავლეიშვილი, მეშედ აბაშიძე და აქარის ავტონომია, ბათუმი, 1993.
68. მ. ჩავლეიშვილი, აქარის მეჯლისები, ბათუმი, 1995.
69. ი. ჩულოკი, ბათუმის კომუნისტური ორგანიზაციების ისტორიიდან, (1890-1921), ბათუმი, 1978.
70. ი. ჩულოკი, აქარის მშრომელთა ბრძოლა განთავისუფლები-სათვის (1917-1921 წ.წ.), ბათუმი, 1979.
71. ჯ. ჩხეიძე, ბათუმი, (ისტორიული ნარკვევი), ბათუმი 1959.
72. ა. ჩხეიძე, ბათუმი ინგლისის ახლოაღმოსავლურ პოლიტიკაში, ბათუმი, 1994.
73. ნ. ჩხეიძე, ბათუმის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება 1918-1920 წლებში, ბათუმი, 1992.
74. რ. ცუხიშვილი, ტერიტორიული საკითხი ინგლის-საქართველოს ურთიერთობებში 1918-1920 წ.წ. თბილისი, 1996.
75. რ. ცუხიშვილი, ინგლის-საქართველოს ურთიერთობა 1918-1921 წლებში, თბილისი, 1995.
76. ბ. ცქვიტარია, აჭარაში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის ნარკვევები, წიგნი ბირველი, ბათუმი, 1959.
77. ბ. ცქვიტარია, აჭარაში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის ნარკვევები, წიგნი მეორე, ბათუმი, 1964.
78. შ. ჯაფარიძე, ბრძოლა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის 1918-1921 წ.წ. ბათუმი, 1994.
79. შ. ჯაფარიძე, ართვინი და ართვინის ოლქი, ბათუმი, 1998.
80. გ. ჯაიანი, წერილები შავშეთიდან, თბილისი, 1991.
81. მ. ჯიჯეიშვილი, ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის აჭარაში, ბათუმი, 1957.
82. ა.გ. ჯაფახიშვილი, ბ. სურგულაძე, ბრო. ლისტი-ისტორიული

სარიტუტები, თბილისი, 1989.

83. ნ. ჯავახიშვილი, ქართული ფალერისტიკა, თბილისი, 1995.

84. გ. ხუნდაძე, ანგარიში რუსეთში საქართველოს დიპლომატიური მისიის მოღვაწეობის შესახებ, 1918-1919 წ.წ., თბილისი, 1999.

85. ე. ზოსტარია, მრეწველობის განვითარება და მუშათა კლასის ჩამოყალიბება მე-19 საუკუნის საქართველოში, თბილისი, 1968.

86. დ. ქუმბერიძე, აჭარის საკითხი 1918-1921 წლებში და ქართული საზოგადოებრივი აზრი, თბილისი, 2000.

87. С. Авалиани, Грузия и добровольческая армия, Одесса, 1919.

88. В. Адамия, Из истории английской интервенции в Грузии (1918-1921), Сухуми, 1961.

89. Г. Гамбашидзе, Из истории иностранной интервенции в Грузии 1917-1920 г.г. Тбилиси, 1980.

90. Боступ и его окрестности, Батуми, 1910.

91. Барикады в Батуме 1905 г, Батуми, 1951.

92. Батуми вчера, сегодня, завтра, Батуми, 1967.

93. Н. Беридзе, Из истории Батуми, (1916-1918 г.г.), Батуми, 1993.

94. Барьба за победу Советской власти в Грузии. Документы и материалы (1917- 1921), Тбилиси, 1958.

95. А. Барамидзе, Аджария в глазах русских писателей, Батуми, 1988.

96. П. Богомолов, Батумский порт (История, перспективы), Батуми, 1966.

97. И. Говорцхин, Последние дни Царизма в Батумской области, (1915-1917 г.г.), Батуми, 1994.

98. С. Гаврилов, Артвин и его его округ (Восполнение очевидца), Батуми, 1998.

99. Демократическое правительство Грузии и Английское коимандование, Тбилиси, 1928.

100. Д. Джугели, Тяжёлый крест, Тифлис, 1920.

101. М. Дуров, Закавказья в годы первой мировой войны, (1914-1918 г.г.), Тбилиси, 1988.

102. Документы внешней политики СССР, Т 1, Москва, 1957.

103. Документы по истории Гражданской войны в СССР, Т 1,

Москва, 1940.

104. История Дипломатии, Т. 1, Москва, 1945.

105. Г. Ибрагимов, Политическое положение Кавказа 1918-1920 г.г. Баку, 1996.

106. В. Маслов, Мои воспоминания, Батуми, 1997.

107. С. Михайлов, Батуми в годы первой русской революции, (1905-1907 г.г.), Тбилиси, 1982.

108. Э. Людендорф, Мои воспоминание о войне 1914-1918 г.г. Москва, 1924.

109. А. Ментешашвили, Октябрьская революция и национально-освободительное движение Грузии 1917-1921 г.г. тбилиси, 1987.

110. В. Мосиров, Страшные дни (Воспоминание репресссионного из концентрационного лагеря), (1926-1927 г.г.), Тбилиси, 1991.

111. Г. Пипия, Политика Германии в Закавказье в 1918 г, Тбилиси, 1918.

112. Путь Грузинской жиранды. Документы, Тбилиси, 1926.

113. Н. Гавлов, Общественно-политическое положение в Батумской области в годы первой мировой войны (1914-1916 г.г.) Москва, 1981.

114. Политика Англии в Закавказье. Сборник документов, Тбилиси, 1975.

115. Россия и Грузинская демократическая республика. Их взаимоотношения, Тбилиси, 1990.

116. Н. Ринковой, Аджарская Автономная республика , (История), Батуми, 1978.

117. Гр. Уратадзе, Оброзование и консолидация Грузинской демократической республики, Мюнхен, 1956.

ოთარ გოგოლიშვილი

**სოციალური და ეროვნული მოძრაობა
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში
1900-1921 წლებში**

რედაქტორი: ა. დაუშვილი

ტექნიკური რედაქტორი: ე. ანანიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: მზია სურმანიძე

ქაღალდის ზომა 60X84 1/16

ხელმოწერილია დასაბეჭდად: 21.11.2005

ტირაჟი 300

ფასი სახელშეკრულებო

დაიბეჭდა უნივერსიტეტის სტამბაში
ქ. ბათუმი, მელიქიშვილის ქ. №2.